

ERDEM

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

84. **SAYI** **Haziran 2023**
ISSN 1010-867X

SELDA ADILOĞLU EKLEMEZLER

SENEM GÜNAY

AYŞE AYDIN

HAYRULLAH KAHYA

MÜNEVVER EROĞLU

ALAATTİN OĞUZ

SİNEM SANCAKTAROĞLU BOZKURT

OSMAN DÜZGÜN

MUSA YAŞAR SAĞLAM

SELÇUK SEÇKİN

SALİHA TANIK

OYA ŞENYURT

MURAT SALİM TOKAÇ

SEYİD MUHAMMED TAKİ HÜSEYİNİ

EMRE TÖRE

HASAN ALİ ÇETİN

ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ BAŞKANLIĞI

ERDEM

İNSAN VE TOPLUM BİLİMLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

ERDEM dergisi, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının süreli yayınlarından birisi olarak sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında (Edebiyat -Eski/Yeni Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı, karşılaştırmalı edebiyat, edebi teori ve eleştiri- sanat tarihi, sosyoloji, felsefe, coğrafya, folklor, kültürel çalışmalar, edebi incelemeler, müzik, şehir çalışmaları, bilim felsefesi ve tarihi, tiyatro, çeviri) bilimsel makaleler yayımlayan, Haziran/Yaz ve Aralık/Kış aylarında olmak üzere yılda 2 kez yayımlanan hakemli, akademik bir dergidir. Dergimizin ilk sayısı 1985 yılında yayımlanmıştır, kurucusu Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'dır. ERDEM dergisi yayın kurallarına uygun olarak YAYSİS (Yayın Takip Sistemi) üzerinden gönderilen makaleler, öncelikle intihal ve uzman denetiminden geçirilir. Makalelerin hakem sürecine girmesi ve 2 onay aldığı takdirde yayımlanması Erdem Dergisi Yayın Kurulu kararıyla olmaktadır.

Erdem dergisi açık erişim sağlama politikasını benimsemiştir. Açık erişim, bilginin yayılma hızını ve alanını artırarak insanlık için yararlı sonuçlar sağlamaktadır. ERDEM dergisi kamu kaynakları kullanılarak hazırlanır ve yayımlanır; yazarlardan ücret talep etmez, yazar ve hakemlerine ilgili yönetmelik hükümlerine göre telif ödemesi yapar.

ERDEM Journal of Humanities and Social Sciences

ERDEM, as one of the periodicals of Atatürk Cultural Center Chairmanship, in various fields of social sciences (Literature - Old / New Turkish Literature, Turkish Folk Literature, comparative literature, literary theory and criticism - art history, sociology, philosophy, geography, folklore, cultural studies, literary studies, music, city studies, philosophy of science and history, theater, translation) is a peer-reviewed, academic journal published twice a year in June / Summer and December / Winter. The first issue of ERDEM was published in 1985, its founder Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı. Articles sent through YAYSİS (Publication Tracking System) in accordance with the publication rules of the ERDEM journal are firstly plagiarized and inspected by specialist. The articles are included in the referee process and published after 2 approvals are made by the decision of the Editorial Board of Erdem Journal.

ERDEM has adopted the policy of providing open access. Open access provides useful results for humanity by increasing the speed and area of information dissemination. ERDEM is prepared and published using state resources, does not demand any fees from the authors, and pays royalties to the authors and referees in accordance with the relevant regulation provisions.

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, insan ve toplum bilimleri alanında makalelere yer veren, hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkar.

Erdem MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index), SOBIAD,

TR Dizin, İSAM, DAVET, AYK Dergi Dizini ve Academindex tarafından dizinlenmektedir.

Erdem, published by Atatürk Culture Centre, is a peer-reviewed international journal that publishes articles on humanities and social sciences. It is published twice a year in June and December.

Erdem is indexed in MLA, EBSCOhost, ASI (Advanced Science Index), SOBIAD, TR Dizin, ISAM, DAVET, AYK Journal Index and Academindex.

Görüş ve önerileriniz için editörlerimizle iletişime geçebilirsiniz.
For comments and suggestions you may contact our editors.
erdemdergisi@akmb.gov.tr

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi
Journal of Humanities and Social Sciences

SAYI 84 • HAZİRAN 2023

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY

ATATÜRK
CULTURE
CENTER
CHAIRMANSHIP

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

ERDEM

İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi

Journal of Humanities and Social Sciences

DANIŞMA KURULU/ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Hüseyin AKKAYA** (Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BİRGÜL (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Âdem CEYHAN (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati DEVELİ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Esin KÂHYA (Emekli öğretim üyesi)
Prof. Dr. Ramazan KAPLAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Alâattin KARACA (Muğla Üniversitesi)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (TOBB Üniversitesi)
Prof. Dr. Öcal OĞUZ (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris Nebi UYSAL (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Rahman ADEMİ** (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AKSOY (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit ÇAL (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sema DOĞAN (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Birsen ŞAHİN KÜTÜK (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Eyüp NEFES (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir PEKTAŞ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL (Ardahan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL (İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Hakkı TURABİ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasemin ÇAKIRER ÖZSERVET (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Ubeydullah SEZİKLİ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Serkan SUNAY (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Nagehan UÇAN EKE (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazıların yayın hakkı Kurumumuza devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.

The views expressed in the articles are the authors' solely.

Publishing rights of the articles are assigned to our centre. This assignment also covers e-publishing.

ERDEM

SAYI 84 • 2023

Kurucu/Founder

Ord. Prof. Dr. Aydın SAYILI (1913-1993)

Sahibi/Owner

Atatürk Kültür Merkezi adına Başkan V.

Dr. Zeki ERASLAN

Yayın Kurulu/Editorial Board

Dr. Zeki ERASLAN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı)

Doç. Dr. Adem UZUN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı)

Prof. Dr. Musa KAZIM ARICAN (Ankara Sos. Bil. Üniversitesi)

Prof. Dr. Erdoğan ERBAY (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Yavuz UNAT (Kastamonu Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat Salim TOKAÇ (Haliç Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL (F. S. Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Naci ÖNAL (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Adem UZUN

Editör/Editor

Dr. Hasan Ali ÇETİN

Yüksek Kurum Uzmanı

Yönetim Yeri/Managing Office

Ziyabey Caddesi No: 19 Balgat

06520 Ankara, TÜRKİYE

Tel: +90 312 284 34 25

www.akmb.gov.tr • www.erdem.gov.tr

https://dergipark.org.tr/erdem

Tel: +90 312 284 34 18 (1355)

E-Posta: erdemdergisi@akmb.gov.tr

Grafik Tasarım/Graphic Design

Ömer GÜCCÜK

Baskı/Print

.....

Yayın Türü/Publication Type

Sürekli Yayın

Yılda iki sayı çıkar

ISSN 1010-867X

e-ISSN 2667-8713

Baskı Tarihi/Print Date

Haziran 2023

Kıymetli okurlarımız,

Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. yılını kutluyoruz. Hepimiz geçen yüz yılın muhasebesini yapmak, ülkemizi daha güzel bir geleceğe hazırlamak için üzerimize düşenleri en iyi şekilde yerine getirmek durumundayız. Yahya Kemal kökü mâzide olan âtiyim derken hem geçmişine güçlü bir şekilde bağlı olduğunu hem de gözü aydınlık bir gelecekte olarak dengeli bir hayat yaşadığını anlatıyordu. Geçmişimizle barıştığımız; şanlı ecdadımızın doğrularını, yanlışlarını bir arada görüp tarihimizden ibret alıp gerekli dersleri çıkararak bize miras kalan bu vatani en güzel şekilde gelecek nesillerimize emanet edeceğiz.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Cumhuriyet'in 100. yılında da yayınlar ve gerçekleştirdiği bilimsel faaliyetlerle dünün mirasını yarınlara ulaştırmaya devam ediyor. Başkanlığımız tarafından bugüne kadar 535 adet kitap okuyucuyla buluşturuldu; süreli yayınlarımızdan Arış dergisi 21. sayıya, Erdem dergisi ise 84. sayıya ulaştı. Erdem'de yayımlanan makale sayısı bu sayımızla birlikte binin üzerine çıktı, yayın değerlendirme yazıları da yüz otuzu geçti. Her iki dergimiz de birbirinden değerli sayılarla sosyal bilimlerin farklı alanlarında titizlikle yürütülen süreçlerin sonunda okuyucularıyla buluşuyor.

Başkanlığımız tarafından dört yıldan beri heyecanla yürütülen önemli bir projemiz var: Türk Devlet ve Düşünce Hayatına Yön Veren Şahsiyetlerin Kısa Yaşam Öyküleri Serisi ve Çevirisi Projesi. Bu proje dâhilinde bugüne kadar Aşkın Dili YUNUS EMRE adlı eser on üç dilde; Bir Cumhuriyet Bilgesi AYDIN SAYILI adlı eser ile CAHİT ARF Matematiğe Adanmış Bir Ömür adlı eserler yedi dilde yayımlanmıştır. Yayımlanan bu eserler Başkanlığımız ile Dışişleri Bakanlığımız arasında geliştirilen iş birliği neticesinde bu dilleri konuşan pek çok ülke insanına ulaştırılmaktadır.

2023 yılında Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. yılına özel olarak ilgili proje kapsamında iki kitap setini yayıma hazırlıyoruz: Prof. Dr. Feridun Emecen tarafından kaleme alınan FATİH SULTAN MEHMED Dünyanın Kaderini Değiştiren Hükümdar ile Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan ve Dr. Ali Güler'in birlikte hazırladıkları Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu MUSTAFA KEMAL ATATÜRK adlı eserler Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Boşnakça, Rusça, Arapça, Farsça, Japonca ve Çince olmak üzere toplam 11 dilde yayımlanacaktır. Proje dâhilinde yaptığımız çalışmalar ve yayınlar hakkında daha geniş bilgileri bu sayının sonunda yer alan yayın değerlendirme yazısında okuyabilirsiniz.

84. sayımızda müzik, sanat tarihi, sosyoloji, edebiyat, çeviri çalışmaları, toponomi (yer adları), monografi, göç çalışmaları, dergicilik gibi birbirinden farklı alanlarda hazırlanmış dokuz adet makaleyi okuyucularımızın istifadesine sunuyoruz. Erdem'e yönetici, yazar, hakem, Kurum çalışanı gibi okuyucularımızla buluşuncaya kadar katkı veren herkese teşekkür ediyor, daha nice güzel yıllarda ve sayılarda sizlerle birlikte olabilmeyi diliyorum.

İyi okumalar.

Dr. Hasan Ali ÇETİN
Editör

ERDEM

Sayı 84 • Haziran 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Selda ADİLOĞLU EKLEMEZLER

Çok Kültürlü Bağlamda (Kuzey Makedonya'da) Yer Adları 1-26
Place Names in Multicultural Contexts (in Northern Macedonia)

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.001 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Senem GÜNAY-Ayşe AYDIN

Muğlalı Yerel Yapı Ustası Abdullah Özsoy'un Eserleri 27-50
Works of Mugla's Local Builder Abdullah Ozsoy

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.027 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Hayrullah KAHYA-Münevver EROĞLU

Göç Sonrası Uyum Süreci Kapsamında Bir Çocuk Dergisi: Muyu 51-86
A Child's Journal in the Scope of the Integration of Migration Policy: Muyu

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.051 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Alaattin OĞUZ

Tarihsel Süreklilikte Hatay-Belen Kazası ve Türkmenleri 87-106
The Town of Belen, Hatay and the Turkmens in Historical Continuity

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.087 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Sinem Sancaktaroğlu BOZKURT-Osman DÜZGÜN-Musa Yaşar SAĞLAM

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Eseri Örnekleminde Çeviride Kültürel Yakınlığın Belirleyiciliği Üzerine 107-138
A Case Study on the Importance of Cultural Affinity in Translation: Ahmet Hamdi Tanpınar's Saatleri Ayarlama Enstitüsü

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.107 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Selçuk SEÇKİN-Saliha TANIK

Yalova, İlyasköy'de Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları 139-174
Ottoman Period Tombstones in İlyasköy, Yalova

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.139 * (Makale Türü:)

Oya ŞENYURT

İstanbul'daki Bulgar Yapıları ve Feriköy'de Sveti Dimitar Kilisesi'nin İnşası 175-204
Bulgarian Buildings in Istanbul and Construction of Sveti Dimitar Church in Feriköy

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.175 * (Makale Türü: Araştırma Makalesi)

Murat Salim Tokaç-Seyid Muhammed Taki HÜSEYİNİ

Şeyhür-Reis İbn Sinâ'nın Regşinâsi Adlı Eserinde Nabız İle Müsiki İlişkisi 205-218
The Relationship between Pulse and Music in Avicenna's Regşinâsi

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.205 * (Makale Türü: Sanat ve Edebiyat Makalesi)

Emre TÖRE

İbrahim Gülşeni Divanında Tezat Sanatı Kullanımları 219-248
Uses of The Art of Contrast in Ibrahim Gülşeni's Divan

DOI: 10.32704/erdem.2023.84.219 * (Makale Türü: Sanat ve Edebiyat Makalesi)

YAYIN DEĞERLENDİRME

Hasan Ali ÇETİN

Türk Dünyasının Yıldızları Dünyaya Tanıtılıyor 249-254
Yayın İlkeleri 255-260

Çok Kültürlü Bağlamda (Kuzey Makedonya'da) Yer Adları

Selda ADİLOĞLU EKLEMEZLER¹

ÖZ

Kuzey Makedonya, çok kültürlü -Makedonlar, Arnavutlar ve Türkler gibi- toplum yapısına bağlı olarak yer adlarında çok dilli çeşitlenmelere sahiptir. Makedonca dilindeki karşılığı Skopje olan başkentin, ayrıca Türkçe Üsküp ve Arnavutça Shkup olmak üzere iki dilde telaffuzu bulunmaktadır. Öteki telaffuzlar yasaklı olmamakla birlikte ülke yönetimi, Makedonca olanında ısrarcıdır. Ancak dönem dönem yer adlarında (toponomide) Arnavutça versiyonların kullanımına dair ısrarlı talep ve baskılara da rastlanmaktadır. Kuzey Makedonya her ne kadar Makedonca dilini dolayısıyla tek dilli toponimi tercih etse de siyasi endişelere bağlı olarak, esnekliğe dönük bir takım yasal düzenlemelere gitmiştir. Yapılan düzenlemeler, Makedon halkını o denli huzursuz etmiştir ki, bu değişikliği kültürel mirasa karşı inkâr edilemez şiddet, yarı insani ilkelere dayalı yeni bir dünya inşa etme girişimi olarak tanımlayanlar olmuştur. Diğer taraftan bu durum, değişikliğe vesile olan Arnavutları daha da güdülemiştir. Son yıllarda, Kuzey Makedonya'daki azınlık gruplar -Arnavutlar, Boşnaklar, Türkler gibi- arasında yönetsel ve ekonomik düzeyde yetki talep edip alabilenler yine Arnavutlardır. Ülkenin ikinci büyük etnik azınlığı durumunda olan Türklerin ise, diğer etnik azınlıklarla birlikte Arnavut topluluğunun artan görünürlüğünün gölgesinde kaldıkları iddia edilebilir. Bu durum o denli belirgindir ki, bölge Türklerine dair yapılan akademik çalışmalar ve çıkarımlarda onlar, azınlığın azınlığı olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada çalışmanın temel gayesi, çok etnikli toplum yapısına sahip Kuzey Makedonya'nın mevcut durumuna ışık tutmak, bunu yaparken de ülkenin toponimi (yer adları) mevzusuna olan yaklaşımını irdeleyebilmektedir.

Yapılan saha araştırmaları, gözlem ve akademik minvaldeki taramalar, Kuzey Makedonya'nın önemli oranda Türk nüfusuna sahip olduğunu ve ülkenin muhtelif yerleşim yerlerinde çok sayıda Türkçe yer adının

¹ Dr. Öğrt. Üyesi Selda ADİLOĞLU EKLEMEZLER, Bursa Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Bursa/Türkiye
E-posta: selda.adiloglu@btu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-9725-436X. DOI: 10.32704/erdem.2023.84.001
Makale Gönderim Tarihi: 24.09.2022 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

bulunduğunu göstermektedir. Bilhassa ülkenin güneydoğu yakasında Türkçe köy ve kasaba adlarına sıkça rastlandığı anlaşılr. Büyükçe bir kısmı nüfussuzlaşmış durumda olsa dahi, hâlen Başibos, Çalık-lı, Dedeli, Pırnalı, Alikoç, Kocalı, Süpürge gibi Türkçe yer adlarıyla anılan pek çok yerleşim biriminde Türkler ve Yörükler yaşamaktadır. Bu aynı zamanda bölgedeki Türk nüfusunun hem mevcudiyetini hem de tarihsel anlamdaki sürekliliğini ortaya koyması açısından önem-li bir göstergedir. Çalışma, Türkçe yer adlarının çok sayıda olmasına rağmen, Kuzey Makedonya özelinde Türkçe toponimiyle ilgili kap-samlı bir akademik çalışmanın ve bu konuyla ilgili bir farkındalığın bulunmadığını, Türk topluluğu gibi Türkçe toponimisinin de göz ardı edildiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yer adları, Çok-dilli toponimler, Türkçe yer ad-ları, Etnik gruplar, Kuzey Makedonya Türkleri.

Place Names in Multicultural Contexts (in Northern Macedonia)

ABSTRACT

North Macedonia has multilingual variations in place names due to its multi-ethnic society structure, including Macedonians, Albanians and Turks. The capital city, Skopje in Macedonian, has two other pronunciation, Üsküp in Turkish and Shkup in Albanian. Although not banned, the country's administration insists on the Macedonian version. However, from time to time, there are also persistent demands and pressures to use the Albanian version in place names (toponymy). Although it prefers the Macedonian language and thus monolingual toponymy, North Macedonia has made a number of legislative arrangements for flexibility due to political concerns. The changes have so unsettled the Macedonian people that some have described them as undeniable violence against cultural heritage and an attempt to build a new world based on quasi-human principles. On the contrary, this has further motivated the Albanians who were instrumental in the change. In recent years, among the minority groups in North Macedonia (Albanians, Bosnians, Turks, etc.), it is the Albanians who have been able to demand and receive administrative and economic authority. It can be argued that the Turks, the second largest ethnic minority in the country along with other ethnic minorities, have been overshadowed by the increasing visibility of the Albanian community. This is so evident that in academic studies and inferences on the Turks of the region, they are defined as the minority of the minority. At this point, the main purpose of this study is to shed light on the current situation in North Macedonia, which has a multi-ethnic social structure, and in doing so, to examine the country's approach to the issue of toponymy (place names).

Field researches, observations and academic researches show that there is a significant Turkish population in North Macedonia and that many Turkish place names are found in various settlements of the country. Especially in the southeastern part of the country, it is understood that Turkish village and town names are frequently encountered. Turks and Yoruks still live in many settlements with Turkish place names such as Başibos, Çalıklı, Dedeli, Pırnalı, Alikoç, Kocalı, Süpürge, even though most of them are depopulated. This is also an important indicator in terms of revealing both the existence and historical continuity of the Turkish population in the region. The study aims to reveal that despite the large number of Turkish place names, there is no comprehensive academic study and awareness of Turkish toponymy in North Macedonia, and that Turkish toponymy, like the Turkish community, has been ignored.

Keywords: Place names, Multi-lingual toponyms, Turkish place names, Ethnic groups, Turks in North Macedonia.

Giriş

Blair ve Tent (2020), yer adlarıyla ilgili araştırmaların bu konu için “ne ve nasıl” başta olmak üzere, “nerede, ne zaman, kim” ve en önemlisi de “neden” soru zarflarını kullandıklarını belirtirler. “Neden” soru zarfını, diğerlerinden daha dikkate değer yaparsa yazarlara göre, cevabı için gerekli savların belgelenemez ve o yere ad verenin/verenlerinin (“adlandırıcı”nın) niyetinin de spekülasyona açık olmasıdır. Çalışmanın kapsadığı alan, Osmanlı’nın Balkanlardaki ilk fetih bölgelerinden biri, eski bir Yugoslavya ülkesi ve bugünün bağımsız genç bir ülkesidir. Kuzey Makedonya, kendi adından başlayarak yer adları konusunda epey sıkıntı yaşamaktadır. Bugün, kısmen uzlaşmış kısmense rölantiye alınmış bir işleyişle bu konu gündemden düşmüştür. Ancak her an canlanabileceği fikriyle şimdilik bir kenarda beklediği belirtilmelidir. Bu ifadenin dillendirilmesindeki başlıca savsa, Makedon düşünürlerin de endişelendikleri gibi Makedonca olan yer adlarının Yunancaya ve/veya Arnavutçaya çevrilmesi gibi bir eğilimin ara ara hissediliyor olmasıdır. Kuzey Makedonya tıpkı diğer birçok ulus-devletin kuruluşlarında yaptıkları ve yapacakları gibi yer adlarını milliyetçilik heyecanı ile diline ve kimliğine uygun olanlarla değiştirmeye girişmiştir. Bugün ülkenin yönetimi ve baskın nüfusu Makedon’dur. Ancak, ülkenin çok-etnikli/kültürlü bir demografik yapıya sahip olduğu da belirtilmelidir. Böylesi bir yapının içerisinde baskın nüfusla aynı tarihsel geçmişe sahip olduğu iddiasında bulunan bir başka etnik grubun varlığıysa, ister istemez ülkedeki yerleşim yerlerinin adları konusunda sorunlar yaşanmasına yol açar ki, ara ara yaşandığı da görülmektedir. Çalışma, Kuzey Makedonya ve yer adları mevzusunu esas almaktadır, daha özeldeki niyetse, yer adlandırmalarında her daim ön planda olan Arnavut ve Makedon çekişme ve çatışmalarının gölgesinde kalan Türk varlığını ve Türkçe yer adları mevzusunu gün yüzüne taşımaktır.² Buradan hareketle varılacak noktaysa yer adlarının geçmişe bir referans sunmasıyla birlikte bu referansın, bugünü ipotek altına almak anlamına gelmeyeceğini, aksine bölgeye, ülkeye dilsel-kültürel ve yerel hafıza anlamında çeşitlilik ve zenginlik katabileceğini göstermektir.

Çalışma için yapılan literatür taraması Kuzey Makedonya ile ad mevzusunun Türkiye’deki alan yazında salt “ülke adı” düzeyinde ve fazlasıyla siyaset

² Arnavut topluluğunun talepkâr ve nüfus itibarıyla yoğun olması, her alanda Türklerin mağduriyetini, göz ardı edilmesini veya görünmezliğini perçinlemektedir. Buna, azınlıkların medyadaki temsilinde de rastlanır. Yerel haber sitesinin (yenibalkan.com), 2016 tarihli haberinde iki yıl boyunca *Almakos*, *Kurir* ve *Al On* sitelerinde yayımlanan haberlerin izlendiği ve yapılan değerlendirme sonrasında azınlıklara yeterince yer ayrılmadığı, mevcut olanlarda ise ülkedeki azınlıklar arasından en çok Arnavutların haber edildiği belirtilmektedir.

bilimi çerçevesinde tartışıldığını ortaya koymaktadır. Bunun haricinde Osmanlı yönetimi altında 500 yılı aşkın bir süre bulunmuş ve halen yoğun bir Türk nüfusu barındıran ülkenin, Türkçe yer adlarıyla olan münasebetine dair akademik düzeyde bir araştırmaya rastlanmamıştır. Tek bir çalışma, Balkan coğrafyasındaki Türkçe yer adlarının tasniflendiği ve kılavuz işlevi gören eseriyle Türker Acaroğlu'ndan (2006) gelmiştir. Makedonya'daki akademik araştırmalarsa, Makedon ve Arnavut araştırmacıların kendi etnik çıkarlarına hizmet etmek için hazırladıkları çalışmalardan oluşmaktadır ve buralarda kısmen Türkçe yer adlarına değinilmektedir. Çalışma, yetersiz ve taraflı kaynak ve verilere rağmen genel hatlarıyla durum tespitini amaçlamaktadır. Çıkış noktası, ülkenin muhtelif bölgelerinde -bu çalışmanın araştırmacısı tarafından- yapılan antropolojik araştırmalar, saha gözlemleri ve bunların sonuçlarından beslenir.³ Zira elde edilen bulgularda, ülkenin pek çok yerinde Türkçe yer adlarının olduğu ve bu haline hiç dokunulmadığı görülür. Oysa ülke gerçekliğinde yerleşim yerlerinin Makedonca harici dillerde adlandırılması yakın bir tarihe kadar mümkün değildir. Buna rağmen her nasılsa Türkçe yer adlarının özellikle de Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde varlığını koruduğu görülür. Öte yandan Arnavutça yer adlarıyla ilgili sürtüşmeler ara ara hem ülke gündemine hem de akademik yazına taşınmaktadır. Çalışmanın gidişatında, öncelikle ülke özelinde yer adları mevzusu işlenmekte, akabinde Türkçe yer adlarının Makedon-Arnavut çatışma ve çekişmesi içindeki konumu tartışılmaktadır.

Makedonlarla Arnavutlar ve “Ötekiler”

Kuzey Makedonya'daki etnik topluluklar, birbiriyle ilişki ve etkileşim içindedirler, birbirini tanırlar. Her bir topluluk ferdi, diğer etnik topluluk ferdine/fertlerine dair az veya çok bilgi sahibidir, karşılıklı olarak taraflar, kimden nasıl bir davranışın, niyetin, talebin gelebileceğini öngörebilir. En basitinden Driton'un Arnavut erkek ismi olduğunu Dušan fark eder; Driton ve Davut da Dušan'ın bir Makedon, Sırp veya Bulgar olabileceğini bilir. Balkanlarda bir Arnavut (Türk/Sırp dâhil), bir Slav'ın (Makedon, Sırp, Bulgar olabilir) Ndita'yı Nicole'dan ayırdığını, bir Ndita'yı, bir Nicole'a eşdeğerde görmediğini, deneyimleyerek fark eder. Bunlar, birden fazla farklı etnik gruba sahip Kuzey Makedonya, Kosova, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleri için genellenebilir tavır ve tercihlerdir. Kaldı ki, bu ülkelerde ne bir

³ Kuzey Makedonya'nın doğu yakasında altı aylık saha araştırmaları; Ohri, Struga, Manastır, Debre, Jupa, Gostivar, Kalkandelen ve Üsküp seyahatleri dâhildir.

Nazife, ne bir Ndita ne de bir Nicole, öteki olarak tanımladığı etnik gruptan biri olmayı ister. Böylesi keskin ve karşılıklı reddedişler, söz konusu ülkeler ve sahip oldukları etnik gruplar için farklı düzeylerde kaygılar, anlamlar ve sonuçlar doğurmaktadır.

Ülkelerin etnik azınlıklarla ilgili kaygı, endişe hatta öfkelerinde, tarihsel ve coğrafi bağlamların etkisi aşıkârdır. Bir yanda toplulukların birbirinden eski kadim yerleşme iddiaları (bölgenin ilk sakini olma durumuyla ilgili), diğer yanda sınır ülkeleriyle olan köken bağları, ülkelerin farklı milli ve dini aidiyetlerdeki topluluklara yönelik yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Nedenlerine değinmeden önce köken bağları konusunda birkaç örnek vermekte fayda vardır. Buna göre, Bulgaristan'da, Bulgaristan'a komşu ülkeyle özde benzer Türkler; Kosova'da, komşu ülkeleri durumunda olan Arnavutluk, Sırbistan, Sancak'la özde benzer Arnavut, Sırp, Boşnaklar; Kuzey Makedonya'da Kuzey Makedonya'ya komşu Arnavutluk'la özde aynı Arnavutlar yaşar. Burada "özde benzer" ifadesinin tercih edilme sebebi, sınır komşularıyla özde (aidiyet anlamında) bir benzerliğe sahip olsalar da genele bakıldığında farklı kültürel, siyasal ve toplumsal karşılaşmaların, ilgili grupları dil, kültür ve yaşam tarzı anlamında ayrı birer alt-etnik birlik haline dönüştürmüş olmasıdır. Arnavutlarla ilgili saha araştırmaları yapan antropolog Alexander Novik (2010:437), Balkanlardaki Arnavutların, Avrupalı güçlerce bölündüğünü ve farklı ülkelerde (Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Kuzey Makedonya, Kosova, Arnavutluk gibi) diaspora halinde yaşamak zorunda bırakıldıklarını aktarır. Bu bölünmelerse Arnavutların kendi içlerinde birtakım öbeklenmeler üretmelerine yol açmıştır. Yakın ve uzak komşularıyla ilgili Arnavutların ortak stereotipler paylaşmamaları; yaşam tarzları ile değer yargılarının birbirinden ayrışıyor olması, yazar Novik için Arnavut topluluğuyla ilgili farklılaşmalara örnektir. Benzer bir farklılaşmanın Türkler arasında da geçerli olduğu belirtilebilir. Türkler (büyük çoğunluğu) Anadolu'dan gelen kabilelerle bölgeye dağılmış olmaları itibarıyla Arnavut topluluğu gibi Balkanlardaki birçok ülkede az veya çok farklılaşarak özgünlükler üretmişlerdir. Türkiye'deki Türklerle kıyaslandığında da Balkanlardaki Türkler tıpkı Arnavutlar örneğinde olduğu gibi bir takım özgün grup dinamikleri geliştirmişlerdir. Bu duruma somut bir örnek Eren'in çalışmasından (2019:621) verilebilir. Yazar, Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen soydaşların bilmedikleri ve alışkın olmadıkları ortamlarda geçici ve az da olsa bazı uyum sorunları yaşadıklarını aktarır. Benzer uyum sorunları, Kosova, Kuzey Makedonya gibi Balkan ülkelerindeki Türklerle, Türkiye Türklerinin karşılaşmaları durumunda da yaşanmaktadır.

Ülkelerin kendi etnik aidiyetlerinden -kimi bölgede yoğun olarak- farklı etnik gruplara/topluluklara ev sahipliği yapmalarındaki nedenlere bakıldığında, burada ziyadesiyle siyasi çıkar ve müdahalelerin etkili olduğu belirtilebilir. Söz konusu ülkeler, Karpat'ın (2019:16) dile getirdiği gibi teritoryal devletlerdir ve kendi iç dinamiklerinden değil dış müdahalelerle (burada yazar İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya ülkelerine ve 1878 Berlin Antlaşması'na yer verir) kurulmuşlardır. Teritoryal devlet yapısı bölgenin ister istemez etnik azınlıklara bakmaksızın toprağa bağlı bir devlet yapısı geliştirmelerine sebebiyet vermiştir. Bu da yukarıda değinildiği gibi –en azından Balkanlardaki- ülkelerin komşu ülkelere olma etnik gruplarla şekillenmesine yol açmıştır.

Balkan ülkeleri ayrıca bölgeye ilk yerleşen olma iddialarıyla alakalı uyumsuzluk içindedir. Yazar Vladimir Georgiev (1966), teknik bir terimle Balkan bölgesi özelinde cevaplanması ve çözüme kavuşturulması gerekli ilk sorunun, bölgedeki nüfusun etnogeneziyle (etnik grubun yaratılması/gelişimi) ilgili olduğu düşüncesindedir ve bu soruya -dilbilim geleneğinden geliyor olmasından dolayı- yer adlarından (toponimi) destek alarak cevap bulmaya eğilimindedir. Ona göre, bugünün Balkan halkları temellerini, Daco-Mysians, Trakyalılar, Yunanlılar, Yunan-öncesi, Makedonlar, Frigler ve İliryalılar'dan almaktadırlar.⁴ Bu iddiadaki sıra bile Balkan halkları arasında tartışmayı kıvılcımlaştırır etkidedir. Zira ilgili noktaya/bölgeye ilk varış, topluluklar arasında hâlen kendilerine özgü ve diğerlerince kabul görmeyen birer iddiadan öteye gidememektedir.

Eski Yugoslavya ülkelerinden biri olan Kosova özelinde Sırp'ların savlarına karşın Arnavutlar, İlirlerden dolayı bölgeye ilk yerleşenler oldukları düşüncesindedir (Woehrel 1999). Buradan hareketle bölgede hak talep etmekte haklı oldukları inancındadırlar.⁵ De Rapper (1998:19) ise Kuzey Makedonya'daki Arnavutların bölgede birçok yer adına Arnavut etimolojisi atfederek Arnavutların kadim ve otokton doğasını haklı çıkarmaya çalıştıklarını iddia eder, bu iddiasını desteklemek için Arnavutların Kalkandelen (Sırpçası/Makedoncası Tetovo, Arnavutçası Tetovë) şehriyle ilgili iddialarına yer verir. Yazarın anlatımına göre Arnavutlar, şehre ulusal kahramanları Skenderbeg'in (Ar-

⁴ Tartışmalı bir fikir olmakla birlikte Vladimir Georgiev, Arnavut ve Rumenlerin ortak bir mirası olarak Daco-Mysian'ı varsayar (Stanisic 1998).

⁵ Misal Sırp asıllı Rajić (2012:215), büyük bir Arnavut topluluğunun bulunduğu yerleşimlerin adlarını tartıştığı çalışmasında Shkupi'nin, Üsküp (Skopje), Skuardi ve İşkodra (Shkodër) şehir adlarını kullanarak, sku-ska-sko'daki fonem dizisinden bir takım çıkarımlara vardığını aktarır. Bu çıkarımlarına göre, ilgili fonem dizisi, Balkanlarda Roma-öncesi Arnavut nüfus varlığı ile Arnavut İliya kökenlerine dair ipucu sağladığı iddiasındadır.

navutçası, Skënderbe) bölgedeki Türklere karşı verdiği sekiz savaşa, “sekiz saldırı”ya atıfla “tetë hovë” ismini verdikleri iddiasındadır. Bir diğer örnekte Yunanlılar hemen hemen benzer bir eğilimle Makedon kimliğini ve varlığını reddederek Büyük İskender ve eski Makedonlar dâhil bölgedeki nüfusun Yunan oldukları savında bulunmaktadır (Danforth 1993:4).

Kuzey Makedonya’daki Ötekiler: Azınlığın Azınlığı “Türkler”

Kuzey Makedonya, tıpkı Kosova ve Bulgaristan gibi çok etnikli ve çok dinli dinamiklere sahip olmasından ötürü ikili zıtlıkların yaratılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, devletlerin şekillendiği evrelerde yöneticilerin devlet sınırları içerisinde kalanların tamamını, “milletin üyeleri” saymayıp, “milletin” savunulmasında “onlar”a karşı “biz” durumunu yaratmış olmalarıdır (Karpas 2019:16). Bu iddiaya örnek olarak Karpas, dil ve din faktörünün belirleyiciliğini ortaya koyan bir örnekle, Sırp ve Bulgarların Yunanlıları da düşman olarak görmelerine rağmen “onlar” kategorisine Müslümanları yerleştirdiklerini belirtir. Bugün hâlen bu tavra rastlamak pek âlâ mümkündür. Mandacı’nın (2007:11) belirttiği gibi Kuzey Makedonya örneğinde Müslüman olan Türkler -buna Arnavutlar da dâhil-, 1991 Anayasası ile “milliyetten”, “azınlık”a dönüştürülmüş durumdadırlar. Bu tarz ben-biz, siz-onlar şeklindeki zıtlıklar ülkeleri, sahip oldukları etnik azınlıkları, milli ve yönetsel sınırlara tehdit oluşturan ve oluşturmayan şeklinde etiketlemelerine sevk eder. Kuzey Makedonya bağlamında siz-onlar kategorisinde görülen “öteki”nin bu denli şüphe ve korku uyandırmasına, Koppa’nın (2001:38-39) daha keskin deyiimiyle şeytanlaştırılmasına, ülkedeki baskın iki etnik grup olan Makedon ve Arnavutlar arasında yaşanan ilişki sebeptir. Bu ilişki tarzı ve öteki olanın yarattığı hissiyat bilhassa Kosova Savaşı (1999) sonrasında Kuzey Makedonya’da çok daha net hissedilir olmuştur (Koppa 2001). Tabi buradaki tehlike Makedonlar için Arnavutlardır. Kosova’da ise Sırp, tehlikeli kategorisinde yer alır, Türkler temkinli yaklaşılacak ancak Sırp kadar tehlike arz etmeyen küçük bir gruptur. Benzer bir olgu, 1999 Savaşı sonrası Kosova’dan ayrılan Sırp için de geçerlidir. Savaş öncesi dönemde (bugünkü Sırbistan dâhil düşünülebilir) Türkler, Sırp için temkinli yaklaşılması gereken tehlikesiz gruba denk gelirken, Arnavutlar milli ve idari sınırlara tehdit oluşturabilecek tehlikeli bir gruptu.

Kuzey Makedonya özelindeki durumda bir yanda sınır komşusu Yunan halkı; diğer yanda Kosova ve Arnavutluk gibi iki sınır komşusuyla irtibatlı ülke Arnavutları, tehlikeli gruplara denktir. Türk topluluğu ise diğer iki et-

nik gruba kıyasen tehlikesiz bir grup olarak algılanmaktadır. Türklerin bölge ülkelerindeki (eski Yugoslavya veya bugünün Kuzey Makedonya'sı ile Kosova'sındaki) algılanışı, “sadık azınlık”, “düzene en sadık etnik grup”tur (Mandaci 2007). Bu algı, çoğu durumda, çoğu uygulama veya göz ardı edişte gün yüzüne çıkmaktadır. Çalışmanın odaklandığı bölge olması hasebiyle Kuzey Makedonya örneğine bakıldığında, dikkat çeken noktanın Kuzey Makedonya'daki siyasal ve hukuki düzenlemelerin Arnavutlara endeksli yapılandırılmış olmasıdır. Kuzey Makedonya kurulduğu andan itibaren homojen bir nüfus yapısına sahip olmadığından Sırbistan ve Yunanistan'ın aksine yeni bir devletin temel biçimlerini oluştururken ister istemez, nüfus yoğunluğu bulunan grupların etkisini üzerinde hissetmiştir (Pettifer 1992). Bunlardan en belirgin olanı Arnavutlardır.⁶ Mandaci (2007), 1991 yılındaki anayasa referandumuna siyasi statülerinin düşürüleceği kaygısıyla Arnavutların katılmayıp referandumu boykot ettiklerini, buna karşın yine aynı şekilde siyasi statülerinde hak kaybına uğrayacak olmalarına rağmen Türk toplumunun referandumda oy kullandıklarını anlatır. Bugün Kuzey Makedonya'nın nüfus itibarıyla iki büyük etnik topluluğunu oluşturanlardan biri olan Arnavutlar, hak talep etmektedir; diğeri olan Türklerse Mandacı'nın betimlediği gibi “pasifist bir tutum benimsemiş”, hak talep etmek yerine olanla yetinmeye odaklanmışlardır.⁷ Bu iddiayla ilgili verilebilecek somut örnek, Arnavut topluluğunun Kuzey Makedonya'daki pozisyonuyla ilgilidir. İseni'nin tanımlaması (2013:176) tam da bu noktaya işaret etmesinden dolayı kıymetlidir. Yazar, Arnavut ve Makedon topluluğunu ima ederek ülkenin yakın tarihinin bu iki topluluk vizyonundan etkilendiğini, etnik bir topluluk olarak kendilerinin (Arnavutların) tıpkı Makedon etnik grubu gibi katılımımda eşit haklar talep ettiklerini aktarır. Arnavutlara karşın Türkler, Arnavutlar kadar hak talep edemedikleri gibi üstüne üstlük Arnavut-Makedon gerilim veya diyalogunda görünürlüğünü neredeyse yitirmiştir. Oysa Frances Trix (2013:195), Makedonya'daki Türkler için küçük etnik toplulukların en büyüklerinden birisidir, demektedir. Ancak coğrafi anlamda dağınık yaşamalarından mütevellit etkileri, nüfus büyüklükleriyle doğru orantılı değildir. Trix'e göre, Türkler 1991 yılı ile birlikte bölgede statü kaybettiklerinin farkına varmışlardır. Makedon toplumunun Müslümanlara karşı önyargılara sahip olmaları

⁶ Ülke kuruluşunda kültürel anlamda baskın bir çoğunluk olarak Slav kökenliler bulunur. Bu Slav kökenliler de Sırp, Bulgar ve Makedon olarak alt ayrımlara sahipti. Bunlara ilaveten Türk, Rum, Arnavutlarla Ulah, Pomak ve Çingeneler de bölgede yaşamaktaydı (Pettifer 1992).

⁷ Bölge Türklerinin pasifist tutum takınmalarında, önemli sosyo-ekonomik (Osmanlı ve Türk kimliği üzerinden dışlanma, dayanışmacı örgütlenememe; işsiz kalma ve yoksulluk gibi) faktörlerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Trix'in düşüncesinde (2013), Türkleri olumsuz anlamda etkilemiş; Arnavutların İslami kurumlarda liderlik pozisyonlarına yükselmeleriyle de Türkler kendilerini "azınlığın azınlığı" olarak niteler hale gelmiştir. Buna benzer bir ifade Mandacı'dan (2007:13) gelir ve alt başlıklarından birinde, Trix'inkiyle benzeşen bir iddiayı görünür kılar; Türk Azınlığın Büyüyen Marjinalliği.

Kuzey Makedonya Türklerinin ekonomik geçim kaynakları irdelendiğinde de bu olgu, net bir şekilde ortaya çıkar. Yunanistan, Bulgaristan gibi diğer Balkan ülkelerindeki Türklerde gözlenebildiği gibi, Kuzey Makedonya'daki Türkler de geçimlerini ziyadesiyle tütün işinden, daha kapsayıcı bir anlatımla tarım işinden sağlamaktadırlar (Sansar yy; Mandacı 2014).⁸ Trix (2013) bölgedeki deneyim ve gözlemlerini aktardığı çalışmasında, bölge Türklerinin istihdam konusunda büyük sıkıntılar yaşadıklarını, buna ilaveten iş ve iş bulma sahaları anlamında enteresan bir tablonun mevcut olduğunu anlatır. Bu tabloda yazar (Trix 2013:200), çok güvenilen Türkiye'nin cami restorasyonlarına ve Makedonya hükümetine destek vermeye yöneldiğini, Kuzey Makedonya vatandaşlarına burslar verdiğini; fakat daha iyisini Türk olmayanlara sunduğunu iddia eder.⁹ Bir diğer dikkate değer vurgusu ise Türklerin, Ziraat Bankası gibi Türk şirketlerinin Makedonya'da ofis açmış olmalarına rağmen etnik Türkleri istihdam etmeyişi eleştirdiklerini aktarır. Buradan hareketle etnik bir Türk'ün cümlesine yer verir: Bize, Türkiye ile Makedonya arasında köprü olacağımız söylendi, fakat biz üzerinde yürünmekten (veya yürünen bir köprü olmaktan) yorulduk!

Salt ekonomik yaşam değil, bölgedeki Türklerin eğitim, sağlık, ana dil kullanımı, siyasal temsil gibi hususlarda da Arnavutlara kıyasen daha dezavantajlı durumda oldukları belirtilmelidir. Uluslararası platformlar (minorityrights.org internet sitesi) bölgedeki Türk azınlığının mağduriyetini dillendirmektedir. Bu platformdaki verilerin de ortaya koyduğu gibi, Kuzey Makedonya Türkleri, Türk dilinde sınırlı eğitim olanaklarına sahip olup, dördüncü sınıftan sonra Türkçe eğitimin ülke genelinde çok az okulda verilmesi nedeniyle eğitimlerini kendi dillerinde kolayca devam ettirememektedir. Kamusal hayata etkin şekilde katılamamakta, ulusal parlamentoda sınırlı temsil edil-

⁸ Yunanistan ve Bulgaristan'daki Türklerin tarım ve de bilhassa tütün işinden geçindikleri bilgisi, Serdar (2014) ve Eklemezler'in (2019) çalışmalarında detaylandırılmaktadır.

⁹ Burada küçük bir parantez açmakta fayda vardır. Zira Türkiye salt Kuzey Makedonya'ya değil, bölgenin tamamına ilgi göstermiş, destek vermiştir. Bilhassa desteğini, Balkan ülkelerini, bağımsızlıklarını ilan etmelerinden hemen sonra tanımasıyla göstermiştir. Kuzey Makedonya'nın bağımsızlık sonrası Türkiye'den destek araması ve Türkiye'nin desteğini sunmasıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Kodallı, Tahir (2014), "Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi XIV/29, s. 385-393.

mekte ve kamu sektörlerinde yetersiz düzeyde istihdam edilmektedirler.¹⁰ Bununla birlikte yine aynı platformun aktardığı gibi Türkçe yayın-medya olanakları da diğer alanlarda olduğu gibi sınırlı düzeyde varlığını sürdürmektedir.

Kuzey Makedonya'nın “Yer Adı” Mevzusu

Yazar Kadmon (2004), Kıbrıs örneğini ima ederek, bazı coğrafi bölgelerin toponim-politik strese ve zorlanmaya daha yatkın olduğu fikrindedir. Balkan coğrafyası düşünüldüğünde bu potansiyele sahip ülkelerin başında Kuzey Makedonya (ve hemen ardından Kosova) gelir. Yakın bir zamanda, 2018 yılı itibarıyla, “Kuzey Makedonya” olarak adlandırılan ülke, öncesinde (1991 yılı sonrası) “Makedonya Cumhuriyeti”, gelen itirazlar sonucu “Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti” adlarına sahip olmuştur. Ülke adının “kuzey” takısı alması, bir anlamda Kıbrıs gibi Makedonya'nın da toponimi düzeyinde bir takım stres ve zorlanmaları olduğunu gösterir. Metin içerisinde değinildiği gibi ülke, idari sınırlarından başlayarak onu tanımlayan ülke ismine varıncaya dek komşusu Yunanistan'ın etkisi altındadır. Bulgaristan ve Sırbistan'ı da bu sürecin parçası iki Balkan ülkesi olarak düşünmek gerekmektedir.

Bundan sonraki bölüm, Kuzey Makedonya'nın Yunanistan, Bulgaristan ve/veya Sırbistan'dan kaynaklı toponimi eksenli dışsal streslerine değil, -Kadmon'un ifadesini azca dönüştürerek- içsel “toponimi zorlama”larının olup olmadığına bakmaya ayrılmıştır. Bunun için ülkenin toponimiyle olan münasebeti araştırılmakta; Blair ve Tent'in (2020) bu türdeki araştırmaların eğildiklerini belirttikleri ne, nasıl, nerede, ne zaman, kim ve neden gibi soru zarflarına cevap aranmaktadır.

Kuzey Makedonya'da Toponim-Politik Stres: Var Mı, Yok Mu?

Bu başlığa şu iddiayla başlamakta fayda vardır: Kuzey Makedonya'da, Makedon ve Arnavut nüfusun veya sadece Arnavutların yaşadıkları bölgelerdeki yer adlarının Makedoncadan Arnavutçaya tercüme edilmesi eğilimi bulunmaktadır (Momirovska 2011). Bu iddia önemli midir? Ülkenin toponimide izlediği yolu anlama adına evet, önemlidir. Zira buradan hareketle görülmektedir ki yer adları konusunda hassasiyeti olsa dahi ülke, Yunanistan gibi toponimi mevzusunu bir “tabu” meselesine dönüştürmemektedir (Hacısalihoglu ve Özcan, 2013). Ayrıca değinilmesi gerekli bir husus, yer ad-

¹⁰ Misal, yerel Türk gazetesinin haber sitesindeki (yenibalkan.com) açıklamaya göre, 2014 yılı için kamuda çalışan Türklerin oranı yüzde 1.9 civarındadır.

larıyla ilgili sorunların veya Kadmon'un (2004) tabiriyle streslerin salt bu bahse konu olan ülkelerle sınırlı olmayıp Balkan coğrafyasının genişçe bir alanını kapsıyor olmasıdır. Hacısalıhoğlu ve Özcan (2013:1330) konuyla ilgili olarak, Avrupa'nın güneydoğusundaki ülkelere kıyasen daha hoşgörülü olsalar da Avrupa'nın merkezinde, kuzeyinde ve batısında yer alan ülkelerin de azınlıklara sahip olmaları ve buna bağlı olarak azınlık dillerinde yer adlarını kullanıyor olmalarından kaynaklı olarak, ülkelerin toponim-politik stresler, ihtilaflar yaşadıkları düşüncesindedirler. Yazarlara göre, 2000'li yılların başında yer adları tartışmalarının yoğun yaşandığı ülke, Avusturya'dır. Bu ülkenin Kaernten (Slovenes Koroška) bölgesinde, komşu ülkeden "özde benzer" Sloven azınlık yaşamaktadır ve Sloven azınlığın yaşadığı bölgede doğal olarak çok sayıda Slovence yer adı bulunmaktadır. Bu da etnik grupla bölge halkı arasında ister istemez pürüzler yaratmaktadır. Ancak bugünkü durumda bölgedeki anlaşmazlıkların, Sloven azınlığın talepleri doğrultusunda çözümlenmiş olduğu belirtilmelidir. Avusturya örneğinden hareketle Kuzey Makedonya'daki duruma bakıldığında, ülkede tam bir Avusturya uzlaşısı bulunmasa da tam bir Yunanistan reddinden söz etmek de mümkün değildir. Zira yeterli görülsün veya görülmesin, ülkenin izlediği yol ve stratejiler itibariyle bir takım açılımlara gittiği açıktır. Konuyla ilgili olarak İdrizi ve İdrizi (2019a), Kuzey Makedonya'nın yer adları konusunda yasal bir takım prosedürler belirlediğini, kurumsal düzeyde de yapılanmaya gittiğini aktarırlar. Yazarların verdikleri bilgilerde, yer adlarının Kültür Bakanlığına bağlı Kültürel Miras Koruma Ofisinin sorumluluğu altında olduğu; manevi kültürel mirasın önemli bir unsuru ve ulusal mevzuatın bir parçası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Yine bu aktarımları içerisinde yazarlar, 2004 tarihli, 24 Sayılı Kanun'un (Kültürel mirasın korunmasına ilişkin kanun) ilgili maddelerinin, tehlikedeki kültürel miras olarak değerlendirilen yer adlarını yetkisiz yeniden adlandırmaya karşı koruduğunu belirtmektedirler.

Burada, yazarların ilgili açıklamalarından, mevcut durumdan memnun olmayan bir tarafın da var olduğu hatırlatılmalıdır. Makedon asıllı Momirovska (2011), Arnavutçaya çevrilen yer adlarıyla ilgili olarak, 2004 yılı ile birlikte "yapay ve zorlama bir fikir" olarak nitelendirdiği ad değişikliğinin bir takım baskılarla yasal bir çerçeve (Yerel Özyönetim Bölgesel Teşkilatı Yasasını vurgulayarak) kazandığını aktarır. Benzer şekilde ve hatta daha da abartılı bir iddiayla Kulavkova (2012), Makedoncadan Arnavutçaya ve Yunancaya yapılan yer adı çevirilerini, kültürel mirasa karşı inkâr edilemez şiddet, yarı-insani (quasi-humanistic) ilkelere dayalı yeni bir dünya inşa etme girişimi ve Kuzey Makedonya'nın kültürel mirasına saygısızlık olarak değeri-

dirmektedir. Buna karşın Arnavut asıllı yazar İbrahimi (2010) de değişim anlamında adımların atıldığı düşüncesini paylaşmakla birlikte, on yıllardır Arnavut diline karşı şiddetli süreçlerin yaşandığını ancak bu süreçlere rağmen devlet kurumları aracılığıyla ilk defa bazı yerleşim yerlerinin adlarında “iyileştirilme”lere gidildiğini aktarır. İbrahimi’ye (2010: 531) göre Arnavutça ve Slavca olacak şekilde iki dilli yer adları Kosova’da ve ayrıca Karadağ ile Kuzey Makedonya’nın “Arnavut topraklarında” mevcuttur. Ancak Kuzey Makedonya’daki “şovenist hava” yüzünden yazara göre, Makedonya Arnavutları onlarca yıl, Manastir, Shkup, Kërçovë, Dibër, Resnjë, Ohër şeklinde Arnavutça karşılıkları olan yerleşim yerlerini, Bitola, Skopje, Kiçevo, Debar, Resen, Ohrid gibi Makedon karşılıklarıyla anmak zorunda bırakılmışlardır.

Bugünkü duruma bakıldığında, Bitola-Manastir, Skopje-Shkup, Kiçevo-Kërçovë gibi Makedonca-Arnavutça şeklinde iki dilli izahlara rastlanır.¹¹ Bununla birlikte ısrarla Arnavut varlığını yadsıyan bir Makedon milliyetçi grup hâlen mevcuttur. Makedon asıllı Profesör Elka Jacheva-Ulchar (2011), bölgenin çok dilli yapısına, Arnavut nüfusu dâhil etmeyerek değinir. Yazar, soybilimsel yönden toponimler konusuna eğilir ve bölge özelinde Slav kökenli sözcük birimlerinin sayıca çoğunlukta olmasından dolayı en başa Slav kökenlileri yerleştirir; akabinde dilin alt katmanlarının Yunanca, Roma-Latin ve Türk kökenli oldukları iddiasıyla diğer etnik gruplara yer vermiş olur. Burada Makedon ve Yunanlılar haricinde Makedon ve Arnavutlar arasında kadim bir zıtlaşmanın olduğu belirtilebilir. Şu an için zıtlaşmanın galibi konusu net değildir. Bu husustan ayrı olarak Cowen’in (2000) temas ettiği nokta önemlidir. Yazar, Kuzey Makedonya’nın çeşitli adlara sahip yerleşim yerleriyle, bölgede yaşamış ve hâlen ikamet eden çok sayıda dil grubunun mirasına sahip olduğu fikrindedir. Bu bağlamda Jacheva-Ulchar (2011), farklı kökenli yer adlarına örnekler verir. Misal, Shtip, Drum, Maver, Manastir, Mandra, Migdal gibi yer adlarının Yunan kökenli, Bachilo, Glaca, Kastel, Klisura, Kukol olanların Roman-Latin kökenli olduklarını aktarır. Slav kökenli olmayan sözcüklerin çoğununsa Ada Deresi, Kesendre, Avliite, Jeli Kran, Kurt Tepe gibi Türkçe kökenli olduklarını belirtir.¹²

Milliyetçilik bağlamı içerisinde değerlendirilmesi nedeniyle Kuzey Makedonya’daki yer adları hemen hemen her dönem tartışılmaya elverişli olmuş-

¹¹ Bu noktada Manastir, Üsküp, Kırçova şeklinde Türkçe karşılıkların da olduğu akıldan bulundurulmalıdır.

¹² Kuzey Makedonya Türkçesinde, çitle/duvarla çevrili üstü açık alan anlamına gelen avluya *avli*; dağ sırtı, tepe, bayıra da kran/kıran denmektedir.

tur.¹³ Kaldı ki, Kuzey Makedonya'nın her şeyden önce kendi ülke adıyla ilgili isim sorunu yaşadığı, ulusal ve uluslararası kamuoyu tarafından da bilinmektedir. Ülke içindeki yerleşim birimleriyle ilgili ad değişikliklerine de -metin içerisindeki alıntılardan anlaşılacağı üzere- şiddetle karşı çıkmaktadır. Ancak karşı çıkma eylem ve girişimlerine rağmen İbrahimi'nin (2010) de iddia ettiği gibi, Arnavut nüfusun yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde (ülkenin batı yanı, Gostivar gibi -Makedonca: Гостивар; Arnavutça: Gostivari-) yerleşim yerlerinin fazlasıyla Arnavutça karşılıklarıyla anıldığı anlaşılmaktadır. Aynı noktaya Koppa (2001) da değinmektedir. Yazar, çevresinde birkaç Ortodoks köyün olduğu Ohri Gölü ile Gostivar'da Arnavutların ezici çoğunluğa sahip Müslümanlar olduklarını aktarır. Ülkenin batı yakasına denk gelen bu bölgelerdeki nüfusun artan oranda Arnavutlaşmasında ise Koppa'ya göre, diasporadan gelen dövizlerle arsa alımlarının artışı ve büyük köylü yerleşim bölgelerinin yaratılması eğilimleri etkilidir. Bu köylerinse, çoğunlukla ovalarda, merkezi idareden uzak ve nispeten büyük (2.000-10.000) Arnavut nüfuslu olduklarını ayrıca eklemek gereklidir. Buradaki anlatıma göre Gostivar şehri, salt Makedon ve Arnavut etnik gruplarından oluşmaktadır. Oysa şehirde, başta Türkler olmak üzere, Roman, Ulah, Sırp ve Boşnak etnik toplulukları yaşamaktadır.¹⁴ Tam da bu noktada Trix'in (2013) açıklamasına yer vermekte fayda vardır, zira yazar Gostivar'ın "Türklerin kalesi" veya "Türk kalesi" olarak kabul gördüğünü belirtmektedir. Buna rağmen ülkenin baskın etnik nüfusları Makedonlar ile Arnavutlar arasındaki sürtüşme ve münakaşalar, Türkler dâhil diğer etnik grupların varlıklarının/yoksunluklarının göz ardı edilmesine sebebiyet vermektedir.

Tüm bunlarla birlikte, ülkede çoğu yer adı, Makedonca, Arnavutça ve Türkçe olmak üzere üç dilli versiyonlarıyla bilinir. Victor Friedman'ın (2012:121) belirttiği şekliyle, genel olarak Balkanlar'da ve özellikle de Kuzey Makedonya'da yerel diller arasında temas ve karşılıklı etki de söz konusudur. Bir Makedon, başkent "Skopje"ye bir Türkün "Üsküp", bir Arnavut'un

¹³ Tartışmalarla birlikte ara ara ad değişiklikleri devam etmektedir. En güncel örnek, Üsküp şehri içindeki ad değişiklikleridir. Yerel basın organı "yenibalkan.com" internet haber sitesinde paylaşılan bir habere göre (2021), sadece Üsküp şehri içerisinde cadde, meydan, köprü ve parklar olmak üzere 571 yerin adı değiştirilecek ve bu adların sadece 17'si Türkçe olacaktır. Haberde yer alan bilgiye göre, ilgili yerlerin adlandırılması için seçilen Türkçe adlar arasında Üsküplü kadın hakları savunucusu Nakiye Bayram, Türk tiyatrosunun duayen ismi merhum Salahattin Bilal, Türkçe olarak yayınlanan Birlik gazetesi, Osmanlı'nın en önemli mimarlarından biri olan Mimar Sinan (Listede Osmanlı döneminin Arnavut mimarı olarak geçiyor), Yücel hareketinin şehitleri ve diğerleri vardır.

¹⁴ Çalışmanın kaleme alındığı tarihlerde ülkede yirmi yıldan sonra ilk defa nüfus sayımları yapılacaktır. Dolayısıyla bu çalışma için değerlendirilebilecek veri 2002 yılı nüfus sayımlarından çekilmektedir. Bu dönemdeki verilere göre (2002:87) şehirde, Makedonlar (13.149), Arnavutlar (29.236), Türkler (4.564), Romanlar (1904), Ulahlar (15), Sırlar (149) ve Boşnaklar (37) yaşamaktadır.

“Shkup” dediğini bilir, bu durum bir Türk ve Arnavut’un “Skopje”nin şehrin adının Makedonca karşılığı olduğunu biliyor olması kadar doğaldır. Doğal olmayansa bölgedeki yerel dillere sirayet etmiş versiyonların, dönem dönem yok sayılmasıdır. Bugün Makedon ve Arnavut topluluğu arasında yaşanan toponim-politik stresler, Arnavut ve Makedon yer adlarına olan ilgiyi ve dikkati artırırken Türkçe toponimleri önemsizleştirmektedir. Oysa ülkenin birçok yerinde -bilhassa da batı ve güneydoğu bölgesinde- yoğun olarak Türkçe toponimlere rastlanmaktadır.

Batı Trakya’daki Türkçe yer adlarıyla ilgili Sefer Güvenç’in kaleme aldığı çalışması (2014) kadar kapsamlı bir çalışma, Kuzey Makedonya özelinde gerçekleştirilmemiştir. O nedenle bölgedeki Türkçe yer adlarına dair net, kapsayıcı düzeyde bilgi verebilmek neredeyse imkânsızdır. Oysa kapsamlı bir çalışmaya hem Kuzey Makedonya hem de Kuzey Makedonya Türkleri ihtiyaç duymaktadır. Pek tabi, kapsamlı bir çalışma yapılmadığı iddiasıyla birlikte bir takım teşebbüslerin de olduğu unutulmamalıdır. Kuzey Makedonya ve yer adları mevzusu ulusal ve uluslararası kurumlardan araştırmacıların dikkatini çekmektedir (bkz., Momirovska 2011; Jacheva-Ulchar 2011; Kulavkova 2012; İdrizi ve İdrizi 2019a; Nimetz 2020). Türkçe yer adlarıyla ilgili olarak daha önce de değinildiği üzere Türker Acaroğlu’nun çalışması bulunmaktadır. Yazar (Acaroğlu, 2006), Balkanlardaki Türkçe yer adlarına dair bir kılavuz hazırlamış ve bu kılavuzda eski Yugoslavya başlığı altında ve “Makedonya Cumhuriyeti”ne bağlı bulunduğunu belirttiği çok sayıda Türkçe yer adlarını derlemiştir. Tabi burada, Acaroğlu’nun ağırlıklı olarak Jupa Belediyesi’ne bağlı Kocacık ve köylerini içeren bir bölgenin isim envanterine eğildiğini hatırlatmakta yarar vardır.

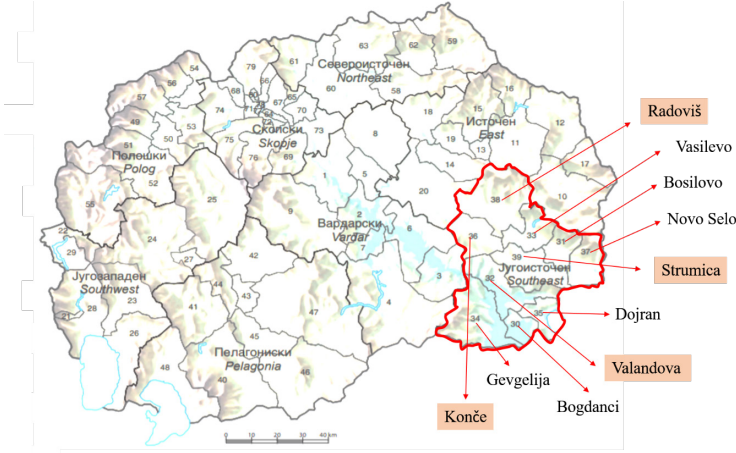
Acaroğlu’nun çalışmasına (2006) bakılacak olursa, Türkçe yer adlarıyla ilgili dikkat çeken bir takım noktaların olduğu fark edilir. Bunlara örnek, adların doğrudan dönüşmeden, diğer etnik gruplardan etkilenmeden öz Türkçe kalmış olanları verilebilir. Adlarda ağırlıklı olarak mahalle, çeşme, dere ve ova kelimeleriyle oluşturulan tamlamalara rastlanmaktadır. Bektaş Mahallesi, Pervane Mahallesi, Yatürez Mahallesi, Türk Mahallesi; Kırç-ova ve Kuman-ova, bunlara birkaç örnektir. Makedonyalı Arnavut yazar İdrizi’nin (2019b:89-90, 98), Üsküp özelinde kaleme aldığı çalışmasında da “mahalle” takısıyla oluşturulmuş yer adlarına rastlanır. Yazar, Arnavutça karşılığı mëhallë-a olan mahalle takısını içerir 64 yer adından söz eder. Mahalla e Poshtme, Mahalla Gjusste, Mahalla Lumjan, Mahalla Shahinallar, sadece birkaç örnektir. Mahallelerle ilgili yer adlarında sülale isimleriyle (Shahi-

nallar- “Şahinler” veya “Şahin agalar”, İdrizler gibi) birlikte yön ve nitelik (aşağı, yeni, orta gibi) belirten ifadeler yer almaktadır.

“Çeşme ve pınar” kelimeleri ise daha ziyade özel adlarla yan yana kullanılmaktadır. Buna göre, İdriz’in, Zeçir’in, Raman’ın çeşmesi, Ali’nin, Sefer’in, Nafiz’in pınarları. Yazar İdrizi, çeşme (Arnavutça karşılığı çeshme) ön takısıyla 48 farklı yer adına (Çeshme Kurtës, Çeshme Krojt, Çeshme Leskave, Çeshma Zeqire, Çeshma Ramane gibi) değinir. Pınarlarla ilgili yer adlarını da toplayan İdrizi (2019b), yine diğer iki örnekte olduğu gibi epeyce (44 adet) yer adı (Bunari Alis, Bunari Haxhis, Bunari Ushejnas, Bunari Haxhi Osmanit, Bunari Popit gibi) derlemiştir. Küçük bir detay şudur ki, her ne kadar İdrizi, bunar/i terimini “pınar, pus” olarak tercüme etse de bölge Türkleri pınara, bunar demektedir. Burada tekrardan hatırlatılmasında fayda olan husus, İdrizi’nin örneklendirdiği yer adlarının sadece Üsküp civarıyla sınırlı oluşudur. Ülkenin farklı bölge, kasaba ve köylerinde halen çok sayıda ya orijinal haliyle ya da az veya çok farklılaştırılarak kullanımda olan Türkçe yer adları bulunmaktadır. Diğer coğrafi bölgelere kıyasen Türkçe yer adlarına sıkça rastlanabilen bölgelerin başında ise ülkenin güneydoğu kesimi gelir. Çalışmanın bundan sonraki bölümü, salt güneydoğu bölgesini esas almakta, Türkçe yer adlarına değinmektedir.

Güneydoğu Toponimisinde Türkçe

Kuzey Makedonya’nın güneydoğu bölgesi, Makedonya Türkleri özelinde iki temel hususla birlikte anılır. Bunlardan birisi, bölgenin diğer bölgelere kıyasen ekonomik anlamda az gelişmiş olması, diğeri Yörük (ve Türk) nüfusun yoğunluğudur. Yörük nüfusunun varlığı, tarih kaynaklarında olduğu kadar (Gökbilgin 2000; Tufan 1989), bugünkü mevcut nüfus dinamiğinde de görülmüştür. Dil anlamında güneydoğu bölgesinde Türkçe yer adlarında öbeklenme, Yörüklerin bölgedeki nüfus yoğunluğu ve varlığıyla ilişkilendirilmeye elverişlidir. Ülkenin güneydoğusu, (Makedoncası Југоисточен), Bogdanci, Bosilovo, Valandova, Vasilevo, Gevgelija, Dojran, Konče, Novo Selo, Radoviš ve Strumica belediyelerden oluşur.

Şekil 1

Kuzey Makedonya haritası ve güneydoğu bölgesi¹⁵

On belediye içerisinde en fazla Türk (ve Yörük) nüfusa ve yerleşim birimine (bilhassa kırsal alanlar) sahip yerleşim yerleri, Tablo 1’de gösterildiği şekliyle kırmızı renkli karelerdeki Valandovo, Ustrumca, Doyran, Konçe ve Radoviş’tir.

17

Makedonca (Latin) kullanımı	Makedonca (Kiril) kullanımı	Türkçe kullanımı
Bogdanci	Богданци	Boğdancı
Bosilovo	Босилово	Bosilovo
Valandovo	Валандово	Valandova
Vasilevo	Василево	Vasilevo
Gevgelija	Гевгелија	Gevgeli
Dojran	Дојран	Doyran
Konče	Конче	Konçe
Novo Selo	Ново Село	Yeniköy
Radoviš	Радовиш	Radoviş - Radovişte ¹⁶
Strumica	Струмица	Ustrumca - Usturumca

Tablo 1

Kuzey Makedonya’nın güneydoğu bölgesindeki toponimi örnekleri¹⁷

¹⁵ Harita Kaynağı: İç. “Regions of the Republic of North Macedonia, 2020”. (yy). Republic of North Macedonia State Statistical Office (МАКСТАТ). Üsküp: State Statistical Office, “Dame Gruev”- 4.

¹⁶ Bugün gündelik Türkçedeki karşılığı, Radoviş’tir. Ancak Osmanlı kayıtlarında “te” takısını aldığı görülür. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nden yayımlanan, Tahir Sezen’in kaleme aldığı çalışmada (2017: 634), Radovişte (Radovichta) olarak yer bulan bu yerleşim birimi, 1786 yılı itibarıyla idari statüsü kaza olarak tanımlanmakta ve bağlı olduğu idari birim Üsküp, Rumeli eyaleti olarak gösterilmektedir.

¹⁷ Burada yer alan köy adlarının tamamı, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti İstatistik Kurumu’nun resmi

Kuzey Makedonya İstatistik Kurumu (Stat) verilerinde (resmi internet sitesi, stat.gov.mk), 1948'den 2002 yılına kadarki zaman diliminde güneydoğu bölgesine bağlı 190 yerleşim yerinin (büyük çoğunluğu kırsal yerleşim) olduğu görülür. Tüm yerleşim yerleri içerisinde 40 yerleşim birimi, doğrudan Türkçe adla anılmakta ve bu adlar resmîyette kullanılmaktadır.

Türkçe Yer İsimleri			
TÜRKÇE endonim	MAKEDONCA Resmi kullanımı	TÜRKÇE endonim	MAKEDONCA Resmi kullanımı
Saray	Saraj	Durutlu	Durutli
Ayranlı	Ajranli	Hüdaverli	Hudaverlija
Arazlı	Arazli	Kılağuzlu	Kalauzlija
Bayrambosu	Bajrambos	Karacalar	Karadžalar
Başıbos	Başıbos	Kovancı	Kovanci
Cüleli	Đuleli	Köseli	Ćoselija
Çalaklı	Čalakli	Pırnalı	Prnalija
Koçulu	Koçuli	Sarıgöl	Sarigjol
Pırstan	Prsten	Hamzalı	Hamzali
Kuşkulu	Kuşkulija	Baraklı	Barakli
Çanaklı	Čanaklija	Dedeli	Dedeli
Cepeli	Čepeli	Kazandol	Kazandol
Memişli	Memešli	Tatarlı	Tatarli
Veyselî	Vejseli	Dorlombos	Dorlombos
Çavuşlu	Čaušli	Ormanlı	Ormanli
Cumabos	Džumabos	Durutli/u	Durutli
Gökçeli	Đopçeli	Sevendekli	Sevendekli
Organcalı	Organdžali	Alilobası	Ali Lobasi
Alikoç	Ali Koč	Kozbunarı ¹⁸	Kozbunar
Çeşme mahalle	Čeşme maale	Süpürge	Supurge

Tablo 2

Kuzey Makedonya'nın güneydoğu bölgesinde Makedonca ve Türkçe toponimi örnekleri

Bölgedeki köylerin bir bölümü Türklerle birlikte diğer etnik grupların (bilhassa Makedonlar) bir arada yaşadıkları karma-köyler, önemli bir kısmı Makedon köyleri ve bir bölümü de Türk köyleridir. Türk köylerinde sadece Türkler veya Yörükler yaşamaktadır. Bunlara, Başibos (Başıbos), Çalıkli (Čalakli), Dedeli, Kazandol, Çanaklı (Čanaklija), Cepeli, Dorlonbos, Memişli (Memešli), Ormanli, Durutli, Gökçeli (Đopçeli), Urgancalı (Organdja-

internet sitesinden (https://www.stat.gov.mk/Opstinim_en.aspx?mbop=0027) alınmış şekliyle yazılmıştır.

18 Bölge Türklerinde koz, ceviz; bunar da su kuyusu anlamında yaygın şekilde kullanılmaktadır.

li), Alikoç (Ali Koç), Kılağuzlu (Kalauzlija), Kocalı (Kodžalija), Kozbunarı, Pernalı (Prnalija), Süpürge, örnek verilebilir.¹⁹

BOGDANCI	BOSILOVO	VALANDOVA	VASILEVO	DEVDELİJA	STRUMİCA	DOJRAN	KONÇE	NOVO SELO	RADOVIŞ
Bogdanci	Boriovo	Balinci	Angelci	Bogorodica	Banica	Cmichani	Dedino	Badolen	ALI KOÇ
Gjivato	Bosilovo	BAŞİBOS	Varvarica	Davidovo	Bansko(veri yok)	DURUTLI	Dolni Lipovič	Bajkovo	Bučin
Selenli	Dvosh	Brajkovci	Vasilevo	Gabrovo	Balotino	Furka	Gabrevci	Barbarevo	Danjan
Stojakovo	Ednokukjevo	ČALAKLI	Visoka Maala	Devdelija	ČİPELI	GJOPCHELI	Garvan	Borisovo	Injevo
	Geçerlija	DEDELI	Vladievcı	Huma	Dabilje	KURTAMZALI	Gomi Lipovič	Gabrovo	Jagultisa
	Hamzali	Grēšte	Gradošorci	Konsko	Dobejci	Nikolij	Konče	Dražvo	KALAUZLIJA
	Ilovica	Josifovo	Dobrošinci	Kovanci	DORLOMBOS	Nov Dojran	Lubnica	Kolešino	Kaluderica
	Peralinci	KAZANDOL	Dukatino	Miletkovo	Gabrovo	ORGANDALI	Rakicec	Mokriovo	KODŽALIJA
	Radovo	Kočuli	Edenikovo	Miravci	Gradsko	Sevendekli	Skotuša	Mokrino	KOZBUNAR
	Robovo	Marvinci	Nova-Maala	Moin	Baldovci	Sretenovo	Zagortsi	Novo	Onavica
	Saraj	Pirava	Piperovo	Mrzenci	Kosturino	Star Dojran		Novo Selo	Podareš
	Sekimik	Prsten	Radjevo	Negorci	Kukliš			Samoilovo	Pogulevo
	Staro-Baldovci	Rabrovo	Sedlarci	Novo-Konjisko	MEMEŞLI			Smolari	Pokrajčevo
	Turnovo	Sobri	Suşevo	Petrovo	Murtino			Staro	PRNALIJA
		Udovo	Trebitino	Pidejci	ORMANLI			Stinik	Radoviš
		Valandovo	ČANAKLIJA	Sermenin	Popčevo			Sušitsa	Rakliš
				Smekvica	Prosenikovo			Zubovo	Šturvo
					Raboreci				Smilantisi
					Rič				Soldurci
					Sačevo				SUPURGE
					Strumica				Topolnica
					Svidovca				Voislavci
					Tri Vodi				Zleovo
					Veljusa				
					Vodoča				
					Zleşevo				

Tablo 3
Güneydoğu bölgesine bağlı yerleşim yerleri

¹⁹ Kozbunarı köyü, Ormanli köyü gibi bugün boşalmış köylerden birisidir.

Yine bu 190 yerleşim birimi içerisinde, “terkedilmiş” yerleşim birimleri bulunmaktadır. Bunların arasında büyük çoğunluğunu Türklerin (fazlasıyla da Yörüklerin) yaşadıkları köyler oluşturmaktadır. 2002 yılı resmi istatistiki verilere göre (resmi internet sitesi, stat.gov.mk), Valandova özelinde 13 köyün nüfussuzlaştığı anlaşılr. Radoviş bölgesinde boşalan köy sayısı 13, Konçe belediyesinde dördttür. Buna ilaveten Doyran’da iki, Vasilevo’da iki ve Bosilovo’da da bir köyün boşaldığı görülr.

BOSİLOVO	VALANDOVA	VASİLOVO	DOYRAN	KONÇE	RADOVİŞ
Monospitovo	Ajranli	Kuškulija	Čaušli	Dolna Vraštica	Ali Lobası
	Arazli	Nivičino	Džumabos	Dolni Radeš	Drzhani
	Bajrambos			Gorna Vraštitsa	Durutlija
	Barakli			Negrenovci	Hudaverlija
	Başali				Karadjalar
	Buluntuli				Karalobosi
	Čestevo				Kjoselija
	Đuleli				Novo Selo
	Gradets				Papavnitsa
	Plavuş				Sariğol
	Tatarli				Šaintaş
	Terzeli				Šipkovitsa
	Vejseli				Češme-Maale

Tablo 4

Güneydoğu bölgesindeki yerleşim yerleri ve boşalan yerleşim birimleri

Boşalan toplam 35 köy içerisinde ise Tablo 4’de görülen Ayrıanlı (1), Arazlı gibi kırmızı renkle gösterilmiş köyler vardır. Bunlar, Türk yerleşim yerleridir ve Türkçedir. Dolayısıyla toplamlamak için, bugün ister boşalmış olsun isterse de hâlen nüfus varlığını koruyor olsun, bölgede Türkçe toponominin halen geçerli ve kullanımda olduğu belirtilmelidir. Ülkenin diğer coğrafi konumlarına kıyasen güneydoğu bölgesinde Arnavutça toponimiye ise rastlanmaz. Bu bölgede Türkçe, Makedoncadan sonra gelen ikinci toponimi dilidir. Bunun tarihsel arka planı kadar bölgede Türk ve bilhassa Yörük nüfusun mevcudiyeti ve Müslüman topluluklar içerisinde baskın etnik grup olmayı sürdürmesi etkilidir. Fark edildiği üzere salt Türkçe ve/veya Arnavutça toponimlere dikkat etmek dahi, bölgedeki etnik yapıya ve tarihsel arka plana ışık tutmaktadır. Görüldüğü üzere Türkçe toponimler ülkenin güneydoğusunda yoğunlaşırken, Arnavutça olanlar batı ve kuzeybatı düzleminde öbeklen-

mektedir. Bu aynı zamanda nüfus yoğunluğunu da bir anlamda görünür kılmaktadır. Buna göre, tıpkı Arnavutların batı ve kuzeybatıda yoğunlaşmaları gibi Türklerin -dağınık yerleşim sergilemeler de- önemli bir bölümü (burada Yörükleri daha ziyade düşünmek gerekir) güneydoğuda yerleşiktir. Bununla birlikte toponimi özelinde Türkçe'nin varlığı ve baskınlığının ülke için bir tehdit oluşturduğu iddia edilemez. Metin boyunca bölge Türklerinin ülkeye bir tehdit, tehlike oluşturmadığı, bu yönde bir girişimi ne uygulamaya koyduğu ne de planladığı net bir şekilde de ortaya konulmuştur. Esas olan nokta, görünmezliği ve sessizliği dolayısıyla mağduriyeti artan Türk topluluğunun zaman kaybedilmeden fark edilmesi gerektiği vurgusudur. Bununla birlikte resmi kayıtlara geçmeyen mikroponomi (nehir, göl, tarla, bayır ismi gibi) ölçeğindeki dahil, Türkçe olan tüm yer adlarının envanter çalışmasıyla kayıt altına alınması elzemdir.

SONUÇ

Yer adlarının işlendiği çalışmalarda “neden” sorusunun bu denli önemli olma sebebi, çok kültürlü bağlama sahip Kuzey Makedonya örneğine bakıldığında anlaşılır. Ülkedeki Makedonlar ile Arnavutların yer adlarıyla ilgili mücadelelerinde her iki tarafın bölgedeki ilksel yerleşikliklerini haklı çıkarmak için bir takım savlar kullandıkları görülür. Ancak bunlar, iki etnik grup arasındaki çekişmelerden de anlaşılacağı üzere birbirleri için net ve güvenilir bilgi ve belge anlamı taşımamaktadır. Kuzey Makedonya, komşularıyla yaşadığı ülke adı meselesini istediği yönde ve nitelikte çözememişken, içeriden Arnavut nüfusun talep ve mücadeleleriyle karşı karşıyadır. Makedon nüfus içinde Makedoncadan Arnavutçaya (veyahut da Yunancaya) yapılan çeviriler, kültürel mirasa inkâr edilemez şiddet olarak tanımlanırken Arnavut nüfus için bu türdeki çeviriler, şovenist havanın dağılması sonrası gecikmiş bir hak kazanımıdır. Bir şiddet veya bir kazanım iddiası, bu bölgedeki yer adlarına yöneltilen “neden” sorusuna birer cevaptır. Buna göre, Makedonca olan yer adlarının Arnavutçaya neden çevrildiği sorusuna Makedonların verdikleri cevap, bölgenin hem nüfus hem de dil itibarıyla Arnavutlaştırılma çabasıyla ilgilidir. Arnavutlar açısından Makedonca yer adlarında diretilme nedeni, şovenist amaç ve gayelerdir. Bunlar, Blair ve Tent'in yorumuyla (2020), adlandırıcıların niyetine dair tarafların iddialarıdır. İddiaların çeşitliliği, ister istemez yazarlarca dillendirilen “niyetlerin spekülasyona açık olduğu” çıkarımını akla getirir. Bununla birlikte yazarların bir diğer iddiaları, bir yere ad verenlerin sahip oldukları savların belgelenemezliğidir. Burada önemli olan nokta tarafların dilsel savlardan hareketle yerleşiklik iddialarını savunuyor

olmalarıdır.

Makedon nüfusun ilksel yerleşikliğini savunan açıklamalarda, başta Slav kökenli sözcük birimlerinin sayıca çok olduğunu, bununla birlikte dilin alt katmanlarında Yunanca, Roma-Latin ve Türkçe kökenli olanların bulunduğu aktarılır. Öte yandan Arnavutlar da kadim ve otokton doğalarını haklı çıkarmak için yer adlarına başvururlar. Kalkandelen şehrinin Arnavutça “sekiz saldırı” anlamına gelen “tetë hovë”dan geldiği iddiası, buna küçük bir örnektir.

Açıklama ve örnekler, Kuzey Makedonya’nın dün olduğu kadar bugün de yer adları konusunda ihtilaf ve çekişmeler yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu konudaki tartışma ve çekişmeler, dönemsel olmanın yanında talep edenin kim olduğuna -taleplerini gerçeğe dönüştürebilme potansiyelinde olan Yunanlıya veya Arnavut’a mı yoksa talepte dahi bulunmayan Türk’e ve/veya Boşnak’a mı ait olduğuna-, bağlı olarak değişmektedir.

Siyasi talep ve hak arayışını Kosova Savaşı’na ve Kosova bağımsızlığına dönüştüren Kosovalı Arnavutların benzerini Makedonyalı Arnavutların yapabilecekleri ihtimali, bugünün şartlarında geçmişe kıyasen epeyce güçlenmiştir. Her ne kadar hak kayıpları yaşıyor olsalar da Arnavutlar, bugünün Makedonya’sında siyasal, toplumsal ve ekonomik karar mekanizmalarını etkileyebilmekte ve bu mekanizmalara dâhil olabilmektedirler. Buna yer adı değişikliklerindeki etkinlikleri eklenebilir. Ancak ülkenin azınlık gruplarından biri olarak gösterilen Arnavut topluluğu siyasi, sosyal ve hukuki yetkileriyle birlikte yer adları konusunda aktif ve etkin rol oynuyor olsalar dahi uygulamada, sürtüşmeler ve zıtlasmalar varlığını korumaktadır. Buradan hareketle ülkeye dair varılacak sonuç, Kadmon’un (2004) kimi coğrafi bölgede yaşandığını belirttiği toponim-politik streslerin Kuzey Makedonya için de geçerli olduğudur. Makedon ve Arnavutlar arasında ara ara yükselen ara ara durulan yer adlarıyla ilgili çekişmelerse ülkenin diğer azınlık topluluklarını ve başta Türkleri daha da görünmezliğe sürüklemektedir. Oysa mevcut Türkçe yer adlarıyla birlikte Türkler, bölgede halen varlıklarını sürdürmekte ve ülkenin ikinci büyük etnik azınlığı statüsünü korumaktadırlar. Yer adlarıyla ispatı görünür yerleşim geçmişleri, herkesçe deneyimlenmiş bir tarihin ardılları olarak Kuzey Makedonya Türklerinin, Arnavut topluluğundan farklı olarak, barışçıl ve sadık varlıklarını sürdürmeleri, bölgede uyumun ve sükûnetin bir alternatif olabileceğine dair önemli bir göstergedir. Ancak uzun yıllardır Arnavut ve Makedon toplulukları arasındaki sürtüşmelerin canlılığını koruması, Türklerin her geçen gün daha fazla hak kaybı yaşama-

sına ve azınlığın azınlığı olarak nitelenir hale gelmesine yol açmaktadır. Bu noktada çalışma her ne kadar, Makedonya'daki yer adlarına odaklansa da varmak istediği nokta farklıdır. Bu çalışmayla amaçlanan, Makedonların ya da Arnavutların yaptıkları gibi kadim ve otokton haklar kurgulayarak bölgenin yönetimini ele geçirmek veya gücü elde bulundurmak niyetinde olmayan Türklerin azınlığın azınlığı haline düşürüldüğünün hem alan yazına duyurulmasını sağlamak hem de bu vesile ile bölge Türklerinin hak arayışında bir farkındalık kazanmalarına vesile olabilmektedir.

KAYNAKLAR

Acaroğlu, M. Türker (2006). *Balkanlarda Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Blair, David ve Tent, Jan (2020). "Toponym Types A Revised Typology Of Placenames", *ANPS Technical Paper*, No.5. South Turramurra: Australian National Placenames Survey.

Cowen, K. Jane (2000). *Macedonia The Politics of Identity and Difference*, Pluto Press, Londra.

Danforth, M. Loring (1993). "Claims to Macedonian Identity: The Macedonian Question and The Breakup of Yugoslavia" *Anthropology Today* 9(4), s. 3-10.

De Rapper, Gilles (1998). "Crisis in Kosovo: Reactions in Albania and in Macedonia at the Local Level", *The Ethnobarometer Working Paper Series*.

Eklemezler, Sercan (2019), "Hatırda Kalanlar: Bulgaristan Muhaciri Kadınların Anlatılarında Göç", *OPUS International Journal of Society Researches* 14(20), 667-698.

Eren, Gonca (2019). "Bulgaristan Göçmenlerinin Yaşadıkları Sorunlar", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, Sayı 65.

Friedman, Victor (2012). "The Balkan Sprachbund in the Republic of Macedonia Today: 'Eurology' As Discontinuity And Dialectology As Continuity", *Colloquia Humanistica* 1, s. 115-124.

Georgiev, Vladimir (1966). "The Genesis of The Balkan Peoples", *The Slavonic and East European Review* 44(103), s. 285-297.

Güvenç, Sefer (2014). *Mübadele Öncesi ve Sonrası Eski ve Yeni Adları ile Kuzey Yunanistan Yer Adları Atlası*, (2. Baskı), İstanbul: Lozan Mübadilleri

Vakfı.

Gökbilgin, M. Tayyip (2000). *Rumeli’de Yürükler, Tatarlar ve Evlad-ı Fatihan*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Hacısalihoglu, Mehmet ve Özcan, Gencer (2013). “Balkanlarda Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri”. *Türk Tarihinde Balkanlar*. (2. Cilt). (Ed. İskefiyeli, Z. Çelik, M. B. ve Yazıcı, S.), Sakarya: Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.

Ibrahimi, Mustafa (2010). “Toponimet E Dyfishtë Si Shkas I Moskuptimeve Ndërshtetërore Në Botën E Globalizuar”, *Aktet Journal of Institute Alb-Shkenca*. 3(4).

Iseni, Bashkim (2013). “One State, Divided Society: The Albanians in Macedonia”, *Civic and Uncivic Values in Macedonia*, Londra: Palgrave Macmillan, s. 175-193.

Idrizi, Xhemaludin ve Idrizi, Bashkim (2019a). “Database Establishing And Linguistic Research For Microtoponyms In Two Regions In North Macedonia”, *European Journal of Geography* 10(4), s. 70-80.

Idrizi, Xhemaludin (2019b). *Mikrotoponimia E Dervenit Të Shkupit*. Üsküp: Ministria e Kulturës e Republikës së Maqedonisë së Veriut Të Shkupit.

Jacheva-Ulchar, Elka (2011). “Genealogic, Semantic and Structural Approach to the Macedonian Toponymic System”, *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrès Internacional d’ICOS sobre Ciències Onomàstiques Annex*. Secció 8.

Kodal, Tahir, (2014). “Makedonya’nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/29, s. 377-396.

“1934 Üsküp’ünde Türklerin Sayısı 13 bin 893” (Aralık 2014). *Yenibalkan*, (Erişim tarihi: 12 Mart 2022), <<http://www.yenibalkan.com/tr/makedonya/1934-uskupunde-turklerin-sayisi-13-bin-893>>

“1600 Memur İşe Gitmeyip Maaş Alıyor” (Kasım 2015). *Yenibalkan*, (Erişim tarihi: 12 Mayıs 2022), <<http://www.yenibalkan.com/tr/makedonya/1600-memur-ise-gitmeyip-maas-aliyor>>

“Bağımsızlığın 24. Yılında Türkler” (Eylül 2015). *Yenibalkan*, (Erişim tarihi: 20 Ocak 2022), <<http://www.yenibalkan.com/tr/makedonya/bagimsizligin-24-yilinda-turkler>>

“Azınlıklar Medyada Yeterince Yer Almıyor” (Mart 2016). *Yenibalkan*, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022), <<http://www.yenibalkan.com/tr/makedonya/azinliklar-medyada-yeterince-yer-almiyor>>

“‘Macedonia Turks’ World Directory of Minorities and Indigenous People” (Ekim 2020). *Minorityrights*, (Erişim tarihi: 18 Ocak 2022), <<https://minorityrights.org/minorities/turks-3/>>

“Üsküp Büyükşehir Belediyesi yeni cadde isimlerini açıkladı” (Şubat 2021). *Yenibalkan*, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022), <<http://yenibalkan.com/tr/makedonya/uskup-buyuksehir-belediyesi-yeni-cadde-isimlerini-acikladi>>

Kadmon, Naftali (2004). “Toponymy and geopolitics: The political use—and misuse—of geographical names”, *The Cartographic Journal* 41(2), s. 85-87.

Karpat, Kemal (2019). *Balkanlar’da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. (4. Baskı), İstanbul: Timaş.

Kodal, Tahir (2014), “Makedonya’nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* XIV/29, s. 385-393.

Koppa E. Maria (2001). “Ethnic Albanians in the Former Yugoslav Republic of Macedonia: Between Nationality and Citizenship”, *Nationalism and Ethnic Politics* 7(4), s. 37–65.

Kulavkova, Katica (2012), “Enforced Linguistic Conversion: Translation Of The Macedonian Toponyms in the 20th Century”, *Slavia Meridionalis* (12), s. 206-221.

Makedonya İstatistik Kurumu (2002). *Census of Populaiton, Households and Dwellings in the Republic of Macedonia* [Popis Na Naseleniето, Domaќinstvata I Stanovite Vo Republika Makedonija]. (Rapor No: KNIGA X/BOOK X.) Üsküp: eCтaт, (Erişim tarihi: 15 Şubat 2022), <https://www.stat.gov.mk/PrikaziPoslednaPublikacija_en.aspx?id=54>

Mandacı, Nazif (2007). “Turks of Macedonia: The Travails of the “Smaller” Minority”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 27(1), s. 5-24.

Momirovska, Meri (2011). “Language Contacts and Names: The Current Situation in Macedonian Onomastics”, *Biblioteca Tècnica De Política Lingüística*.

Nimetz, Matthew (2020). “The Macedonian ‘Name’ Dispute: The Macedonian Question—Resolved?”, *Nationalities Papers* 48(2), s. 205-214.

Novik, Alexander (2014). “Albanians in Albania, Kosovo, F.Y.R.O.M., Montenegro, Serbia and Greece: Seeing the Neighbourhood of the Western Balkans”, *Association Internationale D'études Du Sud-Est Européen Revue* 40-44/2010-2014. s. 437-450.

Pettifer, James (1992). “The New Macedonian Question”, *International Affairs* 68(3), s. 475-485.

Rajić, Ljubiša (2012). “Toponyms and The Political And Ethnic Identity In Serbia”, *Oslo Studies in Language* 4(2).

“Regions of the Republic of North Macedonia, 2020”. (yy). Republic of North Macedonia State Statistical Office (MAKCTAT). Üsküp: State Statistical Office, “Dame Gruev”- 4.

Sansar, Emin (y.y.). “Makedonya’nın Yörük Türkmenleri”, Fotoğraf, (Erişim tarihi: 5 Mayıs 2022), <<https://www.aa.com.tr/tr/pg/foto-galeri/makedonyanın-yoruk-turkmenleri/0/11543>>.

Serdar, Ahmet (2014). “Tarihsel Süreç İçerisinde Batı Trakya Türklerinin Ekonomik ve Demografik Gelişimi”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi-Trakya Üniversitesi* 3(2), s. 97-126.

Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Stanisic/Станишић, Vanja (1998). “Two Types of Ancient Indo-European Isoglosses In The Albanian Language”, *Balkanica*, (29), s. 321-338.

Trix, Frances (2013). Ethnic Minorities of Macedonia: Turks, Roma, and Serbs. In *Civic and Uncivic Values in Macedonia* (pp. 194-213). Londra: Palgrave Macmillan.

Tufan, Muzaffer (1989). “Göç Hareketleri ve Yugoslavya Türkleri”, *Erdem* 5(15), s. 925-976.

Woehrel, Steven (1999). “Kosovo: Historical Background To The Current Conflict”, *Congressional Research Service*, (Erişim tarihi: 12 Mart 2022), <<https://fas.org/sgp/crs/row/RS20213.pdf>>

Muğlalı Yerel Yapı Ustası Abdullah Özsoy' un Eserleri

Senem GÜNAY¹-Ayşe AYDIN²

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu yaşadığı dönem ve yörede ünlü bir taş ustası olan Abdullah Özsoy'un eserleri oluşturmaktadır. Konuyu ele alışımızın iki önemli amacı vardır. İlki Abdullah Özsoy'un günümüze sağlam ulaşan eserlerini ilk defa bilimsel bir çalışmada tanıtmak ve Sanat Tarihi açısından değerlendirmektir. İkinci amaç Özsoy'un korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyan yapılarının tescil edilip gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır.

Çalışmada Abdullah Özsoy'un günümüze ulaşan mimari yapıları yerinde görülerek fotoğraflarla belgelenmiş ve çizimleri yapılmıştır. Başta kızı olmak üzere Abdullah Özsoy'u tanıyanlarla yapılan sözlü tarih çalışmasında anlatılanlarda yol gösterici olmuştur.

Abdullah Özsoy 1899-1968 yılları arasında yaşamıştır. Yatağan'da tanınan bir taş ustasıdır. Eskişehir ve çevre köylerde inşa ettiği sayısız evden sadece kendi evi temel seviyesinde günümüze ulaşmıştır. 1936 yılında Muğla kent merkezindeki meydana yer alan Atatürk heykelinin kaidesini yapmıştır. 1950'li yıllarda inşa ettiği dört küçük köprüden ikisi bugün ayakta. 1960 yılından itibaren Yatağan'ın çevre köylerinde minareler yapmaya başlayan Abdullah Özsoy'un bilinen ilk minaresi Katrancı mahallesindedir (1960). Bunu Tuzabat (1961), Zeytinköy (1963), Bahçeyaka (1964) ve Şahinler mahallesindeki minare (1965) izlemiştir. Son minaresi ise Bağyaka mahallesindedir (1966). Zeytinköy mahallesindeki minare ile birlikte inşa ettiği cami hariç minarelerin ait oldukları camilerin yenilenmiş olması eski camilerin de Abdullah Özsoy tarafından yapılmış olabileceğini göstermekle birlikte bu anlamda bir kanıt yoktur. Özsoy'un yaptığı günümüze ulaşan tek cami Zeytinköy Mahallesi Cami harim planıyla ve kırma

27

¹ Senem GÜNAY (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Öğrencisi) Muğla/Türkiye
E-posta: senemgunay95@gmail.com ORCID:0009-0000-7297-4371

² Prof. Dr. Ayşe AYDIN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
Muğla/Türkiye
E-posta: ayseyaydin70@gmail.com ORCID: 0000-0001-5944-6347.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.027
Makale Gönderim Tarihi: 17.11.2022 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

çatılı oluşuyla, son cemaat yerinin özgünde kemerli kurgusuyla, Eski-hisar başta olmak üzere Muğla merkez ve Yatağan çevresindeki diğer camilerle ortak özelliklere sahiptir.

Özsoy, minareleri camiye bitişik ya da ayrı olarak iki şekilde yapmıştır. Minarelerin kaideleri sekizgen, altıgen ve kare olmak üzere üç farklı plan şeması göstermektedir. Moloz taştan yapılan kaideler içte sıvalıdır, dışta farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde derzlerle çerçevelenmiştir. Minarelerin pabuçları moloz taş ve çimentodandır, gövdeleri petek bölümüyle birlikte ustanın kullandığı çimentodan kalıplarla burmalı ya da yivli olarak yapılmıştır. Minarelerin süsleme programında dikkat çekici unsurlar vardır. Katrancı, Zeytinköy ve Bahçeyaka Camisi minarelerinin konik sekizgen pabuç bölümünde her yüzde alçak kabartma tekniğinde yapılmış bir madalyon yer alır. Katrancı örneğinde madalyonlar bütündür, Zeytinköy ve Bahçeyaka'da ise madalyonların sadece dış çerçeveleriyle verilmesi söz konusudur. Bahçeyaka örneğinde her yüz madalyonun üzerinde yarım ay şeklinde sonlanmaktadır. Minarelerin hepsinde şerefenin çift kademeli dışa taşkın üçgen kesitli bezemeleri vardır. Bağyaka Mahallesi Cami'nin minaresi hariç diğer minarelerin şerefe korkuluklarının her yüzünde kafes oyma tekniğinde yıldız motiflerinden oluşan geometrik süsleme standart hale gelmiştir. Bağyaka minaresinin şerefe korkuluğu ise silindirik formdadır. Minarelerin inşa tarihini, yapan usta ve banî bilgilerini veren kitabeleri vardır.

Abdullah Özsoy'un Yatağan ilçesinde inşa ettiği evler ve dini yapılar özelinde minareler yörede Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte oluşan ve örneklerini veren geleneği devam ettirir. Söz konusu yapılar inşa edildikleri dönemin değerli temsilcileri oldukları için tescil edilmelidir. Abdullah Özsoy gibi yerel ustaların eserleriyle tanıtılarak hak ettikleri değeri bulmalarına yönelik çalışmaların devam etmesi bölge bazında sanat ve mimarlık tarihine katkı sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Özsoy-Yatağan-Minare-Cami-Taş ustası

Works of Mugla's Local Builder Abdullah Ozsoy

ABSTRACT

The subject of this study is the works of Abdullah Ozsoy, who was a famous stonemason of his period in the region he lived. There are two purposes of our approach to the subject. The first is to introduce Abdullah Ozsoy's works that have survived to the present day in a scientific study for the first time and to evaluate them in terms of Art History. The second purpose is to ensure that Ozsoy's buildings, which are cultural assets to be protected, are registered and passed on to future generations.

In the study, the architectural structures of Abdullah Ozsoy that have survived to the present day were seen in situ, documented with photographs and their drawings were made. The statements of people who knew Abdullah Ozsoy in person, especially his daughter, in the conducted oral history study has been a guide.

Abdullah Ozsoy lived between 1899 and 1968. He is a well-known stonemason in Yatagan. Of the numerous houses he built in Eskihisar and the surrounding villages, only his own house's basement level has survived to the present day. In 1936, he built the pedestal of the Atatürk statue in the city centre square of Mugla. Two out of the four small bridges he built in the 1950s are still standing today. The first known minaret of Abdullah Ozsoy, who started to build minarets in the surrounding villages of Yatagan in 1960, is in the Katranci quarter (1960). This was followed by Tuzabat (1961), Zeytinkoy (1963), Bahceyaka (1964) and the minaret in Sahinler quarter (1965). His last minaret is in Bagyaka quarter (1966). Except for the Mosque he built together with the minaret in Zeytinkoy quarter, the fact that the mosques to which these minarets belong have been renovated may show that the old mosques may have been built by Abdullah Ozsoy, but there is no evidence in this sense. The only mosque that Ozsoy built and has survived to the present day, Zeytinkoy Quarter Mosque, has common features with other mosques in the centre of Mugla and around Yatagan, especially in Eskihisar with its sanctuary plan and hip roof, and the original arched structure of the last congregation place.

Ozsoy built the minarets in two ways; adjacent to the mosque or separately. The bases of the minarets have three different plan schemes: octagonal, hexagonal and square. The pedestals made of rubble stone are plastered inside and covered with neatly cut marble blocks of different sizes on the outside. Marble blocks are framed by joints in four directions. The transition segment of the minarets are made of rubble

stone and cement, their bodies and upper parts are made of cement, twisted or grooved by the moulds used by the master.

There are remarkable elements in the decoration program of the minarets. In the conical octagonal transition segment of the minarets of the Katranci, Zeytinkoy and Bahceyaka Mosques, there is a medallion made in the low relief technique on each façade. In the Katranci example, the medallions are whole, while in Zeytinkoy and Bahceyaka, the medallions are presented only with their outer frames. In the example of Bahceyaka, each façade ends in a half-moon shape over the medallion. All of the minarets have double-staged, outward-protruding triangular decorations of the balcony. With the exception of the Bagyaka Quarter Mosque minaret, geometric ornamentation with star motifs in the lattice carving technique has become standard on all facades of the balusters of the minarets. The balusters of the Bagyaka minaret is cylindrical. Minarets have inscriptions informing about their construction dates, their masters and their patrons.

The houses and religious buildings built by Abdullah Ozsoy in Yatagan district, the minarets in particular, perpetuate the tradition in the region that was formed and set examples until the Republican period. The mentioned structures should be registered as they are valuable representatives of the period in which they were built. Sustaining the efforts to promote the works of local masters such as Abdullah Ozsoy in order to get the value they deserve will contribute to the History of Art and Architecture on regional basis.

Keywords: Abdullah Ozsoy, Yatagan, Minaret-Mosque, Stonemason

Giriş

Yaşadığı dönem ve yörede ünlü bir taş ustası olan Abdullah Özsoy'un eserlerini konu alan bu çalışmada Özsoy'un günümüze sağlam ulaşan yapıları ilk defa bilimsel bir makalede tanıtılmakta ve Sanat Tarihi açısından değerlendirilmektedir.

Öncelikle Abdullah Özsoy'un günümüze ulaşan eserleri yerinde görülerek fotoğraflarla belgelenmiş ve çizimleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra sözlü tarih çalışmasından da yararlanılmıştır. Bu amaçla başta kızı Hatice Erdoğan olmak üzere Abdullah Özsoy'u tanıyan Giray Gürhan, Ali Rıza Erdem ve Sezai Gencer ile 2020 yılında görüşmeler yapılmıştır.

Abdullah Özsoy'un Hayatı

Abdullah Özsoy 1899 yılında Yatağan Eskişehir köyünde dünyaya gelmiştir. Taş ustası olmak için Denizli-Tavas'a gitmiştir. Ustasıyla burada evler ve minareler yapan Özsoy 7 yıl sonra usta olarak döndüğü Eskişehir ve çevre köylerde evler yapmaya başlayarak tanınmıştır. 1936 yılında Muğla kent merkezindeki meydanda yer alan Atatürk heykelinin kaidesini yapmıştır. Yeşilbağcılar (eski adı Gibye) köyünde Hüseyin Bezci ile Ali Gaydırak'ın evini ve bölgede ileri gelen kişilerin evlerini inşa etmiştir. 1950'li yıllarda Eskişehir köyünün yakınlarında yol yapımı sırasında inşa ettiği dört küçük köprüden ikisi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri yeni Eskişehir mahallesinde diğeri Yatağan yolu üzerindeki T.K.İ kapısının karşısında yol kotunun altındadır. İkinci köprüyü köyün ileri gelenlerinden Murat Eskişar'ın değirmenine gidebilmek için yaptırdığı söylenmektedir. 1960 yılından itibaren Yatağan'ın çevre köylerinde minareler yapmaya başlayan Abdullah Özsoy'un bilinen ilk minaresi Katrancı mahallesindedir (1960). Bunu Tuzabat mahallesindeki minare (1961) ile Zeytinköy mahallesindeki cami ve minare (1963) izlemiştir³. Bahçeyaka mahallesindeki (1964) ve Şahinler mahallesindeki minareyi (1965) inşa etmiş, vefatı öncesi son minareyi Bağyaka mahallesinde yapmıştır (1966). Abdullah Özsoy 1968 yılında zatürreden vefat etmiştir (Görsel 1)⁴.

³ Ali Rıza Erdem ile 22.8.2020 tarihinde yapılan görüşme

⁴ Sezai Gencer ile 5.3.2020 tarihinde yapılan görüşme

Görsel 1

Abdullah Özsoy (Hatice Erdoğan'ın albümünden)

Abdullah Özsoy'un İnşa Ettiği Yapılar Muğla-Yatağan Katrancı Mahallesi Cami Minaresi

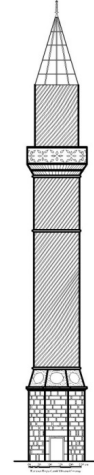
Katrancı mahallesi merkezindeki cami 1986 tarihli dir. Cami avlusunun kuzeybatı köşesinde tek şerefeli burmalı minare yer alır (Görsel 2-3).

32

Görsel 2

Katrancı Mahallesi Cami ve Minaresi

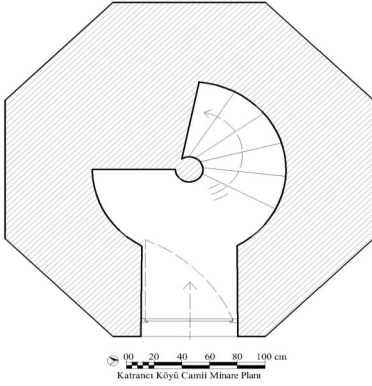

Görsel 3

Katrancı Mahallesi Cami Minare Görünüşü

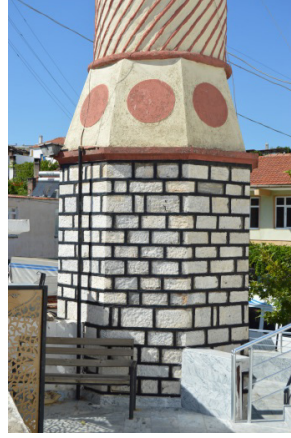
Minarenin sekizgen kaidesi moloz taştan yapılmıştır (Görsel 4-5). İçi sıvalı dışı ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde bugün siyah renkte derzlerle çerçevelenmiştir.

Kaidenin doğu yüzündeki boyuna dörtgen kapı açıklığı demir parmaklıklıdır. Batı yüzünde ise çift çerçeve içine alınan kitabe yer alır. Kitabe üzerinde iki yanında eğik lale motifi arasında “USTASI ESKİHİSARLI ABDİ ÖZSOY 1960 – S.” yazılıdır. Kaideden pabuca geçiş dışa taşkın iki kademeli silme ile sağlanır. Bunlardan alttaki iç bükey, üstteki düzdür. 1 m. yüksekliğindeki moloz taştan çimento sıvalı pabuç konik formda sekizgendir, her bir yüzünde alçak kabartma tekniğinde yapılmış kırmızı renkte madalyon bulunur. Pabuçtan gövdeye geçiş dışa taşkın silindirik formu bir bilezik ile sağlanmıştır. Minare gövdesi ustanın kendi kullandığı kalıplardan çimento malzemeyle elde ettiği dairesel formda blokların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Daha sonra minare yüzeyi plastik etkili sarmal oluşturacak şekilde çimento ile sıvanmıştır (Görsel 5-6).

Görsel 4

Katrancı Mahallesi Cami Minare Planı

Görsel 5

Katrancı Mahallesi Cami Minare Kaidesi

Gövde yüzeyi kiremit kırmızısı renkte sarmallara sahiptir. Güneye bakan alt alta sıralanmış dikdörtgen formu beş adet küçük aydınlatma penceresine sahip gövdede şerefeye doğru silindirik formu iki bilezik yer alır. Üstteki bilezik sonrasında şerefeye geçiş sağlanmıştır. Şerefeye korkuluğa kadar arada bulunan bir şeritle iki yatay bölüme ayrılmış, her bölümde ise dışa taşkın üçgen kesitli bezeme yer almıştır. Korkuluk çokgen formudur. Her yüzde kafes oyma tekniğinde sekiz kollu yıldız motifleriyle geometrik süsleme yapılmıştır. Minarenin peteği gövdede olduğu gibi burmalıdır. Petek bitiminde demir çerçeveli mavi renkte şeffaf camlı külâh yer almaktadır. Külâhın üzerinde bakırdan alem vardır. Minareye kaidenin doğu yüzünde bulunan demir parmaklıklı kapıdan girilir. Şerefeye çıkış basamaklarla sağlanmaktadır. Bu basamaklar kaide merkezinde yer alan çekirdek üzerinde kademeli olarak yükselmektedir.

Görsel 6

Katrancı Mahallesi Cami Minaresi Şerefesi

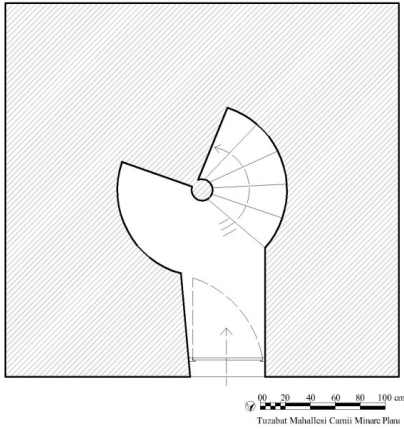
Görsel 7

Tuzabat Mahallesi Cami Minaresi

Muğla-Milas Tuzabat Mahallesi Cami Minaresi

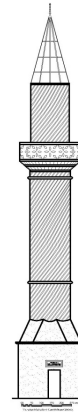
Tuzabat mahallesi girişindeki cami 2014 tarihlidir. Caminin kuzeybatı köşesinde tek şerefeli burmalı minare yer alır (Görsel 7).

Minarenin kare kaidesi moloz taştan yapılmıştır (Görsel 8-9). İçi sıvalı dışı ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Kaide camiye bitişik görünüm sağlamak amacıyla sonradan strafor malzeme ile kare bir kılıf içine alınmıştır (Görsel 7). Kaidenin doğu yüzündeki boyuna dörtgen kapı açıklığı demir parmaklıklıdır. Aynı yüzde çift çerçeve içine alınan kitabe yer alır. Kitabe üzerinde “ESKİHİSARLI USTA: ABDULLAH OĞLU ABDULLAH ÖZSOY 1961.” yazılıdır. Kaideden pabuca geçişte dışa taşkın iki kademeli düz silme kullanılmıştır. Moloz taştan çimento sıvalı konik formlu pabuç sekizgendir. Minarenin burmalı gövdesinde şerefeye doğru silindirik formlu üç bilezik yer alır. Bunlardan alttaki pabuçtan sonra gövdenin ortasına doğru, diğer ikisi ise şerefenin altına yerleştirilmiştir. Gövde üzerinde batıya, kuzeye ve doğuya bakan dikdörtgen formlu birer aydınlatma penceresi yer alır (Görsel 9). Şerefeye korkuluğa kadar arada yer alan silindirik formlu silme ile iki yatay bölüme ayrılmış, her bölümde ise dışa taşkın üçgen kesitli bezeme yer almıştır. Şerefeye aleme kadar Katrancı Mahallesi Cami Minaresi ile aynı özelliklere sahiptir.

Görsel 8

Tuzabat Mahallesi Cami Minare Planı

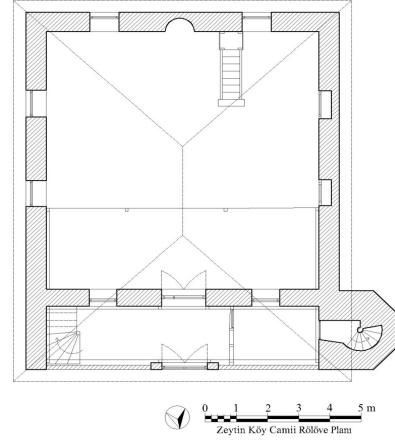

Görsel 9

Tuzabat Mahallesi Cami Minare Görünüşü

Muğla-Yatağan Zeytinköy Mahallesi Cami ve Minaresi

Zeytinköy mahallesinin merkezindeki cami minare ile birlikte 1963 yılında yapılmıştır. Cami kare planlı harim ve kuzeyindeki son cemaat yerinden oluşur. Üstü kırma çatılı alaturka kiremitlidir. Günümüzde yeşil renkte boyalı olan cami moloz taş ve çimentodan inşa edilmiştir (Görsel 10-11). Caminin doğu ve güney cephesinde simetrik olarak boyuna dörtgen iki pencere ve bunların üzerinde doğu cephede üç adet öküzgözü pencere, güney cephede iki öküzgözü pencere bulunmaktadır. Batı cephesine minare nedeniyle sadece bir öküzgözü pencere yerleştirilmiştir. Kuzey cephesi üç kemerli düzenlemeye sahiptir. Ortadaki dar yandakiler geniş kemerlidir, araları daha sonraki dönemlerde demir çerçeveli cam ile kapatılmıştır. Ortadaki küçük kemere demirden çift kanatlı bir kapı yerleştirilmiş, camekanların alt kısmı duvarı korumak amacıyla daha sonradan fayans ile kaplanmıştır. Kuzey cepheden girilerek ulaşılan son cemaat yerinin batı duvarı ahşap bir paravanla ayrılmıştır, depo olarak kullanılmaktadır. Deponun batı duvarında minarenin kapısı yer alır. Son cemaat yerinin doğu duvarında kadınlar mahfiline çıkışı sağlayan demir bir merdiven, güney duvarında harime açılan ahşap bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının üzeri kemerlidir, kemerin altına düz bir lento, yanlarına ise harime açılan birer tane boyuna dörtgen formda ahşap pencere yerleştirilmiştir. Kadınlar mahfili iki bölümden oluşur, ilk bölüm üç yönde sağır duvarlardan oluşurken sadece kuzey duvarı kemer formundaki camekanlarla kapatılmıştır.

Görsel 10**Görsel 11**

Zeytinköy Mahallesi Cami ve Minaresi Zeytinköy Mahallesi Cami ve Minaresi Planı

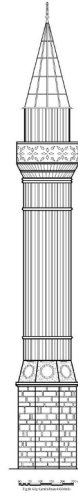
Çift kanatlı ahşap kapıdan girilen harimin duvarları zeminden itibaren üç sıra fayans ile kaplanmıştır. Harim ahşap malzemeli düz tavanlıdır, sonradan beyaz renge boyanmıştır. Kapı açıklığının karşısındaki güney duvara dışa taşkın olmayan mihrap yerleştirilmiştir. Mihrap tepe noktasındaki yarım daire formuna kadar fayans ile kaplanmıştır. Mihrabın batısına moloz taştan yapıлып üzeri çimento ile sıvanmış ahşap külahlı bir minber yerleştirilmiştir. Minberin alt kısmında yuvarlak bir açıklık bırakılmıştır. Mihrabın doğu köşesine ise daha sonraki dönemlerde ahşap bir vaaz kürsüsü eklenmiştir. Harimin batı duvarında nişler yer alır, bunlar sonradan dolaba dönüştürülmüştür. Duvarın üst seviyesinde bir öküzgözü pencere yer alır. Bu pencerenin iki yanına alçıdan madalyon formunda hat yazıları konumlandırılmıştır.

Caminin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli yivli minarenin altıgen kaidesi camiye bitişiktir (Görsel 11-13). Kaide moloz taştan yapılmıştır, içte sıvalı dışta ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde bugün derzlerle çerçevelenmiştir. Kaidenin doğu yüzündeki boyuna dörtgen demir parmaklıklı kapı açıklığı son cemaat yerindedir. Kaidenin kuzey yüzünde çift çerçeve içine alınan kitabede “BU CAMİNİN-1963 MİMARİ- ESKİHİSARLI ABDULLAH- OĞLU ABDULLAH- ÖZSOY” yazılıdır. Minare kapısı üstündeki kitabede ise banî adı “İBRAHİM OĞLU DURMUŞ SÜZGÜN BU MİNAREYE YAPTIRAN 1963” yazılıdır.

Görsel 12

Zeytinköy Mahallesi Cami Minaresi

Görsel 13

Zeytinköy Mahallesi Cami Minare Görünüşü

Kaideden pabuca geçişte dışa taşkın düz bir silme kullanılmıştır. Moloz taş-tan çimento sıvalı konik formlu pabuç sekizgendir. Pabuç her yüzüne kabartma tekniğinde dış çerçevesi belirtilmiş madalyonlar yerleştirilmiştir (Görsel 14). Minare gövdesi dairesel formdadır, dış yüzeyi yivlidir. Gövde ustanın kendi kullandığı kalıplardan çimento malzeme kullanarak elde ettiği blokların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu bloklar iç bükey olarak tasarlandığı için blokların köşeleri yan yana geldiğinde yivli bir görünüm elde edilmiştir. Gövde üzerinde güneye bakan boyuna dörtgen formda üç adet küçük aydınlatma penceresi yer alır. Gövdede köşeli forma sahip dört bilezik vardır. Bunlardan biri pabuç bölümünden sonra, diğeri şerefeye yakın bölümde, diğer ikisi ise şerefenin başlangıcındadır. Şerefeye bölümü aleme kadar Katrancı Mahallesi Cami Minaresi ile aynı özelliklere sahiptir. Fark peteğin gövdede olduğu gibi yivli oluşudur (Görsel 15).

Muğla-Yatağan Bahçeyaka Mahallesi Cami Minaresi

Bahçeyaka mahallesinin merkezindeki cami 1965 tarihlidir. Caminin kuzeybatı köşesine bitişik olan tek şerefeli yivli minare, altıgen kaideye sahiptir (Görsel 16-18). Moloz taştan yapılan kaidenin içi sıvalı dışı ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde bugün mavi renkte derzlerle çerçevelemiştir.

Görsel 14

Zeytinköy Mahallesi Cami Minare Kaidesi Pabuç

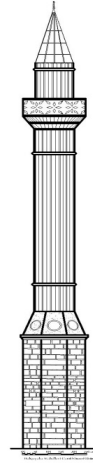
Görsel 15 Zeytinköy Mahallesi Cami Minaresi ve
Şerefe

Kaidenin kuzey yüzündeki boyuna dörtgen demir parmaklıklı kapı açıklığı üzerindeki kitabede bani adı “MİNAREYİ. YAPTIRAN MEHMET. OĞLU. MEHMET. AYDIN.” yer alır. Kaidenin kuzey yüzünde çift çerçeve içine alınan kitabede ise “1964 ESKİHİSARLI. APDULLAH. ÖZSOY. MİNAREYİ. YAPAN.” yazılıdır. Kaideden pabuca geçiş dışa taşkın alttaki iç bükey üstteki düz formda iki silme ile sağlanmıştır. Moloz taştan çimento sıvalı konik formlu pabuç sekizgendir, her yüzüne mavi renkli kabartma tekniğinde dış çerçevesi belirtilmiş madalyonlar yerleştirilmiştir. Pabucun her yüzü üstte mavi renkte yarım ay şeklinde bitmektedir (Görsel 16-17). Kısmen maviye boyanmış minare gövdesi ve şerefe aleme kadar tüm özellikleriyle Zeytinköy Mahallesi Cami Minaresi ile aynıdır. Fark köşeli forma sahip bileziklerin üç adet olmasıdır. Bunlardan biri pabuçtan sonra, ikincisi şerefe yakın, üçüncüsü ise şerefe başlangıcındadır. Gövde üzerinde güneye bakan boyuna dörtgen formda üç adet küçük aydınlatma penceresi vardır. Minarenin külahı diğer minarelerden farklı olarak tamamen demir malzemeden yapılmıştır. Şerefeye çıkışı sağlayan kapının yanındaki sıvada “NİHAT ÖZSOY ESKİHİSAR 25-9-1964” yazılıdır. Bu yazı Abdullah Özsoy’un oğlunun minarenin yapımında yardımcı olduğunu ve 25.09.1964 yılında minarenin tamamlandığını göstermektedir.

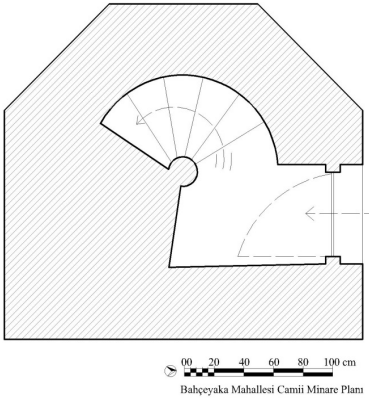
Görsel 16

Bahçeyaka Mahallesi Cami Minaresi

Görsel 17

Bahçeyaka Mahallesi Cami Minare Görünüşü

Görsel 18

Bahçeyaka Mahallesi Cami Minare Planı

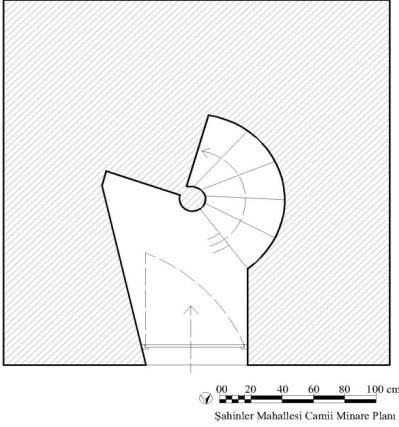
Görsel 19

Şahinler Mahallesi Cami Minaresi

Muğla-Yatağan Şahinler Mahallesi Cami Minaresi

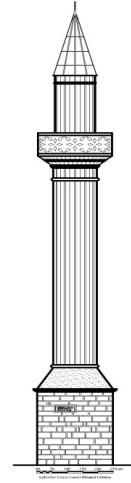
Şahinler mahallesinin merkezindeki cami 1971 tarihli'dir. Caminin kuzeybatı köşesindeki tek şerefeli yivli minarenin kaidesi karedir (Görsel 19-20). Kaide moloz taştan yapılmıştır. İçte sıvalıdır, dışta ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde bugün kırmızı renkte derzlerle çerçevelenmiştir. Kaidenin doğu yüzünde boyuna dörtgen demir parmaklıklı kapı açıklığı üzerindeki kitabede banî adı "BU MİNARENİN HAYRETÜL SAHİBİ ALİ OĞLU HACI MUSTAFA ALDAĞ-1965"

yer alır. Kuzey yüzünde çift çerçeve içine alınan kitabede “BU MİNAREYİ YAPAN ESKİHİSARLI- 1965 ABDULLAH ÖZSOY” yazılıdır. Minarenin pabuç bölümünden aleme kadarki bölümü Zeytinköy Mahallesi Cami Minaresi ile aynıdır. Fark pabuç yüzeylerinin sade oluşudur (Görsel 21).

Görsel 20

Şahinler Mahallesi Cami Minare Planı

Görsel 21

Şahinler Mahallesi Cami Minare Görünüşü

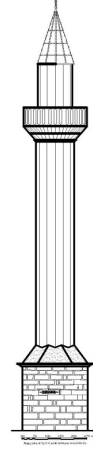
Muğla-Yatağan Bağyaka Mahallesi Cami Minaresi

Bağyaka mahallesi terk edildiği için harap durumda olan yapılardan biri de Bağyaka Camisi ve minaresidir. Yıkılan cami mahallenin girişinde, minare ise caminin kuzeybatı köşesinde. Tek şerefeli yivli minarenin kaidesi karedir (Görsel 22-24). Moloz taştan yapılan kaidenin içi sıvalıdır dışı ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde derzlerle çerçevelemiştir. Kaidenin batı yüzünde boyuna dörtgen demir parmaklıklı kapı açıklığı üzerindeki kitabede banî adı “CAMİ:VE: MİNAREYİ: YAPDIRAN: HÜSEYİN OĞLU HACI ALİ: AVCI 1:8:1966” yer alır. Kuzey yüzünde çift çerçeve içine alınan kitabede “BU MİNAREYİ: YAPAN ESKİHİSARLI: ABDULLAH OĞLU APTİ ÖZSOY: T: 1966” yazılıdır. Diğer yivli minarelerle aynı özellikteki minarenin pabuç bölümü sadedir. Gövde sıvaları döküldüğü için bileziklerin sayısı bilinmemekle birlikte şerefenin başlangıcında köşeli forma sahip bir bilezik vardır. Ayrıca korkuluk yüzeyi diğer minarelerden farklı olarak silindirik formda düzenlenmiştir (Görsel 24). Kûlahı olmayan minarenin içerisine kaidenin batı yüzünde bulunan ahşap kapıdan girilmektedir.

Görsel 22

Bağyaka Mahallesi Cami Minaresi

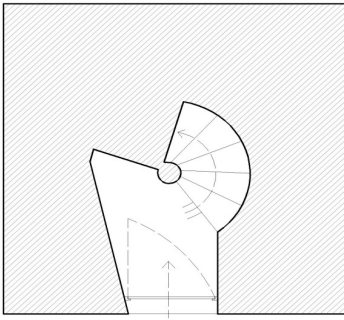
Görsel 23

Bağyaka Mahallesi Cami Minare Görünüşü

Muğla-Yatağan, Eskihisar Mevkii'ndeki I Numaralı Köprü

Köprü Eskihisar mahallesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır (Görsel 25). Tek kemer gözlü köprü mermerden inşa edilmiştir ve kullanılabilir durumdadır. 6.70 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğinde olan köprü basık kemerli olarak yapılmıştır (Görsel 26-27). Köprü'nün tabliye kısmı günümüzde tamamen toprak ile kaplanmış durumdadır ve korkuluğu bulunmamaktadır. 3.05 m. kemer açıklığına sahip olan yapı, sadedir.

41

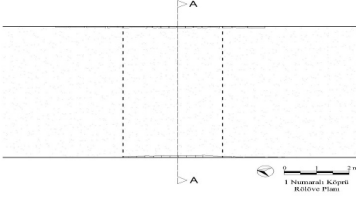
Görsel 24

Bağyaka Mahallesi Cami Minaresi Planı

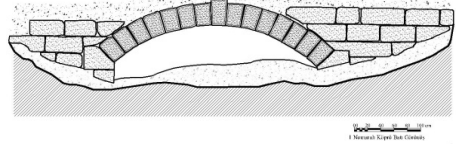
Görsel 25

Eskihisar Mevkii I Numaralı Köprü Batıdan

Görsel 26

Eskihişar Mevkii I Numaralı Köprü'nün Planı

Görsel 27

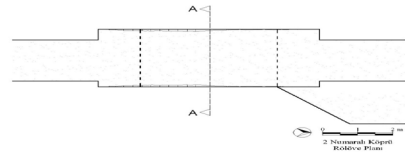
Eskihişar Mevkii I Numaralı Köprü'nün
Görünüşü

Muğla, Yatağan Mevkii'ndeki II Numaralı Köprü

Köprü Yatağan Milas karayolunda TKİ alt geçidinin yol kotundan aşağıda bulunmaktadır (Görsel 28). Tek kemer gözlü, kaba yonu ve moloz taştan inşa edilen köprü sağlam ve kullanılabilir durumdadır (Görsel 29-30). Yuvarlak kemerli olarak inşa edilen köprünün uzunluğu 7 m., genişliği ise 3.80 m.'dir ve korkuluğu bulunmamaktadır. Köprünün tabliye kısmı günümüzde kısmen toprak ile kapanmış durumdadır. 3.80 m. kemer açıklığına sahip olan yapı, sadedir. Üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmayan köprü Abdullah Özsoy'un kızı Hatice Erdoğan'ın ve Abdullah Özsoy'u tanıyan Giray Gürhan'ın verdiği bilgiler doğrultusunda bulunmuştur. Giray Gürhan'ın anlatımına göre Abdullah Özsoy, köprü yapımını 1936-1939 yılları arasında Vali Recai Güreli'nin yol yapım faaliyetlerinde yapılan köprüleri izleyerek öğrendiğini ve sonradan köyde iki köprü yaptığını Gürhan'a anlatmıştır. Eskihişar köyünün ileri gelenlerinden Murat Eskişar'ın değirmenine gidebilmek için Abdullah Özsoy'a II Numaralı köprüyü yaptırdığını da aktarmıştır⁵.

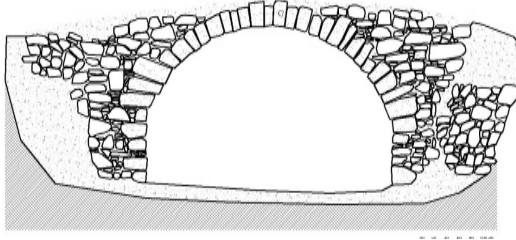
Görsel 28

Yatağan Mevkii II Numaralı Köprü
Genel Görünüş

Görsel 29

Yatağan Mevkii II Numaralı Köprü'nün Planı

⁵ Giray Gürhan ile 7.3.2020 tarihinde yapılan görüşme

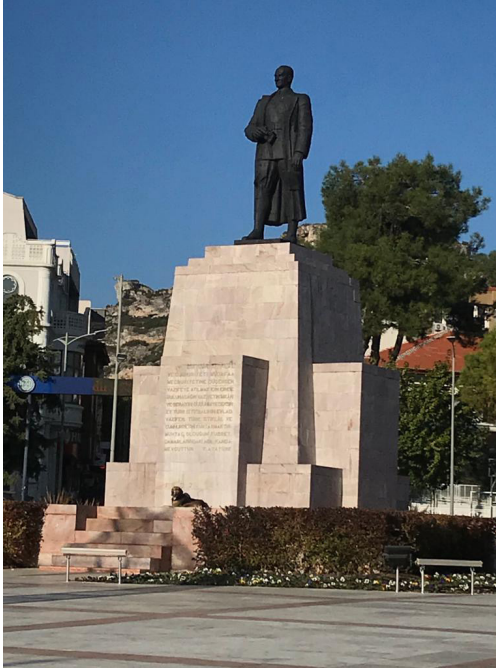

Görsel 30

Yatağan Mevkii II Numaralı Köprü'nün Görünüşü

Muğla Atatürk Heykeli Kaidesi

Muğla ilinin merkezinde valilik binasının karşısında yer almaktadır (Görsel 31). Heykelin yapımına 1936 yılında başlanmış 29 Ekim 1937 yılında da Vali Recai Güreli tarafından açılışı yapılmıştır (Sapmaz 2006: 58). Kademeli olarak yükselen heykel kaidesi taş dolgu olarak yapılmış, yüzeyi kırmızı renkli mermer ile kaplanmıştır. Bu kaidenin üzerine heykeltıraş Nusret Suman'ın yaptığı Atatürk heykeli yerleştirilmiştir.

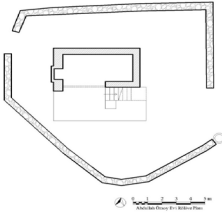

Görsel 31

Muğla Atatürk Heykeli

Abdullah Özsoy Evi

Abdullah Özsoy'un inşa ettiği sayısız evden günümüze ulaşan yoktur. Temel seviyesinde rölövesi alınabilecek Eskişehir mahallesi Stratonikeia antik kentinde Gymnasium'un doğusundaki Abdullah Özsoy'un evi bu anlamda önemlidir (Söğüt-Gencer 2018: 11). Evin temel seviyesindeki kalıntılarıyla plan şeması çıkartılabilmektedir. Moloz taş kullanılarak inşa edilen evin bahçe duvarları, beden duvarları, zemin kata ait ocak ve üst kata çıkışı sağlayan merdivenin basamakları harap bir şekilde günümüze ulaşmıştır (Görsel 32-33).

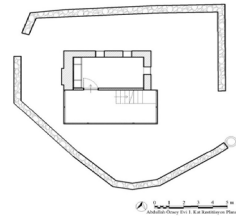
Görsel 32

Rölöve

Görsel 33

Abdullah Özsoy Evi

Görsel 34

Restitüsyon

44

Yapı doğu-batı yönünde enine dörtgen planlıdır. Zemin kattaki odanın batı duvarına bir ocak nişi yapılmıştır. Bu odanın güney duvarı yarım olarak bırakılmış ve duvarın olduğu bölüme dıştan bir merdiven yerleştirilmiştir. Bu merdivenin sadece altı basamağı günümüze ulaşabilmiştir. Evin avlusunda zeminde bulunan bir sıra taşlık, avluda bulunan sütuna ve merdivenin sonuna kadar uzatılmıştır. Avlu duvarının batı köşesinde devşirme taşlarla çevrelenmiş bir kuyu bulunmaktadır. Yapının elde edilen bu kalıntıları temel alınarak ve bölgede bulunan diğer evler örnek alınarak bir restitüsyon önerisi hazırlanmıştır. Bu öneriye göre iki katlı yapının dış sofalı bir planı olmalıdır. Bu dış sofa taşıyıcı duvarla desteklenmektedir (Görsel 34).

Yatağan ilçesindeki Yeşilbağcılar mahallesi olarak bilinen eski Gibye köyünde yer alan Abdullah Özsoy'un inşa ettiği Ali Gaydırak evi ve Cici Bey evi ise Yatağan Termik Enerji Üretim Anonim Şirketi'nin (Y.T.E.Ü.A.Ş) dekupaj sahasında kaldığı için yerinden kaldırılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Plan açısından baktığımızda minareleri ilk olarak yapıya bitişik ve yapıdan ayrı olarak ayırmak mümkündür. Camiye bitişik olarak yapılan ilk minare 1963 tarihli Zeytinköy Mahallesi Cami minaresidir. Diğer 1964 tarihli Bahçeyaka Mahallesi Cami minaresidir. Bunlardan Zeytinköy Mahallesi Cami,

minaresi ile birlikte Abdullah Özsoy'un eseridir. Bahçeyaka Mahallesi Cami ise 1965 yılında yeniden yapılırken eskisi ile aynı özellikte minareye bitişik olarak yapılmıştır.

Camiden ayrı olarak yapılan minareler 1960 tarihli Katrancı Mahallesi Cami minaresi, 1961 tarihli Tuzabat Mahallesi Cami minaresi, 1965 tarihli Şahinler Mahallesi Cami minaresi ve 1966 tarihli Bağyaka Mahallesi Cami minaresidir. Minarelerin kaideleri üç farklı plan şemasına sahiplerdir. Bunlardan Katrancı Cami minaresi sekizgen planıyla tek örnektir. Tuzabat Mahallesi Cami minaresi, Şahinler Mahallesi Cami minaresi ve Bağyaka Mahallesi Cami minaresi kaideleri kare planlı, Zeytinköy Mahallesi Cami minaresi ve Bahçeyaka Mahallesi Cami minaresi ise altıgen planlıdır.

Zeytinköy Mahallesi Cami hariç diğer minarelerin ait oldukları camiler yenilenmiştir. Yenilenenlerin yerindeki eski camilerin de Abdullah Özsoy tarafından yapılmış olabileceği imkân dahilinde olmakla birlikte bu anlamda bir kanıt bulunmamaktadır. Ustanın yaptığı günümüze ulaşan tek cami Zeytinköy Mahallesi Cami harim planıyla ve kırma çatılı oluşuyla, son cemaat yerinin özgünde kemerli kurgusuyla 1876 yılında yeniden inşa edilen Eski-hisar Şaban Ağa Camisi (Baş 1991: 365-367.373 Çizim 2. Pektaş 2019: 227-229), Muğla'daki Yerkesik Çatakbağyaka Köyü Cami (1796-1797 Yenileme 1950), Yeşilyurt Pisili Hoca Camisi (1909), Eski Bayır Köyü Ali Bey Camisi (19.yüzyıl başı), Çaybükü Köyü Cami (1884-1885 Onarım 1910) (Kunduracı 2007: 21-44), merkez Şeyh Camisi (1865-66) ve Saburhane Camisi (1849-54) (Çakmak 2013: 47-63.96-102) ile benzerdir.

Malzeme açısından baktığımızda Abdullah Özsoy'un yaptığı minareler moloz taş, mermer ve çimentodandır. Minarelerin tümünde moloz taştan kaidelerin içi sıvalıdır dışı ise farklı boyutlarda düzgün kesme mermer bloklarla kaplanmıştır. Mermer bloklar dört yönde derzlerle çerçevelenmiştir. Derzler üzerindeki boyamalar günümüz beğenisini göstermektedir. Minarelerin pabuçları moloz taş ve çimentodan yapılmıştır. Minare gövdeleri ve petek bölümleri ise burmalı ya da yivli olarak tasarlanmıştır.

Silindirik gövdeli minare formu "Türk minaresi" ya da "Türk Tarzı Minare" şeklinde adlandırılır. Dairesel plan esastan hareketle elde edildiği için yivli, burmalı veya poligonal gövdeli minareler de bu gruba dahil uygulamalar olarak kabul edilir (Uysal 1990: 508-509). 13.yüzyılın ikinci yarısına tarihli yivli olarak tanımlanabilecek minare gövdelerine sahip Konya İnce Minareli Medrese minaresi, Konya Sahip Ata Camisi minaresi, Sivas Gök Medrese ve Erzurum Çifte Minareli Medrese minarelerinde gövde tuğladan inşa edilmiş,

sırlı tuğla ve çinilerle süslenmiştir. 13.yüzyılın ilk yarısına tarihli Antalya Yivli Minare’de ise gövde tuğladandır (Mülayim 1988: 11 vd. Uysal 1990: 513). Tuğladan yapılmış yivli gövde formunun yanı sıra taştan minare gövdesinin dikey, kırık zikzaklarla ya da burmalarla düzenlenmesi ilk olarak Osmanlı döneminde görülür (Uysal 1990: 528-529). Bu anlamda ilk örneklerden biri olabilecek Amasya, Burmalı Minare Cami’nin burmalı minaresinin tarihlendirilmesi çelişkilidir. Cami ile birlikte 13.yüzyıl ikinci yarısında veya Erken Osmanlı döneminde yapıldığı ya da 1730-31’deki yangın sonrasında inşa edildiği düşünülmektedir (Eyice 1992: 444-445). 1437-1447 yılları arasında inşa edilen Edirne Üç Şerefeli Cami’nin dört minaresinden inşa tarihleri kesin olmayan ancak 1752 depreminden sonra sağlamlaştırılan kuzeydoğu köşedeki taştan minare kaval yivli, kuzeybatı köşedeki ise burmalı gövdeye sahiptir (Uysal 1990: 528-529 Res. 18-19). Gövdesinin burmalı formu ile 15.yüzyıl ikinci yarısına tarihli Afyon Gedik Ahmet Paşa Camisi minaresi yine bu dönemin önemli örneklerinden biridir (Ayverdi 1953: 200. 237. 469). 18-19. yüzyıla ait İstanbul Beylerbeyi Camisi, Büyük Selimiye Camisi, Nusretiye Camisi, Dolmabahçe Camisi, Teşvikiye Camisi, Pertevniyal Valide Sultan Camisi, Yıldız Hamidiye Camisi, Hasan Paşa Camisi ve Suadiye Camisi minarelerinde ise silindirik gövde üzeri yivli formdadır (Özkan Tekneci-Ersoy 2022: 1466).

Abdullah Özsoy’un yaptığı burmalı gövdeye sahip minarelerde gövde, ustanın kendi kullandığı kalıplardan çimento malzemeyle elde ettiği dairesel formda blokların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Daha sonra minare yüzeyi plastik etkili sarmal oluşturacak şekilde çimento ile sıvanmıştır. Yivli gövdeye sahip minarelerde ise gövde, ustanın iç bükey formda kalıplar kullanarak elde ettiği çimentodan blokları bir araya getirmesiyle oluşmuştur. Kronolojik olarak ilk yaptığı Katrancı Mahallesi Cami minaresi (1960) ve Tuzabat Mahallesi Cami minaresi (1961) burmalı, Zeytinköy Mahallesi Cami minaresi (1963), Bahçeyaka Mahallesi Cami minaresi (1964), Şahinler Mahallesi Cami minaresi (1965) ve Bağyaka Mahallesi Cami minaresi (1966) ise yivli olarak düzenlenmiştir. Günümüzde minare gövde ve petekleri boyalı görünüme sahiptir.

Abdullah Özsoy’un taş ustası olmak için gittiği ve ustasıyla minareler inşa ettiği Denizli, Tavas’daki bazı camilerin minareleri yeni olarak değerlendirilir. 19.-20.yüzyıl arasına tarihlendirilen camilerin minareleri ise özgündür ve silindirik formdadır (İnce 2007: 166). Ancak tarihi kesin olmayan Tavas, Horasanlı Köyü Cami ile 1963 tarihli ustası bilinmeyen Tavas, Nikfer Ma-

hallesi Emirler Camisi minaresi yivli olmalarıyla Özsoy'un yaptığı minarelerle benzerlik göstermektedir. Denizli'deki inşa tarihi kesin olmamakla birlikte 18.yüzyıl ilk yarısına tarihlendirilebilecek, kubbesi 1906 yılında onarım gören Hacı Kaplanlar Cami minaresi ve 1952 tarihli Delikliçınar Mahallesi Yeni Cami minareleri yine yivli oluşlarıyla Özsoy'un minareleriyle benzerdir (İnce 2008: 449-450.459 Res. 10).

Muğla geneline bakıldığında Özsoy'un yaptığı minarelerle çağdaş olan cami minarelerinin çok az olduğu anlaşılmaktadır. Yatağan köyleri ve Muğla köyleri başta olmak üzere ulaşılabilen diğer ilçe ve köylerdeki cami minarelerinin 1970'li yıllardan sonra yapıldığı ya da yenilendiği anlaşılmaktadır. İstisna 1957 tarihli ustası bilinmeyen Elmalı Köyü Cami Minaresi ve 1974 tarihli Bodrum Çömlekçi Köyü Cami'nin minaresi burmalı gövdeye sahiptir.

Abdullah Özsoy'un yivli veya burmalı minarelerini Denizli ve Tavas camilerinin aynı özellikteki minarelerini örnek alarak yapmış olması ihtimal dahilindedir. Diğer olasılık Özsoy'un yaşadığı coğrafyadaki antik sütunları minarelerinin formu için seçmiş olmasıdır. Roma döneminde Akdeniz dünyasında sevilerek kullanılan yivli ve spiral yivli (burmalı) sütunlar, Muğla'nında bulunduğu Karya bölgesinde, konu özelinde ise ustanın yaşadığı başta Stratonikeia olmak üzere antik Mylasa ve diğer kentlerdeki mimari yapılarda ve lahitlerde kullanılmıştır (Kaplan 2012: 414 vd.).

Bahçeyaka Mahallesi Cami minaresinin külâhı tamamen demirden diğerlerinin külâhları ise demir ve cam malzemeden yapılmıştır. Bağyaka Mahallesi Cami minaresi harap durumda olduğu için külâhının nasıl olduğu anlaşılamamakla birlikte diğerleri ile aynı malzemelerden yapılmış olması imkân dahilindedir.

Kaidelerin derzlerle çerçevenilmiş mermer blokları, gövde ve peteklerin burmalı ya da yivli tasarımı, şerefenin çift kademeli dışa taşkın üçgen kesitli bezemeleri minarelerin süsleme programına dahil görünmektedir. Katrancı Mahallesi Cami, Zeytinköy Mahallesi Cami ve Bahçeyaka Cami minarelerinin konik sekizgen pabuç bölümünde her yüzde alçak kabartma tekniğinde yapılmış bir madalyon yer alır. Katrancı örneğinde madalyonlar bütündür, Zeytinköy ve Bahçeyaka'da ise madalyonlar sadece dış çerçeveleriyle verilmiştir. Bahçeyaka örneğinde her yüzde madalyonun üzeri yarım ay şeklinde sonlanmaktadır.

Anadolu Selçuklu mimarisinde ve Batı Anadolu Beylikleri'ne ait dini yapılarda farklı malzeme ve teknikte sekiz kollu ve diğer formlara sahip yıldız

motifi süsleme programında yer almıştır (Eroğlu Bilgin 2017: 147 vd.). Abdullah Özsoy'un yaptığı minarelerin ortak özelliklerinden biri Bağyaka Mahallesi Cami minaresi hariç şerefe korkuluklarının her yüzünde kafes oyma tekniğinde sekiz kollu yıldız motiflerinden oluşan geometrik süslemeye yer verilmesidir. Bağyaka minaresinin şerefe korkuluğu ise silindirik formlu bir bezemeye sahiptir.

Abdullah Özsoy'un inşa ettiği yapılardan sadece minarelerinde kitabeleri bulunmaktadır. 1960 yılındaki ilk minaresi olan Katrancı Mahallesi Cami minaresinde ve 1961 yılındaki Tuzabat Mahallesi Cami minaresinde sadece usta kitabeleri yer almaktadır. 1963 yılında yapılan Zeytinköy Mahallesi Cami ve minaresine hem usta hem de bani kitabesi yerleştirilmiştir. Bu yapıdan sonra inşa ettiği bütün minarelerde usta ve bani kitabesi bulunmaktadır. Özsoy'un yanı sıra usta ismi veren kitabeye sahip Muğla, Karabörtlen Köyü Cami minaresi ise Ali İnoğlu tarafından 1953 yılında inşa edilmiştir. Ancak bunun dışında Özsoy'un çırak veya usta olarak çalıştığı yerlerde inşa edilen cami ve minarelerin usta adını veren kitabeleri yoktur.

Abdullah Özsoy'un yaptığı köprüleri plan bakımından incelediğimizde Eskişehir Mevkii'ndeki I Numaralı Köprü ve Yatağan Mevkii'ndeki II Numaralı Köprü'nün tek kemer gözlü inşa edildiği görülmektedir. Bunun sebebi akarsuların debisinin az olması ve buna bağlı olarak tek kemerli bir köprü'nün ihtiyacı karşılayabileceğidir. Eskişehir Mevkii'ndeki I Numaralı köprü düzgün kesme taştan, Yatağan Mevkii'ndeki II Numaralı köprü moloz taştan yapılmıştır. İki köprü'nün de doğu ve batı cepheleri aynı görünüme sahiptir. Yatağan'dan Milas'a kadar İtalyanlara ait çok sayıda köprü tek kemer gözlü olarak inşa edilmiştir. Abdullah Özsoy köprülerini İtalyanların yaptığı köprüleri inşa sırasında izleyerek ve onları örnek alarak yapmıştır. Bu nedenle Özsoy köprüleri İtalyan köprüleriyle ortak özelliklere sahiptir.

Taş ustalığına ilk başladığı zamanlardan itibaren çok sayıda ev yaptığı bilinen Abdullah Özsoy'un temel seviyesinde günümüze ulaşan tek eseri Stratonikeia antik kentinde yer alan kendi yaşadığı evdir. Günümüzde temel seviyesinde kalıntıları bulunan moloz taştan Abdullah Özsoy evi iki katlı dış sofalı bir plana sahiptir. Eskişehir mahallesinde bulunan sivil mimari örnekleri de genellikle iki katlı, dış sofalı olarak düzenlenmiştir. Osman Yanmadık, Zühra Gökçe, İsmail Çamlı, Ferdane Uysal, Mehmet Çadır, Gülsüm Zorbaz, Hatice Akyol, Fırıncı Selahattin, Ali Aydın ve Pembe Çalış evleri Abdullah Özsoy evi ile aynı plan şemasına sahip Eskişehir evleridir (Söğüt 2019: 124. Kündürcü 2020: 45-47).

SONUÇ

Sonuç olarak Abdullah Özsoy'un Yatağan ilçesinde inşa ettiği evler ve dini yapılar özelinde minareler, yörede Cumhuriyet dönemine kadarki süreçte oluşan ve örneklerini veren geleneği devam ettirir. Minare gövdelerinin burmalı ya da yivli düzenlemelerinde, şerefe korkuluklarındaki geometrik süsleme programında Anadolu, İstanbul ve özellikle de ustanın yetiştiği Batı Anadolu'daki Beylikler dönemiyle başlayan Osmanlı dönemi ve sonrasında devam eden geleneği sürdürme çabası açıktır.

Abdullah Özsoy'un eserlerinin bugüne kadar kayıt altına alınmamış olması henüz tescillenmemiş olmaları büyük bir eksikliktir. Korunması gerekli kültür varlığı niteliği taşıyan bu yapıların tescil edilip gelecek nesillere aktarılması gerekmektedir.

Abdullah Özsoy gibi yerel ustaların eserleriyle tanıtılarak hak ettikleri değeri bulmalarına yönelik çalışmaların devam etmesi bölge bazında sanat ve mimarlık tarihine katkı sunacaktır.

KAYNAKLAR

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1953). *Fatih Devri Mimarisi, İstanbul: İstanbul Matbaası*.

Baş, Ali (1991). "Eskihisar'daki Türk Devri Yapıları." *Vakıflar Dergisi* 22, s. 365-382.

Çakmak, Şakir (2013). *Muğla Cami ve Mescitleri*, Muğla: Muğla Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Eroğlu Bilgin, Süreyya (2017). *Batı Anadolu Beyliklerinde Bezeme Anlayışı-Camiler*, Ankara: Gece Yayınları.

Eyice, Semavi (1992). "Burmali Minare Camii ve Türbesi" *DİA VI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul*, s. 444-445

İnce, Kâsım (2007). "Tavas ve Çevresindeki Osmanlı Mimarî Eserleri". *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu* 2, Denizli, s. 164-173.

İnce, Kâsım (2008). "Denizli Camileri ve Denizli'nin Kentleşmesi Üzerine", *Türk Kültür Tarihinde Denizli ve Kentleşme Sorunları Sempozyumu*, Denizli, s. 446-462

Kaplan, Deniz (2012). "Salamis'ten Spiral Yivli Sütunlar "Spirally Fluted Columns from Salamis", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5-21, s.

414-429.

Kunduracı, Osman (2007). *Muğla-Yatağan Çevresindeki Türk Devri Mimarisi ve El Sanatları*, Muğla: Muğla Valiliği Kültür Yayını

Kunduracı, Osman (2020). “Startonikeia’da Geleneksel Türk Evleri”, *14. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu*, Ed. O. Kunduracı-A. Aytaç, Konya, s. 45-51.

Mülayım, Selçuk (1988). “Yivli Minare Geleneği”, *Antalya 2. Selçuklu Eserleri Semineri: 26-27 Aralık 1987, Antalya*, s. 11-25.

Özkan Tekneci, Zeynep-Ersoy, Bozkurt (2022). “19. yüzyıl İstanbul Minarelerinin Konum, Form, Malzeme ve Süsleme Özellikleri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 31-2, s. 1455-1485

Pektaş, Kadir (2019). “Eskihisar (Stratonikeia) Osmanlı Dönemi Yapılarındaki Kitabeler”, *Stratonikeia Çalışmaları-4, Mimari, Herkel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, İstanbul: Ege Yayınları, s. 223-244.

Sapmaz, Selahattin (2006). *Atatürk’ün Muğla Valisi M. Recai Güreli 1936-1939*, Muğla: Gülermat Matbaacılık.

Söğüt, Bilal -Gencer, Sezai (2018). *Stratonikeia Çalışmaları 3 Gibye (Yeşilbağcılar)*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Söğüt, Bilal (2019). *Stratonikeia (Eskihisar) ve Kutsal Alanları, Stratonikeia Çalışmaları 5*, İstanbul: Ege Yayınları

Uysal, Ali Osman (1990). “Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeler”, *DTCF Dergisi*, 33, s. 505- 533.

Göç Sonrası Uyum Süreci Kapsamında Bir Çocuk Dergisi: Muyu¹

Hayrullah KAHYA²

Münevver EROĞLU³

ÖZ

Göç sonrası uyum süreci konusu dikkate değerdir. Çünkü göç sonrası uyum süreci hem göçmenleri hem de yerli halkı çok yakından ilgilendirmektedir. Göç sonrası uyum sürecinde yerli halk ile göçmenlerin bir arada yaşamak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin iyi yönetilmesi hem yerli halk hem de göçmenler açısından çok önemlidir. Göç hareketinde en dezavantajlı gruplarından birisi de çocuklardır. İnsan hayatındaki en önemli çağ olan çocukluk çağında göç sonrası uyum sürecinin etkileri geleceğe yönelik olduğundan üzerinde daha bir itinayla durulması gereklidir. Göç sonrası uyum sürecinin yönetilmesinde yerli halka, kamu otoritelerine ve göçmenlere önemli sorumluluklar düşmektedir. Türkiye gibi son yıllarda -Suriye başta olmak üzere- çok sayıda ve kitlesel bir şekilde göç hareketlerine maruz kalmış ülkelerde bu sürecin yönetimini daha da önemli hâle gelmiştir. Göç sonrası uyum sürecinde çocuklara yönelik faaliyetler bu sürecin başarıyla atlatılmasında faydalı olabilecektir. Bu faaliyetlerin en önemlilerinden birisi de çocuk dergileri hazırlamaktır. Türkiye’de çocuklara yönelik çok sayıda çocuk dergisi olmasına rağmen göç sonrası uyum süreci bağlamında çocuklara yönelik yayınların çok az olduğu görülmektedir. Bu çalışmada çocuklara yönelik göç sonrası uyum süreci bağlamındaki faaliyetlerden biri olarak T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı tarafından çıkarılan *Muyu* adlı çocuk dergisi ele alınacaktır. *Muyu* Türkiye’deki Türk ve yabancı çocukların uyum

51

¹ Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 5021 nolu proje kapsamında desteklenmiştir.

² Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. İstanbul/Türkiye
E-posta: hayrullahkahya@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1192-6453

³ Doktora öğrencisi, Yıldız Teknik Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü. İstanbul/Türkiye
E-posta: munevvereroglu01@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0675-8683.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.051
Makale Gönderim Tarihi: 03.03.2022 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

sürecini kolaylaştırmak, birlikte eğlenmelerini ve kültür alışverişlerini sağlamak amacıyla çıkarılmış bir çocuk dergisidir. Bu çalışmada *Muyu* dergisinin içerik bakımından genel değerlendirmesi yapılmış, derginin göç sonrası uyum sürecine katkısı incelenmiştir. Araştırma tarama modeli ile desenlenmiştir. Araştırma nesnesi *Muyu*'nun birinci (2020) ve ikinci (2021) sayılarıdır. Araştırma verileri *Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu* ile *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu* aracılığıyla toplanmıştır. *Muyu*'nun *Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu*'ndaki ölçütlerin %70 (n=14)'ini karşıladığı, %30 (n=6)'sini ise kısmen karşıladığı; *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu*'ndaki ölçütlerden %37,5 (n=3)'ini karşıladığı, %12,5 (n=1)'ini kısmen karşıladığı, %50 (n=3)'sini ise hiç karşılamadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın temel önerisi, inceleme esnasında tespit edilen eksikliklerin gelecek sayılarda giderilmesi olacaktır. Bunun yanında derginin yerli ve göçmen çocukları ile birlikte okunması, akran paylaşımı ve uyumun geliştirilmesi açısından çok yönlü katkılar sağlayacaktır. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının da göçmen çocuklara yönelik süreli yayınlar çıkarmasının faydalı ve gerekli olacağı ileri sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Muyu*, *Çocuk Dergisi*, göç, göçmen, göç sonrası uyum süreci

A Child's Journal in the Scope of the Integration of Migration Policy: Muyu

ABSTRACT

The issue of the integration of migration policy is particularly noteworthy. Because it concerns both immigrants and local people very closely. In this policy, the necessity of living together with the local people and immigrants emerges. Good management of this process is very important for both local people and immigrants. One of the most disadvantaged groups in the migration movement is children. Since the effects of the post-migration adaptation process in childhood, which is the most important age in human life, are future-oriented, it should be emphasized more carefully. In the management of integration of migration policy, certain responsibilities are imposed on local people, public authorities and immigrants. The management of this process has become even more important in countries such as Turkey, which have been exposed to large numbers and massive migration movements in recent years, especially in Syria. Activities for children in the integration of migration policy may be beneficial in overcoming this process successfully. One of the most important of these activities is to prepare children's magazines. Although there are many children's magazines for children in Turkey, it is seen that there are not many publications for children in the context of the this process. In this study, as one of the activities in the context of it for children, The children's magazine titled *Muyu*, published by the Department of Integration and Communication of the Ministry of Interior of Turkey, General Directorate of Migration Management, will be discussed. *Muyu* is a children's magazine published by an official institution in order to facilitate the adaptation process of Turkish and foreign children in Turkey, to have fun and cultural exchange together. In this study, first of all, the general evaluation of *Muyu* magazine in terms of content was made, and then the contribution of the magazine to the integration of migration policy was examined. The research was designed with scanning model. The research object is the first (2020) and second (2021) numbers of *Muyu*. Research data were collected through the *Child Journal General Evaluation Form* and the *Child Journal Evaluation Form on Practices Facilitating Post-Migration*. It has been detected that it met 70% (n=14) of the criteria in *Muyu's Children's Journal General Evaluation Form* and partially met 30% (n=6); It met 37.5% (n=3) of the criteria in the *Child Journal Evaluation Form on Practices Facilitating Post-Migration*, 12.5% (n=1) partly met, 50% (n=3) did not meet at all. The main proposal of this study will be to develop the issues that are partially or not

included in the forms used for data collection. In addition, reading the magazine together with local and immigrant children will provide multi-faceted contributions in terms of peer sharing and development of harmony. It was also suggested that it would be useful and necessary for non-governmental organizations to publish periodicals for migrant children.

Keywords: *Muyu*, Children's Magazine, immigration, immigrant, integration of migration policy.

Giriş

Göç, geçmişten bugüne Türkiye ve dünyada daima gözlenen bir olgu olarak varlığını sürdürülmüştür. Sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik vb. yönlerden bireyleri ve toplumları doğrudan ya da dolaylı biçimde etkileyen göçler, yerli ve göçmen toplulukların uyum sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Göç, özellikle en çok etkiye maruz kalabilen çocukları birçok bakımdan etkilemektedir (Aydın, Şahin ve Akay 2017: 12). Bu etkiler eğitim, sağlık, beslenme ve psikolojik alanlarda daha çoktur. Göçmen çocukların “kayıp nesil” olmalarının önüne geçilmesi, yerli ve göçmen unsurlar arasında uyumun sağlanabilmesi, huzur ve güven ortamının tesis edilmesi gibi hususlar bu yüzden önem kazanmaktadır. Bu sorunlarla baş edebilmek için bireylerin birlikte yaşama kabiliyetlerinin geliştirilmesi zorunludur. Bu kabiliyetlerden birisi de farklı kültürlerle duyarlı olabilmektir (Yıldırım ve Aykaç 2020: 5). Bu duyarlılığın sağlanabilmesi için medya, eğitim, sağlık, ekonomi gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yapılmalıdır. Bu bağlamda göç-çocuk edebiyatı ilişkisi, özellikle Türkiye gibi yoğun göç alan ülkelerde daha da önemlidir.⁴ Bu öneme binaen Türkiye’de -edebiyatın, doğası gereği içinde bulunduğu toplumun koşullarından etkilenen ve aynı zamanda toplumu da etkileyen bir sanat olması hasebiyle- son yıllarda çocuk edebiyatında göçmenlere yönelik eserlerin sayısında artış yaşanmaktadır ancak bu sayı henüz yeterli seviyede değildir.

Çocuk edebiyatında görülen göç teması; farklı kültürlerle saygıyı, eşit davranmayı, güvenmeyi ve onlarla paylaşmayı ve dayanışmayı teşvik eden bir bakış açısıyla ele alınmalıdır (Bulut 2018: 389). Göç konusunun ele alınabileceği en müsait sahalardan biri de dergi faaliyetleridir. Çünkü ilköğretim düzeyindeki çocukların okuma materyallerinin birçoğuna çocuk dergilerinde yer verilmektedir (Balcı 2003: 320).

Alan yazında çocuk edebiyatı kapsamında pek çok süreli veya süresiz yayın bulunmaktadır. Son yıllarda Türkiye’ye yönelik göç hareketlerinde artış olması, özellikle Suriyeli göçmen çocukların Türkiye’de eğitim hayatlarına devam etmesi; çocuk edebiyatı/dergileri alanında bu konuya

⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre 31 Aralık 2021 tarihi itibarıyla geçici koruma statüsündeki Suriyeli göçmenler hariç Türkiye’deki toplam yabancı sayısı yaklaşık 1 milyon 800 bindir. Türkiye’de 27 Ocak 2022 tarihi itibarıyla toplam 3 milyon 736 bin 91 Suriyeli göçmen bulunmaktadır. Bunların 299.699’u erkek, 278.979 kız olmak üzere toplam 575.674’ü 5-9 yaş aralığındaki çocuklardan oluşmaktadır. https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=CjwKCAiAsNKQBhAPEiwAB-I5zbNg1Juf5V0a-zbkhbQpR5e-PGnqO0to36-mqLg64qHed8joaa7ElxoCbzMQAvD_BwE

değnilmesini sağlamış olsa da göçmen çocukları hedef kitle olarak belirleyen yayınlara bakıldığında, bu alandaki çalışmaların henüz çok yetersiz olduğu gözlenmektedir.

Türkiye’de 1869 yılında yayımlanmaya başlayan *Mümeyyiz*’den itibaren çok sayıda çocuk dergisi çıkarılmıştır. Bu çocuk dergileri üzerinde çok sayıda araştırma da yapılmış ve hâlen de yapılmaktadır. Ancak literatür taramasında sadece çocukların göç sonrası uyum sürecine odaklanan bir çocuk dergisine rastlanmamıştır. Bu eksikliğin muhtemel bir sebebi, daha önce böyle bir ihtiyacın ciddi bir şekilde kendini hissettirmemiş olmasıdır. Çünkü Türkiye uzun süredir ani ve kitlesel bir şekilde bu kadar göç almamıştır. Ayrıca bu süreçte yoğun olarak Suriye’deki iç karışıklıktan dolayı gelen göçmenlerin çoğunun farklı bir millettir -Arap- olmaları, göçmen ve yerli halk arasında uyum sürecine odaklanılmasını zorunlu kılmıştır.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşları, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü koordineli şekilde birçok çalışma yürütmektedir (Tozduman Yaralı 2021: 31). Bu çalışmalarda Türkiye’de daha kalabalık oldukları için Suriyeli çocuklara yönelik hizmetlere öncelik verilmektedir (Dilli 2020: 292). Bu hizmetlerden biri de T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı tarafından çıkarılan *Muyu* adlı çocuk dergisinin yayın hayatına başlamasıdır. “Uyum” kelimesinin tersten yazımıyla oluşturulmuş *Muyu*, Türkiye’deki Türk ve yabancı çocukların uyum sürecini kolaylaştırmak, birlikte eğlenmelerini ve kültür alışverişlerini sağlamak amacıyla resmî bir kurum tarafından çıkarılmış ilk çocuk dergisidir. Bu nedenle bu çalışmada inceleme konusu olarak ele alınmaktadır. *Muyu* çocuk dergisi, çevrim içi bir yayın olması nedeniyle basılı yayınlardan daha etkin, daha ulaşılabilir bir biçimde okuyucularına ulaşabilmektedir.

Muyu dışında göçmen çocuklarının göç sonrası uyum sürecini ele alan çalışmalardan birisi “Suriyeli Çocuklar ve Yabancılar Yönelik Okul İçi İletişim”⁵ başlıklı yayındır. PICTES projesi kapsamında hazırlanıp [pictes.meb.gov.tr](https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Content/Dosyalar/02173555_Revised_Antalya_Suriyeli_Yocuklara_yYnelik_okul_iYi_iletiYim_2.pdf) adresi üzerinden erişime açılan bu yayın göçmen çocuklarla iletişim konusunda bilgiler içermektedir. Ancak bu yayının hedef kitlesi çocuklar değil, yetişkinlerdir. Bu yönüyle *Muyu* dergisinden farklıdır.

Bu konuda başka bir çalışma da yoksulluk ve göç kaynaklı sorunlarla mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Tarlabası Toplum Merkezi tarafından

⁵ https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Content/Dosyalar/02173555_Revised_Antalya_Suriyeli_Yocuklara_yYnelik_okul_iYi_iletiYim_2.pdf

çkarılan *Parlayan Çocuklar* dergisinin 2018 tarihli sayısıdır. Her sayısında farklı bir tema ile okuyucularının karşına çıkan *Parlayan Çocuklar* dergisi 2018 tarihli sayısını⁶ göçmen çocuklar ile iletişim sorunlarına ayrılmıştır. Bu sayı “Al Farah ile birlikte” alt başlığıyla yayımlanmıştır. 32 sayfadan oluşmaktadır. Dergide yer alan “Birlikte oyun oynayalım mı?”, “Benim bir ismim var, adım Suriyeli değil” gibi yazılar; göçmen çocukları ayırıştırıcı anlayışa tepki niteliğindedir. Bunun dışında dergide röportajlar, Türk ve göçmen çocukları kaynaştırıcı etkinlikler bulunmaktadır. Geleneksel mendil kapma yarışmalarının nasıl yapıldığının açıklanmasıyla çocukların oyun becerilerine hitap edilmiştir. Dergide, çocukların geleceğe yönelik sorulara cevap verecekleri ve hayallerini aktarabilecekleri bir alan da oluşturulmuştur. “Benim bir ismim var, adım Suriyeli değil”, “Korkular” başlıklı alanlarda, çocukların duyuşsal beklentilerine ve ihtiyaçlarına dikkat çekilmiştir. Tüm bunlar 20 Kasım Çocuk Hakları Günü ile de ilişkilendirilmiştir. Derginin 2018 sayısı toplum merkezinin atölye çalışmalarının tanıtımını ve bilmecelelerini de içermektedir. Bu özellikleri bakımından derginin bu sayısı ile *Mıy* çocuk dergisinin göçmen çocuklara yönelik göç sonrası uyum sürecine katkısı açısından büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Ancak bu yayın bir derginin sadece bir sayısının bu konuya ayrılmasıyla oluşturulmuştur. *Mıy* çocuk dergisinin ise tüm sayıları aynı temayı değişik açılardan incelemek amacıyla çıkarıldığı/çıkarılacağı için bu yayından önemli bir farkı vardır.

Bu araştırmada *Mıy* çocuk dergisi içeriği ve göç sonrası uyum sürecine katkısı bakımından ele alınacaktır. Dergi, sosyal medya hesapları, okuma kitapları ve dinleme materyalleri ile sistemli bir şekilde göçmen çocukların bilişsel ve duyuşsal gelişimlerine hitap eden ilk yayınlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Araştırmanın, bu yönüyle alana bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. *Mıy* çocuk dergisi içerik bakımından çocuk dergilerinde bulunması gereken genel nitelikleri hangi oranda taşımaktadır?
2. *Mıy* çocuk dergisinin çocukların göç sonrası uyum sürecine katkısı ne düzeydedir?

Araştırma soruları ile ilgili yöntem ve bulgulara geçmeden önce konuyla ilgili olan çocuk dergileri ve uyum süreci üzerinde kısa bilgi vermek uygun olacaktır.

⁶ <https://www.tarlabasi.org/docs/parlayan-cocuklar/parlayan-cocuklar-birlikte-oyunayalim-mi-mart-2018.pdf>

Çocuk Dergileri ve Önemi

Modern psikolojiye göre çocukluk çağı, insanın bireysel hayatındaki en önemli dönemdir. Çünkü bu dönem bireyden topluma ve millet olma bilincine erişmedeki en mühim safhaların başında gelmektedir. Ayrıca insanlığın ortak geleceğini belirlemesi yönüyle ayrı bir ehemmiyete sahiptir (Gürel 2014: 281). İnsan ve insanlık hayatında bu kadar belirleyici bir role sahip olan çocukluk döneminde, göçmen durumuna düşen çocuklar; pek çok sorunla yüz yüze kalabilmektedir. Göçmen çocukların bu sorunları evrensel çocuk hakları esas alınarak önleyici, sorun çözücü, kültürel farklılıklara duyarlı ve birleştirici bir bakış açısıyla çözüme kavuşturulmalıdır (Gencer 2017: 849). Çünkü göçmen ve yerli halk arasındaki uyum sürecinde en dezavantajlı gruplardan biri çocuklardır.

Çocuk edebiyatı ürünlerinin en mühim işlevlerinden biri de çocuklardaki duyarlılığı ortaya çıkarıp geliştirmektir. Böylece çocukların duyarlı bireyler olarak sosyal hayata katılmaları sağlanır (Aslan 2019: 24). Bu eserlerde çocuklara, yaşanan olumsuz süreçleri, anlayabilecekleri bir şekilde anlatabilmek, çıkarım yapabilmelerine imkân sağlayan örtük iletilerle onların kültürel farklılıklara anlayış ve saygı göstermelerini sağlamak mümkündür (Melanlıoğlu 2020: 166). Bu eserler arasında çocuk dergileri birçok açıdan daha etkili bir vasıta. Bu yüzden modern çağda çocuk dergilerine ayrı bir önem verilmiştir. Özellikle 19. yüzyılın başı itibarıyla bu alanda modern anlamda çocuklara yönelik süreli yayınların toplum hayatında mühim bir yer işgal ettiği görülmektedir. Türk toplumunda da 1869 tarihli *Mümeyyiz* adlı ilk çocuk dergisinden başlayarak günümüze kadar birçok çocuk dergisinin yayınlandığı görülmektedir. Bu çalışmanın inceleme nesnesini oluşturan *Muyu* adlı çocuk dergisinin Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı eliyle çıkarılmaya başlanması bu anlayışın bir devamı olarak değerlendirilebilir.

Uyum Süreci

Göç olayı ile birlikte hem göçmenler hem de ev sahibi toplumlar açısından giderek daha da önem kazanan *uyum* kavramı, entegrasyon ve bütünleşme gibi terimlerle de ifade edilmektedir. Ancak bu kavramın içerdiği anlam, ev sahibi toplumlar ile göçmenlerin beklenti veya taleplerine göre zamandan zamana, toplumdan topluma veya araştırmacıdan araştırmacıya değişiklik gösterebilmektedir. Başka bir deyişle bu terimlerin karşıladığı anlam hakkında literatürde görüş birliği bulunmamaktadır (Çağlar ve Onay 2015: 35). Bunun bir sebebi toplumsal paradigmlar ve buna dayalı olarak araştırmacılar arası anlayış farklılıkları, bir diğer sebebi ise bu terimlerin tercümesindeki

zorluklardır. Güncel Türkçe Sözlük uyum terimine “toplumsal çevreye veya bir duruma uyma, uyum sağlama, intibak, entegrasyon” anlamlarını vermiş, entegrasyon terimine “bütünleşme, uyum”; bütünleşme terimine ise “bütünleşmek işi, entegrasyon” karşılığını uygun görmüştür. Dolayısıyla bu terimlerin Türkçede yaklaşık olarak aynı anlamlarda kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada *uyum* kavramı Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK-UNHCR) tarafından yapılan *entegrasyon* tanımı ile içerik bakımından eş değer olarak kullanılmıştır. Buna göre entegrasyon (uyum) göçmenlerin kendi kimliklerini koruyarak ev sahibi topluma uyumlarını, ev sahibi toplumların da göçmenleri kabul edip onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışmalarını ifade eder. Çift taraflı çabayı gerektiren bu süreçte göçmenlerin “uyum (adaptation)”, ev sahiplerinin de “hoş karşılama (welcome)” yaklaşımı içerisinde bulunmaları beklenmektedir. Böylece entegrasyon (uyum) istihdam, işgücü, teknoloji, girişimcilik vb. sayesinde ekonominin güçlendirilmesine katkı sağlarken; sosyal dayanışmaya, kimlik, dil, din ve kültürlerin korunması gibi alanlara da birlikte katkı sağlayan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca uyum, göçmenlerin gittikleri bölgelerde yoksulluk, dışlanma (exclusion), aşırılık (marjinallik) gibi olumsuz durumlardan daha az etkilenmelerini sağlayabildiğinden oldukça önemlidir. Entegrasyon ile uyum sağlamış bir göçmen, bulunduğu toplumun üyesi olarak avantajlardan faydalanabilir, üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirerek içinde yaşadığı toplumun gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu açıdan bakıldığında uyumun genellikle tek yönlü olarak göçmenleri ilgilendirmedığı, aksine daha ziyade göç alan kalkınmış ülkeler bakımından çok daha önemli olduğu ileri sürülebilir (Çağlar ve Onay 2015: 55-57, 75-76).

Sonuç olarak göçmen ve ev sahibi toplumların birbirleriyle uyumlu olmayı başarabilmeleri her iki grup için de daha avantajlıdır. Buna rağmen gerçek dünyada birbirlerine karşı uyguladıkları uyum stratejilerine⁷ bağlı olarak gruplar arasında uyumlu, sorunlu ve çatışmalı olarak adlandırılacak farklı ilişkisel sonuçlarla karşılabilmektedir. Bu sonuçların etkisiyle her iki grup arasındaki uyumsuzluk, çatışma ve gerilimler yaşanabilmektedir. Çünkü

⁷ Göçmenler ve ev sahibi toplumların birbirlerine karşı uyum sürecindeki yaklaşımları literatürde kültürleşme stratejileri olarak adlandırılmaktadır. Göçmenler açısından *bütünleşme*, *asimilasyon*, *ayrılma* ve *marjinalleşme* şeklinde görülen bu stratejiler ev sahibi toplumlarda *çokkültürlülük*, *eritme potası*, *ayırma* ve *dışlama* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın kapsamını daha fazla genişletmemek için bu konuda daha fazla bilgi verilmeyecektir. Daha fazla bilgi için bk. Şeker (2015: 15).

literatürde *kültürleşme* adı verilen bu süreçte kişilerde fiziksel, biyolojik, sosyal, ekonomik, psikolojik, davranışsal ve kültürel değişimlerin olması kaçınılmazdır. Bu süreci tanımlayabilmek için tek boyutlu (göçmenlerin yerel kültüründen ev sahiplerinin baskın kültürüne doğru) veya çift boyutlu (göçmen ve ev sahiplerinin kültürleri arasında karşılıklı) modellerden oluşan farklı kuramlar ortaya atılmıştır. *Stres ve stresle başa çıkma ile kültürel öğrenme* olarak adlandırılan bu kuramlar farklı araştırmacılar tarafından kullanılmış, göçmenlerin uyumu *psikolojik uyum* ve *sosyokültürel uyum* olmak üzere iki boyutlu olarak değerlendirilmiştir. Bazı araştırmacılar ekonomik yönü de dahil ederek bu değerlendirmeyi genişletmiştir. Göçmenlerin stresle başa çıkabilmelerini ifade eden *psikolojik uyum* uyumun duygusal yönünü ifade etmektedir. Kültürel öğrenme kuramına dayanan *sosyokültürel uyum* uyumun davranışsal yönünü açıklamaktadır. *Ekonomik uyum* ise göçmenlerin yeni dahil oldukları toplumlarda tatmin edici iş imkânlarına sahip olmalarını ifade etmektedir (Şeker 2015).

Öte yandan Crisp (2004: 1-2) göçmenlerin uyum sürecinin kalıcı olabilmesi için birbiriyle ilişkili üç boyutun etkili olduğunu ileri sürer: *hukuki süreç*, *ekonomik süreç* ve *kültürel-sosyal süreç*. *Hukuki süreç*, göçmenin ev sahibi toplumlarla aynı hukuki haklara sahip olmasını ifade etmektedir. 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne göre bunlar iş arama, gelir getirici faaliyetlerde bulunma, üzerinde tasarruf edebileceği mülk sahibi olma, hareket özgürlüğünden yararlanma, eğitim gibi kamusal hizmetlere erişme hakkını içermektedir. *Ekonomik süreç* hukuki süreçteki kazanımlara ek olarak, göçmenlerin sürdürülebilir geçim kaynaklarına sahip olması, devlet yardımına veya insani yardıma giderek daha az bağımlı hâle gelmesi ve böylece kendi ayakları üzerinde durabilecek özgüven düzeyine ulaşabilmesi sürecidir. Bu sürecin başarılı olabilmesi için göçmenlerin ekonomik yaşam düzeylerinin ev sahibi toplumun en fakir üyelerinden daha düşük olmaması beklenmektedir. *Kültürel ve sosyal süreç* ise göçmenlerin ev sahibi toplumların arasında veya yanında herhangi bir sistematik ayrımcılık, sömürü veya gözdağı korkusu olmadan güvenli bir şekilde sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunarak yaşayabilmesi anlamına gelir. Bu yönüyle bu süreç, hem göçmenleri hem de ev sahibi toplumları ilgilendirmektedir. Sonuç olarak göçmenlerin uyum sürecini başarıyla tamamlamaları onların ev sahibi toplumun üyelerinden ayırt edilemez hâle gelmeleri (asimile olmaları) anlamına gelmemelidir. Çünkü -asimilasyon kavramı her ne kadar 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde bulunsa da- uluslararası toplum göçmenlerin kendi kültürlerini tamamen terk etmelerinin beklenmesi fikrini reddetmektedir.

Esser (2004: 1129-1130; 2006: 7), uyum (entegrasyon) sorununun *sosyal uyum* ve *sistem uyumu* olmak üzere birbiriyle ilişkili ama birbirinden farklı iki yönü etkilediğini belirtir. Ona göre *sosyal uyum*, göçmenlerin mevcut bir sosyal sisteme herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmadan dahil edilip edilmemesini; bütün bir sosyal sisteme uyum ile ilgili olan *sistem uyumu* ise bir toplumun farklı gruplarının (örneğin azınlıklar) uyumunu belirtir.

Yöntem

Araştırma Deseni

Araştırma tekli tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Tekli tarama modelinde olay, madde, birey, grup, kurum, konu, belge gibi araştırma konularına ait değişkenlerin tek tek betimlenmesi amaçlanır. Bu desende var olan olay, birey ya da nesne değiştirilmeden, olduğu hâliyle betimlenir (Karasar 2020: 109-111).

Araştırma Analiz Birimi

Bu araştırmanın nesnesini, ilkökul seviyesine hitap eden *Mıyü* çocuk dergisinin ilk iki sayısı oluşturmaktadır. *Mıyü*, T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü Uyum ve İletişim Dairesi Başkanlığı tarafından senelik olarak yayımlanmaktadır. Derginin ilk sayısı 2020,⁸ ikinci sayısı 2021⁹ yılında yayımlanmıştır. Derginin iki sayısının kapak temaları farklıdır.

Görsel 1

Mıyü 1. Sayı Kapağı

Görsel 2

Mıyü 2. Sayı Kapağı

⁸ bk. https://www.uyumcocuk.gov.tr/tr/book-read/detail/4220#your_book_name/1

⁹ bk. https://www.uyumcocuk.gov.tr/tr/book-read/detail/5230#your_book_name/1

Görsel 1 ve 2’de de görüldüğü gibi ilk sayı “İlk sayımız çok heyecanlıyız” başlığı ve bu başlıkla ilişkilendirilen görsellerle sunulurken ikinci sayı “Siyahla Sarı Alemin Kralı” başlığı ve bu başlığı sembolleştiren arı sembolüyle sunulmuştur. İkinci sayının kapak sayfasında ilk sayıdan farklı olarak derginin içeriğine dair bilgi veren “Göçmen Kuşlar Neden V Şeklinde Uçar”, “Mendil Kapmaca”, “Cahit Arf” ve “Yemek Evi” başlıkları baloncuk simgeleri ile yer almaktadır. İlk sayı 28, ikinci sayı 52 sayfadır. İkinci sayıda sayfa sayısının çoğalmasa, derginin içeriğinin Arapça olarak derginin son sayfalarında yeniden verilmesinden kaynaklanmaktadır. İlk sayının giriş sayfasında derginin tanıtımı “Geleceğimizin teminatı siz kıymetli evlatlarımıza, hiç kimseyi kimseden ayırt etmeden birlikte yaşamayı ve öğrenmeyi anlatabilmek, keyifli vakit geçirmenize katkıda bulunabilmek ve eğlenirken öğrenmenizi sağlayabilmek bizim için çok önemli” cümlesiyle yapılmıştır.

62

İÇİM İÇİME SİĞİYOR	
İÇİNDEKİLER	
Geleneksel Oyunlar (Mendil Kapmaca)	Sayfa: 2 - 3
Bilim (Göçmen Kuşlar Neden "V" Şeklinde Uçar?)	Sayfa: 6 - 7
Türk Bilim İnsanları (Cahit ARF)	Sayfa: 8 - 9
Hayvanlar Alemi (Arılar)	Sayfa: 10 - 13
Etkinlik (Yemek Evi)	Sayfa: 14 - 15
Oyunlar	Sayfa: 16 - 20
Sözler, Gelenler	Sayfa: 21 - 22
Tanıtım (Şişli Film)	Sayfa: 23
Çizimler	Sayfa: 24
Sahibi: Bş. Hareketli Medya (İçim İçime Sığıyor) / Yayıncı: Bş. Hareketli Medya (İçim İçime Sığıyor) Daire Başkanı: Dr. Ayhan Koculu / KADIKÖY Genel / Yazar / Grafik Tasarım: Benim YILDIZ Fotoğraf: Yılmaz KUTLU Editör: Gül Çimen / BAKIRKÖY Adres: Çarşılar Mahallesi 122. Cadde No: 4 / Yenimahalle / ANKARA	

Görsel 3

İÇİM İÇİME SİĞİYOR	
İÇİNDEKİLER	
Sayfa 1 - 4	Geleneksel Oyunlar
Sayfa 5 - 6	Müzik Oyun Kutusu
Sayfa 7 - 8	Öğren
Sayfa 9	Öğren
Sayfa 10	Halkın DEĞİŞTİRİCİSİ
Sayfa 11	Kağıt Kalemle Saran - Origami
Sayfa 12 - 13	Oyun Zamanı
Sayfa 14	Şiir
Sayfa 15	Öğren Eserleriniz
Sayfa 16	Dr. Halkın Var
Sayfa 17	Çizimler
Sahibi: Bş. Hareketli Medya (İçim İçime Sığıyor) / Yayıncı: Bş. Hareketli Medya (İçim İçime Sığıyor) Daire Başkanı: Dr. Ayhan Koculu / KADIKÖY Genel / Yazar / Grafik Tasarım: Benim YILDIZ Editör: Gül Çimen / BAKIRKÖY Adres: Çarşılar Mahallesi 122. Cadde No: 4 / Yenimahalle / ANKARA	

Görsel 4

Muyu 1. Sayı İçindekiler

Muyu 2. Sayı İçindekiler

Görsel 3 ve 4’te de görüldüğü gibi dergide Geleneksel Türk çocuk oyunlarına, eğlence unsurlarına, ansiklopedik bilgilere, hayvanlar âlemine, Türk bilim adamlarının hayatına, çeşitli etkinliklere ve okuyucu mektuplarına yer verilmiştir. Dergiye www.uyumcocuk.gov.tr sitesi üzerinden çevrim içi ortamda PDF olarak ulaşmak erişmek mümkündür. Sitede derginin yanı sıra okuma ve dinleme materyalleri de ilgililere sunulmaktadır. *Muyu*, adını derginin ana karakteri *Muyu*’dan almaktadır. Derginin sosyal medya hesaplarında derginin ana karakteri olan *Muyu*, hedef kitlede yer alan çocuklara “Türk ve göçmen çocuklar arasında köprü görevi gören sevgi,

hoşgörü ve uyum karakteri” sloganı ile sunulmaktadır.¹⁰

Derginin araştırma nesnesi olarak seçilmesinde derginin göç nedeniyle çeşitli uyum sorunlarıyla karşılaşabilecek ilkokul seviyesindeki çocuklara hitap etmesi etkili olmuştur.

Veri Toplama ve Veri Analiz Süreci

Bu çalışmanın verileri iki ayrı form aracılığıyla toplanmıştır: *Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu* ve *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu*. *Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu* Aytan ve Çalıcı tarafından hazırlanmış bir formdur (Aytan ve Çalıcı 2020: 257-258). Bu formun kullanımı için yazarlardan yazılı onay alınmıştır. Alan yazın taranarak oluşturulmuş bu form yirmi alt maddeden oluşmaktadır. Formdaki maddeler çocuk dergilerinin içerik bakımından değerlendirilmesine yöneliktir.

Araştırmada kullanılan ikinci form olan *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu* ise araştırmacılar tarafından literatürdeki veriler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu formun oluşturulması esnasında göç sonrası uyum süreci ile ilgili literatür taranmış, buna göre bir madde havuzu oluşturulmuş ve daha sonra uzman görüşüne başvurularak forma son şekli verilmiştir. Form sekiz alt maddeden meydana gelmektedir. Formdaki maddeler çocuk dergilerinin göç sonrası uyum sürecine katkıları bakımından değerlendirilmesine yöneliktir. Formlar aracılığıyla toplanan veriler, Microsoft Excel 2013 programı aracılığıyla yüzdeler oranlara çevirilerek analiz edilmiştir. Araştırma verilerinin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla formlar araştırmacılar tarafından önce ayrı ayrı doldurulmuş, sonra doldurulan formlar karşılaştırılarak farklılıklar üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Daha sonra uzman görüşüne sunulmuştur. Uzman görüşü dikkate alınarak verilere son şekli verilmiştir. Ulaşılan veriler aşağıda tablolar hâlinde sunulmuştur.

¹⁰ Derginin basılı ya da dijital ortamda kaç kişiye ulaştığı veya ulaştırıldığı, herhangi bir eğitim kurumunda okutulup okutulmadığı, etkisi vb. konular hakkında dergi sitesinde herhangi bir bilgi verilmemiştir. Göç İdaresi’ne daha fazla bilgi almaya yönelik e-posta ile yapılan yazışmalara da ne yazık ki herhangi bir dönüş alınamamıştır. O yüzden bu çalışmada derginin içeri dışında daha fazla bilgi verilememiştir.

Bulgular

Aşağıda önce *Muyu* çocuk dergisinin içerik bakımından genel değerlendirmesi, ardında da göç sonrası uyum süreci bakımından değerlendirmesi yapılmıştır.

Muyu Çocuk Dergisinin İçerik Bakımdan Genel Değerlendirmesine İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinde bulunması gereken nitelikler konusunda araştırmacıların az çok farklı değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir. Örneğin Kaya'ya (2021: 137-138) göre genel olarak çocuk edebiyatı ürünlerinin

- çocuğun eğitim sürecine katkı sağlayıcı,
- çocuğun ilgi ve ihtiyaçlarına uygun,
- çocuğa olumsuz duygu ve düşünceler yerine olumlu duygu ve düşünceler aşılayıcı,
- çocuğun estetik duyarlılığına, kişiliğinin, temel dil becerilerinin, bilgi düzeyinin yanı sıra duygu ve hayal dünyasının, sanat ve düşünce sürecinin gelişimine katkı sağlayıcı,
- bilimsel veriler ile temel etik kurallara uygun,
- millî ve evrensel değerlere yer verici,
- çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun konuları kavramsal gelişimine katkı sağlayan sade bir dil ile ifade edici,
- hayatı sorgulayıcı ve toplumsal duyarlılığını artırıcı,
- şiddet içeren eylemlerden kaçınmalarını sağlayıcı,
- ilgi çekici, eğlendirici, düşündürücü ve öğretici konulara yer verici,
- insan onuruyla bağdaşmayacak, insanı küçük düşürücü tavrırlardan uzak bir yaklaşımla insanı her hâliyle tanınmasına katkı sağlayıcı,
- öğüt vericilikten uzak,
- millî kültür değerlerine uygun,
- politik söylemlerden arındırılmış

nitelikte olması gerekir.

Bu çalışmada bu ilkelere ve literatürdeki çalışmalara uygun olarak Aytan ve Çalıcı (2020) tarafından oluşturulan form kullanılmıştır. Form aracılığıyla ulaşılan bulgular aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Değerlendirme Ölçütleri	Değerlendirme		
	Evett	Kısmen	Hayır
1. Çocuğun güncel konuları öğrenebileceği içerikler vardır.	✓		
2. Çocuğun farklı alanlarla ilgili bilgi edinebileceği içerikler vardır.	✓		
3. İçerikler çocuğun gelişim dönemi ihtiyaçlarına uygundur.	✓		
4. İçerikler çocuğun yaratıcılığını geliştirmeye katkı sağlar.	✓		
5. İçerik çocukta okuma ve öğrenme isteği uyandırmaktadır.	✓		
6. Yazılar yalın ve anlaşılırdır.		✓	
7. Fotoğrafçılık, tiyatro, resim, keşif ve icatlar, çiçek yetiştirme gibi farklı ilgi alanlarına yönelik içerikler vardır.	✓		
8. Kültürel unsurlara, ulusal ve evrensel değerlere yer verilmiştir.	✓		
9. İçerikler çocuğa duyarlılık kazandıracak niteliktedir.	✓		
10. Yazım ve noktalama kurallarına uyulmuştur.		✓	
11. Bilmece, bulmaca, karikatür, kesme-yapıştırma, şekil-maket oluşturma, boyama gibi eğlendirici etkinliklere yer verilmiştir.		✓	
12. Günlük yaşam becerilerini geliştirici yazı ve etkinliklere yer verilmiştir.		✓	
13. Dergide çocukların duygu ve düşüncelerini açıklayabilecekleri ve iletişim kurabilecekleri köşe ayrılmıştır.	✓		
14. Birlikte iş yapma ve ortak çalışma becerisini geliştirmeye yönelik içeriklere yer verilmiştir.	✓		
15. Dili etkili kullanma becerisini geliştirebilecek etkinliklere yer verilmiştir.		✓	
16. Reklam ve sömürü unsurları yoktur.		✓	
17. İçerikte siyasi ve ideolojik yönlendirmeler yoktur.	✓		
18. Çocuklarda kavram gelişimini destekleyici etkinliklere yer verilmiştir.	✓		
19. İçerik çocuğun söz varlığını geliştirecek niteliktedir.	✓		
20. Dergide güncel/yaşayan Türkçe kullanılmıştır.	✓		
Toplam	%70 (n=14)	%30 (n=6)	-

Tablo 1
Muyu Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu

Derginin Tablo 1’deki 20 ölçütten 14’ünü (%75) karşıladığı, 6’sını (%25) ise kısmen karşıladığı tespit edilmiştir. Kısmen karşılanan ölçütler daha çok yazım kuralları, günlük yaşam becerileri, etkili dil kullanımı ve reklam unsurunun kullanımına dairdir. Karşılanmayan ve “hayır” seçeneğini işaretlemeyi gerektiren hiçbir ölçüt yoktur. 10. ölçüte ilişkin bulgular, tablo 2’de ayrıca sunulmuştur. Aşağıda her bir ölçüt için ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir.

1. “Çocuğun güncel konuları öğrenebileceği içerikler vardır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Sürelî yayınlar olduğu için çocuk dergilerinde çocuklara güncel konulara ilişkin bilgiler verilmesi beklenir (Oğuzkan 2010: 353; Gürel, Temizyürek ve Şahbaz 2007: 39; Gezmen 2019: 61). Böylece çocukların bilgi düzeylerinin artırılmasına katkıda bulunmak mümkündür. İnceleme sonuçlarına göre bu ölçütün dergide karşılandığı görülmektedir. Her iki sayıda da çocukların gönderdikleri şiirlere ve resimlere yer verilmiştir. Bu şiir ve resimlerin içerikleri, çocukların göç ve uyum kavramlarına ilişkin düşüncelerini yansıtmaktadır; bu anlamda derginin güncel yönünü temsil eder. Çocukların şiir ve resimleri, yaşadıkları sosyal hayatı yansıtmaktadır. İkinci sayıda yer alan COVID-19 bilgilendirmeleri; maske, sosyal mesafe ve hijyen konusunda uyarılar doğrudan güncel birer içerik olarak okuyucuya ulaşmıştır. *Muyu* karakterine çeşitli resimlerde farklı şekillerde maskeler takılmış, bu maske takma yöntemlerinden hangisinin doğru olduğu çocuklara sorulmuştur. Burada maske takmanın önemi ve COVID-19’a ilişkin bilgiler verilmesi yönüyle dergide güncel bilgilere temas edilmiştir. Bu içeriklerden çocuklar birçok yeni bilgi edinmişlerdir. İkinci sayıda Twitter (muyucan), Instagram (muyucanlar) ve YouTube (muyutv) adresleri üzerinden dergi karakterine erişebilecekleri çocuklara duyurulmuştur. Bu duyurular da dergi karakterinin güncel yaşamda hangi mecralarda var olduğuna ilişkin bilgi sunmaktadır. Bu sosyal medya ortamlarında da çok yönlü bilgi paylaşımları yapılmıştır.

2. “Çocuğun farklı alanlarla ilgili bilgi edinebileceği içerikler vardır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocukların bilgi düzeyleri dikkate alındığından çocuk dergilerinde farklı alanlardan bilgi sunan verilere yer verilmesi beklenir (Oğuzkan 2010: 354; Gezmen 2019:61; Duran ve Can 2021: 18). Böylece çocuk başında olduğu hayat ve gerçekleri hakkındaki birikimlerini artırmış olacaktır. Bu ölçüt, dergide karşılanan bir diğer ölçüttür. *Muyu* çocuk dergisinde

de çocukların sosyal, bedensel, bilişsel, sosyal ve dilsel gelişimlerini destekleyici etkinlikler yer almaktadır. İlk sayıda geleneksel oyunlardan seksek oyununun tanıtılması ve kutu oyunlarının el-kol koordinasyonu sağladığının vurgulanması, origami oyununun tanıtılması bedensel gelişim alanını destekleyen içerik öğelerine örnek teşkil etmektedir. Oyunlar derginin haricinde “Geleneksel Oyunlarımız” isimli kitapçıkta da yer almaktadır. Aynı oyunların sosyal iletişime katkısının vurgulanmasıyla sosyal gelişim alanına dikkat çekilmiştir. *Mıy*u eğlence kutusu olarak nitelendirilen kutu oyunlarının iki dilli (Türkçe-Arapça) olduğu söylenerek dilsel gelişim alanını desteklemek hedeflenmiştir. Ayın evreleri ve ay sembolünü içeren bayrakların verilmesi hem bilişsel hem de kültürel yeterlilik alanlarına hitap etmektedir. “Hulusi Behçet Kimdir?” başlıklı kısım, bilişsel öğrenmenin desteklenmesine hizmet ederken “Labirent”, “Hangi Yoldan Gitmeli”, “Eşleştir”, “Bulmaca” gibi etkinlikler, okul öncesi ve ilkokul seviyesinde bulunan çocuklara hitap etmektedir. Bu etkinliklerin çözümleri derginin son sayfalarında yer almakta ve bu şekilde farklı gelişim alanlarına hitap eden etkinliklerin dönütü de verilmiş olmaktadır. İkinci sayıda “Mendil Kapmaca” oyununun nasıl oynandığı bilgisinin verilmesiyle bedensel gelişim alanı ve sosyalleşme becerisi desteklenmiştir. Bu istek, oyunun faydalarının açıklandığı kısımda ifade edilmiştir. “Göçmen Kuşlar” metninde kuşların uçuşuyla ilgili yeni bilgilere merak unsurunu harekete geçiren bir şekilde yer verilmiştir. Bu noktada merak unsurunun harekete geçirilmesinin yanında çocuğa yeni bilgiler de sunulmasıyla bilişsel gelişim alanı desteklenmiştir. İlk sayıda “Hulusi Behçet”in tanıtıldığı yeri ikinci sayıda “Cahit Arf” almıştır. Kapak sayfasının konusu olan arılar, bilişsel gelişim alanını destekleyecek bilgilerle içerikte yer almıştır. “Yemek Evi” etkinliği ile hayvan sevgisi desteklenmiş ve kış aylarında hayvanlar için beslenme alanları çocuklarla oluşturulmak istenmiştir. İkinci sayıda, ilk sayıyla benzer şekilde etkinliklere yer verilmesiyle birlikte etkinliklerin çeşitleri artmaktadır: Resimlerdeki yedi farkı bulma, boyama yapma, toplama işlemi yapma, insan vücudundaki bölümlerin isimlerini resim üzerinden işaretleme gibi içerikler dergiye dâhil edilmiştir. Bu etkinliklerle resim, matematik vb. pek çok alan disiplinlerarası şekilde verilmiştir.

3. “İçerikler çocuğun gelişim dönemi ihtiyaçlarına uygundur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinin bir işlevi de çocuğun gelişimine katkıda bulunmak olmalıdır. Çocuk dergileri çocukların fiziksel, duygusal, zihinsel, kişisel,

sosyal ve psikolojik açılardan gelişimine katkıda bulunmalıdır (Oğuzkan 2010: 353; Gezmen 2019: 64; Kaya 2021: 129). Bu yüzden çocuk dergilerinin hazırlanma sürecinde çocuğun gelişim dönemi dikkate alınmalıdır. Bu ölçüt de dergide karşılanmıştır. Dergi somut işlemler dönemindeki çocuklara hitap ettiğinden görseller yazılara oranla daha fazladır. Puntolar ve renk seçimleri yine çocukların gelişim düzeyleri göz önüne alınarak seçilmiştir. Eğlenceli, öğrenme odaklı içerikler çocukların dünyasına hitap etmektedir.

4. “İçerikler çocuğun yaratıcılığını geliştirmeye katkı sağlar.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinde çocuğun her açıdan gelişmesine katkıda bulunan içeriklerin bulunması beklenir. Bunlardan biri de çocuğun yaratıcılığını geliştirmektir (Sever 2012: 199; Gezmen 2019: 61; Kaya 2021: 134). Çocuk dergileri sayesinde çocuğun yaratıcılık yönü ön plana çıkarılmalı ve işlerlik kazanılmasına yönelik etkinliklere yer verilmelidir. Bu ölçüt de dergide karşılanmıştır çünkü “Sizden Gelenler” bölümüne dâhil edilen eserler, tamamen özgün bir içeriğe sahiptir. Bu kısım, çocuklarda yaratıcı eserler meydana getirme isteği oluşturmuştur. Dergide anlatılan oyunlarda da “kafa yormak, beyin jimnastiği yapmak, strateji kurmak” gibi amaçlar ön plana çıkarılmıştır. Bu amaçlarla meydana getirilen her türlü etkinlik, çocuğun yaratıcılığının gelişmesinde katkı sağlamaktadır.

5. “İçerik çocukta okuma ve öğrenme isteği uyandırmaktadır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Okuma öğrenmenin en temel yollarından biridir ve hayat boyu diğer etkenlere eklenilerek devam eder. Bu yüzden çocuk dergilerinde okumaya ve öğrenme isteğinin artırılmasına yönelik içeriklere yer verilmelidir. Çünkü çocuk dergileri çocuklarda okuma ve öğrenme isteği uyandırmadığı (Oğuzkan 2010: 353; Gezmen 2019: 60; Kaya 2021:117-118). Bu ölçüt çocukların merak duygusunu karşılayacak nitelikte içeriklerin dergide olup olmadığı sorusuna odaklanmaktadır. Çocuk dergisi olması yönüyle *Mıyın* biçimsel ve içeriksel olarak çocukların merak duygusunu canlı tutmayı amaçlamıştır. Bu anlamda soru kiplerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. “Göçmen Kuşlar” metninde “Peki, neden böyle uçar göçmen kuşlar? Daha havalı görüldüğü için mi?” cümleleri ile kuşların V şeklinde uçmasının nedeni çocuklara sorulmuştur. “Arılar” metninde yine yönlendirici ifadeler ve sorular ile merak duygusu, öğrenme isteği uyandırılması söz konusudur: “Arıların, insanlardan milyonlarca yıl önce yaşadığını biliyor muydunuz?”,

“Peki arılar nasıl uçabiliyor?” gibi cümlelerle çocuklarda merak duygusu harekete geçirilmek istenmiştir. Bu içerikler ile çocuklar yeni bilgiler de edinmiş olmaktadır. Dergide sorular karşısında merak duyan çocuk sembollerini ile bu durum zenginleştirilmiştir.

6. “Yazılar yalın ve anlaşılardır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinde çocuğun anlama ve bilgi düzeyine uygun bir yol izlemek gerekir. Bu yüzden çocuk dergilerindeki yazıların anlaşılır ve sade olmasına dikkat etmek gerekir. Bunun için cümlelerin kısa, öz ve anlatım bozukluğundan uzak bir yapıda olması beklenir. Bunların çocukların bilgi ve algılama düzeyine uygun olmaları önemlidir (Oğuzkan 2010: 353; Temizyürek, Şahbaz ve Gürel 2016: 35-36; Arıcı 2016: 48). Bu ölçüt de metinde kısmen karşılanmıştır. Ancak bazı içeriklerde az sayıda anlatım bozuklukları mevcuttur. Birinci sayının birinci sayfasındaki “Biz bu anlatımda T SEK SEK oyununu ele alacağız. Takım halinde ya da bireysel olarak oynanabilir.” cümlelerinden ikincisinde özne eksikliği vardır: “seksek oyunu”. Bu nedenle öge eksikliğinden kaynaklanan bir anlatım bozukluğu mevcuttur. Aynı sayının 10. sayfasında yine özne eksikliğine rastlanmıştır: “Behçet hastalığını hiç duydunuz mu? Aslında [bu hastalık] bir çeşit damar iltihaplanmasıdır.” Bu öge eksiklikleri, kelimelerin hangi kavrama gönderim yaptığına ilişkin anlamsal bir belirsizlik oluşmasına yol açmaktadır. Derginin ikinci sayısının 6. sayfasında geçen “Yani daha az kanat çırpır ve daha az yorulurlar.” cümlesinin öznesi, ilgili metinde geçen “kuşlar”dır. Ayrıca Türkçede özne ve yüklem arasında teklik-çokluk uyumu vardır. Bu uyum gereğince özne, insan dışı bir varlıksa yüklem teklik olmalıdır. Sözü edilen cümlede yüklem çoğullanarak bu kurala da riayet edilmemiştir. Bu gibi anlamsal ve dilsel hatalar, derginin metinlerinin anlaşılabilirlik seviyesini etkileyecek düzeyde değildir. Bu nedenle bu ölçüt dergide kısmen karşılanmış olarak kabul edilmiştir.

7. “Fotoğrafçılık, tiyatro, resim, keşif ve icatlar, çiçek yetiştirme gibi farklı ilgi alanlarına yönelik içerikler vardır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

İnsanın çocukluk döneminde hangi alana yöneleceği henüz belli olmadığından ve hangi alana daha fazla eğilim göstereceği süreç içinde ortaya çıkacağından çocuk dergilerinde mümkün olduğunda farklı ilgi alanlara yönelik içerikler hazırlanmalıdır (Oğuzkan 2010: 353). Böylece çocuklar bu alanlar hakkında bilgi sahibi olacak ve ilgilerini doğru bir şekilde yönlendirme imkânı bulacaklardır. Bu ölçüt dergide karşılanmıştır. Dergide Behçet hastalığının

varlığını kanıtlayan Hulusi Behçet'e, kuşların neden V şeklinde uçtuğunun ve arıların öneminin keşfedilmesine ve Arf teoreminin yönelik içerikler ile farklı ilgi alanlarına hitap edilmektedir.

8. “Kültürel unsurlara, ulusal ve evrensel değerlere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergileri çocukların çeşitli kazanımlara sahip olmalarını da sağlamalıdır. Bu kazanımların ulusal ve evrensel değerlere ve toplumun kültürel kodlarına uygun olması beklenir. Bu yüzden çocuk dergilerinde bu tür kazanımlara yönelik verilere yer verilmelidir (Seven 2011: 101-102; Kaya 2021: 127). Bu ölçüte göre dergi içeriği değerlendirildiğinde, kültürel öğelerin ayrıştırıcı bir üslûpla ele alınmadığı gözlenmiştir. Evrensel ve olumlu değerler ön plandadır. Nitekim kültürler arası etkileşim, derginin var olma amaçlarındandır. Bulmacalarda seçilen “Türkiye”, “uyum”, “göçmen”, “hoşgörü”, “kardeş” gibi kelimelerle kültürel birlikteliğe örtük olarak da temas edilmiştir. Çocukların dergiye gönderdikleri şiirler ve resimlerde de kültürel değerler, birleştirici birer unsur olarak işlev kazanmaktadır. “Ayrılmaz iki ulus”, “tek bir millet” tamlamaları bu duruma örnek teşkil etmektedir. Hikâye öznelerinin isimleri farklı kültürleri temsil edecek biçimde seçilmiştir: “Zeynep El Habib, İşmen, Atik” vb. Farklı kültürlerle ait oyunların isimleri, kültürel bir zenginlik olarak algılanmaya uygun bir şekilde verilmiştir: “Çelik çomak, carte cara” gibi. Sonuç olarak bu ölçütün dergide geniş ölçüde karşılandığı söylenebilir.

9. Dergide “İçerikler çocuğa duyarlılık kazandıracak niteliktedir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinin bir işlevi çocukların çevreye ve topluma yönelik ilgi ve sorumluluklarının artırılmasını sağlamaktır (Nas 2002: 62; Oğuzkan 2010: 353; Duran ve Can 2021: 17). Böylece şu anda ve gelecekte toplumsal düzen ve devamlılığın gelişmesine katkıda bulunulmuş olacaktır. Bu ölçüt de dergide karşılanmıştır. Göçmen çocukların duygusal ve psikolojik olarak çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Derginin amacı ve hedef kitlesi göz önüne alındığında, söz konusu uyum sorunlarına olumlu katkı sunan içeriklerin dergide yoğun olması beklenmektedir. Dergi içeriğine bakıldığında bu beklentinin karşılandığı görülmektedir. Örneğin “Bir Hikâyemiz Var” başlıklı kısımda, duyuşsal anlamda çocukları etkileyecek, empati oluşturmaya yönelik bir hikâyeye yer verilmiştir. Bu hikâyede “Ya biz de aynı durumda kalsaydık?” sorusu üzerinden çocukların göçmen

çocuklarla empati kurması ve ele alınan konuya duyarlılıkla yaklaşması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, çocukların duyarlılıkları gözler önüne serilmiştir. Duyarlılık alanı, farkındalık ile ilişkilendirilen bir kavram olması yönüyle değer kavramıyla doğrudan etkileşim hâlinindedir.

10. “Yazım ve noktalama kurallarına uyulmuştur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergileri yazılı metinler olduğu için bu metinlerde yazı kurallarına uymak gerekir (Nas 2002: 78). Böylece çocukların yazı ve noktalama kurallarını süreç içinde öğrenmelerine katkı sağlanır. Bu ölçüt dergide kısmen karşılanmaktadır. Çünkü dergideki birçok kelimede imlâ hatası yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde noktalama hataları da metinlerin bir bölümünde gözlemlenmektedir. Söz konusu yazım ve noktalama yanlışlarının bazıları aşağıda tablo hâlinde sunulmuştur.

Yazım ve Noktalama Hataları ¹¹	Doğrusu	Sayı ve Sayfa Bilgisi
1. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Çocuklara Hediyesidir.	Müdürlüğünün	Sayı 1, giriş sayfası
2. SEK SEK oyunu dostluğun en iyi lanse edildiği bir oyun türüdür adeta...	seksek adeta	Sayı 1, sayfa 1
3. Takım halinde ya da bireysel olarak oynanabilir.	hâl	Sayı 1, sayfa 1
4. Oyunda ilerleyebilmek için Enek adında bir nesneye ihtiyacınız var.	enek	Sayı 1, sayfa 2
5. 6 sekilir 7 ve 8 numaralı karelere çift basılır.	sekilir, 7 ve 8	Sayı 1, sayfa 4
6. Her şeyden önce hitap ettiği her yaş gurubu için zihindel bir pratik imkan sunuyor. (...) sunduğu yararları herhalde kimse görmezden gelemmez. (...) işe yarayabilecek bir çok bilgiyi eğlenerek öğrenmeyi sağlamaktadır.	grup zihinsel imkân herhâlde birçok	Sayı 1, sayfa 5
7. “MUYU EĞLENCE KUTUSU”nda ise farklı olarak oyun içerisinde görsel hafıza ve pratiklik gerektiren EL-KOL koordinasyonu sağlayan “yap-boz” bölümü bulunmaktadır.	yapboz	Sayı 1, sayfa 5
8. Her ne kadar dünyanın bir ucundaki insanlarla oynamaya imkan veren...	Her ne kadar imkân	Sayı 1, sayfa 6

¹¹ Hataların tespitinde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu* esas alınmıştır: <https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/yazim-kilavuzu/>

9. Bu yüzden bazı geceler bir hilal görüyoruz; Ay'ın yüzünün tamamen aydınlandığı günlerde ise dolunay görüyoruz) (...) Öte yandan dünyada bulunduğumuz konum ayı farklı görmemize neden olacaktır.	; yerine , olmalıydı Ay'ı, ayı gibi farklı kullanımlarda yazım birliği yoktur.	Sayı 1, sayfa 7
10. Muyu ile göçmen kız Zeynep'in sürükleyici hikayesi, film sahnelerini aratmayan İnci Kefali'nin büyüleyici göç haikayesi ve daha bir çok boyama kitaplarının olduğu dopdolu bir set.	hikâye birçok	Sayı 1, sayfa 9
11. Böyle bir hastalığın varlığını kim ispatladı peki? Adından da anlaşılacağı üzere tabii ki HULUSİ BEHÇET.	ispat	Sayı 1, sayfa 10
12. Kağıtları şekildeki gibi katla, kurbağayı tamamlamla...	kâğıt	Sayı 1, sayfa 11
13. BİR HİKAYEMİZ VAR	HİKÂYE	Sayı 1, sayfa 18
14. Kıssadan Hisse: Kimseye önyargıyla yaklaşmayın.	ön yargı	Sayı 1, sayfa 18
15. Ebenin görevi ise iki grubun alanlarının tam ortasına durup, mendili tutmaktır.	Virgüle gerek yok	Sayı 2, sayfa 3
16. SİYAHLA SARI ALEMİN KRALI	ÂLEM	Sayı 2, sayfa 13

Tablo 2

Muyu Çocuk Dergisinde Yazım ve Noktalama Hataları

11. “Bilmece, bulmaca, karikatür, kesme-yapıştırma, şekil-maket oluşturma, boyama gibi eğlendirici etkinliklere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk ile oyun, eğlence gibi kavramlar birbirine çok yakın kavramlardır. Bu yüzden çocuk dergilerinde eğlendirici etkinlik ve içeriklere yer vermek, çocuğun ilgisini diri tutmaya yardımcı olacaktır (Gürel, Temizyürek ve Şahbaz 2007: 39; Gezmen 2019: 61). Bu yüzden çocuk dergilerinde bilmece, bulmaca, boyama vb. etkinliklere yer verilmesi gerekmektedir. Derginin ilk sayısında kâğıt katlama sanatı olan “origami”ye yer verilmiştir. Yine ilk sayıda labirent bulmacalar, eşleştirme etkinlikleri, kelime bulmaca bulunmaktadır. İkinci sayıda resimdeki farkları bulma oyunu, boyama etkinlikleri ve sayı oyunları mevcuttur. Bununla beraber dergide bilmece etkinliğine hiç yer verilmemiştir. Bu yüzden derginin bu ölçütü kısmen sağladığı düşünülmektedir.

12. “Günlük yaşam becerilerini geliştirici yazı ve etkinliklere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergileri çocukların eğitiminin niteliğinin artması ve beceri

kazanmaları gibi konularda önemli bir araçtır. Bu yüzden çocuk dergilerinde günlük yaşam becerilerini geliştirici etkinliklere yer verilmesi gerekir (Nas 2002: 89). Dergi bu ölçütü de kısmen karşılamaktadır. Çünkü dergide çocukların doğrudan günlük yaşam becerilerine odaklanan etkinlikler bulunmamakla beraber; çocuğun güncel hayatta sosyalleşme becerilerini pekiştirici, salgın dönemi davranışlarını düzenleyici, vücudundaki uzuvları tanıtıcı etkinliklere yer verilmiştir.

13. “Dergide çocukların duygu ve düşüncelerini açıklayabilecekleri ve iletişim kurabilecekleri köşe ayrılmıştır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergileri tek taraflı bir etkileme durumunda kalmamalı, aksine çocukları da işin içine katacak etkinliklere yer vererek çocuk-dergi etkileşimini sağlamalıdır. Böylece çocuklar dergiyi daha çok benimseyecektir. Ayrıca bu tür yazma etkinlikleri sayesinde çocuklar kendi kendine konuşma ve yazma üsluplarını geliştirme imkânına kavuşacaklardır (Duran ve Can 2021: 18). Bu durum çocukların özgüven kazanmalarına da katkı sağlayacaktır (Nas 2002: 89). Bu da derginin çocuklara yönelik amaçlarının yerine gelmesinde önemli bir katkıda bulunacaktır. Bu ölçüt dergideki “Sizden Gelenler” başlıklı bölümle karşılanmıştır. Bu bölümlerde okul öncesi ya da ilköğretim çağındaki çocuklar, resim ve şiir türlerindeki eserlerini dergi ile paylaşma ve kendilerini ifade etmektedirler. Derginin yanı sıra oluşturulan ayrı bir kitapçık da vardır. Bu kitapçık “Ödül Alan Eserler” başlığını taşır ve resim yarışmalarında ödül alan eserleri ihtiva etmektedir.

73

14. “Birlikte iş yapma ve ortak çalışma becerisini geliştirmeye yönelik içeriklere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergilerinde çocukların birlikte iş yapma ve ortak faaliyetlerde bulunma becerilerini geliştirmeye yönelik bir içeriğe sahip olması beklenir (Nas 2002: 64, 89). Nitekim çocukların çoğunluğu birlikte iş yapmaya yönelik etkinlik ve içeriklere daha duyarlıdır. Nitekim çocuk oyunlarının hemen hepsi birden fazla kişiyle oynanır. Bu ölçüt daha ziyade oyunlarda kendini göstermektedir. Birlikte oynanan oyunlar için tanışıklık şartı sunulmaz. Bu oyunlar, çocukların tanımadıkları akranlarıyla tanışma ve sosyalleşmeleri anlamında birer imkân olarak ele alınmıştır. Oyunlarda ne kadar çok kişi olursa oyunun o kadar eğlenceli olacağı varsayılmıştır. Ayrıca hayvanlar için yemek evi yapılmasının planlandığı etkinlikte büyüklerin yardımının alınmasına dikkat çekilerek birlikte iş yapma kazanımına tekrar vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla bu ölçütün dergide karşılandığı görülmektedir.

15. “Dili etkili kullanma becerisini geliştirebilecek etkinliklere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Dil becerileri konuşma, yazma, okuma, dinleme alanları kapsamında ele alınması gereken çok yönlü bir alandır. Bu yüzden çocuk dergilerinde bu becerilerin geliştirilmesine yönelik etkinlik ve içeriklere yer verilmesi beklenir (Nas 2002: 59; Duran ve Can 2021: 18; Kaya 2021:117-118). Bu becerilere yönelik hususen hazırlanmış özel bir etkinlik dergide mevcut değildir. Ancak dergide kavram ve söz varlığını geliştirici kimi etkinliklere yer verildiği için bu ölçütün kısmen karşılandığı düşünülmüştür.

16. “Reklam ve sömürü unsurları yoktur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Dergide ticarî reklam sayılabilecek ürün reklamlarının bulunması derginin ekonomik süreçleri ile açıklanabilir ise de bu tür reklamların dergide yer alması, çocuk edebiyatı uzmanlarınca uygun bulunmamaktadır (Yılar 2007: 39-41). Çocuk dergilerinde reklam ve sömürü unsurlarına yer vermek çocuklar üzerinde olumsuz bir etki oluşturabilir. Bu yüzden çocuk dergilerinde reklam ve sömürü unsurlara yer verilmemesi beklenmektedir. Bu ölçüt kısmen karşılanır çünkü dergide sömürü unsuru olmamasına rağmen reklamlara açık bir şekilde yer verilmiştir. Dergide *Muyu* ürünlerine dair setlerin reklam gayesiyle sunulması ve içeriğin ekonomik amaçlar taşıması söz konusudur. Bu bölümde üç dilde kitaplar, boyama setleri, çantalar vb. birer ürün olarak okuyucuya sunulmuştur.

17. “İçerikte siyasi ve ideolojik yönlendirmeler yoktur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Esasen sanıldığıının aksine çocuk edebiyatının öncelikli amacı çocuklara nasihat etmek veya öğretmek değildir (Sever 2012: 197; Sever 2015: 90). Bu yüzden çocuk dergilerinde siyasî ve ideolojik unsurlara yer verilmesi çocuk gelişimi açısından uygun görülmemektedir (Nas 2002: 71-72) Bu yüzden bu tür iletilere çocuk dergilerinde yer verilmemesi beklenir. Bu ölçüt tam anlamıyla karşılanmıştır. Bu tip yönlendirmeler içerikte yer almaz. Bu anlamıyla derginin titiz olduğu anlaşılmaktadır.

18. “Çocuklarda kavram gelişimini destekleyici etkinliklere yer verilmiştir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuk dergileri çocuklara yönelik olduğundan çocuklarda kavram gelişimini desteklemeye yönelik önemli bir araç olarak düşünülebilir (Nas 2002: 76). Ancak çocukların kavramları anlamakta zorlandıkları göz önünde

bulundurulmalı, bunların uygun düzeylerde, uygun yöntemlerle ve iyi seçilmiş bir anlatımla çağrışımlar uyandırarak ifade edilmesine dikkat edilmelidir (Seven 2011: 104). Bu açıdan çocuk dergilerinde çocuklarda kavram gelişiminini destekleyici etkinliklere yer verilmesi beklenir. Bu ölçüt dergide karşılık bulur çünkü kelime bulmacaları, okuma metinleri çocukların yeni kavramlar tanınması için zengin içeriklerdir. Kimi çocukların bu dergi aracılığıyla yeni bir dille temas edeceği düşünüldüğünde, resimler ve ok işaretleriyle somutlaştırılan kelime bulmacalarının söz varlığının gelişmesi açısından katkı sağlayacağı düşünülebilir. Kimi etkinliklerde verilen tanım cümleleri de kavram oluşumunu destekler. Buna derginin ikinci sayısının onuncu sayfasındaki “Fosil: Geçmişte yaşamış canlıların taşlaşmış kalıntı ve izlerine fosil denir.” cümlesi örnek olarak verilebilir.

19. “İçerik çocuğun söz varlığını geliştirecek niteliktedir.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Söz varlığının geliştirilmesi özellikle çocukluk döneminde önemlidir. Söz varlığı geliştirmenin yollarından biri de yazılı ve sözlü metinlerdir. Çocuk dergileri çocuklara yönelik olduğundan söz varlığının geliştirilmesine yönelik önemli bir araç olarak düşünülebilir. Bu açıdan çocuk dergilerinde çocuklarda söz varlığı ve kavram gelişiminini destekleyici etkinliklere yer verilmesi beklenir (Nas 2002: 76). Bu ölçüt de dergide sağlanmıştır. Derginin içeriği yanında internet sitesinde yer alan diğer okuma eserleri de bu ölçütlere katkı sunmaktadır. “Muyu ile Hayvanlar” isimli kitapçıkta hayvanlar hem tanıtılır hem görsellerle somutlaştırılmıştır. Kitapçığın sonunda hayvanları karşılayan isimlerin Türkçe, Arapça ve İngilizce karşılıkları bir eşleştirme oyunu ile sunulmuştur. “Muyu ile Göçmen Çocuk” isimli iki dilli kitapçıkta ise hikâye okuma yoluyla çocukların söz varlığı zenginleştirilmiştir. “KOVID-19 Evde Hayat Var” başlıklı kitapçıkta yer alan güncel bir hikâye de aynı şekilde söz varlığının gelişimini destekleyici bir anlatı olarak okuyucuya ulaşmaktadır.

20. “Dergide güncel/yaşayan Türkçe kullanılmıştır.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Çocuklara yönelik yayınlarda yaşayan (güncel) dil varyasyonu kullanılması beklenir (Nas 2002: 76). Böylece çocuğun hem yayınları daha iyi anlaması hem de dil gelişimine olumlu yönde katkı sunulması mümkün olacaktır. Bu ölçüt de dergide karşılanmıştır. Dergide kullanılan dil, çocukların anlayabileceği günlük Türkçedir. Bunun yanında derginin ikinci sayısının içeriği Arapça çevirisi ile birlikte okuyucuya sunulmuştur. Bu yönüyle derginin iki dilli bir dergi olmaya doğru evrildiği de gözlemlenmektedir.

Muyu Çocuk Dergisinin Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Bulgular

Muyu çocuk dergisinin göç sonrası uyum süreci bağlamındaki değerlendirmesi *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu* aracılığıyla yapılmıştır. Formdaki ölçütler ilgili literatürün taranmasıyla araştırmacılar tarafından meydana getirilmiştir. Araştırmacılar tarafından hazırlanan form bir alan uzmanına gönderilerek güncelleştirilmiştir. Her ölçüte ilişkin bulgulara geçmeden önce formdaki ölçütler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Form aracılığıyla ulaşılan bulgular aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir.

Değerlendirme Ölçütleri	Değerlendirme		
	Evet	Kısmen	Hayır
1. Dergide göçmenlere yönelik ayrımcılık yapılmaması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.	✓		
2. Dergide göçmenlerin kültürlerine saygı ve anlayış gösterilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.		✓	
3. Dergide göçmenlerin psikolojik açıdan desteklenmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.			✓
4. Dergide göçmenlerle sosyo-kültürel açıdan iletişimler kurulması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.	✓		
5. Dergide göçmenlere adaletli davranılması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.			✓
6. Dergide göçmenlerin dil sorununa karşı anlayış gösterilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.	✓		
7. Dergide göçmenlerin de temel insani haklara sahip olduklarının kabul edilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.			✓
8. Dergide göçmenlerin uyum sürecinin kolaylaştırılmasına yönelik girişimlerde (Türk kültürünü, toplum yapısını, hukuk ve görgü kurallarını öğretmek amacıyla bilgilendirici seminerler düzenlenmesi gibi) bulunulması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.			✓
Toplam	%37,5 (n=3)	%12,5 (n=1)	%50 (n=4)

Tablo 3

Muyu Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uyumunu Kolaylaştıran Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu

Toplamda tablo 3’te yer alan 8 değerlendirme ölçütünden 3’ü “evet” (%37,5) 1’i “kısmen” (%12,5) kalan 4’ü ise “hayır” (%50) seçeneği ile eşleşmiştir. Bu sonuçlara göre derginin göç sonrası uyum süreci konusunda geliştirilmesi gerektiği düşünülebilir. Aşağıda her bir ölçek için ayrıntılı açıklamalara yer verilmiştir.

1. “Dergide göçmenlere yönelik ayrımcılık yapılmaması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Avrupa Birliği’nce hazırlanan *Entegrasyon Konusunda Politika Yapıcılar ve Uygulayıcılar İçin El Kitabı* (bundan sonra EKPYUEK) adlı eserde göçmenler ve yerli vatandaşların ortak bir paydada buluşup iki taraflı çaba göstermelerinin gerekliliği vurgulanmaktadır. Böylece uyum sürecinin daha başarılı olacağı düşünülmektedir (Çağlar ve Onay 2015: 58). Bu yüzden uyum sürecinin başarıyla yönetmek isteyenlerin göçmenlere yönelik cinsiyet, etnik köken, dinî inanış, kültürel farklılık vb. gibi açılardan ayrımcılık yapmamaları beklenir. Bu ölçüt derginin göç sonrası uyum süreci bağlamında değerlendirilmesine yönelik ilk ölçüttür. Bu ölçüt kapsamında dergide cinsiyet, etnik köken, dinî inanış ve kültürel farklılık kavramları çerçevesinden derginin içeriği irdelenmiştir. Bu kavramların tamamının dergi içeriğinde karşılandığı görüldüğünden birinci ana ölçüte “evet” cevabı işaretlenmiştir. Bu ölçüt aynı zamanda derginin misyonu ile doğrudan ilişkilidir. Derginin ilk sayısının giriş bölümünde “kimseyi kimseden ayırt etmeden birlikte yaşama” düşüncesi ön plana alınmış durumdadır. Dergide seksek oyununun anlatıldığı bölümde bu oyunun İngiltere, Rusya, Hindistan, Çin gibi farklı ülkelerde yayılmış bir oyun olduğuna dikkat çekilmiştir. “Kız, erkek, dil, din, ırk ayırt etmeksizin her çocuğun birlikte oynayabileceği” bir oyun olması niteliğine de temas edilmiştir. Bunların yanı sıra bulmaca etkinlikleri için seçilen “kardeş, hoşgörü, uyum” gibi anahtar kelimeler derginin, ayrışmadan çok bütünleştirmeye odaklanan bir bakış açısına hizmet ettiğini ortaya koymaktadır. Öğrencilerden gelen şiir ve resim çalışmaları incelendiğinde bu eserlerin de ayrımcılığa karşı bir bakış açısıyla meydana getirildiği gözlenmektedir. Örnek olarak birinci sayının on altıncı sayfasında 6. sınıfa giden bir öğrencinin dergiye gönderdiği “Biz Biriz” başlıklı şiir, “dil, din, ırk, renk ayıramaz bizi.” mısraını içermektedir. Yine aynı sayıda, oyuna alınmadığı için ağlayan bir çocuğun anlatıldığı bir hikâyeye yer verilmiştir. Hikâyede bu çocuk çocuk oyuna alınmış ve ayrımcılığa son verilmiştir. Bu ölçüt, derginin birinci sayısında daha geniş ölçüde ele alınmışken ikinci sayıda yalnızca “Sizden Gelenler” bölümünde çocukların çizdiği resimlerin temalarında kendini göstermektedir.

2. “Dergide göçmenlerin kültürlerine saygı ve anlayış gösterilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Yukarıda da belirtildiği üzere uyum sürecinin başarılı olabilmesi tek taraflı bir çaba ile tam olarak mümkün olamamaktadır. EKPYYUEK’de göçmenlerin ev sahibi toplumların temel değerlerine saygı göstermeleri gerektiği belirtilmektedir (Çağlar ve Onay 2015: 58). Buna karşılık ev sahibi toplumların göçmenlerin kültürlerine saygı ve anlayışla yaklaşmaları gerekmektedir.

Derginin içeriğinde “carte cara” gibi yabancılara ait oyunların geçtiği ve bu oyunları öğrenmenin çocukları mutlu ettiği belirtilmiştir. Ayrıca derginin ikinci sayısında farklı kültürleri temsil eden çocukların el ele resmedilmesiyle farklı kültürlerle anlayış gösterme fikri örtük olarak okuyucuya verilmeye çalışılmıştır. Ancak dergide göçmenlerin kültürel değerlerine somut örnekler verilmemiş, bu örnekler üzerinden saygı ve anlayış teması işlenmemiştir. Bu yüzden derginin bu ölçütü kısmen taşıdığı düşünülmüştür.

3. “Dergide göçmenlerin psikolojik açıdan desteklenmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

EKPYYUEK’de yerli vatandaşlar ile göçmenler arasında sık ilişkilerin uyum sürecinin başarısı için temel bir işleve sahip olduğu belirtilmektedir (Çağlar ve Onay 2015: 58). Bu ilişkiler başka açılardan olduğu kadar psikolojik açıdan da göçmenlerin desteklenmesine katkıda sunacaktır. Bu ölçüt dergide karşılanmamaktadır. Esasen dergide göçmenlerin desteklenmesi gerekliliğine yer verilmiştir ancak bu gereklilik bireysel yönünden ziyade toplumsal formda ele alınmıştır. “Sizden Gelenler” bölümünde göçmenlerin psikolojik durumu, bireysel anlamda tahlil edilmeye açıksa da destek gereksinimi vurgusu dergide hiç yer almamaktadır.

4. “Dergide göçmenlerle sosyo-kültürel açıdan iletişimler kurulması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Biraz önce de sözü geçtiği gibi EKPYYUEK’de uyum sürecindeki en önemli mekanizmalardan birinin karşılıklı sık ilişkilerden geçtiği belirtilmektedir. Göçmenler ile yerli vatandaşlar arasındaki gerçekleştirilen ortak forumlar, kültürlerarası diyalog gibi faaliyetler bu ilişkilerin artmasını sağlayacaktır (Çağlar ve Onay 2015: 58).

Derginin her iki sayısında da çocukların beraber oynayabileceği oyunların anlatıldığı bölümlerde, olumlu iletişimin önemi gözler önüne serilmiştir. Oyunların “sosyal iletişim” için kilit rolde olduğu düşüncesine dikkat

çekilmiştir. Bu noktada dijital oyunlar her ne kadar popüler olsa da doğal bir sosyallik için bu oyunların yetersiz kaldığı dile getirilmiştir. Oyunların iki farklı kültürün kaynaşmasını sağladığı dile getirilirken sosyo-kültürel anlamda zenginlik hedeflenmiştir. Farklı kültürleri tanıma fikri, bir ayrıcalık olarak ele alınmıştır. Ayrıca dostluk kavramı dergide en sık vurgulanan değerlerdendir. Dergideki görsellerin neredeyse tamamında arkadaşlık, kültürel birliktelik temaları işlenmiştir. Kurulan arkadaşlıkların yeni bilgiler edinmeye de kapı açacağı, dostlukların oluşmasında sağduyunun önemli olduğu belirtilmiştir.

5. “Dergide yabancılara adaletli davranılması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

EKPYUEK’de farklı ve kültür ve dinlerin Temel Haklar Sözleşmesi altında güvence altına alındığı ve bu hakların çiğnenemeyeceği, Avrupa haklarıyla çelişmedikçe korunması gerektiği belirtilmiştir (Çağlar ve Onay 2015: 58). Bu durum yerli vatandaşların göçmenlere adaletli davranması gerektiğini göstermektedir. Ancak inceleme sonuçlarına göre bu ölçüt, dergide kendine yer bulamamıştır. Dergi değerler bakımından incelendiğinde de adalet değeri, geri planda kalmış bir öge durumundadır.

79

6. “Dergide yabancıların dil sorununa karşı anlayış gösterilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

Yukarıda da belirtildiği üzere başarılı bir uyum süreci için göçmenlerin kültürel ve dinî değerlerinin koruma altında olması gerekmektedir. Kültürel öğelerin taşıyıcı olarak dil, kültürel unsurların en önemlilerindendir. Bu yüzden yerli vatandaşların göçmenlerin dillerine ve yeni dil öğrenirken karşılaştıkları sorunlara karşı anlayışlı olmaları beklenir. Bu ölçüt derginin içeriğinde karşılık bulmuştur. Eğlenceli oyunları içeren *Muyu* eğlence kutusunun tanıtıldığı derginin birinci sayısında, bu kutunun Türkçe ve Arapça olmak üzere “iki dilli” olduğuna temas edilmiştir. *Muyu* çocuk ürünlerinin tanıtıldığı reklamlarda, sunulan kitapların Türkçe, Arapça ve İngilizce olmak üzere üç dilde olduğu belirtilmiştir. Hikâyelerde de dil sorununa/dil bariyerine hoşgörü ile yaklaşmak gerektiğine ilişkin mesajlar verilmiştir. Derginin ilk sayısının on sekizinci sayfasında derginin ana karakteri Muyu ile göçmen kız Zeynep El Habib’in tanıştığı hikâyede Zeynep “Ben az Türkçe, biz Suriye’den geldik.” demektedir. Muyu’nun arkadaşı İşmen, onların dilimizi bilmediğini ve onlarla oyun oynayamayacağını söylediğinde Muyu konuşmadan da oyun oynanabileceğini dile getirmiştir. Bu hikâyede güncel yaşamda sıklıkla

karşılaşılan dil sorunlarına temas edilmiş, bu sorun hikâyesinin kurgusunda empatik bir yaklaşımın geliştirilmesiyle ortadan kalkmıştır. Derginin ikinci sayısının Arapça çeviri ile beraber yayımlanması da dil sorunu nedeniyle ulaşamayanlara da ulaşmak amacıyla yapılmış bir girişim olarak dikkati çekmektedir.

7. “Dergide yabancıların da temel insanî haklara sahip olduklarının kabul edilmesi gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin

Bulgular

EKPYUEK’de istihdamın göç sürecinin en önemli bir parçası olduğu, eğitim alanında gösterilecek çabaların göçmenleri ve sonraki nesillerini daha başarılı olmaya, topluma daha aktif bir katılım gösteremeye neden olacağı, göçmenlerin kamu ve özel sektör hizmet ve ürünlerine yerli vatandaşlar gibi ayırım gözetilmeden ulaşabilmeleri gibi hususların iyi bir uyum süreci için önemli olduğu belirtilmektedir (Çağlar ve Onay 2015: 58). Ancak dergide yabancıların eğitim alması, iş sahibi olmaları, barınmaya erişimleri, sağlık hizmeti almaları gibi temel insanî haklara sahip olduklarının kabul edilmesi gerektiğine ilişkin bir içerik tespit edilememiştir.

8. “Dergide yabancıların uyum sürecinin kolaylaştırılmasına yönelik girişimlerde (Türk kültürünü, toplum yapısını, hukuk ve görgü kurallarını öğretmek amacıyla bilgilendirici seminerler düzenlenmesi gibi) bulunması gerektiğine ilişkin iletiler mevcuttur.” Ölçütüne İlişkin Bulgular

EKPYUEK’de göçmenlerin ev sahibi toplumun dili, tarihi, temel kurumları ve temel değerleri hakkında bilgi sahibi olup onlara saygı göstermelerinin uyum sürecinin için vazgeçilmez bir şartı olduğu belirtilmektedir. Biraz önce de belirtildiği gibi göçmenlerle yerli vatandaşların sıkı bir ilişki içinde olmaları, örneğin ortak forumlar ve diyalog yolları oluşturmaları, göçmenler ve kültürleri hakkında eğitimler verilmesi, hayat şartlarının uyarlanması gibi faaliyetler önemlidir. Ayrıca göçmenlerin demokratik sürece ve uyum politikalarının belirlenmesine yönelik çalışmalara mahallî düzeyde katılımlarının uyum sürecini destekleyeceği ifade edilmektedir. Bunların karşılıklı ilişkileri artıracığı beklenmektedir (Çağlar ve Onay 2015: 58).

İnceleme sonuçlarına göre derginin ilk sayısının giriş bölümünde çocukların “uyum” içinde yaşaması gerektiği belirtilerek uyum kavramı ön plana alınmıştır. Bununla beraber dergi içeriğinde sunulan çocuk oyunları, bilgilendirici metinler vb. ile uyum sürecine çocuk ekseninden temas edilmiştir. Dergi birinci sayısının giriş sayfasında kendisini başlı başına bir

uyum faaliyeti olarak görmektedir: “Bizler, bütün yenilikçi faaliyetlerimizle çocuklarımıza daha iyi, daha güzel bir gelecek hazırlayabilmek için canla başla çalışıyoruz.” Ancak dergide toplum yapısı, hukuk ve görgü kurallarını öğreten seminerler, toplantılar yapılması fikri yer almamaktadır. Bu yüzden derginin bu ölçütü karşılamadığı düşünülmüştür.

Genel olarak Mıyü çocuk dergisinin içeriğinde ayrımcılık yapılmaması gerekliliği, sosyo-kültürel iletişim ve dil hususiyetlerine öncelik verildiği görülmektedir. Uyum sürecine ve saygı ile anlayış değerlerine ilişkin iletilere de kısmen yer verilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında yapılan literatür taramasında düzenli ve sistemli olarak sadece göçmen çocukların uyum sürecine odaklanmış başka bir çocuk dergisine tesadüf edilmemiştir. Bu çalışma çocukların göç sonrası uyum sorunlarına odaklanan bir çocuk dergisi olan Mıyü’nün içerik ve göç sonrası uyum sürecine katkısının ortaya konması amacıyla yapılmıştır. Çalışmada *Çocuk Dergisi Genel Değerlendirme Formu* aracılığıyla derginin içeriği değerlendirilmiştir. Dergide güncel hayata ve dönemin sosyal yaşamına uygun içerikler mevcuttur. Bu içerikler çocuklardaki merak unsurunu tetikleyici nitelikte görsellerle zenginleştirilerek çocukların gelişim dönemlerine paralel olarak sunulmuştur. Farklı disiplinlere ve öğrenme alanlarına ilişkin etkinlikler tasarlanmıştır. Dergide çocukların duygularını, düşüncelerini, eserlerini yansıtabilecek özel bir alan ayrılmıştır. Bu özelliğiyle Mıyü çocuk dergisi aynı zamanda göçmen çocukların duygularına dair bilgi edinilebilecek bir kaynak olma özelliği de kazanmıştır. Yazılar açıktır, farklı ilgi alanlarına hitap eden etkinlikler hedef kitleye zengin bir içerik sunmaktadır. Akranlarının etkinlikleriyle de karşılaşan çocuklar açısından derginin bu kısımları motive edici bir özellik taşımaktadır. Eserlerinin yayımlanması, çocukların benlik saygılarını da olumlu yönde etkileyecektir. Mıyü, çocukların toplumsallaşma becerilerine de yardımcı olmaktadır. Dergideki iki dilli kısımlar, göçmen çocukların algılayamadığı metinleri çözmelerine katkı sunarken Türkçe dil becerilerini de geliştirmektedir. Kültürel değerlerin birlikteliği hem değerler hem de uyum süreçleri açısından olumludur. Dergide birlikte çalışma becerisine, kavram ve söz varlığının geliştirilmesine, yaşayan dile uygun etkinliklere önem verildiği de gözlenmiştir.

Bununla beraber derginin kimi bölümlerde yazım ve noktalama konusunda özensizlik ve hatalı kullanımlar söz konusudur. Çocuklar, bilişsel seviyeleri açısından henüz bazı noktalama ve yazım kurallarını bilmeyecek

düzeyde olsalar dahi, gizil öğrenme yoluyla bu hatalı dil kullanımlarını içselleştirebilirler. Bu risk, onların ilerideki eğitim hayatlarında yeni öğrenmelerinin zorlaşmasına neden olabilir. Türkçenin doğru kullanımının esas alınması gerektiğinden bu yanlışlıklar en aza indirgenmelidir. Bu eksiklik, metinlerin Türkçe alan uzmanları tarafından gözden geçirilmesi sağlanarak sonraki sayılarda ortadan kaldırılmalıdır. Çünkü dergilerdeki ticarî reklamlar, çocukları tüketime teşvik etmektedir. Çocuk edebiyatı ürünleri ise çocukların olumlu yönden gelişimine odaklanmalıdır. Dergide çocukların sosyal yaşamlarına ilişkin yaşam ipuçları veriliyorsa da “yaşam becerileri” içerisinde değerlendirilebilecek özel etkinlikler bulunmamaktadır. Dili etkili kullanma becerisinden ziyade çocukların uyumuna, dışlanmadan kendilerini oyunun bir parçası olarak hissetmelerine, dil bariyerlerine çözüm bulmalarına odaklanılmıştır. Kimi göçmen çocukların Türkçeyi hiç bilmedikleri, kimilerinin ise öğrenme aşamasında oldukları düşünüldüğünde dili etkili kullanma becerisi, ana dili kullanabilme ve kendini ifade edebilme becerilerinin sağlanmasından sonraki aşamadır. Buna ek olarak Türkçeyi yeterli seviyede öğrenebilmiş çocuklarla iki dilli çocuklar, dili etkili kullanma aşamasına geçebilmek için dile yoğun bir şekilde maruz kalmalı ve dil konusunda çalışmalarla kendilerini geliştirmelidir.

Sonuç olarak yukarıda bahsedildiği üzere bazı eksikliklerine rağmen *Muyu*’nun içerik bakımından nitelikli bir dergi olduğunu söylemek mümkündür. Göç temasına yoğun olarak eğildiği ve hedef kitlesi olarak göçmen çocukları belirleyen bir yayın olduğundan dergi göç sonrası uyum süreci bağlamında da incelenmiştir. *Çocuk Dergisi Göç Sonrası Uygulamalara İlişkin Değerlendirme Formu* aracılığıyla toplanan verilere göre derginin ayrımcılığa karşı çıkan iletileriyle ön plana çıktığı görülmüştür. Göç sonrası ortaya çıkabilecek menfi duygu durumlarına empatik bir bakış açısıyla yaklaşılan dergide sosyo-kültürel beraberliğin gerekliliği vurgulanmaktadır. Dergide uyum sorunlarına olduğu kadar göç sonrası dil sorunlarına da temas eden iletiler de mevcuttur. Yabancı kültürlere saygı fikrinin uyandırılması, uyum fikrine yönelik girişimlerin açıklanması gibi iletiler ise dergide kısmen yer almaktadır. Dergide doğrudan yabancıların psikolojik destek ihtiyaçlarına, onlara adaletli davranılması ve temel insanî haklarının karşılanmasının gerekliliğini ifade eden iletilere yer verilmemiştir. Dergide göçmenlere adaletli davranılması, onların psikolojik anlamda desteklenmesi ve onların da temel insanî haklara sahip olduklarının daha çok vurgulanması gerekmektedir.

Entegrasyon kavramına göç literatürü bağlamında bakıldığında her toplumun kültürleşme yönelimleri açısından göçmenlere farklı bir bakış açısı geliştirdiği

sonucuna ulaşılmıştır. Göçmenler ikinci bir sosyalleşme sürecine girerlerken kimi toplumlar onların kültürel yapılarını, dillerini vb. asimilasyon süreçleri içinde eritmiştir. Kimi toplumlar ise hem göçmenlerin kültürel unsurlarından kendilerine uygun olanını seçmiş hem de kendi kültürel özelliklerini onlara aktarmıştır. Bu anlamda bir bütünleşme ve çok kültürlülük ortaya çıkmıştır. Karşılıklı bir etkileşim ile uyum kavramı somutlaştırılmış, bu da olası sorunların çözümü için olumlu bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Bu temel kabuller ve olasılıklar ışığında, bulgular incelendiğinde *Muyu* çocuk dergisinin entegrasyon kavramını bütünleştirici bir bakış açısıyla ele aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dergi, kültürel farklılıkların var olduğunu ön kabul olarak işlemiş, olası sorunları kurmaca ya da gerçekten beslenen metinler üzerinden okuyucuya aktarmış; olası sorunların ve kültürel farklılıkların uyum, hoşgörü, dostluk gibi kavramlar çerçevesinde ele alınabileceği fikrini tüm sayılarında vurgulamıştır. Bu anlamda araştırma sonuçları ile teorik arka planın uyumlu olduğu gözlenmiştir.

Göç sonrası uyum süreci açısından *Muyu*'nun bazı önemli iletileri içermesine rağmen geliştirilmesi gereken alanlarının olduğu ileri sürülebilir. Bunun için özellikle göç uzmanları ile çocuk edebiyatı uzmanlarından daha fazla danışmanlık hizmeti alınmalıdır.

Bu çalışmanın temel önerisi, veri toplama amacıyla kullanılan formlarda kısmen bulunan veya hiç bulunmayan hususların geliştirilmesi olacaktır. Bunun yanında derginin yerli ve göçmen çocukları ile birlikte okunması, akran paylaşımı ve uyumun geliştirilmesi açısından çok yönlü katkılar sağlayacaktır. Bu tür süreli veya süresiz yayınların artırılması, içeriklerinin göç ve çocuk edebiyatı uzmanlarının da katkılarıyla daha nitelikli ve kapsamlı hâle getirilmesi, bu yayınların öncelikle göçmen çocukların yoğun bulunduğu okullara ulaştırılması, okullardaki okul öncesi ve ilkökul öğretmenlerinin bu yayınları sınıflarında ders materyali olarak kullanmasının sağlanması gibi çalışmaların yapılması önerilebilir. Hatta okul öncesi, ilkökul, ortaokul ve lise düzeylerine yönelik olarak ayrı ayrı hazırlanacak bu tür süreli veya süresiz yayınların çoğaltılması, daha sık çıkarılması önemlidir. Zaman zaman okullarda veya okul dışında farklı kültürlere karşı farkındalık oluşturmak için çeşitli seminerler verilmelidir. Bu seminerler, çevrim içi olabileceği gibi yüz yüze de olabilir. Bu seminerlerde göçmen çocuklar ile yerli çocukların kaynaşması da sağlanmalıdır. Hatta bu çocukların kaynaşması için çeşitli oyun faaliyetleri, turnuvalar vb. düzenlenebilir. Bu faaliyetlerin birçoğu Cumhurbaşkanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığı sponsorluğunda yapılabilir.

Bunun yanında sivil toplum kuruluşlarını da bu yönde bilinçlendirdikten sonra onlara imkân dahilinde maddî ve teknik destek sağlanarak bu faaliyetlerin hızlı ve geniş bir şekilde yurt geneline yayılması sağlanabilir. Bu tür çalışmalar için çok geç kalındığı düşünülürse bunların bir an önce hayata geçirilmesinin önemi daha da iyi anlaşılabacaktır.

KAYNAKLAR

Aslan, Canan (2019). *Çocuk Edebiyatı ve Duyarlık Eğitimi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Aydın, Diler ve Nurdan Şahin, Berna Akay (2017). “Göç Olayının Çocuk Sağlığı Üzerine Etkileri”, *İzmir Dr. Behçet Uz Çocuk Hast. Dergisi*, 7.1: 8-14.

Aytan, Talat ve Mehmet Ali Çalıcı (2020). “İsa ile Nisa Adlı Çocuk Dergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Eğitim Dergisi* 5.1: 250-267.

Balcı, Ahmet (2003). “Bir Okuma Materyali Olarak Çocuk Dergileri ve Çocuklara Rehber”, *Türklük Bilimi Araştırmaları* 13: 319-349.

Bulut, Sevilay (2018). “Çocuk Edebiyatına Sığınanlar: Zorunlu Göç Öyküleri”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 8.14: 383-410.

Dilli, Şirin (2020). “Sığınmacı Çocuklar”, *Türkiye’de Çocuk Olmak* içinde, Edt. Şirin Dilli, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Gencer, Tahir Emre (2017). “Göç ve Eğitim İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme: Suriyeli Çocukların Eğitim Gereksinimi ve Okullaşma Süreçlerinde Karşılaştıkları Güçlükler”, *Journal of International Social Research* 10.54: 838-851.

Gürel, Zeki (2014). “Türkiye’de Çocuk Edebiyatı Eğitimi”, *Türk Dili Çocuk ve İlk Gençlik Edebiyatı Özel Sayısı*: 281-285.

Karasar, Niyazi (2020). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Kavramlar İlkeler Teknikler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Melanlıoğlu, Deniz (2020). “Çocuk Edebiyatındaki Kayıp Mültecilerin İzinde Duyarlılık Eğitimi”, *Türkiyat Mecmuası* 30.1: 161-179.

Tozduman Yaralı, Kevser (2021). “Çocuk Hakları ve Medya”, *Çocuk ve Medya* içinde, Edt. Şükran Kılıç, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Yılar, Ömer (2007). “Çocuk Yayınları ve Bu Yayınlarla Bulunması Gereken Temel Unsurlar”, *Eğitim Fakülteleri İçin Çocuk Edebiyatı* içinde, Edt. Ömer Yılar ve Lokman Turan, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Yıldırım, Kasım ve Necdet Aykaç (2020). *Resimli Çocuk Kitapları ve Yaratıcı Drama Göç ve Kültürlerarası Duyarlılık*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

<http://gocvesiviltoplum.org/>

https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/?gclid=CjwKCAiAsNKQBhAPEiwAB-I5zbNg1Juf5V0a-zbkhbQpR5e-PGnqO0to36-mqLg64qHed8joaa7ElxoCbzMQAvD_BwE

https://pictes.meb.gov.tr/izleme/Content/Dosyalar/02173555_Revised_Antalya_Suriyeli_Yocuklara_yYnelik_okul_iYi_iletiYim_2.pdf

<https://www.tarlabasi.org/docs/parlayan-cocuklar/parlayan-cocuklar-birlikte-oyunayalim-mi-mart-2018.pdf>

<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/yazim-kilavuzu/>

www.uyumcocuk.gov.tr

Tarihsel Süreklilikte Hatay-Belen Kazası ve Türkmenleri

Alaattin OĞUZ¹

ÖZ

Osmanlı'nın imparatorluğa uygun bir toplum oluşturma çabası, birçok farklı halkı Türk ve İslami nitelikler çerçevesinde örgütleyerek bağlantı noktaları yaratmıştır. Yönetici elitler ve bölge konjonktüründe, yükselen ve hakim değer Türklük ve İslam'dı. Osmanlılar on yedinci yüzyılın tartışmalı dönemlerinde Anadolu'da yerel halkla daha kurumsal ilişkiler kurdular. Gerek yönetsel gerekse eğitsel alanlarda bağlantılar kurarak bölge halklarının devlet kurumlarına katılımını artırmayı amaçladılar. Post klasik dönemde Osmanlılar bu bağlantıyı bazen yerel yöneticiler, bazen de eşkıyalık faaliyetlerine müdahale sonrası asayişin temini ile sağlama yoluna gitmiştir. Bu katılımlar sayesinde yerel halklar devlet kurumları ile eş güdümlü sosyal düşünce ve pratikleri içselleştirerek yönetici elitlerin norm ve değerleri ile ortak bir ilişki imkanı sağlanmış olacaktı. Bu bağlantıyı büyük oranda yerel elitler eliyle gerçekleştiren Osmanlılar, vergi toplama, askerlerin ihtiyacının karşılanması, özel görevlendirme ve kaçakların cezalandırılması gibi uygulamalarla sosyal disiplini sağlamış ve kendi örfüne bağlı kalmıştır. Bu bağlamda Meeker'in (2001) argümanlarından yola çıkarak Hatay-Belen ilçesinin -tarihi ve stratejik konuma sahip olmasının da getirişiyle- devlet ve toplum arasındaki güçlü bir etkileşim sahası olduğu söylenebilir. Tarihsel sosyolojik ve antropolojik bir bakış açısıyla bakıldığında modern devletin ulus yaratma projesine dayanak olarak belirli bir etnik grubu ve dini inancı kendine ideal model olarak seçmiş ve fakat bu seçme faaliyeti, milliyetçiliklerin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıl koşullarından çok öncesinde bünyesinde kültürel ve etnik süreklilikler taşımaktadır (Smith, 1986). Meeker, modern anlamıyla milletin ulus-devletin bir nedeni değil, bir inşası olduğu Gellnerci görüşünün Osmanlı örneğiyle tutarlı olduğunu savunmaktadır. Devlet Türkmenleri kritik noktalara transfer etmiş, bazı yerlerde vergiden muaf tutmuş, millet sistemiyle İslam halklarını di-

87

¹ Dr. Arş. Gör., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Denizli/Türkiye
E-posta: aoguz@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6908-2820.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.087
Makale Gönderim Tarihi: 05.09.2022 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

ğerlerine üstün hale getirmiş ve atadığı hocalar yoluyla da Sünniliği ana mezhep olarak tahkim etmiştir. Burada oluşan sosyal disiplin yerleşik hayata uygun görülmekteydi. Bir dağ geçidi olması ve Arap topraklarına açılan bir köprü olması nedeniyle Belen’de özellikle iskan edilen Türkmen aileler, inşa edilen külliye ve halkın da devlete kritik zamanlarda yaptığı katkılar, devletin pratikte idealize ettiği disiplin açısından fonksiyoneldir. Bu iskanlarda Müslüman Türkmenlerin seçilmiş olması, modern ulus-devlete geçişte ve ulus inşasında ortak bir tarih miti, vatan sevgisi, milli onur ve ortak kader birliği gibi başlıklar açısından dinamik bir düzlem yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: Derbent, ulus inşası, süreklilik, milli kimlik

The Town of Belen, Hatay and the Turkmens in Historical Continuity

ABSTRACT

The Ottomans' effort to create a society suitable for the empire made connection points by organizing many different peoples within the framework of Turkish and Islamic characteristics. In the conjuncture of the ruling elites and the region, the rising and dominant value was Turkishness and Islam. The Ottomans established more institutional relations with the local people in Anatolia during the controversial periods of the seventeenth century. They aimed to increase the participation of the people of the region in state institutions by establishing connections in both administrative and educational fields. In the post-classical period, the Ottomans tried to provide this connection, sometimes by local administrators and sometimes by giving security after intervention in banditry activities. Thanks to these participations, local people would internalize social values and practices in coordination with state institutions and also reach an opportunity for a proper relationship with the norms and values of the ruling elite. The Ottomans, who made this connection to a large extent by the local nobility, provided social discipline with practices such as tax collection, meeting the needs of the soldiers, special assignments, and punishment of fugitives, and remained loyal to their customs. Based on Meeker's (2001) arguments, the Hatay-Belen district is a vital interaction area between the state and society -with the benefit of its historical and strategic location. From a historical, sociological, and anthropological point of view, the modern state has chosen a particular ethnic group and religious belief as the ideal model as the basis for its nation-building project. Still, this selection activity had cultural and ethnic continuities long before the nineteenth-century conditions when nationalism emerged (Smith, 1986). Meeker argues that the Gellnerian (1983) view that the nation in its modern sense is not a cause but a construction of the nation-state is consistent with the Ottoman example. The state transferred the Turkmens to critical points, exempted them from taxes in some places, made the Islamic peoples superior to the others with the millet system, and strengthened the Sunnism as the prominent sect through the teachers it appointed. The social discipline formed here was seen as suitable for a settled life. Since it is a mountain pass and a bridge opening to the Arab lands, the Turkmen families settled in Belen, and the contributions of the people to the state at critical times are functional in terms of the discipline idealized by the state in practice. The fact that Muslim Turkmens were elected in these settlements created

a dynamic platform in terms of topics such as a shared history myth, patriotism, national honor, and common destiny in the transition to the modern nation-state and nation-building.

Keywords: Mountain-pass, nation formation, continuity, national identity

Giriş

En genel tanımıyla derbentler taşra bölgelerinde güvenlik amacıyla kurulmuş stratejik teşkilatlara denmektedir. Kelime olarak set oluşturma anlamına gelir². Osmanlılar döneminde kendine yeter bir özellik gösteren derbentler, zaman içerisinde doğal bir büyümeyle köyden kasabaya geçiş özelliği göstermişlerdir. Prosedür olarak yörenin kadısı ya da sancak beylerinden birisi merkeze belirli bir noktanın derbent haline getirilmesi için bir rapor yazar ve yapılan incelemeler, avantaj ve dezavantajlar göz önünde bulundurularak derbent kurulur ya da kurulmazdı. Güvenliğin sağlanması amacının dışında, bölgenin iskana açılarak şenlendirilmesi de derbentlerin oluşturulma nedenlerinden birisidir. Bölgeye külliye ve devlet kurumlarının inşa edilmesiyle birlikte, yerleşik ve düzenli bir hayatın da önü açılmış olmaktadır. Derbentlere yerleştirilen halka da belirli miktarlarda toprak verilir ve kendilerinden beklenen görevler karşılığında temel vergilerden muaf tutulurlardı. Kimi durumlarda derbent çevresinde eşkıyalık faaliyetleri arttığında devlet derbentlere fazladan destek verir, kimi durumlarda da ileri gelen beylerle işbirliğine giderek derbent çevresinin sükunete kavuşmasının yollarına bakılırdı. Özellikle on sekizinci yüzyılda artan eşkıyalık faaliyetleri neticesinde bazı derbentlerin terk edildiği ve devletin de bazı tedbirler alarak derbentleri yeniden onarma yoluna gittiği görülmüştür. Tanzimat dönemine değin jandarma ve polis teşkilatının olmaması nedeniyle taşrada derbentlere çok fazla görev düşmekteydi. 1844'te yürürlüğe giren ve bir bakıma jandarma teşkilatının ilk versiyonu sayılabilecek Zaptiye teşkilatının kurulmasıyla birlikte güvenlik olgusu daha merkezi bir idareden sağlanmaya başlanmış ve aşamalı olarak derbent teşkilatı gözden düşmüştür³.

Hatay bölgesi, derbent teşkilatları bakımından yaygın özellikler gösteren bir yerdi. Payas, Belen, Bakras ve Karamurt derbentlerini tümü bir hat üzerinde bulunuyordu ve dönem dönem önem dereceleri değişse de Osmanlılar döneminde ağırlıklı olarak Belen derbendinin üzerine gidildiği görülmektedir. Belen kazasına Yavuz Selim döneminde inşa edilen derbende, Kanuni Sultan Süleyman devrinde Kayseri'den Türkmen aileler getirilmiş, büyük bir külliye kurularak da bölgenin iskana açılması sağlanmıştır. Getirtilen ailelerin Tükmen olması ve bölgenin stratejik önemi nedeniyle merkezle kurulan sıkı ilişkilere bakılarak, bu bölge üzerinden Osmanlı yönetici

² Farsça bir kelimedir. *Der* geçit, *bend* de set, tutma gibi anlamlara gelir.

³ Ayrıntılar için bkz: Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1990.

sınıfının dünya görüşünün ve anlam dünyasının yerelle nasıl ilişki kurduğu, diğer bir deyişle bu etkileşimin bir örneği olarak Belen'deki Türkmen nüfus üzerinden nasıl bir ideoloji ve disiplin faaliyetinin yaşandığını göstermek bu çalışmanın amacıdır. Tarihsel sosyolojik ve antropolojik bir bakış açısıyla bakıldığında modern devletin ulus yaratma projesine dayanak olarak belirli bir etnik grubu ve dini inancı kendine ideal model olarak seçmesi bir gerçeklikse, bu seçiciliğin milliyetçiliklerin ortaya çıktığı on dokuzuncu yüzyıl koşullarından çok öncesinde ve fakat farklı bir dünya görüşüyle inşa edildiği de başka bir gerçekliktir. Modern milli kimliğin inşasında tarihsel bağları önemseyen antropolog Michael Meeker, modern anlamıyla milletin ulus-devletin bir nedeni değil, bir inşası olduğu Gellnerci (1983) görüşün Osmanlı örneğiyle tutarlı olduğunu savunmaktadır. Meeker'a göre Türkiye'nin modernliğinin çözümlenmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik çağına ve onun zengin ve güçlü ailelerine, farklı bölgelerin yerel ileri gelenlerine kadar araştırılmalıdır. Sözü geçen eşraflar mezkur bölgelere hakim iken, aynı zamanda devletin bir nevi temsilcisiydi. Meeker, 1970'lere kadar özellikle Karadeniz bölgelerinde bu bağlantının izini sürdü. Her ekonomik dönemde, bu aileler/aşiretler uyum sağlar ve konumlarını da muhafaza etmeye devam ederler (Meeker 2005a, 2005b ve 2007). Meeker'in çalışmaları, devlet aygıtlarının, özellikle devlet ve İslam'ın farklı düzeylerinin tartışıldığı süreklilik perspektifinden modern ulus oluşumunu analiz etme kapasitesine sahiptir ve bu anlamda Anthony Smith'in süreklilik tezlerine somutluk kazandırmaktadır⁴. Bu odak, özellikle imparatorluğun Müslüman tebaasıyla ilgilidir. İnsanlar çeşitli dillere ve gruplara sahip olsalar da asıl belirleyici dindi ve modern formda bir etnik sorunsal söz konusu değildi. Bu çalışmada hedeflenen, Michael Meeker'in (2001) devlet ve toplumun ilişkiselliği üzerinden tanımladığı bir makbul toplum formasyonunun Osmanlı imparatorluk düzeni içerisinde kurgulanma pratiklerini Hatay-Belen özelinde yeniden göstermeye çalışmaktır. Böylece kültürün siyasetle iç içeliği olgusunun, devlet odaklı ve "Osmanlı barışı" idealini benimsemiş Osmanlı siyasetinde dahi ne derece fazla kanıtlar sunduğunu göstermek, modern ulus-devlet ideolojisiyle devamlılıkları gözler önüne sermek bu çalışmanın ulaşmak istediği nokta olacaktır.

4

Anthony Smith'in kültürel ve etnik süreklilik teması için bkz. Anthony Smith, *National Identity*, Penguin Books, London, 1991.

1.Tarihte Hatay ve Türkmen Toplulukları

Antik çağda Büyük İskender'in İskenderun'da Pers Kralı Darius'la savaştıktan önce Fenikeliler tarafından İskenderun yöresinde liman merkezli bir yerleşimin varlığı mevcuttu. Fenikeliler döneminde şu anki şehrin 30 km. kuzeyinde oluşturulmuş bu liman ve çevresi birimine Myriandrus adı verilmiştir ve bu bölgeye Rumlar yerleşmiştir⁵. Büyük İskender M.Ö. 333'teki zaferinden sonra bu bölgeye kendi adını vererek İskenderun'un daha iç kısmında bir liman kurarak Suriye taraflarını kontrol altında tutmak istemiştir⁶. (Güçlü 2001: 6)). 1098-1268 yılları arasında bölgeyi Haçlılar yönetimleri altında tutmuşlardır. Bu yıllarda bölgeye İran tarafından ciddi bir Türkmen göçü gerçekleşmiştir. 1516 yılında bölgeye Osmanlılar'ın gelişine kadar Hatay, Memlükler'in idaresindeydi. Gerek İran üzerinden gelen Türkmen göçleri, gerekse Yavuz Selim'in ve Kanuni Sultan Süleyman'ın yerleştirdikleri Türkmen ailelerle birlikte bölgedeki Türk nüfusu ağırlıklı bir hale gelmiştir. Fakat Adana üzerinden gelen hat, Suriye ve Arap bölgelerine doğru bir ticaret ve hac yolunun geçiş noktasını işgal ettiği içindir ki Torosların bir uzantısı olan Amanos dağlarının iki yanı boyunca yüzyıllar boyunca yarı-göçebe toplulukların oluşturdukları kaos ve eşkiya gruplarının kervanlardan elde ettikleri haraçlar nedeniyle, bölgenin ciddi bir düzensizlik içerisinde olduğu bir gerçekliktir.

Osmanlı döneminde bu iki özelliği ile stratejik öneme sahip Belen geçidi ve Hatay bölgesinin kısa bir süre Mısırlı İbrahim Paşa idaresinde olması dışında I. Dünya savaşı ertesinde Fransız idaresine geçene kadar, bölge sürekli Osmanlı idaresinde kalmıştır. İttihat Terakki Fırkasının yönetimi yıllarında ulusal strateji ve güvenlik gerekçeleriyle İskenderun körfezine büyük önem vermiş, denizden gelebilecek tehditlere karşı burasının Anadolu içlerine girişini engelleyecek güvenli bir nokta olarak değerlendirmiştir. Aslına bakılırsa on dokuzuncu yüzyıla gelinceye kadar Belen geçidi üzerinden Suriye içlerine geçmekte olan güzergahın dışında İskenderun'un tarih sahnesinde çok önemli bir konumu olmadığı söylenebilir. Hatta Belen sancağına bağlı bir iskele durumunda iken, Osmanlı'nın sonlarına doğru Payas sancağının gelişimiyle buraya bağlı hale gelen atıl bir noktaydı İskenderun⁷. Bununla

⁵ Şimdiki İssos harabelerinin olduğu bölge.

⁶ İskenderiye şehrine göre daha küçük bir körfeze sahip olması nedeniyle orijinal adı Alexandretta'dır. Bu da Alexandre'in küçültme eki almış halidir. Bu nedenle Türkçede İskendercik anlamına gelir. İskenderiye ise İskenderun'un güney-batı yönünde kalan büyük bir limana sahip bir Mısır şehridir.

⁷ Hatta devletin İskenderun'a ilk resmi yatırımı 1860lar'da bir meydan kökü işletme imalathanesinin

beraber on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Avrupalı devletlerin sömürgeci faaliyetleri ve bu bağlamda orta doğuda bilhassa petrol üzerinden egemenlik tesis etmeye ve mücadeleye girişmeleri, İskenderun'u stratejik bir nokta haline getirdi. Arap bölgesinin Akdeniz sahilini kontrol altında tutmanın en kritik noktalarından birisi İskenderun'du. Rusya'nın Akdeniz'e inme planının en önemli noktasını İskenderun oluşturmaktaydı. Aynı şekilde İngilizler de İskenderun'u ele geçirerek Fransız yayılmasına karşı bir kale oluşturmak niyetindeydiler. Bu gibi sebepler dolayısıyla ki İttihat Terakki Fırkası hükümeti bu doğal kale konumundaki İskenderun'u muhafaza etmeye çalışmış, fakat I. Dünya savaşındaki ağır yenilgi buna engel olmuş ve bölge Fransızların yönetimine girmiştir. Kaldı ki bu dönemdeki nüfus ve iskan politikaları tamamıyla Türklerin lehine gelişmekteyken savaşın ağır yıkımı bu bölgenin kolaylıkla Türk hükümetinin elden çıkarmasına yol açmıştır.

Helenistik, Roma ve Bizans yıllarında Süryanice, Aramice, Yunanca ve İbranice bölgede konuşulan başlıca diller arasındaydı. Emeviler'in yedinci yüzyılda faaliyetleri bölgede İslam kültürünü egemen kılmaya başladı (Haddad 1971: 14). On birinci yüzyıldaki Türkmen göçleriyle birlikte Türk nüfusu varlığını ciddi bir şekilde hissettirdiği ve Kürt aşiretlerin de az da olsa doğu tarafından bölgede varlıklarını hissettirdikleri bilinmektedir. Arapların her ne kadar dönem dönem Hatay civarında ve yarı göçebe gruplar olarak etkinlikleri olsa da, bu hal daha çok Türkmenlerin büyük gruplar halinde Hatay'dan güneye ve kuzeye doğru periyodik hareketlenmeleriyle oluşmaktaydı. Türkmen gruplar gerek güneyde Arap aşiretleriyle yaşadıkları sorunlar, gerekse Anadolu içlerinde yaylak alanlarına seyahat ederken yerli halkla yaşadıkları sürtüşmeler nedeniyle sürekli bir değişim ve insan hareketliliğinin merkezinde olmuşlar, ve bu özellikleriyle de Anadolu'ya hükmetmiş krallık, beylik ve imparatorlukların ilgilenmek zorunda kaldıkları topluluklar olmuşlardır (Sümer 1999: 190-192). Bölge Osmanlı hakimiyeti altındayken Mısırlı İbrahim Paşa'yla yapılan savaşın dışında büyük bir savaşa tanıklık etmemiştir. Bununla birlikte İskenderun ve Samandağ'ın sahip olduğu limanlar ve Belen geçidinin bir geçiş yolu olarak önemli olması nedeniyle bölge dönem dönem aşiretler arası mücadelelere istikrarsızlıklara sahne olmuştur.

açılmasıydı. Bu döneme kadar iskanın yaygınlaşmasının ve bölgeye devlet yatırımının önündeki en büyük engel bölgedeki dayanılmaz sıcak ve nem oranı, ve bataklık dolayısıyla oluşan sıtma salgınlarının yaşamı olumsuz etkilemesiydi. Şehrin denizle Amanos bağlantısı arasındaki delta kısmının bataklıklardan oluşması bu durumun tetikleyicisiydi..

Bu Türkmen kabileleri on bir ve on üçüncü yüzyıllar arasında Türkistan, Horasan ve Azerbaycan bölgelerinden gelen Oğuz ve Türkmen boylarından oluşmaktaydı. Bu hareketlenmelere paralel olarak Anadolu içlerine ulaşmış bulunan diğer Türkmen boyları ise Bizans, Osmanlı ve Selçuk idarelerinde yaya ve müsellemler olarak askeri organizasyonlar içerisinde bulunmuşlar ve Osmanlı döneminde yerli halkın İslamlaşması politikalarına dönük olarak fethedilen bölgelere iskan edilmişlerdir (Akdağ 1999: 35). Fethedilen yerlere yerleştirilen Türkmenler yerleşik hayata geçmeleri ve devletle ilişki halinde olmaları nedeniyle konar-göçerlikten kalma geleneksel özelliklerini yitirmişlerdir. Diğer taraftan Anadolu'nun içlerinde, güneyde ve doğuda yaşayan Türkmen grupları ise Osmanlı imparatorluk sistemiyle çok sonraları, on yedinci yüzyıldan itibaren sıkı ilişkilere girmiş olduklarından dolayı, batılılaşma süreciyle birlikte ve İttihat Terakki Fırkası dönemlerine kadar geleneksel konar-göçer özelliklerini korumayı sürdürmüşlerdir. Konar-göçer topluluklar Osmanlı zamanında Yörükler ya da Türkmenler adlarıyla bilinmekteydi, ki bu dönemde devletin dini sınıflara göre idari taksimat yaptığı düşünülürse Türkmenlere etnik ya da yaşam tarzı dolayısıyla bir yakınlık gösterilmediğinden bahsedilebilir. Zira Osmanlı hanedanı kendi yönetsel anlayışında devşirmelere, saray dışında da atadığı valilere ya da bölgesel temsilcilere görevler dağıtmaktaydı. Bunun yanında Türkmenlerin fonksiyonelliği, onları devlet nezdinde başvurulacak bir kaynak haline de getiriyordu. Sözgelimi kaynaklar duraklama ve gerileme dönemlerinde Hatay Türkmenlerinden çok sayıda asker toplandığı, ya da seçili olan askerlere bu toplulukların iase sağladığını göstermektedir. Anadolu'da yaşayan Türkmenler her ne kadar göçebe olarak adlandırılmış olsalar da, bu topluluklara yarı göçebe ya da konar-göçer demek daha doğru olacaktır (Orhonlu 1987: 12). Zira bu gruplar yazları Sivas taraflarına, kışları da Hatay'a geri dönmelerinin yanında, bir takım zirai faaliyetlerinde de bulunmaları dolayısıyla tam anlamıyla göçebe sayılamazlar. Bunun dışında merkezin bu topluluklarla ideolojik-dini bir dolayımından ziyade, genel asayiş meselesi üzerinden sıkıntılar yaşadığı bilinmektedir. Bu sıkıntıların başında da göç esnasında bu grupların yerleşik ahalinin mallarına zarar vermeleri ve kamu düzeninin bozulmasına yol açmış olmalarıdır. Fakat tüm bu olumsuz tabloya karşın Osmanlılar'ın bu yarı-göçebe Türkmen topluluklarını yerleşik hayata sokmak gibi çabası olmamıştır (Orhonlu 1987: 13). Bunun birkaç nedeni vardır. Öncelikle Osmanlı sisteminde fethedilen yerin farklı alanlardaki düzenlerine müdahale edilmesi ender görülen olaylardır. Konar-göçerler fethedilen bölgelere yerleştirilirken onların yarı göçebe

olmaları göz önünde bulundurularak, yeni toplumsal şartlara rahat adapte olacakları düşünülmüştür. Özellikle Rumeli'deki fetihler sonrasında bu sistem uygulamaya konmuş ve başarılı sonuçlar alınmıştır. Bununla birlikte Anadolu'da yaylayan ve kışlayan gruplara da asayişin temini gibi konuların dışında yerleşik hale getirme odaklı bir müdahale olmamıştır. Konar-göçer özelliklerini sürdürmeleri dahilinde dahi Osmanlılar Türkmenlerle sıkı ilişkiler kurmakta bir zorluk çekmemiştir. Savaşlara asker toplama dönemlerinden çok önceleri Osmanlılar'ın bu topluluklardan hayvansal ürünler temin ettiği ve yine savaşlarda kullanmak üzere at ve silah tedarik ettiği bilinmektedir (Halaçoğlu 1991: 15).

2. Osmanlılar ve Türkmenler

Osmanlı'nın Hatay bölgesindeki Türkmen topluluklara önem veriyor oluşunun bir nedeni de daha güneyden Anadolu'ya sızmaya çalışan Arap göçebelerine bir tampon bölge sağlamaya çalışmaktır. Osmanlılar'ın II. Viyana kuşatmasından sonra (1683) geri çekilme sürecine girmesi gözleri Anadolu topraklarında yaşayan göçebe gruplar üzerine çevirdi. Arap göçebelerine karşı bir tampon oluşturma isteği ve düzenli olarak konar-göçerlerden vergi toplama isteği Osmanlılar için bu göçebe toplulukların yerleşik hale getirilmesinde artık kaçınılmaz bir durumu ortaya koymaktaydı. Her ne kadar göçebeliliğin izi günümüze değin varlığını göstermiş olsa da özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca Hatay bölgesinde devlet güçleri ve konar-göçer aşiretler arasındaki mücadele düzeyi had safhaya ulaşmıştır. Osmanlılar bu grupları Halep eyaletine bağlı sancaklarda sabit bir konumda bulundurma kaygısında olmuştur. Kaynaklar on dokuzuncu yüzyılın fazlasıyla kritik ve belirleyici olduğunu göstermektedir.

İdari olarak bu gruplarla devlet arasında voyvoda adı verilen temsilciler bulunuyordu ve bu voyvodalar bilhassa vergilerin belirlenmesi ve toplanmasında aracılık rolünü üstlenmekteydi. Bu kişiler çoğunlukla yerel idareden seçilmiş ve merkezce atanmış olurlardı. Voyvodalar hayvan sayımı, üretim düzeyi gibi başlıklarda bir hesaplama gider, vergi miktarını tayin eder ve toplanan vergilerden de yüzde 25 pay alırdı (Orhonlu 1987: 19). Fakat konar-göçerlerin yaylak ve kışlak hayatı esnasındaki hareketlilikleri bazı bakımlardan idari denetimi zor durumda bırakabiliyordu. Büyük grupların işleri voyvodalar eliyle ve bağlı oldukları sancak ve eyaletler üzerinden sağlanabiliyorken, küçük ve denetimde tutulamayan gruplar ise o grubun ileri gelen beyiyle kurulan irtibat neticesinde sağlanıyordu.

Tüm bunlardan yola çıkarak genel olarak Anadolu'daki, özelde ise Hatay bölgesinin konar-göçerlerin başıboş ve devletten bağımsız bir şekilde hareket ettikleri iddiasının geçersiz olduğu sonucu çıkarılabilir. Zira gerek vergi tahsili, gerekse savaş malzemelerinin temini ve artı ürüne el koyması bakımından merkezi idarenin bu gruplar üzerinde olağan bir etkinlik sahası yarattığı ortadadır. Bu gerçek ise meselenin bir diğer boyutunu, yani merkezi idarenin konar-göçerlere, konar-göçerlik yaşam tarzının devamı hususunda ne dereceye kadar müsamaha gösterdiğini anlamayı zorunlu kılıyor. Dini inanış, etnik aidiyet ve yaşam tarzının, Osmanlı sevk ve idaresine temas etmediği müddetçe merkezi idareyi rahatsız etmediğini, bununla birlikte bunun bir asayiş meselesi haline geldiği durumlardan sonra devletin bu grupları kendine dert etmeye başladığı görülmektedir. On altıncı yüzyıldan itibaren devletin konar-göçer grupları daha küçük idari gruplar dahilinde kontrole tabi tutması ve bu grupların boy yaşantısından cemaat yaşantısına doğru geçiş yaşamaları, bunun en açık göstergesidir.

Hatay bölgesinin Türkmenleri, Türklerin Anadolu'yu ele geçirmesinden önce (dokuz ve onuncu yüzyıllar) bölgeyle temas kurmuş ve varlıkları günümüze değin çeşitli iniş çıkışlarla da olsa devam etmiştir. Bu durumun oluşmasında Memlük ve Osmanlı hakimiyeti olumlu bir rol oynamıştır. Bu bölgenin yerleşikleri Halep Türkmenlerine dayanır. Oğuz boyuna mensup bu gruplar Harzemşahlar'ın İran'a saldırması üzerine bölgeden kaçarak Halep ve Hatay yöresine gelmiştir. Bir diğer kol ise güney doğu Anadolu tarafına göç etmiştir. Halep Türkmenleri büyük bir kol olması nedeniyle bazı yerlerde Türkmen ellerinin anası olarak isimlendirilmiştir. Şimdiki Payas kazasında Üzeyr sancağı bulunmaktaydı ve buraya bağlı Belen'de Hazinli Oymağı ve Gündüzlü cemaati yaşamaktaydı. Payas'tan bir hat takip edip Belen üzerinden Amik ovasına ve oradan da Antakya havalisine kadar olan bölgede çok sayıda Türkmen grubu yaşamaktaydı. 1865'te Fırka-i Islahiye'nin bölgeye gelmesi hadisesine kadar Amik Ovası ve Amanos dağları civarında Avşarlar, Bayadlar ve diğer küçük topluluklardan Elbeyli Aşireti, Çepniler, Salurlar ve Eymürler toplulukları yaşamaktaydı. Yukarıda belirtildiği gibi ikinci Viyana kuşatmasının başarısızlığını müteakip Osmanlılar o döneme değin pek müdahale etmedikleri aşiretlerden daha fazla faydalanma yoluna gitmişlerdi. Bunun en önemli nedenleri arasında bölgedeki eşkıyalık faaliyetlerine son vermek, üretimi kontrol altında tutmak ve düzenli vergi tahsil edebilmek gelmektedir. Bu bağlamda on yedinci yüzyılın sonlarından başlayarak on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar bölgede sistematik bir şekilde konar-göçerlerin iskan edilmesi politikası uygulanmıştır. Hatay

bölgesi Yavuz Sultan Selim'in 1516'daki Mercidabık seferiyle Osmanlılar hakimiyetine girmişti. Osmanlılar'ın Avrupa seferlerinde kayıplar yaşaması ve aynı zamanda gerçeşmekte olan yeni bürokratik merkeziyetçi siyasetin Avrupa'da kendini hissettirmesi Osmanlılar'ın da kendi hakimiyetindeki bölgelere yeni bir merkeziyetçi tutumu göstermesini zorunlu kılmaktaydı. Konar-göçerlerin yeni sistemde varlıklarını devam ettirebilmesi devletle daha sıkı ilişkilerde bulunmalarını gerektiriyordu. Bu nedenle Osmanlılar eşkıyalık olaylarına karşı tavizsiz davranmış, bu topluluklara iskanı dayatmış ve kontrol etmekte zorlandığı topluluk ileri gelenlerine de bölge valilikleri tahsis ederek merkezi idareye bağımlı kalmalarını sağlamaya çalışmıştır (Öztürk 1990: 969).

Devletin seferde bulunduğu zamanlarda bu grupların düzen bozucu faaliyetlerine daha fazla giriştikleri görülmektedir. On sekizinci yüzyıla bütünlüklü olarak baktığımızda Payas'tan başlayarak Belen, Antakya ve oradan da Halep'e kadar uzun ve geniş bir alanda eşkıyalık faaliyetlerinin durmaksızın devam ettiği görülecektir. Bu gibi hadiseler devletin bu bölgelere daha fazla müdahale etmesine ve vergi yükünü artırmasına neden olurken, bir döngü olarak devletin baskısı ve eşkıyalık faaliyetleri birbirini etkileyen bir döngüsellik yaratmıştır. Bu durum kaçınılmaz olarak zirai üretimin düşmesine, bölgeden merkezi şehirlere göçün aşırı şekillerde artmasına neden olmuştur. Sözelimi Osmanlı idaresi 1748'te bir direktifte bulunarak Payas-Antakya arası bölgenin eşkıyalardan temizlenmesi mücadelesine girişmiştir. 1765'te Payas sancağındaki beylerle bir anlaşma sağlanarak bölgede eşkıyalığa izin verilmeyeceği taahhüdü alındı. Kısa süreli bir durgunluk dönemi yaşansa da Amanos dağının doğu tarafında Reyhaniye aşiretinin faaliyetleri devlet için bir başka sıkıntılı yeri işaret ediyordu. Amanoslar'ın doğu yakasındaki aşiretler ise 1865'teki Fırka-i Islahiye'nin bölgeye gelmesine kadar konar-göçerlik özelliklerini sürdürerek, merkeze karşı direnmeye devam etmişlerdir. Fırka-i Islahiye'nin bölgeye gelişi çok kritik bir dönemeci işaret eder. Osmanlı birlikleri yereldeki bazı aşiretlerle anlaşıp, direnişe geçen diğer aşiretlerin üzerine gitmiş, sonuç olarak da Islahiye, Hassa ve Reyhanlı ilçeleri buradaki bir çok aşiretin zorunlu iskanı neticesinde oluşturulmuştur. Osmanlı paşalarından Ahmet Cevdet Paşa'nın öncülüğünde gerçekleştirilen bu mücadelenin sonucunda bölge önceki dönemlerden farklı olarak, merkez açısından idari rahatlığa kavuşmuştu (Canbolat 2006: 74-85).

3. Belen Kazasının Oluşumu ve Siyasal Etkileşim

Fırka-i Islahiye'nin girişimleri sonucunda Halep sancağına bağlı olan Belen Kazası Payas'a bağlandı. Eskiden beri Ayne-l Tell, Bakras ve Sarımazı gibi isimlerle anılan Belen kazasına bağlı İskenderun nahiyesi de bulunmaktaydı. Fakat sömürgecilik faaliyetlerine kadar ciddi bir konuma yükseltemeyen İskenderun'un görevini o yıllarda ve yüzyıllar boyunca sahip olduğu derbentlik vasfı dolayısıyla Belen üstlenmekteydi. 1860'lardan itibaren İskenderun gelişme göstermiş, devletin yatırımlarda bulunduğu görülmüştür. Sömürgeci faaliyetlerin artışı ile birlikte İskenderun'a batılıların da ilgisi artmış, Osmanlılar tarafından da Arap bölgelerle hızlı bir bağlantı kurulması amacıyla demiryolu projesi gerçekleştirilmiştir. Dönemin modernleşme ve batılılaşma faaliyetlerinden İskenderun ve Belen ilçeleri de etkilenmiştir. II Abdülhamid'in emriyle 1877-78 yıllarında bir Rüşdiye mektebi kuruldu. Antakya'daki Rüşdiye Mektebi ise 1883 yılında inşa edilmiştir. Demiryolu inşaat çalışmaları, gümrük binaları ve açılan okullar bu dönemde İskenderun, Belen ve Antakya yöresindeki canlılığa işaret eder. Fakat bu dönemde İskenderun ve havalisini olumsuz etkileyen bir gelişme olarak 1869 yılında Süveyş kanalının açılmasını sayabiliriz. Gözden düşen İskenderun limanını yeniden canlandırmak için Halep-İskenderun arasında 1886 yılında üzeri hanlarla dolu transit bir karayolu inşa edilerek bir miktar canlılık sağlanabilmiştir.

Belen'de Osmanlılar devrinden öncesine ait olarak gelmiş bir kalıntıdan söz edilememektedir. Her ne kadar Belen olarak anılsa da, on altıncı yüzyıla gelinip de yerleşime açılması sürecine kadar bölgeye Bağras genel adı verilmekteydi. Bağras (şimdi Bakras) adıyla anılan yer Belen ve Antakya arasında kalan bir kaleden adını almaktaydı⁸. Sonraları İskenderun istikametine doğru genişleyen insan hareketliliği Belen ve İskenderun tarafının baskınlığını kaçınılmaz hale getirmiştir. Eskiden beri Anadolu'dan Arap bölgelere bir geçiş noktası olarak hayati bir öneme sahip olan Belen bir geçit olarak askeri bir üs durumunda iken, Yavuz Sultan Selim'in öncelikle Mercidabık seferi sonrası bölgeye bir derbentlik inşa etmesiyle Osmanlı

⁸ Amik ovasına nazır Bakras kalesinin antik çağlardan kalma olduğu tahmin edilmektedir. Şimdiki İskenderun-Antakya yolunun 4 km içinde kalması dolayısıyla artık bir harabe konumundadır. Roma döneminde Pagrai ya da Pagras adlarıyla anılmaktaydı. Haçlılar döneminde tekrar canlanan kale ve civarı, Osmanlılar döneminde de stratejik önemine binaen Türkmenlerin yerleştirilmesiyle iskana açılmıştır. Şu an etrafındaki yerleşim halk arasında Bakras adıyla anılan Ötençay köyüdür ve Belen ilçe merkezine 14 km uzaklıktadır. (bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Bakras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4 (1991).

mülküne dahil edilmiş, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da Kayseri yöresinden getirilen 65 Türkmen ailesinin iskanıyla Belen’de yerleşik hayat başlamıştır. Coğrafi olarak bölgede Bakras ve Karamort gibi başka stratejik geçit yerleri olsa da, bunların en kritik noktasını, tam Amanoslar üzerindeki en uygun geçitte olması nedeniyle Belen oluşturmaktaydı. Belen ve çevresi Osmanlı hakimiyetine gelene kadar, geniş bir toprak parçası olarak on ikinci yüzyılda Arap-İslam, on birinci yüzyılda Haçlılar, on üçüncü yüzyıldan itibaren de Mısır-Memlûklüler’in egemenliğine geçmişti. Arap-İslam egemenliğindeyken Bakras sınır bölgesi olarak Bizanslılar’a karşı bir kale görevi görmekteydi. Bu nedenle Araplar Belen havalisine “Maziku Bagras” (Bakras geçidi) ya da “Bab-ı İskenderun” (İskenderun kapısı) demiştir. Belen ilçesinin orta çağ kaynaklarında adı geçmemektedir. Fatih Müderrisoğlu’nun Münecimbaşı Derviş Ahmed Dede olarak bilinen bir tarih yazarından aktardığına göre Kanuni Sultan Süleyman bu bölgeye içerisine han, hamam ve bir mescid bulunan bir köy inşa ettirmiş ve stratejik önemine binaen bölgeye yerleştirilen insanlar üzerinden tekalif-i harbiyeyi (askeri yükümlülükler) kaldırmıştır (Derviş Ahmed 1868: 471, akt. Müderrisoğlu 1994: 238). Başka bir kaynağa göre ise Kanuni zamanında Halep ile İskenderun arasında düzgün bir kara yolu güzergahı arayışındayken şimdiki Bakras (Ötençay) nahiyesine 250 kişilik bir Türkmen topluluğu yerleştirilerek bu bölgeye de “Derbend-i Cebel-i Bakras ma’a İskenderun” (İskenderun’la birlikte Bakras dağı geçidi) denmiştir (1902-1903 tarihli Halep vilayeti salnamesi). Fakat bu iki rivayetin anlatmaya çalıştığı bölgeler farklı olmalıdır. Her ne kadar Bakras’a da bir Türkmen yerleşiminden bahsetmek imkan dahilinde olsa da, aynı zamanlarda Belen’e de bir derbentlik inşasının gerçekleştirildiği kesindir⁹. Bölgeye yerleştirilen ailelere miri araziden toprak dağıtılarak öşür vergisinden muaf tutulmuşlardır. 1770 yılında bölgeye Adana tarafından yeni iskanlar aktarılarak idari olarak daha da büyümesi sağlanmıştır. İlk zamanlar bölgeye yerli halk tarafından Beylan denmiştir¹⁰. Yerleşime açılmadan

9

Yukarıda da ifade edildiği gibi merkezi idarenin konumuna göre derbentlik bölgelerinin önem sırasının değiştiği görülmektedir. Sözgelimi Bakras derbendiyle Antakya arasında bulunmakta olan Karamurt derbentinin de Belen’den önce var olduğu bilinmektedir. Burası Osmanlılar döneminde bilhassa hacıların güvenliğini sağlamak ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla imar edilmiştir. Aynı şekilde Belen’de olduğu gibi bu bölgeye yerleştirilen konar-göçer gruplar bir takım vergilerden muaf tutulmuştur. Bölge şu an harabe haldedir. (bkz: Nejat Göyünç, “Karamort Külliyesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri*, Ankara 1983, s. 1651-55)

10

Beylan’ın etimolojisi hakkında birkaç rivayet vardır. İlkinde Beylan kelimesinin “beller” yani tepeler anlamına gelen “Bilan”dan bozma olduğu iddiası vardır. Türkmenlerin bel bölgesi anlamında bu kelimeyi kullandıkları söylenir. Diğer iddia ise normalde yerli halkın buranın yüksek

önce bu bölgeye şimdiki Bakras'ın olduğu alana kadarki bölgeye Bakras denmekteydi. İskandan sonra buraya Bakras'tan farklı olduğunu göstermek amacıyla Belen denmeye başlanmıştır. Kanuni Sultan Süleyman burayı iskana açtıktan sonra büyük bir külliye inşa ettirmiştir. On sekizinci yüzyılda kısa bir süre Adana sancağına bağlanmış olsa da bölge ilk kurulduğu andan Osmanlı'nın son dönemlerine kadar hep Halep sancağına bağlı olmuştur. Fransız mandası altındaki 1918-1938 yılları arasında İskenderun sancağına bağlı olan Belen, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra da İskenderun'a bağlı bir nahiye durumuna gelirken, 1990'dan itibaren de ilçe statüsüne yükselmiştir.

Bir derbent olduğu için Osmanlı İmparatorluğu açısından stratejik bir öneme sahip olan Belen'de kasaba halkı ulaklar için 20 adet yol beygiri beslemekte, ve aynı zamanda resmi görevliler ve hac yolcuları için de diğer menzil hizmetlerini görmektedirler. Tüm bu görevler karşılığında tekalif-i harbiye, öşür ve avarız (olağanüstü durumlarda alınan vergiler) vergilerinden muaf tutulmaktaydılar. 1871 yılına ait Hatay vilayeti salnamesine göre Belen'in Bakras, Şembenek, Muhlis Ali, Kinsa ve Hamar adında beş mahalle bulunduğu ve İskenderun iskelesiyle birlikte buraya bağlı 30 köy bulunduğu belirtilmektedir. Belen de aynı zamanda 2 cami, 5 mescit, 1 medrese, 4 mektep, 2 hamam, 4 han, 25 çeşme, 4 kilise, 260 dükkan, 50 mağaza, 16 değirmen, 14 fırın, 6 debbağhane, 2 boyahane, 200 bağ ve 600 bahçe bulunmaktaydı. 1890-91 yıllarına ait salnamede ise bölgenin nüfusu şu unsurlardan oluşmaktaydı: 7232 müslüman ve 1190 ermeni Protestan. Nüfusun hemen hemen yarı yarıya erkek ve kadın olduğu belirtilmektedir aynı belgede. 1900 yılına ait bir salnamede ise yetiştirilen ürünler şu şekilde sıralanmaktadır: buğday, arpa, çavdar, darı, pamuk, meyan kökü, incir, ceviz, badem nar, kavun, karpuz, elma, armut ve üzüm. Aynı zamanda koyun ve keçi beslenmekte, kümes hayvancılığında da ördek besiciliği başta gelmektedir (Müderrişoğlu 1994: 241).

Yine Müderrişoğlu'nun aktardığına göre 1632 yılında Belen'e uğrayan A. Hibri Efendi'nin bölge hakkındaki ifadeleri şu şekildedir:

bir bölge olması nedeniyle bölgeye “bel” dedikleri, fakat bağlı olduğu Halep sancağının yöre adlarını araplaştırarak kullanmaları pratiğiyle “bel” kelimesine Arapça özel isim yapma eki olan -en, -an ekini ekleyerek, özel olarak belli bir “bel” (yani tepe) bölgesinin ismi haline getirdikleri de açıklamalar arasındadır. Tabi ki, tüm bu rivayetler bir tarafa, modern zamanlara gelindiğinde artık bu muhite “Belen” denmeye başlanmıştır. Gelgelelim yöre ve çevre halkının eskileri buraya hala “Beylan” ya da “Bilan” demektedirler. (bkz: Besim Darkot, “Belen”, *İslam Ansiklopedisi*, 2 (1949), s. 473-75)

“...Ertesi Bakras nam menzil-ki İskenderun ile mabeyni beş saattir-nüzul olundu. Ve bu menzil Bakrasbeli demekle ma'ruf cebel-i azimin balasında vaki olmuştur. Aslında namı Belen köyüdür. Bakras cebel-i mezkurdadır. Yoldan sapa bir küçücek kal'anın namıdır. Kurbünde olmağla anın namıyla şöhret bulmuştur. Bunda Sultan Süleyman hanın bir cami'i ve bir kargir hanı ve hamamı dahi vardır. Suları vefret üzeredir. Sabıka Yeniçeri kitabetine ma'zül iken sene-i erba'ine ve elfde fevt olan Malkoç Efendi kurbünde olan rah-ı hatarnaki düzeldip korkuluk yapmıştır. Ve bundan ileri Haleb'le Şam yolu Bakras-beli'nin üzerinden ayrılıp...” (Hıbrî Efendi 1975: 120, akt. Müderrisoğlu 1994: 242)

Bu ifadelerden o yıllarda henüz Bakras ve Belen'in isimlendirilmeleri hakkında bir takım karışıklıkların olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hıbrî Efendi de bu yanlış anlamayı düzeltmek amacıyla Belen ve Bakras'ın tam olarak mevkilerini verip ayırıcı özellikleri üzerinde durmaktadır. Bilgilerine başvuru bir diğer seyyah Katip Çelebi ise on altıncı yüzyıla ait gözlemlerinde bölge halkının tekalif-i örfiyeden muafiyetini dile getirir. Bir diğer seyyah J. Carne ise Belen'in coğrafi özelliklerinin üzerinde durarak aynı zamanda bir de bölgeyi resmeden bir gravür çizmiştir. Carne ifadelerinde şunlara yer verir:

“...Belen derin, dar ve yüksek bir vadinin her iki tarafına kurulan bir yerdir. Dağlardan gelen suyun aktığı vadi kasabayı ikiye bölmekte, üç, dört su kemeri ise vadiyi aşmaktadır. Antik dönem özellikleri taşıyan bu su kemerleri günümüzde de hala kullanılır. Evler vadiye yaslanmış biçimdedir. Sol tarafta şehrin küçük bir mezarlığı göze çarpar. Sağda minaresiyle birlikte kubbeli bir cami, üst tarafında büyük bir han bulunur. Bağlarla kaplı Belen'in hoş şarapları vardır. Dağlar denize doğru ormanlarla kaplıdır...” (WCarne 1836: 8-40, 55-56, akt. Müderrisoğlu 1994: 242-43)

4. Modern Milli Kimlik ve Belen

Osmanlı klasik çağı boyunca Belen kritik bir yer işgal etmesi nedeniyle Osmanlı İmparatorluğunun düzen tesisi çabalarında işlevsel rol oynamıştır. Merkezi devlet özelliği taşıması nedeniyle Osmanlı devleti modern ulus devlete geçişte kurumsal avantajları bünyesinde taşımasının yanında,

toplumsal düzlemde Belen gibi kasabalarla kurduğu çok yönlü ilişkilerle de modern milli kimliğin formasyonunda bir takım avantajlara sahip olmuştur. Michael Meeker (2001) tam da bu geçiş araçlarına vurgu yaparak Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı'nın imparatorluk mirasını devralmış olduğunu ve bunun da merkezi idarenin yerel halkla kurduğu ilişkinin açığa çıkarıldığı durumlarda farkına varılabileceğini belirtmektedir. Meeker'ın iddiasına göre modern Türkiye'yi kuran elitler, Osmanlı'nın yüzyıllardır kurduğu ilişkiler boyunca oluşturduğu devlet-toplum ilişkileri üzerinden bir süreklilik kurmuşlardır. Osmanlı'nın klasik yönetim anlayışı birçok farklı halkı Türk ve İslami nitelikler çerçevesinde örgütleyerek siyasal, ekonomik ve kültürel bağlantılar yaratmıştır. Zira yükselen ve hakim değer Türklük ve İslam idi. Osmanlılar on yedinci yüzyılın çalkantılı dönemlerinde Anadolu'daki yerel halkla daha keskin ilişkiler kurmuş, gerek yönetsel gerekse eğitsel alanlarda bağlantı kurmayı elden bırakmayarak, bölge halklarının devlet kurumlarına katılımını artırmayı, en azından ortak değer bağlarını güçlü tutmayı amaçlamıştır (Özbek 2008). Post klasik dönemde Osmanlılar bu bağlantıyı bazen yerel yöneticilerle sıkı bağlantılarla, bazen de eşkıyalık faaliyetlerini bahane ederek asayişin temini bağlamında sağlama yoluna gitmiştir.

Bu katılımlar sayesinde yerel halklar imparatorluk kurumlarının işler kıldığı standart sosyal düşünce ve pratikleri içselleştirmişler ve bir nevi devlet-toplumu haline gelmişlerdir. Bunu büyük oranda yerel elitler eliyle gerçekleştiren Osmanlılar, vergi toplama, askerlerin ihtiyacının karşılanması, özel görevlendirme ve kaçakların cezalandırılması gibi uygulamalarla sosyal kodlarla uyumlu bir toplum yaratma çabasında olmuş, sosyal disiplini önemsemiş ve örfüne sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bu örfe uygun hareket eden topluluklar merkezle kurdukları yakın etkileşim ve yetkilendirmeler nedeniyle, asayiş sorunlarına karşı bir rol ifa etmekteydiler. Post-klasik dönemde merkezi idarenin baskıyı artırmasıyla yerel güçlerin yükselişe geçmesi bir tesadüf değildir. Bu gibi ilk bakışta bir karşı çıkışı ima eden yerelin yükselişi, merkezi idarenin sosyal disiplini işler kılmak için yerel güçlerle anlaşmasına yol açmıştır. Merkezi idareyle sorunların arttığı durumlarda Osmanlılar çoğunlukla yerel yöneticilerle anlaşma yoluna giderek, bu kişilere bölgenin yöneticisi ünvanlarını dağıtmakta bir beis görmemiştir.

Yerel elitler büyük dönüşümlerin yaşandığı on dokuzuncu yüzyılda devletle ilişki kurma ve işbirliği yapma hususunda uyarlı tavrılar göstermişlerdir. Bunun en iyi örneklerini genel olarak Tanzimat düzenlemelerinin yerel

ileri gelenler tarafından uygulamaya konulmasında görülür. Özel bir örnek olarak ise 1860'larda Fırka-i İslahiye'nin Hatay'daki konar-göçerleri iskana tabi tutarken yerel beylerin desteğiyle ilerlemesi ve istenilen hedefe bu vasıtalarla rahatlıkla ulaşmaları gösterilebilir¹¹. Osmanlı örfünün işler kıldığı sosyal disiplin politikası ya da kültürel tanımıyla Müslümanlık ve Türklük üzerinden bir hayat algısının toplumda baskın hale gelmesi, Osmanlılar'ın aslında kendi güçlerine olan inançlarının göstergesiydi. Diğer taraftan tabi olan halklar nezdinde de bu disipline bağlı olmak, bölgenin hakim gücüne sığınmanın avantajlarına sahip olmayı ifade etmekteydi çoğu zaman¹².

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Belen, Anadolu ile Suriye toprakları arasındaki ticaret yollarında hayati bir ulaşım merkezi olarak konumlanmıştı İlçe, kervan ticaretinin merkezidi ve Anadolu ile Arap toprakları arasında mal taşımacılığı ve insan hareketliliğinde kritik bir rol oynamaktaydı. Bu anlamda Belen, derbentliğin tanımladığı görevler itibarıyla dış tehditlere karşı bir direnç merkezi konumundaydı. En bilinen örneği Mısırlı İbrahim Paşa'ya karşı bölgede girilen mücadelelerdi. Bunun dışında hac yolunun ve sürre alayının güvenliğinin sağlanması da kritik görevler arasındaydı. Bu tablo, modern dönemde ulus-devlete geçişte ortak tarih, vatan sevgisi ve ortak gelecek duygusunun sürekliliği anlatısına imkan sağlamıştır.

Osmanlılar, teknik/idari organizasyonlarının yanında toplumla kurduğu kültürel ilişki bağlamında birçok farklı bölgede kurduğu cami, medrese ve mahkeme kurumları ve atadığı görevlilerle İslam'ın merkezde olduğu bir sosyal etik yaratmıştır. Bu kültürel bir hakimiyet alanıdır ve kültürel süreklilikte başat kurumsallıklardan biridir. Somut tarihe bakıldığında Belen, tarihi ve stratejik konuma sahip olmanın da getirisiyle devlet-toplum etkileşiminin en etkin örneklerden biri olmuştur.

Siyasi merkezin uygulamalarda, yani devletin tebayla kurduğu kültürel ilişkilerde Türklük ve İslam'ın verili bir güce ve avantaja sahip olduğu gözlenmektedir. Türkmenlerin kritik noktalara yerleşimi, bazı görevler karşılığında vergiden muaf tutulmaları, pratikte oluşan millet sisteminin ve İslam hakimiyetinin somut örnekleridir. Cuma hutbelerine katılımın teşvik

¹¹ Ki Fırka'nın lideri Ahmet Cevdet paşa, Haziran ayında geldiği bölgeden, görevini tamamladıktan sonra, aynı yılın (1865) kasım ayında, Payas'tan vapura binerek İstanbul'a geri dönmüştür (Buzpınar 1997: 170).

¹² Ayrıntılar için bkz. Michael Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, University of California Press, Berkeley, 2001.

edilmesi, ilmiyal kitaplarının yaygınlaşması, atanan medrese hocaları ve kadıların bir sosyal hakemlik görevi görmeleri, İslam'ın pratikteki işlerliğini işaret etmektedir. Belen'de özellikle yerleştirilen Türkmen aileler, inşa edilen külliye, medrese ve cami, devletin pratikte idealize ettiği sosyal düzlemi göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Anadolu'ya doğru sayısız insan hareketliliğine rağmen Türklerin çevre kültürlerden ayrıksı bir sürekliliğe sahip olmasındaki temel belirleyen de bu karşılıklı ilişkidir. Anadolu'daki Türk kültürü, yerel ve bölgesel kimlikler, İslami inançlar ve Türk milli kimliği arasındaki karmaşık bir etkileşimle karakterize edilir ve tarih boyunca süregelen kültürel pratiklere ve inanışlara dayanır. Yukarıda ifade edildiği gibi, bu kültürel süreklilik, Türk dilinin kullanımı, İslami ritüel ve geleneklerin uygulanması ve ortak bir kimlik ve tarih duygusunu pekiştiren mit ve efsanelerin yaratılması çeşitli sosyal ve siyasi mekanizmalar aracılığıyla sürdürülmüştür. 20. Yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti de, modern bir milli kimlik inşa ederken bu sürekliliğe yaslanmıştır. Kültürel ve pratik-gündelik hayattaki milliyetçi söylem, işlevselliğini bu şekilde korumaktadır. Sonuç olarak milli kimliğin evrensel bir dünya görüşü olarak toplumsal ilişkilerde devamı sağlanmış olacaktır; ki siyaset ve kültürün iç içe geçtiği günümüz modern toplumunda bu mistifikasyonun bir süreklilik anlatısına imkan verdiği de bir vakıadır.

KAYNAKLAR

- Akdağ, Mustafa (1999). *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Ankara: Barış Yayınları.
- Buzpınar, Turfan (1997). "Cevdet Paşa ve Araplar", *Vefatının 100. Yılına Armağan: Ahmet Cevdet Paşa*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 167-177.
- Canbolat, Atilla (2006). "Hatay Türkmen Aşiretleri ve Bu Aşiretlerin İskanı", Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniv., Kahramanmaraş.
- Darkot, Besim (1949). "Belen", *İslam Ansiklopedisi*, 2, s. 473-475.
- Gellner, Ernest (1983). *Nations and Nationalism*, Ithaca: Cornell University Press.
- Göyünç, Nejat (1983). "Karamort Külliyesi", *VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri*, Ankara, s. 1651-1655.
- Güçlü, Yücel (2001). *The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations*, Ankara: Turkish Historical Society.
- Haddad, Robert (1970). *Syrian Christians in Muslim Society: An Interpretation*, Princeton: Princeton University Press.

- Halaçoğlu, Y. (1991), “Bakras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4.
- Meeker, Michael (2001). *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity*, Berkeley: University of California Press.
- (2005a). “Concepts of Person, Family, and State in the District of Of, Trabzon”, reprinted in *Social Practice and Political Culture in the Turkish Republic, Collected Papers*, İstanbul: The Isis Press, 165-182.
- (2005b). “The Great Family Aghas of Turkey”, reprinted in *Social Practices and Political Culture in the Turkish Republic, Collected Papers*, İstanbul: The Isis Press, 131-64.
- (2007) “The Disorders of an Order: State and Society in Ottoman and Turkish Trabzon”, Benda-Beckmann, K. & Pirie, F. (eds.), *Order and Disorder: Anthropological Perspectives*, New York: Berghahn Books.
- Müderrişoğlu, Fatih (1994). “Bir Osmanlı Türk Şehri olarak Belen”, *Vakıflar Dergisi*, Ankara: TTK Basımevi, s. 237-272.
- Orhonlu, Cengiz (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Orhonlu, Cengiz (1990). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Özbek, Yıldray (2008). “İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri”, *Belleten*, Cilt: 72, Sayı: 264, s. 535-566.
- Öztürk, Mustafa (1990), “XVIII yy.’da Antakya ve Çevresinde Eşkıyalık”, *Belleten*, Ankara: TTK Basımevi, s. 963-992.
- Smith, Anthony (1986). *Ethnic Origins of Nations*, Oxford: Blackwell Publishing.
- (1991). *National Identity*, London: Penguin Books.
- Sümer, Faruk (1999). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* Eseri Örnekleminde Çeviride Kültürel Yakınlığın Belirleyiciliği Üzerine¹

Sinem SANCAKTAROĞLU BOZKURT²

Osman DÜZGÜN³

Musa Yaşar SAĞLAM⁴

ÖZ

Edebiyatımızın en temel yapı taşlarından biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar, yazdığı hikâyeleri ve romanlarıyla yıllardır Türk Edebiyatının başlıca çalışma alanlarından biri olmuştur. Tanpınar'ın başyapıtı niteliğindeki 25 ayrı dile çevrilmiş *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ise çeviribilim araştırmacılarının da incelediği eserler arasındadır. Eseri bu denli önemli kılan hususlardan biri de romanda I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet olmak üzere üç ayrı dönemde yaşamış, eski ile yeni, Şark ile Garp arasında kalmış, başka bir deyişle geleneksel ile modern kültür arasında bocalayan bireylerin işlenmiş olmasıdır. Bunun bir sonucu olarak da Türkiye'nin modernizme geçiş sürecinin ve bu süreçte yaşanan toplumsal sorunların anlatıldığı bu eserde 20. yüzyılın başlarına ait kültürel öğelere sıkça yer verilmiştir. Bu kültürel öğelerin bir kısmı sadece o dönemle sınırlıdır ve bazıları ancak bağlam içinde doğru alımlanabilmektedir. Eserde geçen kültürel

107

¹ Bu makalede yer alan çalışmanın bir kısmı 25 Ekim 2022 tarihinde Ankara'da düzenlenen Dünya Edebiyatına Uzanan Yolda Bir Türk Yazar - Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962) isimli sempozyumda sunulmuştur.

² Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümü (İngilizce), Ankara/Türkiye
E-posta: ssbozkurt@hacettepe.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0376-0358

³ Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye
E-posta: oduzgun@ybu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-8666-8543

⁴ Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye
E-posta: mysaglam@hacettepe.edu.tr ORCID ID: 0009-0008-9814-2483.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.107

Makale Gönderim Tarihi: 09.03.2023 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

öğeler arasında Osmanlı kurumları, şer’i makamlar, dini kurallar, para birimleri, yiyecek ve içecek çeşitleri, döneme özgü araç ve gereçler, vb. sıkça yer almaktadır.

Bu çalışmada, kültürel öğelerin çevirisi ve çevirmenlerin bu öğeleri Almanca, Arapça ve İngilizceye aktarırken karşılaşılabileceği zorluklar ve farklı dillere yapılan çevirilerde farklılaşan çözüm önerileri, çeviride kültürel uzaklık ve yakınlık meselesi ekseninde irdelenmiştir. Üç erek dil üzerinden yürütülen ve bu anlamda benzerlerinden farklılık gösteren bu araştırmanın kuramsal arka planını Venuti, Newmark, Aixela ve Florin’in kültürel öğelerin çevirisine ilişkin yaklaşımları oluşturmakta ve söz konusu kuramcıların önerdiği mikro ve makro çeviri yöntemleri yol gösterici olmaktadır.

İngilizce “realia” (Florin 1993) olarak adlandırılan bu kültürel öğelerin kültürel açıdan uzak bir dile (Almanca, İngilizce) çevirisinde karşılaşılan sorunlar ile bu öğelerin kültürel açıdan yakın olduğu bir dile (Arapça) çevirisinde karşılaşılan zorlukların farklılık gösterdiği görülür. Kültürel açıdan uzak bir dile yapılan çevirilerde karşılaşılabilecek sorunlar pek çok araştırmanın konusu olmuşken, kaynak metnin ait olduğu kültür ile erek kültür arasında yeterli mesafe olmadığında yaşanabilecek sorunların çok üzerinde durulmadığı söylenebilir. Halbuki böylesi durumlarda, çevirmeni başka başka sorunlar beklemektedir. Bu sorunlara bir örnek, yalancı eşdeğer olarak adlandırılan üstü örtük alımlama tuzakları olabilir.

Bu açılardan bakıldığında, çalışmamızda kültürel öğelerin çevrildiği erek dilin son derece önemli olduğu, erek dilin kültürel açıdan uzak ya da yakın olmasının çeviri sürecini etkilediği, çevirmenlerin yazdığı üst metinlerin de bu anlamda farklılık gösterebileceği temsili örnekler üzerinden gözler önüne serilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, roman, çeviri, kültürel öğeler, Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*

A Case Study on the Importance of Cultural Affinity in Translation: Ahmet Hamdi Tanpınar's Saatleri Ayarlama Enstitüsü

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar and his short stories and novels have been one of the main fields of study among researchers of Turkish Literature. Translation studies researchers have also studied his works. Especially his masterpiece, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, which was translated into 25 different languages, is among the works examined by translations studies researchers. What makes this novel so popular is the fact that the protagonists in the novel lived in three different periods, namely the First Constitutional Era, the Second Constitutional Era and the Republican Period, and thus remained between the old and the new, the Orient and the West, in other words got confused between traditional and modern cultures. Thus, in Tanpınar's works, particularly in this novel, which depicts Turkey's transition to modernism and the social problems experienced in this process, reader encounters culture specific items of the beginning of the 20th century such as Ottoman institutions, religious authorities, religious rules, currencies, and food varieties. Some of these culture specific items are limited only to that period, and some of them can only be correctly perceived within the context of the novel.

In this study, challenges encountered by three different translators while transferring these culture specific items of the previous century into different target languages, namely German, Arabic and English and translation strategies that differ depending on the target languages were examined with reference to the cultural affinity and distance in translation. The analysis, conducted within the framework of approaches on translation of culture specific items suggested by Venuti, Newmark, Aixela, and Florin, differs from similar ones as it is carried out on three different target languages and cultures.

The challenges encountered in the translation of culture specific items, which are called "realia" (Florin 1993), into a culturally distant language (i.e., German, English) are different from the challenges in cases in which target language is a culturally close one (i.e., Arabic). While the problems that can be encountered when translating into a culturally distant language have been the subject of many studies, it can be said that the problems encountered when there is not enough distance between the source and target culture have been neglected. However, when source culture and target culture are close, other challenges await the translator. An example to these challenges can be implicit reception traps, called false friends.

From this perspective, in this study, it is claimed through representative examples that target language to which culture specific items are translated into is of great importance, and that paratexts written by translators also differ in this sense, and whether the target language plays a significant role in the translation process.

Keywords: Turkish literature, novel, translation, cultural features, Ahmet Hamdi Tanpınar, *The Time Regulation Institute*

Giriş

Edebiyat klasiklerinin çoğu, eserin yazıldığı dile hâkim olmayan okurlara ancak çeviri sayesinde ulaştığından, bir dünya edebiyatından söz edebilmek için elzem olan çeviri, tekil ülke edebiyatlarının zenginleşmesi ve edebiyatlar arası etkileşim açısından önemlidir. Nitekim Türk edebiyatının klasiklerinden olan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eseri 25 ayrı dile çevrilmiştir: Almanca, Amharca (Etiyopya), Arapça, Arnavutça, Azerice, Boşnakça, Bulgarca, Çince, Felemenkçe, Gürcüce, Hırvatça, İbranice, İngilizce, İspanyolca, İsveççe, İtalyanca, Korece, Lehçe, Makedonyaca, Marathi (Hindistan), Moğolca, Romence, Sırpça, Slovakça ve Tamil (Hindistan). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün başka dillere ilk çevirisinin Orhan Pamuk'un Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldığı 2006'dan bir yıl sonra 2007 yılında Fransızca ile başladığını, pek çok dile ilk çevrilen Türk yazarının Tanpınar olduğunu da hatırlatmak gerekir.

Bu çalışmanın amacı, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı eseriyle bu eserin Almanca, Arapça ve İngilizce çevirilerini, kültürel öğelerin çevirisi için önerilen yöntemler aracılığıyla karşılaştırmak ve bu suretle erek dil ve kültür açısından uzaklık ve yakınlığın çeviri sürecini nasıl etkilediğine yönelik tespitlerde bulunmaktır⁵.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Türkiye'nin modernizme geçiş sürecinin ve bu süreçte yaşanan toplumsal sorunların anlatıldığı bir eserdir. Romanda iki uygarlık arasında bocalayan toplumun hatalı tutumları ve davranışları alaycı bir şekilde eleştirilmektedir. Her biri belli dönemleri temsil eden, “Büyük Ümitler”, “Küçük Hakikatler”, “Sabaha Doğru” ve “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” olarak dört bölüme ayrılan romanın birinci kısmı olan “Büyük Ümitler” I. Meşrutiyet dönemini, “Küçük Hakikatler” ve “Sabaha Doğru” bölümleri II. Meşrutiyet dönemini, son bölüm olan “Her Mevsimin Bir Sonu Vardır” ise Cumhuriyet dönemini ele alır. Dolayısıyla *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* birinci bölümden sonuncu bölüme kadar, bir kişinin yaklaşık 50 senesini konu edinir. Romanda gelenekselciliği ve Türk modernleşmesini temsil eden karakterler vardır. Gelenekselciliğin olumlu yönünü Muvakkit Nuri Efendi, olumsuz yönünü ise Seyit Lütfullah temsil eder. Türk modernleşmesini temsil eden karakter Halit Ayaracı'dır.

⁵ Kültürel uzaklık ve kültürel yakınlık kavramları dikkatle ele alınması gereken ve başlı başına bir inceleme konusu olabilecek kavramlardır. Bu açıdan bakıldığında, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Batı kültürünü son derece iyi bilen bir yazar olduğu göz önünde tutulmalıdır, dolayısıyla kendisinin Batı kültürüne uzak olduğu düşünülemez. Bu çalışmada kast edilen ise, eserin çevrildiği tarihte Batılı (ve Doğulu) okurun, esere konu olan kültüre yakınlığı ya da uzaklığıdır.

Romanın hem anlatıcısı hem de başkahramanı ise Hayri İrdal'dır. Çocukluğu Abdülhamit döneminde geçen, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde de yaşayan İrdal, geleneksel toplum düzeninden modernizme geçiş sürecindeki, başka bir deyişle -ne geleneksel toplum düzenini koruyabilmiş ne de tam olarak modern olabilmiş- Türkiye'yi temsil etmektedir. Kendisi bu yönüyle romandaki diğer kahramanlardan ayrılmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın eserleri, edebiyat alanında olduğu gibi çeviribilim alanında da pek çok akademik ve popüler araştırmaya konu olmuştur (örnek olarak bk. Dolgun 2018, Ekici 2015, Gökçeoğlu 2019, Şahincan Yılmaz 2019, Üstün Külünk 2018, Yaman 2017). Çalışmamız, üç ayrı dil ve kültürü aynı potada eriterek Tanpınar'ın eserlerinin çevirisini kültürel uzaklık ve kültürel yakınlık ekseninde ele aldığı için diğerlerinden ayrılmaktadır.

1. Veri Tabanı

Betimleyici çeviribilim çerçevesindeki bu çalışmanın veri tabanını; 1961 yılında yayımlanan *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* ile Almanca (çev. Gerhard Meier), Arapça (çev. Abdulkadir Abdelli) ve İngilizceye (çev. Maureen Freely – Alexander Dawe) çevirileri⁶ oluşturmaktadır. Bu romanın seçiminde kısaca *realia* olarak adlandırılan dilsel, toplumsal, dini, iktisadi, coğrafi ve etnografik öğeler, günlük hayata ilişkin öğeler, özel isimler gibi (ayrıntılı bilgi için bk. Florin, 1993) kültür odaklı bilgilerin yer almasına özen gösterilmiştir.

Eserin çevirmenleri hakkında bilgi verecek olursak, romanın Almanca çevirmeni olan Gerhard Meier, Alman ve Romen dili ve edebiyatı alanında öğrenim görmüş, özel merakından dolayı Türkçe öğrenmiştir. 1986 yılından bu yana Lyon'da (Fransa) yaşayan Meier, Fransızca ve Türkçeden Almancaya edebî çeviri yapmaktadır. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Kemal, Hasan Ali Toptaş, Orhan Pamuk, Murat Uyrakulak, Zülfü Livaneli, Sait Faik gibi Türk edebiyatının tanınmış yazarlarından çok sayıda eseri Almancaya çevirmiştir. Kendisi bütün çevirileriyle 2011 yılında Tarabya ve 2014 yılında Paul Celan Ödülüne layık görülmüştür.

Romanın İngilizce çevirmenlerinden Maureen Freely ABD'de doğmuş, babasının işi nedeniyle geldiği İstanbul'da büyümüş ve hâlen İngiltere'de

⁶ Söz konusu bu çeviri dışında eserin İngilizceye yapılmış bir başka çevirisi daha vardır. Ancak bu çalışmada son ve en popüler olan çeviri tercih edilmiştir (Karşılaştırmalı başka bir çalışma için bkz. Gökçeoğlu 2019).

yaşamaktadır. Warwick Üniversitesi'nde görevli olan Freely *Guardian*, *Independent* gibi gazetelerde yazılar yayımlamakta ve kendi yazdığı yedi romanı bulunmaktadır. Kendisi Orhan Pamuk, Sabahattin Ali ve Sait Faik'ten birçok eseri İngiliz diline kazandırmıştır: *Kürk Mantolu Madonna* (Dawe ile ortak), *Lüzumsuz Adam* (Dawe ile ortak), *Masumiyet Müzesi*, *Kar vb.* İkinci çevirmen olan Alexander Dawe de ABD'lidir. Kendisi Fransızca ve Türkçeden İngilizceye edebî çeviriler yapmaktadır. Ahmet Altan, Ece Temelkuran, Ercan Kesal, İskender Pala, Buket Uzuner gibi çağdaş edebiyatçıların eserlerini İngilizceye kazandırmıştır.

Romanın Arapça çevirmeni Abdulkadir Abdelli ise, Suriye'nin İdlip kentinde doğmuş ve ilköğrenimini bitirdikten sonra önce İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi (Mimar Sinan Üniversitesi) Dekor ve Kostüm Bölümü'nde lisans, ardından çizgi film konusunda yüksek lisans ve Gazi Üniversitesi Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalında yüksek lisans yapmıştır.

Abdelli, çeşitli Arap gazetelerinde plastik sanatlar alanında eleştiri yazıları ve Türk edebiyatı üzerine makaleler yazmıştır. Kendisi Türkçeden Arapçaya edebî çeviriler yapmış; Aziz Nesin, Haldun Taner, Orhan Pamuk, Muzaffer İzgü, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Sabahattin Aksal, Ayfer Tunç, Orhan Kemal, Murat Tuncel, Orhan Veli, Serkan Özburun, Elif Şafak, Işık Sükan, İskender Pala, Feridun Emecen gibi Türk Edebiyatının tanınmış yazarlarından çok sayıda eseri Arapçaya çevirmiştir.

2. Yöntem

Saatleri Ayarlama Enstitüsü ile eserin Almanca, Arapça ve İngilizce çevirileri taranmış, başta Newmark ve Florin olmak üzere çeşitli çeviribilim araştırmacılarının kültürel unsurların çevirisi için oluşturdukları sınıflandırmalar temel alınarak sekiz anlam kategorisi saptanmış, romanın tamamı üç çevirisi ile karşılaştırmalı olarak incelenerek yüz elliden fazla örnek içerisinden örüntülendikleri bağlamı en iyi temsil eden örnekler seçilmiştir. Bu anlam kategorileri şöyledir:

1. Atasözü, deyim gibi ancak içinde örüntülendikleri kültürel bağlam itibarıyla çözümlenebilen **dilsel ögeler**.
2. Yiyecek içecek, ev, süs eşyası, araç-gereç, taşıt, kıyafet vb. gösteren **gündelik hayata ilişkin ögeler**.
3. Makam-mevki, rütbe, kurum, meslek, parti, dini gruplar vb. gösteren **toplumsal ögeler**.

4. Mezhep, tarikat ve ibadete ilişkin **dinsel öğeler**.
5. Kaynak kültür içinde bir anlamı olan topluluk adları, lakaplar gibi **özel isimler**.
6. Ticaret, sanayi, para birimi vb. gösteren **iktisadi öğeler**.
7. Kaynak kültüre ait dağ, nehir, şehir, köprü, semt vb. gösteren **coğrafi öğeler**.
8. Müzik enstrümanları, folklor, ırk, milliyet vb. gösteren **etnografik öğeler**.

Ardından veri tabanını oluşturan Türkçe eserden seçilmiş örnekler ile bunların Almanca, Arapça ve İngilizce çevirileri Venuti, Aixela ve Newmark'ın makro ve mikro çeviri stratejileri ekseninde incelenmiştir. Kültürel öğelerin çevirilerinin araştırılmasına ilişkin bir tablo oluşturmak amacıyla alan yazındaki çalışmalar taranmış ve Türkiye özelinde yapılan çalışmaların daha ziyade İngilizce, Almanca ve Fransızcadan Türkçeye çevrilen edebi eserler ve görsel-işitsel metinler üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Türkçe klasiklerin ve popüler romanların diğer dillere çevirileri de kültürel öğeler açısından pek çok araştırmacının çalışma nesnesi olmuştur (örnek olarak bk. Araboğlu 2020, Bayraktar 2022, Çekçi ve Sancaktaroğlu Bozkurt 2021, Çağlar ve Kalkan 2021, Gülzar 2021, Karabulut ve Erkazancı Durmuş 2018, Özcan Dost ve Güvendi Yalçın 2020, Üçgül 2009, Tekin 2015, Uluşahin 2018).

Söz konusu çalışmalara sıklıkla Newmark, Aixela, Venuti gibi çeviribilim araştırmacılarının sınıflandırma bakış açıları ve yöntemleri yol gösterici olmuştur. Üç dilli yürütülen bu çalışmada da Venuti ve Aixela'nın makro stratejileri altında Newmark ve Aixela'nın mikro stratejileri gözetilerek kapsamlı bir analiz yapılmaya özen gösterilmiş, seçilen sınıflandırmaya girmeyen karşılıklar için diğer sınıflandırmadan yararlanılmıştır. Aşağıda oluşturulan tabloya bakıldığında Venuti'nin yerileştirme makro stratejisinin Aixela'nın değiştirim stratejisi ile örtüştüğü, yabancılaştırma makro stratejisinin ise Aixela'nın korunum stratejisine denk geldiği görülebilir. İstikrar sağlamak bakımından Aixela'nın mikro stratejileri söz konusu olduğunda makro stratejiler de yine Aixela'dan seçilmiş; Newmark'ın mikro stratejilerinin uygun olduğu örneklerde ise Venuti'nin makro stratejileri yol gösterici olmuştur.

Aixela'ya Göre Makro Stratejiler	
Değiştirim	Korunum
Aixela'ya Göre Mikro Stratejiler	
Eşanlamlılık	Tekrar
Sınırlı Evrenselleştirme	Yazımsal Uyarlama
Tam Evrenselleştirme	Kelimesi Kelimesine Çeviri
Yerele Dâhil Etme	Metin Dışı Açıklama
Silme	Metin İçi Açıklama
Özerk Yaratıcılık	
Venuti'ye Göre Makro Stratejiler	
Yerlileştirme	Yabancılaştırma
Newmark'a Göre Mikro Stratejiler	
Açıklama	Yazımsal Uyarlama
Uyarlama	Yapısal Ödünçleme
Silme	Ödünçleme
Belirtikleştirme	Birebir Çeviri
Anlam Çözümlemesi	
Kültürel Eşdeğerlik	
İşlevsel Eşdeğerlik	
Betimleyici Eşdeğerlik	

Tablo 1

Aixela, Venuti ve Newmark'a göre Makro ve Mikro Stratejiler⁷

Her ne kadar yukarıdaki tabloda yerlileştirme/değiştirim ve yabancılaştırma/korunum makro stratejileri altında belli mikro stratejiler yer alsada

7

Tabloda geçen ve özgün kaynaklarda İngilizce yer alan çeviri stratejilerinin Türkçe karşılıklarına ilişkin Türkçe alan yazında fikir birliği olmamakla birlikte, yapılan tarama sonucunda söz konusu karşılıklar belirlenmiş olup, stratejilerin İngilizce karşılıkları şu şekildedir: Aixela'ya Göre Makro Stratejiler: Değiştirim (İng. Substitution), Korunum (İng. Conservation); Aixela'ya Göre Mikro Stratejiler: Eşanlamlılık (İng. Synonym), Sınırlı Evrenselleştirme (İng. Limited Universalization), Tam Evrenselleştirme (İng. Absolute Universalization), Yerele Dâhil Etme (İng. Naturalization), Silme (İng. Deletion), Özerk Yaratıcılık (İng. Autonomous Creation), Tekrar (İng. Repetition), Yazımsal Uyarlama (İng. Orthographic Adaptation), Kelimesi Kelimesine Çeviri (İng. Linguistic (non-cultural) Translation), Metin Dışı Açıklama (İng. Extratextual Gloss), Metin İçi Açıklama (İng. Intratextual Gloss); Venuti'ye Göre Makro Stratejiler: Yerlileştirme (İng. Domestication), Yabancılaştırma (İng. Foreignization); Newmark'a Göre Mikro Stratejiler: Açıklama (İng. Paraphrase), Uyarlama (İng. Adaptation), Silme (İng. Omission), Belirtikleştirme (İng. Explication), Anlam Çözümlemesi (İng. Componential Analysis), Kültürel Eşdeğerlik (İng. Cultural Equivalent), İşlevsel Eşdeğerlik (İng. Functional Equivalent), Betimleyici Eşdeğerlik (İng. Descriptive Equivalent), Yazımsal Uyarlama (İng. Transcription), Yapısal Ödünçleme (İng. Calque), Ödünçleme (İng. Loan Words), Birebir Çeviri (İng. Literal Translation).

Aixela'nın (1996) da ifade ettiği gibi kültüre özgü öğeleri incelerken kültürel uzaklık ve kültürel yakınlık göz önüne alınarak nihai sonuca varmak gerekir. Belli bir sütunda yer alan mikro stratejiler bağlama göre farklı gruplara dâhil olabilmektedir. Dolayısıyla kültürel olarak yakın olan diller arasında çeviri yapılırken yabancılaştırma/korunum başlığı altında yer alan kelimesi kelimesine çeviri ve metin içi açıklama, söz konusu kültürel öge erek okur tarafından kolayca anlaşılabilmesi için yerleştirme stratejisi olarak da düşünülebilir. Ancak inceleme bölümünde yukarıdaki tabloda yer alan sınıflamaya sadık kalınmıştır. Ayrıca, bazı kuramcılar ikili-üçlü strateji (Newmark 1988) kullanan bazı çevirmenlerin kararlarını melez diye de nitelendirme eğilimindedir.

Bir sonraki bölümde temsili örnekler üzerinden bir inceleme yapılacaktır.

3. Kültürel Öğeler ve Çeviri Yöntemleri Açısından Karşılaştırmalı Çözümleme

3.1. Dilsel Öğeler

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nün İtalyanca çevirisinin ardından kendisine “Türk Edebiyatının Kralı” sıfatı yakıştırılan Ahmet Hamdi Tanpınar bu eserinde, pek çok kalıplaşmış dil birimine yer verir. Bunun nedenlerinden biri, Tanpınar'ın dil konusundaki duyarlılığıdır. Yazarın romanlarında sıkça rastlanılan atasözü ve deyimler, kahramanların dünya görüşü, olaylar karşısında gösterdikleri tepkiler, yaşam biçimi, gelenek, görenek ve inançları hakkında ipuçları içerir. Romanda yoğun şekilde yer alan atasözleri ve deyimleri kahramanlarla ilişkilendirmek de mümkündür.

Konuyla ilgili tespit edilen örnekler aşağıda sunulmaktadır.

KM (Kaynak Metin)	“Arkadaşlarımın çoğu gibi mektebe lalalarla, uşaklarla gitmedim. [...] Hiç kimse mektebe giderken bin türlü sıkı tembihle beni öpmeyi, ne de akşamüstü yolumu dört gözle beklediler. ” (23).
Almanca EM (Erek Metin)	“Auch wurde ich nie zum Abschied geherzt und mit tausenderlei Ermahnungen losgeschickt, genausowenig, wie irgend jemand abends sehnsüchtig auf mich wartete. ” (27).
Arapça EM	لم أكن أذهب إلى المدرسة مثل أكثر زملائي مع المربيّات والمربيّين... ولم يقبلني أحد برفقة ألف تنبيه حازم عندما أخرج إلى المدرسة، ولم ينتظروا انصرافي مساءً يفرغ الصبر. (26)
İngilizce EM	“I wasn't accompanied to school by a servant or page, as most of my friends were. [...] No one kissed me and sent me off to school with a thousand warnings, nor did anyone wait impatiently for my arrival home.” (20).

Örnek 3.1.1

Birinci örnekte çevirmenlerin üçü de, kaynak dilde “çok isteyerek veya özleyerek beklemek” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan “dört gözle beklemek” deyimini erek dile çevirmişler, ancak bunu yaparken

kaynak metindeki deyimini, yine bir deyim olarak aktarmak yerine, erek dile düz bir şekilde aktarmışlar, başka bir deyişle Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "işlevsel eşdeğerlik" mikro stratejisinden yararlanmışlardır.

KM	"Sonra da böyle bir şey vâki olsa bile babamı başı ucunda meys ve perişan, iki gözü iki çeşme ağlar, yakasını yırtar görmesi elbette ki çok başka türlü tesir ederdi." (64)"
Almanca EM	"[...] dann hätte es doch einen ganz anderen Endruck gemacht, wenn mein Vater am vermeintlichen Totenbett meiner Tante gesessen und sich die Haare gerauft und die Augen ausgeweint hätte." (74)
Arapça EM	فإن رؤيتها أبي إلى جانب رأسها يبكي وعيناه كئيبين، وممزقا باقة قميصه لا بد من أن يؤثر فيها. (70)
İngilizce EM	"And -even if she had been destined to rise again from the dead- my father would have been standing at the head of her grave, desperate and aggrieved, beating his head with his hands and tearing at his clothes, with tears flowing from his eyes - all of which would have ensured a happy outcome." (63).

Örnek 3.1.2

İkinci örnekte, kaynak dilde "sürekli veya çok ağlamak" (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan "iki gözü iki çeşme ağlamak" deyimini Almanca çevirmen Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "kültürel eşdeğerlilik" mikro stratejisinden yararlanarak "sich die Augen ausweinen" şeklinde yine bir deyim olarak erek dile aktarıp anlamı karşılamaya çalışırken, İngilizce çevirmen kaynak metindeki deyimini Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "işlevsel eşdeğerlik" mikro stratejisinden yararlanarak erek dile düz bir şekilde aktarmış, Arapça çevirmen ise Aixela'nın "korunum" makro stratejisi ve "kelimesi kelimesine çeviri" mikro stratejisinden yararlanmıştı.

KM	"Daha beş yaşından itibaren bir fareye benzeyen küçücük yüzünde alabildiğine açılmış gözleriyle ve alabildiğine delik kulaklarıyla evin içinde olan biten ne varsa hepsinin aslını öğrenmeğe çalışmıştı." (170).
Almanca EM	"Schon mit fünf hatte sie versucht, mit ihren weit aufgerissenen Mäusen und gespitzten Ohren genau herauszufinden, was bei ihr zu Hause so vor sich ging." (192).
Arapça EM	ومنذ كانت في الخامسة من عمرها تنظر بعينها المحملتين إلى أقصى حد بوجهها الشبيه بالفأرة، وبأذنيها المترصنتين لكل ما يجري في البيت لتعرف أصله وفصله. (181)
İngilizce EM	"She frequently made the claim -her eyes stretching as wide as her little mouse-like face could bear- that from the age of five she'd done everything in her power to uncover the truth behind whatever domestic saga was unfolding at home." (174-175).

Örnek 3.1.3

Yukarıdaki örnekte, kaynak dilde "olup bitenleri çabuk haber alan kimse" (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan "kulağı delik" deyimini İngilizce çevirmenler erek metne aktarmamış, başka bir ifadeyle onu çıkarmıştır. Bu

durum Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "silme" mikro stratejisine karşılık gelmektedir. Fakat çevirmenin muhtemelen bilinçli olarak tercih ettiği bu yöntem metinde anlam kaybına yol açabilir. Almanca çevirmen kaynak metindeki deyim Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "kültürel eşdeğerlik" mikro stratejisinden yararlanarak "gespitzte Ohren" şeklinde yine bir deyim olarak erek dile aktarırken, Arapça çevirmen ise Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "açıklama" mikro stratejisinden yararlanarak deyim erek dilde "وبأذنيها المترصدتين" (bekleyen, gözlemleyen kulaklarıyla) diye aktarmıştır.

KM	"Nermin Hanımın masasının yanı başındaki sandalyede oturuyor, onu dinliyor, her gün değişen şapkalarını bir "Mâşallah!" çekerek methediyor, [...]" (235).
Almanca EM	"Er musste auch nicht draußen vor der Tür warten, sondern saß neben Nermins Schreibtisch, hörte ihr zu, äußerte sich überschwenglich über die stets neuen Hüte, die sie trug, [...]" (261).
Arapça EM	فجلس على الكرسي المجاور لطاولة السيدة نرمين، ويستمع إليها، ويمتدح القبعات التي تغيرها كل يوم قائلًا: ما شاء الله. (250)
İngilizce EM	"He sat in a chair next to Nermin Hanım's desk, listening to her stories and praising her hats -there was a new one every day and each one deserving of a masallah! " (243)

Örnek 3.1.4

Dördüncü örnekte, kaynak dilde "Ne güzel, Allah nazardan saklasın" (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan "'Mâşallah' çekmek" deyimini Almanca çevirmen erek metne aktarmamış, başka bir ifadeyle onu çıkarmıştır. Bu durum Venuti'nin "yerlileştirme" makro stratejisi ve Newmark'ın "silme" mikro stratejisine karşılık gelmektedir. Arapça çevirmen kaynak metindeki deyim erek dile "قائلًا: ما شاء الله" şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir zira bu kavram onun yabancıdır, İngilizce çevirmenler ise metin içerisinde yaptıkları çeviriye ek olarak, romanın sonuna ekledikleri "Notlar" [Notes] bölümünde, "maşallah: praise God, wonderful" diye bir açıklama yaparak Aixela'nın "korunum" makro stratejisi ile "yazımsal uyarılama" ve "metin dışı açıklama" mikro stratejilerinden yararlanmıştır.

KM	"Yakın akrabalarımızı, dostlarımızı mı feda edeceğiz? Hayır. Ben bir iki günah keçisi almak niyetindeyim." (254).
Almanca EM	"Etwa unsere Freunde und Verwandten opfern? Keineswegs. Ich bin vielmehr der Auffassung, wir sollten ein paar Sündenböcke einstellen." (281).
Arapça EM	هل سنضحى بأقربائنا وأصدقائنا المقربين؟ لا، أنا أنوي إدخال عدة أضياعي... (270)
İngilizce EM	"Are we to sacrifice our closest friends and relatives? Of course not. I plan to have several scapegoats on hand." (263).

Örnek 3.1.5

Beşinci örnekte, kaynak dilde “Gerçek sorumluları korumak amacıyla suç, kabahat vb. olumsuzlukların sebebi olarak gösterilen kişi, kurum, nesne vb.” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan “günah keçisi” deyimini Arapça çevirmen erek metne aktarmamıştır. Bu durum Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “silme” mikro stratejisine karşılık gelmektedir. Almanca ve İngilizce çevirmenler ise kaynak metindeki deyimini Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “kültürel eşdeğerlik” mikro stratejisinden yararlanarak aynı imgeyle “Sündenbock” ve “scapegoats” şeklinde yine bir deyim olarak erek dile aktarmışlardır. Burada üç kültürde de kullanılan imgenin aynı olduğuna dikkat çekmek gerekir.

KM	“[...] murdar öldüğüne yanmaz kendisine öd ağacından tabut ister [...]” (304).
Almanca EM	... (336)
Arapça EM	مات جنباً ويريد تابوتا من خشب البخور. (324)
İngilizce EM	“It’s just as the saying goes: the blasphemous man builds his casket out of firewood. ” (314).

Örnek 3.1.6

Yukarıdaki örnekte, kaynak dilde “kişinin kendi durumunun vahametine, sefaletine bakmayıp lüksten de geri kalmak istememesi” anlamında kullanılan “murdar öldüğüne yanmaz kendisine öd ağacından tabut ister” atasözünü Arapça çevirmen Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “kültürel eşdeğerlik” mikro stratejisinden yararlanarak benzer imgeyle “مات جنباً ويريد تابوتا من خشب البخور” (kendisi bir tarafta ölürken bahur (tütsü) ağacından tabut ister) şeklinde yine bir atasözü olarak erek dile aktarmıştır. İngilizce çevirmenler ise kaynak dildeki bu atasözünü olduğu gibi çevirmeyi deneyerek Venuti’nin “yabancılaştırma” makro stratejisi ve Newmark’ın “birebir çeviri” mikro stratejisinden yararlanmışlardır ancak önermiş oldukları “the blasphemous man builds his casket out of firewood” ifadesi, “günahkâr adam tabutunu yakılacak odundan yapar” anlamına gelmektedir ve kaynak metindeki atasözünü karşılamak şöyle dursun, çok farklı bir anlama gelmektedir. Çevirmenin, “öd ağacının” karşılığını bulmakta zorlandığı ve atasözünün anlamını eksik aktardığı söylenebilir. Almanca çevirmen ise kaynak dildeki bu atasözünü erek metne aktarmamış, başka bir ifadeyle onu çıkarmıştır. Bu durum Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “silme” mikro stratejisine karşılık gelmektedir.

3.2. Gündelik Hayata İlişkin Ögeler

KM	“Üçüncü saat babamın koyun saati idi, pusulalı, kıblenümalı , takvimli, alaturka ve alafranga, mevcut ve gayrimevcut bütün zamanları sayan acayip bir saati bu.” (29).
Almanca EM	“Die dritte Uhr bei uns zu Hause war die Taschenuhr meines Vaters, ein seltsames Ding mit Kalender und Kompass für den Norden und für Mekka , das neben der türkischen und europäischen auch noch alle möglichen und unmöglichen anderen Zeiten anzeigte.” (34).
Arapça EM	أما الساعة الثالثة فهي ساعة العب لدى والدي. كانت تلك ساعة عجيبة فيها بوصلة وتقويم، وتشير إلى القبلة، وتضبط وفق التوقيت الإفريقي والتركي، والتوقيتات الموجودة وغير الموجودة كلها. (32)
İngilizce EM	“The third timepiece in our household was my father’s pocket watch, a strange contraption equipped with a compass, a hand that showed the direction of Mecca , and a calendar of universal time that told both existent and nonexistent <i>alaturca</i> and <i>alafranga</i> time.” (26).

Örnek 3.2.1

19. yüzyılın sonuna kadar, özellikle sosyal statüsü ve maddi durumu iyi olanlar tarafından kible yönünü tayin etmekte kullanılan, işçilik açısından birer sanat eseri sayılabilecek ve bugün artık müzelerin vitrinlerinde rastlayabileceğimiz “kıblenümalı saatler” erek kültür okuru, özellikle de kültürel açıdan uzak erek kültür okuru için zorluk yaratabilmektedir. Nitekim Almanca ve İngilizce çevirmenler bu durumun farkında olduğundan, “kıblenümalı saat” ifadesini erek kültür ortamına aktarırken Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejisine başvurarak erek kültür tarafından kavramın anlaşılabilmesini amaçlamışlardır. Bu durumda meraklı bir okurun yapacağı ilk şey, daha ayrıntılı bilgi edinmek için sözlük ve/veya arama motorlarına başvurmak olacaktır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “وتشير إلى القبلة” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira bu dini terim onun yabancıdır.

KM	“[...] semt bakkalındaki hesabımı da her akşam yalvara yakara aldığım kırk beşlikler kabartmıştı.” (203).
Almanca EM	“Meine Rechnung bei ihm schwoll fortwährend an, insbesondere wegen der Halbliterflaschen Raki , [...]” (228).
Arapça EM	ولهذا قدم لي إمكانية واسعة للذين، يزيد كل يوم ثمن قارورة شراب أخذها بالتوصل. (215)
İngilizce EM	“And my tab at the corner shop grew with the number of forty-fives of raki I begged the shopkeeper to give me every evening...” (209).

Örnek 3.2.2

İkinci örnekte yer alan “kırk beşlik” terimi 1950’li yıllarda rakı için kullanılmaktaydı. Ancak yanılmamak gerekir, burada kastedilen 45 cc, yani rakının miktarı değil, alkol oranıdır (%45). Bugün ise rakıdan, daha doğrusu şişenin büyüklüğünden söz ederken 35’lik, 50’lik, 70’lik, 100’lük ve 150’lik terimleri kullanılır. İngilizce çevirmenler Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “kelimesi kelimesine çeviri” mikro stratejisi ile “rakı”

sözcüğünü ekleyerek Newmark'ın “belirtikleştirme” mikro stratejisinden yararlanırken, “kırk beşlik” teriminin erek kültür tarafından anlaşılabilmesini amaçlamışlardır. Aynı şekilde Almanca çevirmen de Aixela'nın “korunum” makro stratejisi ile “Halbliterflasche” sözcüğünü ekleyerek “metin içi açıklama” ve “rakı” sözcüğünü ekleyerek Newmark'ın “belirtikleştirme” mikro stratejilerinden yararlanmıştır. Arapça çevirmen ise Aixela'nın “değiştirim” makro stratejisi ile “rakı”yı içkiye dönüştürerek “tam evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanmıştır.

KM	“Bir nesil evvelin şiir ve hayal lügatinden orta sınıfa geçmiş takma adlarla anılan genç, güzel kadınlar, tecrübesiz kızlar, ılık gazoz şişelerimizden ve yapışkan şurup bardaklarımızdan çıkıp karşımızda soyunmağa başladılar.” (138).
Almanca EM	“Junge schöne Frauen und unerfahrene Mädchen mit falschen Namen, die aus dem verbürgerlichten Poesie- und Traumvokabular der Vorgeneration stammten, entstiegen unseren Flaschen mit lauwarmer Limonade und unseren Gläsern mit klebrigen Fruchtsaft und begannen sich vor uns zu entkleiden.” (95).
Arapça EM	بدأ الشباب المذكور بأسماء مستعارة من قاموس شعر الجيل السابق ومخيلته التي انتقلت إلى الطبقة الوسطى بصحبة النساء الجميلات والفتيات قليلات التجربة يخرجون من زجاجات المياه الغازية الدافئة. (148)
İngilizce EM	“And we could hear of innocent young girls, the kind known by sobriquets taken from the poetic and imaginary lexicon of the previous generation, to aid their ascent into the middle class; these fair creatures emerged from our lukewarm cordials and lemonades before removing their clothes before our very eyes.” (142).

Örnek 3.2.3

Üçüncü örnekte, kaynak dilde “meyve esansı, şeker ve karbon asidi ile yapılan, basınçlı hava ile şişelere doldurularak hazırlanan içecek” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan “gazoz” sözcüğünü Almanca çevirmen Aixela'nın “değiştirim” makro stratejisi ve “sınırlı evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanarak erek dile aktarmaya çalışmıştır. Çeviride erek dil okurunun daha aşına olduğu bir karşılığa yer vermek amacıyla, kaynak metindeki “gazoz”u limonataya dönüştürmüştür. Arapça çevirmen ise Aixela'nın “korunum” makro stratejisi ve “gazlı ılık içecek” şeklinde betimleyerek “metin içi açıklama” mikro stratejisine yer vermiştir. Böylelikle erek kültür tarafından daha rahat bir anlaşılabilirlik amaçlanmıştır. İngilizce çevirmenler Venuti'nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve İngilizlere özgü bir içecek olan “cordial”e yer vererek Newmark'ın “kültürel eşdeğerlik” mikro stratejisinden yararlanmışlardır.

3.3. Toplumsal Ögeler

Bu başlık altında makam-mevki, rütbe, kurum, meslek, parti vs. belirten kültürel öğelere rastlanılmaktadır. Ancak bunlar aşağıda da görüldüğü üzere, 20. yüzyılın başlarında kullanılan ancak bugün eskimiş kabul edilen sözcükler de olabilmektedir.

KM	“Adım başında muvaakkithaneler vardı.” (24).
Almanca EM	“Auf Schritt und Tritt fand man Stätten vor, an denen man die offiziellen Gebetszeiten erfragen konnte. ” (29).
Arapça EM	كان هناك موقت خانة كل خطوة تقريبا. (28)
İngilizce EM	“ Time-setting workshops could be found almost everywhere in the city.” (21).

Örnek 3.3.1

1470 yılında kurulan ilk muvaakkithane Fatih Camii muvaakkithanesi olup, buranın başına da ilk muvakkit kabul edilen ünlü bilim insanı Ali Kuşçu getirilmiştir. Muvakkithaneler (Arapça *muvaqqit* + Farsça *Hane*), çeşitli aletler yardımıyla namaz vakti ve saatinin tespit edildiği, küçük çapta astronomi çalışmalarının yapıldığı mekânlardı. Arapça çevirmen söz konusu bu ögeyi erek kültür ortamına olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Ne var ki erek dilin kültürel açıdan yakın olduğu bu örnekte çevirmen bu kez başka bir tehlike ile karşı karşıyadır. Zira erek dil okuru için “موقت خانة” sözcüğü bir şey ifade etmeyecektir, çünkü Arapçada böyle bir kavram yoktur. Çeviribilimde “yalancı eşdeğer” olarak nitelendirilen bu durum Türkçeden Arapçaya yapılan çevirilerde sıkça karşımıza çıkabilmektedir. Almanca ve İngilizce çevirmenler ise Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejisine yer vermiştir. Özellikle Almanca çevirmen “Stätten, an denen man die offiziellen Gebetszeiten erfragen konnte” [Namaz saatlerinin öğrenilebileceği yerler] şeklinde ayrıntılı bir betimleme yaparak bu kavramın erek kültür tarafından daha rahat anlaşılabilmesini amaçlamış, bir yandan da bu kavramın farklı bir kültüre ait olduğunun ipuçlarını vermeye devam ederek, erek okuru yönlendirmiştir.

KM	“İkinci karısı saraydan çırağ edilmiş, Abdülhamit’le senli benli konuştuğu söylenen çok kibar bir Çerkesti.” (38).
Almanca EM	“Seine zweite Frau war eine vornehme Tscherkessin, die zum Sultanshareem gezählt und angeblich vertraulichen Umgang mit Sultan Abdülhamit gehabt hatte. ” (45).
Arapça EM	أما زوجته الثانية فقد كانت شركسية سليمة أكابر من <u>عاملات القصر</u> .
İngilizce EM	“His second wife was a elegant Circassian who had served in the Ottoman palace and was said to have once been intimate with Sultan Abdülhamid.” (36).

Örnek 3.3.2

“Çırağ edilmek” deyimini, Osmanlı haremde yetişmiş genç kızların saray dışına, İstanbul ya da civardaki illere gelin olarak verilmesi, komutan ya da siyasetçilerle evlendirilmesi geleneğini ifade etmektedir. Almanca ve İngilizce çevirmenler, günümüzde kaynak metin okurunun dahi anlamını çözmekte zorlanabileceği bu deyim Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejisinden yararlanmak suretiyle erek

metne aktarmaya çalışmıştır. Erek metinde açıklamayı tercih etmelerinin nedeni, erek kültür tarafından kavramın anlaşılabilmesini sağlamaktır. Arapça çevirmen ise kaynak metinde geçen bu deymi erek dile aktarırken “*عاملات القصر*” (saray çalışanları) ifadesine yer vermiş, iletiyi tam olarak karşı tarafa aktaramamıştır.

KM	“Fakat ne saatini bedava tamir eden Nuri Efendiye , her zaman yardımını gördüğü Abdüsselâm Beye , [...]” (44).
Almanca EM	“Da er aber weder mit Nuri Efendi , der ihm seine Uhr umsonst reparierte, noch mit Abdüsselâm Efendi , der ihn jederzeit unterstützte, [...]” (51).
Arapça EM	ولكنه لم يكن يستطيع اظهار العداوة بشكل صريح لنوري أفندي الذي يصلح له ساعته مجانا، ولا لعبد السلام بيك. (48)
İngilizce EM	“Even so, Nuri Efendi still repaired my father’s watch for free, and Abdüsselam Bey was always willing to extend a helping hand, while the hunter Nasit Bey’s support for my father was boundless.” (41).

Örnek 3.3.3

Yukarıdaki örnekte, kaynak dilde “günümüzde bey unvanından farklı olarak özel adlardan sonra kullanılan ikinci derecede bir unvan” anlamında kullanılan “efendi” ve “erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü” ve “zengin, ileri gelen kimse” anlamında kullanılan “bey” (bkz. Türkçe Sözlük) sözcüğü İngilizce çevirmenler tarafından Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” ile “metin dışı açıklama” mikro stratejilerinden yararlanılarak erek dile aktarılmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde Almanca çevirmen de Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” stratejilerinden yararlanmıştır ancak bir hatalı alımlama söz konusudur çünkü çevirmen “bey” yerine de “efendi” sözcüğünü kullanmıştır. Oysa bu öğelerin içinde örüntülendikleri bağlama baktığımızda, “Efendi” ile “Bey” arasındaki fark açık seçik bir şekilde ortaya çıkmaktadır: “Nuri *Efendi*” çok az tahsil görmüş, gördüğü dersler de cami derslerinden ibaret, maddiyata önem vermeyen, eskiyi ve geleneği temsil eden ve saatlere dair derin bir bilgi birikimi bulunan bir saatçi ustasıdır; oysa âdeta Osmanlı İmparatorluğu’nun bir timsali olan yirmi-otuz odalı bir konakta yaşayan “Tunusluzâde Abdüsselâm *Bey*” gerçek bir İstanbul beyefendisi olup Şura-yı Devlet azasıdır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu iki sözcüğü erek dile “نوري أفندي” ve “عبد السلام بيك” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Türkçe kökenli olan her iki sözcüğün Arapçaya ödünçleme yoluyla girmiş olduğunu da belirtmek yerinde olacaktır.

3.4. Dinsel Öğeler

Bu başlık altında hicri takvim, oruç, namaz vakitleri, abdest, tarikat vb. belirten ve İslam dini ile ilgili kültürel öğelere rastlanmaktadır.

KM	“Babam istediği kadar doğum günümü eski bir kitabın arkasına 16 Receb-i Şerif, sene 1310 diye kaydetmiş olsun, asıl Hayri İrdal’ın doğum tarihi bu saatin elime geçtiği gündür diyebilirim.” (23).
Almanca EM	“Mag mein Vater auch auf der Rückseite eines alten Buches nach alter Zeitrechnung als meinen Geburtstag den 16. Recep 1310 eingetragen haben, so ist doch der wahre Hayri İrdal an dem Tag zur Welt gekommen, als er jene Uhr bekam.” (28).
Arapça EM	مهما كان إصرار والدي على تسجيل تاريخ ميلادي خلف كتاب قديم ١٦ رجب الشريف ١٣١٠، فإنه يمكنني القول إن يوم مولد خيري إردال هو يوم وقوع تلك الساعة بيدي. (27)
İngilizce EM	“When my father recorded my birthday in the back of an old book as the sixteenth day of the holy month of Receb in the year 1310 of the Islamic calendar , he did so with the same conviction as I do now, in proclaiming that Hayri İrdal’s true date of birth was the very day he received this watch.” (20).

Örnek 3.4.1

Almanca çevirmen, çeviride kültüre özgü özelliklerini de gözeterek kaynak kültürde hicri takvim usulüne göre hesaplanan “16, Receb-i Şerif, sene 1310” tarihini, Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” ile “metin içi açıklama” mikro stratejilerine başvurarak erek dile aktarmaya çalışmıştır. İngilizce çevirmenler de aynı yolu izlemiştir, tek fark, bunlara ek olarak Aixela’nın “metin dışı açıklama” mikro stratejisine de yer vermiş olmalarıdır. Çevirmenler, İslam dinine ait kültürel açıdan uzak bu ögeyi romanın sonuna ekledikleri “Notlar” bölümünde ayrıca açıklayarak, konunun erek dil okurları tarafından daha rahat anlaşılabilmesini amaçlamışlardır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “١٦ رجب الشريف ١٣١٠” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira hicri takvim onun yabancıdır.

KM	“Operatör, bir başka medyumda, meselâ eski bir Kadiri şeyhinin oğlu olan Hüsni Beyde, [...]” (172).
Almanca EM	“Wenn jener mit einem anderen Medium arbeitete, zum Beispiel mit Hüsni, dem Sohn eines alten Ordensoberhauptes , [...]” (195).
Arapça EM	مثلا السيد حسنو ابن شيخ القادرية السابق يسمع قضية تصفية الأرواح بالغلط من السيدة صبرية. (184)
İngilizce EM	“... A matter thoroughly discussed by the medium Hüsni Bey, a son of the old sheikh Kadiri , the tenor of conversation changed dramatically.” (177).

Örnek 3.4.2

Yukarıdaki örnekte, kaynak dilde “Şeyh Abdülkadir Geylani tarafından XI. yüzyılda kurulan tarikatın ileri geleni” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan “Kadiri şeyhi” ifadesi İngilizce çevirmenler tarafından Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “yazımsal uyarılma” mikro stratejisinden yararlanılarak erek dile aktarılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde “yabancılaştırılmış” bir metinde iletinin erek okura ne oranda ulaştığı, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Almanca çevirmen Aixela’nın “değiştirim” makro stratejisi ve “Kadiri şeyhi”ni tarikat liderine dönüştürerek

“tam evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanmıştır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “شيخ القادرية” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira bu tarikat onun yabancıısı değildir.

KM	“Günde beş vakit namaz, ramazanlarda iftar, sahur , her türlü ibadet saatle idi.” (24).
Almanca EM	“Das rituelle Gebet fünfmal am Tag, zur Ramadanzeit der Fastenbeginn und das Fastenbrechen , jede Art von Andacht also war an eine bestimmte Uhrzeit gebunden.” (29).
Arapça EM	أوقات الصلوات الخمس في اليوم، والإفطار والسحور في رمضان. (27)
İngilizce EM	“The clock dictated all manner of worship: the five daily prayers, as well as meals during the holy month of Ramadan, the evening iftar and morning sahur. ” (21).

Örnek 3.4.3

Almanca çevirmen, kaynak dilde “oruç açma, oruç bozma” anlamında kullanılan “iftar” ve “gün doğmadan önce belirli saatte yenilen yemek” anlamında kullanılan “sahur” (bkz. Türkçe Sözlük) terimlerini, Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejilerine başvurarak erek dile aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, kaynak metindeki sıralama (iftar, sahur) erek dile aktarılırken değiştirilmiştir (sahur, iftar). İngilizce çevirmenler de aynı çeviri yöntemlerini benimsemiştir, tek fark, buna ek olarak Aixela’nın “tekrar” ve “metin dışı açıklama” mikro stratejilerine de yer vermiş olmalarıdır. Çevirmenler İslam dinine ait kültürel açıdan uzak bu öğeyi romanın sonuna ekledikleri “Notlar” bölümünde ayrıca açıklayarak, konunun erek dil okurları tarafından daha rahat anlaşılabilmesini amaçlamışlardır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “الإفطار والسحور في رمضان” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira bu dini terimler onun yabancıısı değildir.

125

KM	“Ne söylendiği gibi Medineli, ne de seyitti. ” (41).
Almanca EM	“Weder stammte er, wie immer wieder behauptet wurde, aus Medina, noch verdiente er den Beinamen Seyit, Nachfahre von Mohammed. ” (48).
Arapça EM	لم يكن السيد لطف الله من المدينة ولا سيدا كما يقال. (45)
İngilizce EM	“He was not from Medina, as most people claimed, nor was he a descendant of the prophet Mohammed. ” (39).

Örnek 3.4.4

Yukarıdaki örnekte, kaynak dilde “Hz. Muhammed’in soyundan olan kimse” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında kullanılan “seyit” terimini, gerek Almanca gerekse İngilizce çevirmenler Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejilerine başvurarak erek dile aktarmaya çalışmışlardır. Almanca çevirmen ayrıca “tekrar” mikro stratejisinden yararlanarak “seyit” terimine erek metinde de yer vermiştir. Arapça

çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “سيد” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira bu dini terim onun yabancıısı değildir.

3.5. Özel İsimler

KM	“Siz burayı daha iyi tanırırsınız. Ben hazretin yalnız bir midye dolmasını bilirim. O da Balıkpazarında satıcı iken...” (209).
Almanca EM	“Sie wissen aber viel besser Bescheid. Ich kenne von alledem hier nur den Muschelreis, und den auch nur aus meiner Zeit als Fischkäufer.” (234).
Arapça EM	انت تعرف المكان هنا أفضل. أنا لا أعرف غير محشي المحار. وهذا عندما يكون في سوق السمك. (222)
İngilizce EM	“You are more familiar with this restaurant than I, Your Grace. I am only familiar with stuffed mussels. I once sold them in the Balıkpazarı...” (215).

Örnek 3.5.1

Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde “adı söylenmeyen bir kimseden söz edilirken kullanılan bir söz” anlamında geçen “hazret” (bkz. Türkçe Sözlük) sözcüğünü çevirmenlerin üçü de erek metne aktarmamış, başka bir ifadeyle onu çıkarmıştır. Bu durum Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “silme” mikro stratejisine karşılık gelmektedir.

KM	“ Yangeldi Asaf Bey, Doktor Ramiz, iki üç ressam, gazeteci...” (177).
Almanca EM	“[...] Asaf der Faule , Doktor Ramiz, ein paar Maler, ein Journalist...” (200).
Arapça EM	نحن موجودون: السيد عساف يانغالدي، الدكتور رامز، بضعة رسامين وصحفيين. (189)
İngilizce EM	“But this was of little import, as the main characters were still there: Lazybones Asaf Bey, Dr. Ramiz, a few painters, a journalist.” (182)”

Örnek 3.5.2

Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde bir işe karışmayarak rahatına bakmak, keyfince yaşamak anlamında kullanılan “Yangeldi” lakabını İngilizce çevirmenler Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “kültürel eşdeğerlilik” mikro stratejisinden yararlanarak yine metaforik olarak “Lazybones” şeklinde erek dile aktarıp kaynak dildeki çağrışımı muhafaza etmeye çalışırken, Almanca çevirmen Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “işlevsel eşdeğerlik” mikro stratejisinden yararlanmış ve kaynak dildeki metaforik bu ifadeyi erek dile düz bir şekilde aktarmıştır. Arapça çevirmen ise Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “yazımsal uyarılama” mikro stratejisinden yararlanarak bu lakabı erek dile “يانغالدي” şeklinde aktarmıştır. Ne var ki erek dil okuru için “يانغالدي” bir şey ifade etmeyecektir, çünkü Arapçada böyle bir kavram yoktur, hatta erek okur yanılıp bunu bir özel isim olarak alımlayabilecektir.

3.6. İktisadi Ögeler

KM	“Babama evimizdeki misafirlik bedelini ve bazı mahkeme masraflarını ödemek için ikide bir koynundan çıkarıp gözümün önünde açtığı büyükçe kesedeki mecidiyeler meğer bütün serveti imiş.” (26).
Almanca EM	“Ihr ganzes Vermögen bestand einzig und allein aus den paar Silbermünzen in ihrem großen Geldbeutel, den sie ein paarmal ostentativ herauszog, um meinem Vater das Logisgeld und einige Gerichtskosten zu bezahlen.” (31).
Arapça EM	وظهر أن المجديات التي كانت في كيس تخرجه من عيها بين فترة وأخرى، وتنفع منه أجرة البيت، ونفقات المحكمة هي كل ثروتها. (29)
İngilizce EM	“Her wealth amounted to no more than the silver pieces stashed in the oversized coin purse she kept buried in her bosom, of which we caught a glimpse only when she had to pay rent or a long-overdue court fee.” (23).

Örnek 3.6.1

Yukarıdaki örnekte, Arapça çevirmen kaynak kültüre ait ve Sultan Abdülmecid'in 1839'da tahta çıkmasından, saltanatın kaldırılmasına (1922) kadar geçen dönem süresince Osmanlı Devleti'nin kullandığı gümüş para birimi olan “mecidiye” sözcüğünü erek metne hiçbir değişiklik yapmadan “المجديات” olarak aynen aktararak Aixela'nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” mikro stratejisini uygulamıştır. Çevirmenin beklentisi, erek dil okurunun, kendisi için “mecidiye” sözcüğü yabancı olmakla birlikte bağlamdan hareketle bunun bir para birimi olduğunu çözebileceği yolunda olabilir. Almanca ve İngilizce çevirmenler ise, mecidiye'nin kültürel açıdan uzak erek metin okuru için yabancı bir kavram olduğunu düşünmüşler ve Aixela'nın “korunum” makro stratejisi ve “metin içi açıklama” mikro stratejilerine başvurarak bunu erek dile aktarmaya çalışmışlardır.

127

KM	“Bir kısmı bana ve kızı acıyorlardı. Bir kısmı da bizi unutuyor, birkaç kuruş için yahut “dünya malı için” babalarının son isteklerine hürmetsizlik eden vereseyle kızıyorlardı.” (92).
Almanca EM	“Manchen taten meine Tochter und ich ganz einfach leid. Andere wiederum scherten sich gar nicht um uns, sondern züchten vielmehr den Erben, die wegen ein paar Kuruş oder »weltlichen Besitzes«, wie sie nannten, den Letzten Willen ihres Vaters missachtet hätten.” (106).
Arapça EM	وقسم منهم يشفق عليّ وعلى ابنتي. وقسم آخر ينسانا، ويغضب من الورثة الذين لم يحترموا رغبة والدهم الأخيرة من أجل بضعة قروش، أو من أجل مال الدنيا. (٩٩)
İngilizce EM	“Some took pity on me and my daughter. Others forgot us altogether, so angry were they with the heirs for disrespecting their father's last wishes at a time when he had only scant worldly possessions to his name.” (93).

Örnek 3.6.2

İkinci örnekte, Almanca çevirmen kaynak kültüre ait bir para birimi olan “kuruş” sözcüğünü erek metne hiçbir değişiklik yapmadan aynen aktararak Aixela'nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” mikro stratejisini

uygulamıştır. Çevirmen, muhtemelen Almanya Federal Cumhuriyeti’nde üç milyona yakın Türk vatandaşının yaşadığını göz önünde bulundurarak erek metin okurunun kaynak kültüre çok da yabancı olmadığını varsayarak Türk para birimini -hâlâ güncel olması nedeniyle de- olduğu gibi muhafaza etmiştir. Ayrıca Almanca kökenli olan bu sözcüğün (Alm. *Groschen*) Türkçeye ödünçleme yoluyla girmiş olduğunu da belirtmek isteriz. İngilizce çevirmenler Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “silme” mikro stratejisine başvururken, Arapça çevirmen ise kaynak metindeki “kuruş” sözcüğünü erek dile “قروش” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir, zira bu para birimi onun yabancıysa değildir.

3.7. Coğrafi Ögeler

KM	“Nuri Efendi her yıl bir takvim neşrederdi. Büyük bir kısmı bir yıl evvelkinden olduğu gibi aktarılan bu takvimi kasım sonlarında yazmağa başlar, şubat ortasında Nuruosmaniye’de bir matbaaya benimle yollardı.” (37).
Almanca EM	“Jedes Jahr gab Nuri Efendi einen Kalender heraus. Mit diesem Werk, von dem ein Großteil mit dem Kalender des Vorjahrs identisch war, begann er Ende November, und Mitte Februar schickte er mich damit zu einer Druckerei in der Nuruosmaniye-Straße .” (43).
Arapça EM	كان نوري أفندي ينشر تقويميا كل عام. والجزء الأكبر من هذا التقويم ينقله من تقويم العام السابق، ويبدأ بكتابته في أواخر تشرين الثاني. وكان يرسله معي في منتصف شباط إلى مطبعة في نوري عثمانية. (40)
İngilizce EM	“Every year Nuri Efendi published an almanac. Toward the end of November, he would begin compiling the material, transferring a large part of the almanac from the previous year, so by the middle of February it would be ready for me to take to the printer in Nuruosmaniye .” (34).

Örnek 3.7.1

Ahmet Hamdi Tanpınar’ın bu eserinde kaynak kültüre ait şehir, semt vs. belirten kültürel ögeler sıkça yer almaktadır. Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde İstanbul Eminönü’nde Kapalıçarşı yakınlarında bir cadde olan “Nuruosmaniye”yi çevirmenlerin üçü de Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” mikro stratejisine başvurarak erek dile aktarmaya çalışmıştır. Almanca çevirmen “Nuruosmaniye-Straße” şeklinde ayrıca “metin içi açıklama” yoluna başvurmuştur.

KM	“[...] büyük fırtınalar, küçük, fakat onun hesabında çok mânalı rüzgârlar, gün dönümleri, şiddetli soğuklar, eyyamı bahur sıcakları [...]” (37).
Almanca EM	“[...] große Stürme, die Jahrestage kleinerer, aber Nuri Efendis Auffassung nach bedeutungsvoller Winde, Perioden heftiger Kälte, Hundstage , [...]” (43).
Arapça EM	والعواصف الكبيرة، والرياح الخفيفة التي تحمل معنى كبيراً وفق حساباته، ومراحل اليوم، والبرد الشديد، وحرارة أيام البخار. (41)
İngilizce EM	“[...] the great storms and the seasonal winds, the latter, according to his calculations, no less relevant than the former; the solstices; the days scheduled to be bitterly cold or unbearably hot [...]” (34).

Örnek 3.7.2

İkinci örnekte, 31 Temmuz ile 7 Ağustos tarihleri arasına denk gelen, yaz mevsiminin en sıcak ve boğucu günlerini ifade eden “Eyyam-ı bahur” kavramını Arapça çevirmen, erek kültür ortamına olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Ne var ki erek dilin kültürel açıdan yakın olduğu bu örnekte çevirmen bir yanılgı içindedir. Zira bu ifade Arapça kökenli olmakla birlikte Türkçe bir kavramdır. Dolayısıyla erek dil okuru için “أيام البخر” bir şey ifade etmeyecektir, çünkü Arapçada böyle bir kavram yoktur. İngilizce çevirmenler “eyyamı bahur” kavramının erek dil okuru tarafından anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla, Aixela’nın “değiştirim” makro stratejisi ve “tam evrenselleştirme” mikro stratejilerine başvurarak bu ifadeyi erek dile “unbearably hot” şeklinde aktarmayı tercih etmiştir. Almanca çevirmen ise bu kavramı Venuti’nin “yerlileştirme” makro stratejisi ve Newmark’ın “kültürel eşdeğerlik” mikro stratejisinden yararlanarak farklı bir imgeyle “Hundstage” şeklinde erek dile aktarmıştır. Antik Yunan’da astroloji (Köpek Yıldızı olarak anılan ve Dünya’dan görünen en parlak yıldız olan Sirius) ile ilintilendirilerek yazın bu günlerine, o sıcakta dışarıya çıkmak için sadece köpeklerin yeterince deli olduğuna ithafen “köpek günleri” denirdi. Arap gökbilimciler ise aşırı sıcak günlerde karşılaşılan bir doğa olayı olan “serap”ı “Köpek Yıldızı’nın gökyüzünden aşağı damlayan salyası” olarak adlandıırırlardı.

3.8. Etnografik Öğeler

KM	“[...] camiin şurasından burasından aşırıdığım kurşun parçalarını leblebiciye satarak tedarik ettiğim Karagöz takımı um [...]” (24).
Almanca EM	“[...] das Schattenspiel , das ich mir hatte besorgen können, indem ich hie und da von einer Moschee Bleistücke klaute und sie an einen Kirchererbshändler verhöckerte, [...]” (28).
Arapça EM	ومجموعة كركوز التي اشتريتها بثمان قطع رصاص سرقتها من بعض أمكنة الجامع وبعتها. (27)
İngilizce EM	“and so it was for the enormous kite I so lovingly assembled with the neighborhood children in the courtyard of our house, and the karagöz puppet set I bought after pilfering scraps of lead from various parts of the mosque and selling them to the chickpea peddler, and Ibrahim Efendi’s fickle goat I sometimes took out to graze in the cemetery in Edirnekapi and along the old city walls, suffering its mischief when I knew all too well that the stubborn beast wasn’t even mine.” (21).

Örnek 3.8.1

Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde “deve derisinden veya mukavvadan kesilip boyanmış insan biçimlerini beyaz bir perde üzerine arkadan ışık vererek yansıtmaya yoluyla oynatmaya dayalı bir gösteri oyunu” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında geçen, kaynak kültüre ait bir etnografik öğe olan “Karagöz takımı”nı İngilizce çevirmenler Aixela’nın “korunum”

makro stratejisi ve “tekrar”, “metin içi açıklama”, “metin dışı açıklama” mikro stratejilerinden yararlanarak, erek dil okurunun daha aşına olduğu bir karşılığa yer vermek amacıyla, “the karagöz puppet set” olarak erek dile aktarmışlardır. Amaç, kültürel açıdan uzak bir dil olan Türkçeye özgü bu kültürel ögeyi açıklayarak, romanın erek dil okurları tarafından daha rahat anlaşılabilmesini sağlamaktır. Almanca çevirmen Aixela’nın “değiştirim” makro stratejisi ve “Karagöz takımını” gölge oyununa dönüştürerek “tam evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanmıştır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu ifadeyi erek dile “ومجموعة كركوز” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir zira bu gölge oyunu onun yabancıları değildir.

KM	“Ayrıca sandık sandık mücevherat, altın ve gümüş evanî, kadın hullyatı, yüzükler, çelenkler, mâşallahlar... ” (219).
Almanca EM	“Kistenweise Geschmeide, goldene und silberne Gefäße, Schmuckgegenstände, Ringe, Diademe, Maşallah - Talismane... ” (244).
Arapça EM	وغير هذا ثمة صناديق مجوهرات، وأوان من الذهب والفضة، وحلي، وخواتم، وأكلیل وما شاء الله. (232)
İngilizce EM	“And chest after chest overflows with gems and jewels, gold and silver bowls, ladies’ ornamental jewelry, rings, chains, evil-eye talismans... ” (226).

Örnek 3.8.2

Yukarıdaki örnekte, kaynak metinde “nazar değmemesi için çocukların üzerine takılan veya çeşitli araç, bina vb. yerlere asılan, üstünde ‘maşallah’ yazılı nazarlık” (bkz. Türkçe Sözlük) anlamında geçen, kaynak kültüre ait bir etnografik öge olan “Maşallah”ı İngilizce çevirmenler Aixela’nın “değiştirim” makro stratejisi ve “sınırlı evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanarak erek dile aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca yukardaki örnekte de belirtildiği gibi romanın sonuna eklenen “Notlar” bölümünde de bir açıklama yer almakta, ancak bu açıklama bu bağlamda verilmek istenen anlamı tam karşılamamaktadır. Almanca çevirmen Aixela’nın “korunum” makro stratejisi ve “tekrar” ile Newmark’ın “anlam çözümlemesi” mikro stratejilerinden yararlanmıştır. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu etnografik ögeyi erek dile “ما شاء الله” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir. Ne var ki erek dilin kültürel açıdan yakın olduğu bu örnekte çevirmen bir yanılgı içindedir, dolayısıyla bu durum tipik bir “yalancı eşdeğerler” örneğidir. Zira bu ifade Arapça kökenli olmakla birlikte Türkçe bir kavramdır. Dolayısıyla erek dil okuru için “ما شاء الله”, “Allah ne güzel dilemiş/istemiş, Allah nazardan saklasın’ anlamlarında beğenme duyguları bildiren bir söz”ü (bkz. Türkçe Sözlük) ifade etmektedir.

KM	“Aman beyefendi, dedim, hangi artist, hangi büyük...Arz ettim, sesi çirkin, sonra kabiliyetsiz... Sonra cahil. Daha İsfahanla Mahuru, Rastla Acemaşıranı birbirinden ayıramıyor. ” (223).
Almanca EM	“Aber hören Sie mal, was heißt hier Künstlerin? Ich bitte doch zu beachten, dass sie eine furchtbare Stimme hat und jeglichen Talents ist. Noch dazu völlig unwissend. Sie kann die Tonart nicht von der anderen unterscheiden. ” (249).
Arapça EM	قلت: «أرجوك يا حضرة السيد، أي فنانة وأي كبيرة... شرحت لك، صوتها قبيح، ثم إنها غير موهوبة... وهي جاهلية. إنها لا تستطيع أن تميز بين الأصفيهان والمهمور، وبين الرست والعجم شيراني. (237)
İngilizce EM	““But please, Beyefendi,” I implored. “An artist? A true artist? In my modest opinion, her voice is wretched. She simply has no talent. And then, of course, she knows nothing at all about music. She has no understanding of Turkish makams: she can’t tell the difference between a Mahur and an Isfahan, a Rast from an Acemasiran. ” (230).

Örnek 3.8.3

Yukarıdaki örnekte yer alan ve her biri Klasik Türk Müziğinde bir makam olan terimleri Almanca çevirmen Aixela'nın “değiştirim” makro stratejisi ve “İsfahan, Mahur, Rast ve Acemaşıranı”ı daha kapsayıcı bir terim olan “makam”a dönüştürerek “tam evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanarak erek dile aktarmıştır. Aynı şekilde İngilizce çevirmenler de Aixela'nın “değiştirim” makro stratejisi ve “tam evrenselleştirme” mikro stratejisinden yararlanmışlardır. Buna ek olarak Aixela'nın “korunum” makro stratejisinden yararlanarak, “tekrar” ile “metin dışı açıklama” mikro stratejilerine de yer vermişlerdir. Arapça çevirmen ise kaynak metindeki bu etnografik ögeyi erek dile “الأصفيهان والمهمور، وبين الرست والعجم شيراني” şeklinde olduğu gibi aktarmakla yetinmiştir zira bu makamlar onun yabancıları değildir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* örnekleminde de görüldüğü üzere kültürel öğelerin başka bir dile, özellikle de kültürel açıdan uzak bir dile, bizim örneğimizde Almanca ve İngilizceye çevirisi güç bir uğraştır. Bunun başlıca nedenleri arasında, çevirmenin gerçek anlamda özgür olmayışı bulunmaktadır. Zira erek metnin yazınsal normları ve erek metin okurunun beklentileri, çevirmen için bu anlamda sınırlayıcıdır (ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy 2002: 58). Üstelik incelenen örneklerde de görüldüğü üzere, kültür odaklı öğelerin geçmiş dönemlere, hatta bir önceki yüzyıla ait olması da çevirmenin işini bir kat daha güçleştirmektedir. Ancak yanılmamak gerekir, bu öğelerin, erek dilin kültürel açıdan yakın olduğu bir dile, bizim örneğimizde Arapçaya çevirisi de hiç kolay değildir. Bu kez çevirmeni daha başka zorluklar beklemektedir. Koller'in eşdeğerlik kuramından hareketle kaynak metnin ait olduğu kültür ile erek kültür arasında yeterli mesafe olmadığında, çevirmeni “yalancı eşdeğerler” olarak adlandırılan üstü örtük

alımlama tuzaklarının beklediği söylenebilir.

Çevirmenin buradaki rolü ise, kaynak metni büyük bir dikkat ve titizlikle okuyup “metin çözücü” rolüyle metni alımlamak, başka bir deyişle metni yeniden yorumlamak ve yeniden üretmektir. Doğru anlatma/yorumlama ancak doğru anlama/alımlamayla mümkün olabilmektedir (Uluşahin 2018: 29). Doğru anlayabilmek/alımlayabilmek için de çevirmenin kapsamlı bir entelektüel bilgi birikimine sahip olmasının yanı sıra, hem kaynak hem de erek dil ve kültür normlarına hâkim olması gerekmektedir; çünkü çeviri dilsel olmasının yanı sıra kültürel bir eylemdir. Aksi takdirde bu çalışmada da görüldüğü üzere, çevirmen “kulağı delik olmak” anlamındaki ifadenin kılıplaşmış bir dil birimi olduğunu fark etmeyip, bu ifadeyi erek metne düz anlam düzleminde aktarmakla yetinebilir; ya da “murdar öldüğüne yanmaz kendisine öd ağacından tabut ister” gibi ifadeleri erek metne birebir çeviri yöntemiyle aktararak, iletinin erek metin okuruna ulaşmasını engelleyebilir.

Metni, kaynak kültür ortamından farklı olan erek kültür ortamına aktarırken çevirmenlerin, “metnin üreticisi” olan yazarı (Ahmet Hamdi Tanpınar) ve onun anlatısını erek metin okurlarına yaklaştırmak amacıyla, bazen “yerlileştirdiği”, başka bir deyişle erek kültürde okunabilirliğe ve kabul görmeye yönelik olarak kaynak metnin kültürel ve dilsel farklılıklarını azaltmaya çalıştığı; fakat ağırlıklı olarak erek metin okurlarının Ahmet Hamdi Tanpınar ve eserine, onun amaç ve biçimine yakınlık duyması amacıyla (kaynak) metni “yabancılaştırdığı”, başka bir deyişle kültür odaklı öğeleri koruyup, kültürel mesafe ve farklılıkları erek kültür ortamına taşıdığı ve erek metin okurlarına hissettirdiği görülmüştür. “kırk beşlik”, “Kadiri şeyhi”, “Karagöz” “kuruş”, “mecidiye” gibi kültürel öğelerin çevirileri bunu kanıtlar niteliktedir.

Çevirmenler bu örneklerde “yabancılaştırma” alt stratejilerinden olan “metin dışı açıklama”, “metin içi açıklama”, “tekrar”, “yazımsal uyarlama”, “kelimesi kelimesine çeviri” gibi mikro stratejilerden bilinçli şekilde yararlanarak erek metin okuru için kaynak metnin kültürel ve dilsel farklılığını ve çeşitliliğini daha çarpıcı hâle getirmeye; başka bir deyişle erek metin okurunu, kaynak metin yazarına götürmeye çalışmıştır⁸. Erek metin okurunun, okumakta olduğu eserin bir çeviri eser olduğunu bilerek okuduğu ve çevirmenin “görünür” olduğu bu tür erek metinler, erek metin okurlarını her ne kadar yoruyor ve okuma sürecini her ne kadar zorlaştırıyorsa da,

⁸ Daha ayrıntılı bir okuma için bkz. Schleiermacher.

okurları şaşırtabilir, bildiklerini düşündükleri şeyleri onlara sorgulatabilir, onları araştırmaya ve öğrenmeye yöneltebilirler.

Buna ek olarak, çevirmenler ve eserlerde yer alan üst metinler özelinde bir inceleme yapmak, çalışmaya ilişkin bir sonuca varmak için elzemdir. Eserin Almanca çevirmeni Gerhard Meier kaynak metnin farklı yerlerinde karşısına çıkan kimi kültürel öğelere, “silme” mikro stratejisine başvurarak erek metinde yer vermediği için metnin bütününe gözönünde bulundurarak, “dengeleme” (İng. *compensation*) yöntemine başvurmuş ve kültürel öge bulunmayan bir yere kültürel öge ekleyerek durumu telafi etme yoluna gitmiştir: örneğin “aşırı çapkınlık” yerine “Schürzenjäger”, “şart olmak” yerine “das Salz von etwas”, “âlem-i menamda” yerine “in Morpheus’ Armen”, “dövüşte yenilmek” yerine “den kürzeren ziehen”, “bir yerden öğrenmek” yerine “Wind von etwas bekommen”, “sevincine hudut olmamak” yerine “ganz aus dem Häuschen sein” gibi. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* gibi çevirmeni zorlayan bir eseri kültürel açıdan uzak bir dil olan Türkçeden Almancaya çevirirken göstermiş olduğu bu başarı ve başvurmuş olduğu yöntemler, çevirmenin Türk dili ve kültürü kadar çeviri stratejilerine hâkimiyetini de gözler önüne sermektedir. Ayrıca Almanca çevirinin sonuna, Justus-Liebig Üniversitesi (Giessen) Türkoloji Bölümünde profesör olarak çalışan Mark Kirchner tarafından kaleme alınmış bir son söz eklenmiştir. Türk edebiyatı alanında tanınmış uzmanlardan olan Kirchner bu son sözde, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın özgeçmişi, eserleri ve *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* adlı romanın Türk edebiyatındaki yerini oldukça ayrıntılı bir şekilde irdelemektedir.

Romanın İngilizce çevirmenlerinin söz konusu çeviriye has başvurdukları yöntemlere gelince, kendilerinin romanın sonuna “Appendix” ve “Notes” başlığı altında Türk kültürüne özgü öğelerin ve Türkçe isim ve unvanların açıklandığı iki ayrı bölüm eklendiği gözlemlenebilir. Amaç, kültürel açıdan uzak bir dil olan Türkçeye özgü öğeleri açıklayarak, romanın erek dil okurları tarafından daha rahat anlaşılabilmesini sağlamaktır. Nitekim *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nün kurucusu ve müdürü olan Halit Beyin soyadının “Ayarıcı” olması, 17. yüzyılda yaşamış uydurma bir âlim ve devrinin en mühim saatçisi olan Ahmet Efendinin soyadının “Zamani” olması ve Karaköy’de Ermeni bir saatçi olan Agop Efendinin soyadının “Saatçiyan” olması bir tesadüf değildir. Bunların ne anlama geldiği kitabın sonunda ilgili bölümde açıklanmaktadır.

Yukarıda bahsedilenlerin dışında İngilizce çeviride yer alan diğer üst metinlere bakıldığında eserin çevirisinin erek dillerin kültürlerine

yapmak istediği katkı daha iyi anlaşılmaktadır. Kapak sayfasının ardından Ahmet Hamdi Tanpınar’dan, çevirmenler Maureen Freely ve Alexander Dave’den ve eserin İngilizce çevirisine ön söz yazan Pankaj Mishra’dan kısaca bahsedilmektedir. Pankaj Mishra’nın kaleme aldığı “Introduction” (Giriş) kısmında ise eserden alıntılar ile hem Ahmet Hamdi Tanpınar’dan bahsedilmiştir hem de eser etraflıca anlatılmıştır. Sonraki kısım “A Note on the Translation” (Çeviri Hakkında Bir Not) ise çevirmenler tarafından kaleme alınmış ve eserin doğası gereği içinde barındırdığı üsluptan ve içerikten bahsetmektedir ve çevirmenlerin nasıl bir konum aldıklarının altı çizilmektedir. Sonraki kısım olan “Suggestions for Further Reading” (İleri Okumalar İçin Tavsiyeler) kısmında bu konu hakkında okumak isteyenler için okuma listesi mahiyetinde bir kaynakça verilmiştir. Sonrasında eserin yabancı okurlar tarafından anlaşılmasının sağlanması için bir “Chronology of Turkish History” (Türkiye Tarihi Kronolojisi) eklenmiştir. Eserin ardından yukarıda da ifade edildiği üzere “Appendix” (Ek) bölümü gelmektedir. Bu bölümün altında da “A Guide to Turkish Pronunciation” (Türkçe Telaffuz Rehberi) ve “Brief Description of Turkish Names And Honorifics” (Türkçe İsim ve Hitaplara Dair Kısa Bir Betimleme) gelmektedir. Bu kısmın ardından “Notes” (Notlar) başlığı gelmekte ve o dönem Türk kültürüne özgü öğelerin tanımları bu kısımda yer almaktadır. Tüm bu üst metinler göz önünde tutulduğunda çevirmenlerin başvurdukları “yabancılaştırma” stratejileri daha anlaşılır olmaktadır. Zira çevirmenlerin amacı akıcı ve zevkle okunan bir metin yaratmak kadar Türk kültürünü ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ı da İngilizce okuyan okurlara anlatmaktır.

Romanın Arapça çevirmeni Abdulkadir Abdelli’nin yaklaşımına gelince, kaynak metnin farklı yerlerinde geçen kimi kültürel öğeleri erek dile olduğu gibi aktarmakla yetindiğini, başka bir deyişle sadece alfabe değiştirdiğini görmekteyiz, zira bunlar onun yabancıysa değildir: kıblenümalî “وتشير إلى القبلة”, Nuri Efendi ve Abdusselam Bey “نوري أفندي” ve “عبد السلام بيك”, Recebuş Şerîf “١٦ رجب الشرف ١٢١٠”, Kadirî şeyhi “شيخ القادرية”, ramazanlarda iftar, sahur “الإفطار والسحور في رمضان”, seyit “سيد”. Bu öğelerin ağırlıklı olarak dinî terimler olduğunu belirtmek isteriz. Ancak erek dilin kültürel açıdan yakın olması bu kez çevirmeni daha başka zorluklarla, “yalancı eşdeğer” olarak adlandırılan üstü örtük tuzaklarla karşı karşıya getirmiştir: örneğin muvakkithane “موقت خانة”, Yangeldi Asaf Bey “السيد عساف يانغالدي”, eyyamı bahur “أيام البحر”, mâşallah “ما شاء الله”. Bu öğeler erek dil okuru için bir şey ifade etmeyecektir çünkü Arapçada böyle kavramlar yoktur.

Tüm bu örneklerde de görüldüğü üzere, Aixela’nın da ifade ettiği şekilde

kültürel ögeler çeviride ele alınırken kültürel uzaklık ve kültürel yakınlık dikkate alınmalıdır. Örneğin İngilizce ve Almancaya çevirisi sırasında sorun teşkil eden kültürel öğelerin Arapçaya çevrilirken sorun teşkil etmediği ve çevirmenin özel bir çeviri stratejisine gerek duymadan söz konusu ögeyi olduğu gibi aktardığı görülmektedir. Dolayısıyla Arapça çevirmen sıklıkla “tekrar”, “birebir çeviri” gibi yöntemlere başvurmuş, ancak bu mikro stratejiler sanılanın aksine erek okur üzerinde yabancılaştırıcı bir etki yaratmamıştır. Almanca çevirmen ise zaman zaman “silme” stratejisine başvurmakla beraber, belki de Almanya’da yaşayan Türk nüfustan hareketle “tekrar” ve “birebir çeviri” stratejilerine başvurmuş, bazen de “kültürel eşdeğerlik” yöntemini tercih etmiştir. İngilizce çevirmenler ise “tekrar” stratejisini kullandıkları yerlerde “metin dışı” ve “metin içi” açıklama stratejilerinden yana olmuşlardır. Çevirmenlerin yabancılaştırma ve yerileştirme makro stratejilerinden birine yakın olmaktan ziyade daha orta bir yolu tercih ettiklerini söylemek de mümkündür.

Sonuç olarak, -kültürel olarak birbirlerinden ister uzak isterse yakın olsun- kültüre özgü öğelerin sıkça geçtiği, farklı toplumlara ait edebi eserlerin çevirisi söz konusu olduğunda tek bir çeviri stratejisinden bahsetmek mümkün değildir. Kaynak ve erek kültürler arasındaki iletişimi sağlayan çevirmen, dilsel ve kültürel yetkinliği sayesinde kaynak kültüre ait unsurları, bazen kaynak bazen erek, bazen de her iki kültür normlarını dikkate alarak erek metne aktarır. Bu aktarım değerlendirilirken kullanışlı, sistematik, tek bir çeviri eleştirisi yönteminden ve tüm metni kapsayan çeviribilimsel bir uzlaşıdan bahsetmek güçtür.

KAYNAKLAR

- Aixelá, Javier Franco (1996). "Culture-Specific Items in Translation", *Translation, Power, Subversion*, Ed. Roman Alvarez ve M. Carmen-Africa Vidal, Clevedon, Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters, s.52-78.
- Aksoy, Nüzhet Berrin (2002). *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*, Ankara: İmge.
- Araboğlu, Aslı (2020). "İhsan Oktay Anar'ın Kitab-ül Hiyel Adlı Eserinin İngilizce Çevirisindeki (*The Book of Devices*) Özel İsimler ve Çeviri Stratejileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 18, s.699-708. DOI: 10.29000/rumelide.706494.
- Bayraktar, Sedanur (2022). "Kürk Mantolu Madonna Adlı Romanda Toplumsal Yaşamda Yer Edinen Kültürel Ögelerin Kaynak Metin ve Erek Metindeki Yansımalarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 28, s.647-658. DOI: 10.29000/rumelide.1132605.
- Çağlar, Edanur ve Hasan Kazım Kalkan (2021). "Kültürel Unsurların Aktarımı Bağlamında Ahmet Ümit'in İstanbul Hatırası Adlı Romanının Almanca Tercümesiyle Karşılaştırılması", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi* 11(2), s.458-480. DOI: 10.30783/nevsosbilen.898557.
- Çekçi, Ozan ve Sinem Sancaktaroğlu Bozkurt (2021). "Yaşar Kemal'in *İnce Memed* Romanındaki Kültüre Özgü Ögelerin Çevirilerinin", *Current Approaches and Practices in Translator and Interpreter Training*, Ed. Caner Çetiner ve Mesut Kuleli, Ankara: Nobel Yayın Grubu, s.169-198.
- Dolgun, Şeyma Zeynep (2018). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Adlı Eserinin Arapçaya Çevirisindeki Kültürel Ögelerin Hedef Odaklı Kuram Işığında İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Ekici, Armağan (2015). "Hayri İrdal'ın Bitmeyen Çilesi: *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nün İngilizce Çevirisi Üzerine", *IAN Edebiyat* 11 (Temmuz/Ağustos).
- Ergin Zengin, Sezen (2016). "The Effects of Cultural Affinity/Distance on the Translation of Postcolonial Literature: Salman Rushdie's *Shame*", *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi* 22, s.129-146.
- Florin, Sider (1993). "Realia in Translation", *Translation As Social Action*.

- Russian and Bulgarian Perspectives*, Ed. ve Çev. Palma Zlateva, London, New York: Routledge, s.122-128.
- Gökçeoğlu, Elif (2019). A Comparative Analysis of Culture-Specific Items in the English Translations of Ahmet Hamdi Tanpınar's *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Gülzar, Zeynep (2021). "Deyimler ve Atasözleri Çevirisi Eleştirisinde Çevrilebilirlik ve Çevrilemezlik: "Tarikat-I Aşk" Örneği", *Doğu Esintileri* 15, s.351-370, (<https://dergipark.org.tr/tr/pub/dogu/issue/64501/932116>)
- Karabulut, Emine ve Hilal Erkazancı Durmuş (2018). "Dini Kültürel Ögelerin Çevirisi Üzerine Bağlantı Kuramı Yaklaşımı: Latife Tekin'in *Sevgili Arsiz Ölüm* ve İskender Pala'nın *Katre-ı Matem* Romanlarının İngilizce Çevirilerinin Analizi", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11(2), s.44-59, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erzisosbil/issue/41970/505690>
- Koller, Werner (1979/1992). *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*, Quelle&Meyer.
- Newmark, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. New York, Londra: Prentice Hall.
- Özcan Dost, Betül ve Elif Güvendi Yalçın (2020). "Kültürü Çevirmek: Ayşe Kulin'in *Veda: Esir Şehirde Bir Konak* Romanının *Fairwell: A Mansion in Occupied Istanbul* Başlıklı Çevirisi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 21, s.1017-1030, DOI: 10.29000/rumelide.843739.
- Röhrich, Lutz ve Wolfgang Mieder (1977). *Sprichwort*. Metzler,
- Sağlam, Musa Yaşar (1994). "Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Atasözleri ve Deyimler", *Gündoğan Edebiyat* 9, s.17-22.
- Şahincan Yılmaz, Zeynep (2019). *Yazar İmgesi ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur ve Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanlarının Kaynak ve Erek Kültürde Alımlanışı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1961/2015). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2008). *Das Uhrenstellinstitut*, Çev. Gerhard Meier, Carl Hanser Verlag.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2014). *The Time Regulation Institute*, Çev. Maureen Freely ve Alexander Dawe, Penguin Books.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2009). *Mu'essesetu Dabti's-Sâ'ah*, Çev. Abdulkadir Abdelli, Arab Scientific Publishers.

- Tekin, Nesrin (2015). “Yaşar Kemal’in “Yılanı Öldürseler” Adlı Romanının Fransızcaya Çevirisindeki Kültürel Aktarımın Yorumlayıcı Anlam Kuramına Göre İncelenmesi,” *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4(10), s.139-152, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egitimvetoplum/issue/5134/69902>
- Türkçe Sözlük* (2019). 11th Edition. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Üçgül, Sevinç (2009). “Diğer Kültürün Çevirilerde Aktarım Problemleri Orhan Pamuk’un *Kar* Romanının Rusçaya Çevirisi Üzerine”, *Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi* 2(3), s.35-43, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/rad/issue/23281/248472>
- Üstün Külünk, Sema (2018) “Reading Works of Tanpınar and Pamuk on İstanbul as Intersemiotic City Translations,” *Folklor/Edebiyat* 24(95), s.213-239, DOI: 10.225.59/folklor.340.
- Uluşahin, Esra (2018). “Orhan Kemal’in *Bereketli Topraklar Üzerinde, Müfettişler Müfettişi*, Üçkağıtçı Adlı Yapıtlarında Kültürel Unsurların Çevirisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, *Humanitas* 6(11), s.11-31, DOI: 10.20304/humanitas.297616.
- Venuti, Lawrence (1995). *Translator’s Invisibility: A History of Translation*, Londra, New York: Routledge.
- Yaman, Büşra (2017). “Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” Başlıklı Eserinin İngilizce Çevirisinin Çeviri Normları Bağlamında İncelenmesi,” *Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi* 23, s.243-260.

Yalova, İlyasköy’de Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları

Selçuk SEÇKİN¹

Saliha TANIK²

ÖZ

Çalışmamızda, Yalova ilinin yerli köylerinden olan İlyasköy bölgesinde bulunan Osmanlı Dönemi’ne ait mezar taşlarının tamamı incelenmiştir. Söz konusu taşlar için form ve süsleme açısından öncelikle kendi içinde bir sınıflandırma yapılmış sonrasında yakın çevre ve civar illerdeki mezar taşları ile benzer özellikler yönünden karşılaştırmaya gidilmiştir. İlyasköy’de köy mezarlığından sökülerek köyün meydanında bir dizi halinde sıralanan 19 adet taş çalışmamızın temelini teşkil etmektedir. Köy mezarlığında yer alan basit işçilikli 9 adet mezar taşının ise bir tablo içine fotoğraflarının yerleştirilerek ekler bölümünde sunulması yeterli görülmüştür. Bahse konu 19 adet taş arasında 7 tanesi 18.yy.’a, 11 tanesi 19.yy.’a aittir. 1 numaralı örnekte sadece ayak taşının günümüze ulaşmasından dolayı tarih ibaresi tespit edilememiştir. Diğer 18 örnekte ise baş şahideleri varlıklarını koruyabilmiştir. Malzeme olarak genelde kaliteli taş işçiliği tercih edilmesine rağmen iki örnekte mermer malzemenin kullanıldığı gözlenmiştir. Taşa hakkedilen yazılar işçilik olarak yüzeyden oyularak kabartma tekniğinde uygulanmıştır. Taşların yerlerinden söküldükleri ve söküldükleri yerde herhangi bir mezar kalıntısı bulunmadığından mezar tipleri tespit edilememiştir. Kök bölümlerinin düzgün işlenmesi bahse konu olan taşların lahit ya da pehleli mezar tiplerinin yuvasına oturtulduklarını göstermektedir. İncelenen mezar taşlarının tamamı dikdörtgen kesit özelliği göstermektedir. Bu dikdörtgen kesitli mezar taşlarının 11 tanesinde erkek başlık, 4 tanesinde kadın başlık, 1 tanesinde üçgen tepelik, 1 tanesinde bitkisel tepelik, 1 tanesinde yarım daire kemerli tepelik ve 1 tanesinde sivri kemerli tepelik kullanılmıştır. Erkek başlık tiplerinde sadece sarık tipi kullanılmış, kadın başlık

139

¹ Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. İstanbul/Türkiye
E-posta: selcuk.seckin@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1946-5425

² Araş. Gör. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Ankara/Türkiye
E-posta: saliha.tanik@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5406-2608.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.139
Makale Gönderim Tarihi: 24.02.2023 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Araştırma Makalesi)

tiplerinde ise külah başlıklı ve tepesi düz başlıklı tipler tercih edilmiştir. İlyasköy'deki mezar taşlarının çoğu sadedir. Süsleme olarak baş taşının tepelik kısmında akantus yaprağı ve ayak taşının gövde kısmında kıvrımlı çiçek dallarından oluşan bitkisel bir kompozisyon tasarlanmıştır. Bahse konu olan taşların çoğunluğunda sülüs yazının tercih edildiği gözlenmektedir. İstatiksel olarak 13 tanesinde celi sülüs, 5 tanesinde celi talik yazı kullanılmıştır. Mezar taşları arasında üç mezar taşının mesleği (beşe, imam) belirtilmiştir. Diğerlerinde meslek türü ifade edilmemiştir. İlyasköy'deki mezar taşlarının 7 örneğinde aynı tarihte ölüm olayının gerçekleşmiş olması köyün söylenilen tarihte salgın bir hastalık geçirmiş olduğunu düşündürmektedir. Taşlar form, teknik ve süsleme açısından başkent üslubuna benzer özellik göstermektedir. Marmara Bölgesi'nin batısında bir manav köyünde yer alan bu taşların malzeme, form, teknik ve süsleme açısından Sanat Tarihi alanına kaynaklık edeceği gibi kitabe bilgileri yönünden Türk kimliğini de ortaya koyacağı ümidindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Mezar Taşları, Yalova, İlyasköy, Form ve Süsleme.

Ottoman Period Tombstones in İlyasköy, Yalova

ABSTRACT

In this study, we scrutinized all the tombstones Ottoman period in İlyasköy, one of the local villages in Yalova. First, tombstones were classified in terms of form and decoration style and then compared to other tombstones in surrounding areas and cities. This study focused on nineteen tombstones removed from the village cemetery and lined up in a row in the village square of İlyasköy. Besides, nine plain tombstones in the village cemetery were photographed and presented in a table in the appendix. Seven of the nineteen tombstones date back to the 18th century, and eleven to the 19th century. Since only the footstone is available in the first tombstone today, it could not be dated. The headstones of the other eighteen tombstones still exist. Although quality stone materials were prevalent then, the given tombs were made of marble. The inscriptions on the stones were engraved by relief technique. Tomb types could not be distinguished since the tombstones were removed from their places of origin, and there were no ruins. The fine stonework at the bottom indicates that the stones were placed in the type of sarcophagus, burial, or framed grave. All tombstones had rectangular cross-section characteristics. Of those rectangular cross-section tombstones, 11 had a male headdress, 4 had a female headdress, 1 had a triangular crown, 1 had a vegetal crown, 1 had a semicircular arched top, and 1 had a pointed arched top. It was observed that most of the tombstones in İlyasköy were simple and plain. The top of the headstones was decorated with a floral composition of acanthus leaves, while the body of the footstones exhibited curled flower branches. Thuluth writing was preferred in most stones. In detail, the celi-thuluth style could be seen in thirteen and celi talik style in five tombstones. Only on three tombstones were occupation written, while others did not have any information about the occupation of the tomb owner. Seven tombstones in İlyasköy had the same death date, which might suggest an epidemic disease in the village in those days. The stones were similar to the “capital style” in terms of artistic form, technique, and decoration. We hope that these tombstones, located in a Manav village in the west of the Marmara region, will contribute to the Art History literature on material, form, technique, and ornament, as well as to the Turkish identity thanks to the headstone inscriptions.

Keywords: Ottoman, Tombstones, Yalova, İlyasköy, Form, and Decoration.

Giriş

Bu çalışma 20.04.2018 tarihli ve E.350117 sayılı izin yazısı ile başladığımız, “Yalova İli ve İlçelerinde “Ortaçağ ve Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırması” başlıklı projenin, 2022 yılı çalışmasının bir bölümünü içermektedir. Yüzey araştırması ile Yalova ilinde gerek il, ilçe merkezi, gerekse de kırsal alandaki köy veya daha küçük yerleşimlerdeki kültür varlıklarının tespiti ve gerekli görülenlerin tescili amaçlanmaktadır. Yaptığımız projede, tespit amacıyla ziyaret ettiğimiz köylerdeki nüfus yapısı, genellikle 19. yüzyılda bölgeye gelen Rumeli veya Kafkas göçmenlerinden oluşmakta, mezarlıklarda da Osmanlı Dönemi mezar taşı sayısı sınırlı olmaktadır. İlyasköy, bölgede yerleşik Türk nüfusu en eski köylerden biri olmasının yanı sıra, mezar taşı yoğunluğuyla da çevredeki köylerden ayrılmaktadır. Bu çalışma, pek çok yerde zamanla yok olan, kültürel mirasımızın ve yerleşim geçmişi açısından da bir o kadar önemli mezar taşlarını tespit etmek, sonrasında mezarlığın tescili için ilgili Koruma Kurulu’na başvurarak, köy meydanında bulunan mezar taşlarının da hazırlanacak sergileme projesi ile açık hava müzesi şeklinde korunmasını sağlamak amaçlı çalışmanın ilk ayağı olan, tespit ve bilimsel yayın kısmını gerçekleştirmek amacıyla hazırlanmıştır. 18. yüzyıla kadar inen geniş bir tarihsel süreçteki devamlılığın mezar taşlarında da görülmesi, Yalova ve çevresindeki mezar taşlarıyla olan üslup, yazı ve yazı içeriğiyle ilgili olarak geniş bir perspektifle yapılan kaynak araştırmasıyla benzer örnekler tespit edilmiş ve karşılaştırma yapılarak, sanat tarihi disiplini içerisinde belki de Yalova özelinde ilk olarak bu şekilde bir çalışma meydana getirilmiştir. Benzer nitelikte olan tespit ettiğimiz ve önümüzdeki yıllarda çalışmayı planladığımız, ildeki diğer mezarlıklar için de bu çalışma bir başlangıç olacaktır.³

3

Çalışmaya izin verdikleri için Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne, Bakanlık temsilcisi, Türk İslam Eserleri Müzesi uzmanı Serdar Gündoğdu’ya, destekleri için Altınova Belediyesi’ne, ekipteki katkılarından dolayı Dr. Öğr. Üys. Esra Sayın, Öğr. Gör. Cihan Yalvar, Arş. Gör. Fırat Kara’ya ve çizimler için Belma Günel(M.A)’a teşekkür ederiz. Araştırmanın diğer yayınları için bkz. (Seçkin 2019: 301-315), (Seçkin 2022:171-190)

Tarihçe

Yalova merkezinin doğusunda 25 km. uzaklıkta olan İlyasköy, bağlı bulunduğu Çiftlikköy ilçe merkezine de 11 km. uzaklıktadır. Yalova'nın yerli (manav) köylerinden olan yerleşimin adı, 1530 tarihli 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri'nde, "Timarhâ-i zuemâ ve sipahiyan" başlığı altında Aleksi olarak geçmektedir (438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri 1994: 806). Sultan I. Ahmed döneminde (1603-1617) dönemindeki kayıtlarda "Aleksi nam-ı diğer İlyas", 1644 tarihinde ise sadece İlyas olarak köy isimlendirilmiştir (Galitekin, 2013: 18-20). Köyün kuruluşuyla ilgili yaygın inanış ise, 16. yüzyılın başlarında, İstanbul Beyazıd Camii'nin yapımı sırasında kurulduğudur. Caminin yapımı sırasında kereste ihtiyacı bu köy ve çevresinden sağlanmış, İlyas Usta adında bir kişi tarafından da köyde kereste deposu yapılmış, zamanla da köy yerleşimi haline gelmiştir. (Zengin 1987: 185). Muhsin Sevenscan tarafından kaynak belirtilmeden verilen bilgide, 13 Eylül 1707 tarihli bir belgeye göre, köy camisinin adının Emin Hayrettin Camisi olarak geçtiği, bu tarihte imam hatiplik görevinin Süleyman Halife'ye, 1836 tarihinde ise aynı sülaleden Mehmet Halife'ye geçtiği belirtilmektedir (Sevenscan 2016: 82). Köyde 1530'da 20, 1561'de 30, 1625'te 25 nefer kaydedilmiştir (Kaplanoğlu 2021: 28). 1840 tarihinde ise, 32 hane olarak kayıtlarda geçmektedir (Sevenscan 2016: 85-87). 1886 tarihli bir belgede Karamürsel Kazası'na bağlı olarak gösterilmiştir (BOA. ŞD. 717/22). Bu durum 1972 yılında yapılan seçimde 224 seçmenden 216 kişinin Yalova'ya bağlanması yönünde oy kullanmasıyla değişmiş ve İlyasköy, İstanbul İli, Yalova İlçesi, Kılıç Bucağı'na bağlı bir köy haline gelmiş (BCA 28.12.1972 tarih ve 385-66-17) bu hali, Yalova'nın 1995 yılında il olması sonrasında Çiftlikköy İlçesi'ne bağlı bir köy durumuna dönüşmesine kadar sürmüştür.

Köyde eski cami yıkılarak yenilenmiştir. Köy meydanında çok sayıda Roma-Bizans dönemine ait mermer malzeme yer almaktadır. Benzer şekilde yüksek bir tepede yer alan mezarlıkta da özellikle Bizans dönemine ait buluntular yoğunluktadır.

İncelemesi yapılan mezar taşları köy meydanındadır. Mezarlıktan kaybolmasını önlemek amacıyla buraya taşınarak istiflenmiştir. Yalova'daki mezar taşlarının envanterini hazırlamak amacıyla Yalova İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından hazırlanan kitapta 1257,1265,1283,1289,1215,1249 tarihli mezar taşlarının fotoğrafları yer almaktadır (Ulusoy ve Ekinci 2012: 35-38).

Köy Meydanında Sergilenen Mezar Taşları

Yaptığımız çalışmada, İlyasköy’de köy mezarlığından alınarak meydanda sergilenen 19 tarihi mezar taşı tespit edilmiştir. Her bir mezar taşına envanter numarası verilerek, kitâbe okumaları yapılmış, yazı türleri belirlenmiş ve söz konusu taşların en-boy ölçüleri alınarak Auto-Cad ortamında çizimleri gerçekleştirilmiştir. Mezar taşları yerlerinden sökülerek başka bir yerde konumlandıkları için mezar tipleri tespit edilememiştir. Tipolojide ise mezar taşı tipi ve kadın/erkek mezar taşı başlıkları olarak sınıflandırılmaya gidilmiştir (Foto 1-2).

Foto 1

Genel Görünüm (1)

Foto 2

Genel Görünüm (2)

A. Mezar Tipleri

Bahse konu olan taşlar günümüzde asıl yerlerinden sökülmüş, köy meydanında istiflenmiş durumdadır. Asıl yerlerindeki durumları saptanamayan taşların söküldükleri yere ait herhangi bir ize rastlanılmamıştır. Mezar taşlarının kök bölümlerinin düzgün işlenmesi, bir yuvaya oturtulduklarını göstermektedir. Bu durumda pehleli ya da lahit şeklindeki mezar tipinin uygulanmış olduğu söylenebilir. İlyasköy’deki mezar taşları geç döneme aittir. Bu bağlamda, benzer mezartaşları, Yalova’ya yakın bölge olan İstanbul, Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı’nda da lahit, çerçeve ve pehleli mezar tiplerinin geç dönem (18.yy./19.yy.) örneklerinde görülmektedir (Bozer Bayraktar 2019: 755-757). Balıkesir Edincik’teki Sabiha Hanife Hanım’ın pehleli mezar örneği de 1905-06 tarihlidir (Tüfekçioğlu 2005: 82, 211). Farklı bölgelerde de bu tür mezar tiplerinin çoğunluğunun geç döneme tarihli oldukları görülmektedir. Mesela, Sinop Boyabat’ta Baha Bey’e ait pehleli mezar da 1883 tarihlidir (Çal 2015: 12, 120).

B. Mezar Taşı Tipleri

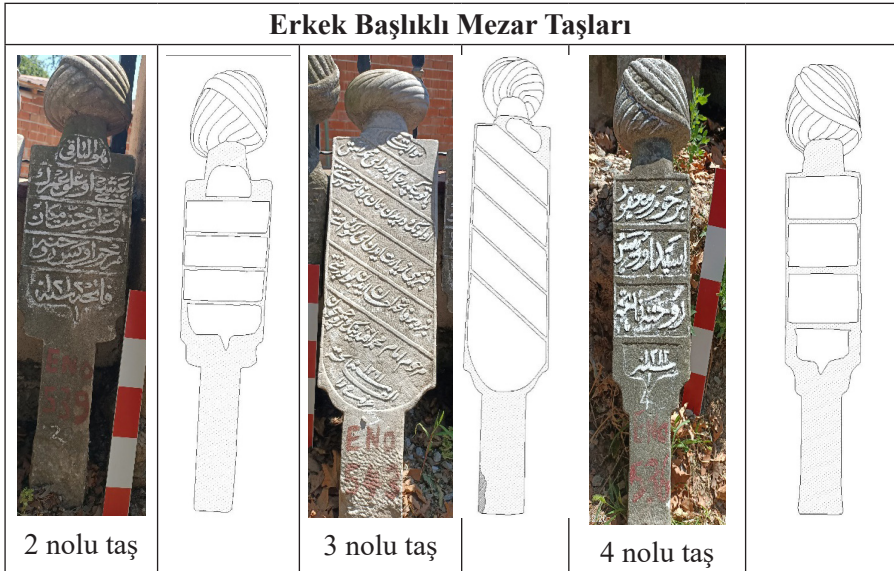
Mezar taşı tiplerinde gövdelerin ana yapısı dikkate alınarak tipler oluşturulmuştur. Buna göre her bir mezar taşı kendi gövde tipine göre sınıflandırılmıştır. Bahse konu olan taşların tamamının gövdeleri dikdörtgen kesitlidir. İncelemede, bu dikdörtgen kesitli mezar taşlarının tepelik ve başlık durumuna göre sınıflandırılması yapılarak harf değerleri verilmiştir.

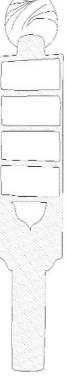
b1. Erkek Başlıklı Taşlar	b2. Kadın Başlıklı Taşlar	b3. Üçgen Tepelikli Taşlar
2 nolu taş (1797) 3 nolu taş (1845) 4 nolu taş (1798) 5 nolu taş (1841) 8 nolu taş (1800) 11 nolu taş (1798) 12 nolu taş (1798) 15 nolu taş (1848) 16 nolu taş (1833) 17 nolu taş (1804) 19 nolu taş (1872) Toplam: 11	6 nolu taş (1798) 9 nolu taş (1798) 10 nolu taş (1827) 14 nolu taş (1865) Toplam: 4	18 nolu taş (1797) Toplam: 1
b4. Bitkisel Tepelikli Taşlar	b5. Yuvarlak Kemerli Tepelikli Taşlar	b6. Sivri Kemerli Tepelikli Taşlar
7 nolu taş (1866) Toplam: 1	13 nolu taş (1885) Toplam: 1	1 nolu taş Toplam: 1

b1. Erkek Başlıklı Mezar Taşları

Bu tip, gövdesi düşey dikdörtgen biçimli olup boyun bölgesinden sonra erkek başlık bölümüyle sonlanır. Laqueur ve arkadaşları bu tip için “*Erkek Başlıklı ve Düz Cephe*” olarak HI kodu altında sınıflandırmaya gitmiştir (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 210). İlyasköy’de köy meydanında sergilenen mezar taşlarından 11 örnek bu mezar taşı grubuna aittir. Söz konusu taşlardan 4 tanesi 18.yy.’a, 7 tanesi ise 19.yy.’a aittir. Bu tipolojide birçok mezar taşı Yalova ve civar illerdeki hazire ve mezarlıklarda görülmektedir. Kocaeli, Gölcük-Değirmendere Mezarlığı’nda 132 örnek (Tanık 2016: 510) bu grup altındadır. Söz konusu mezarlıktaki taşların en eski tarihlisi 18. yy.’a, en geç tarihlisi 20. yy.’a aittir. Bursa İnegöl’de 125 baş taşından 1748 ve 1931

tarihleri arasındaki 63 tane mezar taşı (Çetinarslan 2014: 13-14), Sakarya'nın Karasu ilçesindeki 18.yy. sonu ve 20. yy. başına tarihlenen 16 tane mezar taşı (Çoruhlu ve Alkan 2019: 385-458), İstanbul, Karacaahmet Mezarlığı 22 nolu adada 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kapsayan döneme ait 67 mezar taşı (Bozer Bayraktar 2019: 761), İstanbul, Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı'nda 17.-18. yy.'a tarihlenen 71 tane mezar taşı (Gül 2009: 249), Bolu Mudurnu'da 18. yy. ve 20. yy.'a ait 11 taş (Aktaş Yasa 2019: 24), Bolu Göynük'te 18. ve 20. yy. dönemini kapsayan 71 tane mezar taşı (Çal 2007: 298) bu tipe örnek gösterilebilir. Yakın çevrede benzer form özellikleri gösteren erkek başlıklı taşların tarih bakımından son dönem içinde düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Karşılaştırma yapılan taşlar arasında en erken tarihli 17.yy.'a, en geç tarihli 20. yy. başlarına ait oldukları gözlenmektedir. Marmara Bölgesi dışında, Karadeniz Bölgesi'nde Sinop Boyabat Mezarlığı'nda 18.yy.'dan 20. yy. başını kapsayan süreçte 112 taştan 78 tanesi bu tipe girmektedir. Bu tipin oran yüksekliği açısından Boyabat önemli bir yere sahiptir (Çal 2015:122). Konya mezarlıklarında geç döneme tarihli 23 adet erkek başlıklı taşın yer aldığı görülmektedir (Kara ve Danışık, 2005: 476-77). Antalya'da 17. yy.'dan 20. yüzyılın ilk yarısına kadar süreçteki 153 erkek taşından bir tanesi ayak taşıdır (Keskin, 2019: 572).

					
5 nolu taş		8 nolu taş		11 nolu taş	
					
12 nolu taş		15 nolu taş		16 nolu taş	
					
17 nolu taş		19 nolu taş			

b2. Kadın Başlıklı Mezar Taşları

Bu tip, dikdörtgen bir gövdenin bitiminde yükselerek daralan boyun kısmından sonra kavis yapılarak oluşturulan bir tür kadın başlıklı mezar taşıdır. Laqueur ve arkadaşları bu tipi FI başlığı altında sınıflandırmıştır (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 212). Çalışmamızda 4 adet mezar taşı bu mezar taşı sınıfına dahildir. Söz konusu taşlardan 2 tanesi 18. yy.'a, 2 tanesi 19.yy.'a aittir. Yalova ve çevresinde yaygın görülen mezar taşı örneklerindendir. Kocaeli'nin Gölcük ilçesindeki Değirmendere Mezarlığı'nda en erken 18. yy., en geç geç 20 yy.'a tarihlenen 31 mezar taşı (Tanık 2016: 512), İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 numaralı adada 18. ve 19. yüzyıllara ait 25 örnek (Bozer Bayraktar 2019: 763), Bursa İnegöl'de 1798 ve 1808 tarihli iki adet taş (Çetinaslan 2014: 15), Sakarya Karasu ilçesindeki 1817 ve 1837 tarihlerine ait 2 adet mezar taşı (Çoruhlu ve Alkan 2019: 405, 408/ Fot. 27 ,33), Bolu Mudurnu'da 1812 tarihli mezar taşı (Aktaş Yasa 2019: 24), Bolu Göynük'te 18. ve 19. yy.'a ait 18 mezar taşı (Çal 2007:300), Yalova'nın Altınova ilçesinde 18. ve 19. yüzyıllar arasında yapılan 12 adet mezar taşı (Şeyban 2014: 179, 183, 186, 187, 189, 190, 194, 199, 201, 217) bu mezar taşı tipi örneğindendir. Civar bölgelerde de görüldüğü üzere bu tür mezar taşı tiplerinin 18. ve 19. yüzyıllarda yoğunluk kazandığı görülmektedir. Diğer bölgelere bakıldığında Karadeniz sahil şeridinde Rize Hemşin yöresinden 7 örnek düz tepelikli kadın başlıklı olup 18.yy. sonu ve 19. yy. sonu arasına tarihlenmektedir (Atacan ve Bekar 2001: 13, 14, 15, 17, 20, 29, 38). Yozgat Çapanoğlu Türbesi Haziresi'nde 19. yy.'a tarihlenen 6 mezar taşı da fes biçiminde kadın başlıklıdır (Acun 2016: 248, 251, 253, 255, 258). Antalya'nın Alanya ve Manavgat ilçelerinde 18.yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar 10 adet kadın taşı bu tipe girmektedir (Keskin 2019: 576).

Kadın Başlıklı Mezar Taşları			
			
6 nolu taş		9 nolu taş	
			
10 nolu taş		14 nolu taş	

b3. Üçgen Tepelikli Mezar Taşları

Bu tipteki taşlar dikdörtgen gövdeli olup ön görünüşleri düşey dikdörtgen biçimlidir. Tepelik kısımları yukarı doğru genişledikten sonra ucu üçgen biçiminde sona ermektedir. Laqueur ve arkadaşları bu tipi FII kodu altında beşgen olarak tanımlamışlardır (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 212). Çalışmamızdaki tek bir örnek bu tipolojiye dahil olmaktadır. Emine Hatun'un

mezar taşı 18.yy.'a aittir. Kocaeli Değirmendere Mezarlığı'nda 18. ve 19. yy. arasında yapılan 37 kadın mezar taşında (27'si baş, 10'u ayak taşı) (Tanık 2016: 513-514) bu tip görülmektedir. İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 numaralı adada 18. ve 19. yüzyıllara ait 21 tanesi baş taşı ve 61 tanesi ayak taşı olmak üzere 82 mezar taşının tamamı kadınlara aittir (Bozer Bayraktar 2019: 769). İstanbul, Kadıköy Caddesi Mezarlığı'nda son döneme tarihli 9 kadın mezar taşında bu tip görülmektedir (Gül 2009: 250). Sakarya Taraklı'da 18. ve 19. yy.'a tarihlenen 6 kadın mezar taşında (Şeyban 2007: 48, 49, 50, 51, 68, 113), Kocaeli Hereke Mezarlığı doğu ve batı yöndeki adada 1741 ve 1814 yılları arasına tarihlenen 8 kadın mezar taşında (Galitekin 2008: 307, 308, 309, 321, 323, 332, 342, 349), Sakarya Karasu ilçesinde 4 adet ayak mezar taşında (Çoruhlu 2019: 404, 407, 408, 410/ Fot. 23, 31, 32, 37), Yalova'nın Altınova ilçesinde 2 adet ayak taşında (Şeyban 2014: 197, 208), Yalova Armutlu merkez haziresinde 18. ve 19. yy.'a tarihli 18 adet üçgen tepelikli mezar taşı arasından 14 tane üçgen tepelikli kadın mezar taşında (Kezik 2011), Kocaeli Körfez ilçesi Kara Yakuplu köy mezarlığında 1838 ve 1868 yılına tarihli 2 adet kadın mezar taşında (Galitekin 2008: 513) bu tip görülmektedir. Antalya'da 18. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın ilk yarısını kapsayan süreçte 7 baş ve 34 ayak taşında olmak üzere toplam 41 kadın mezar taşında (Keskin 2019: 581) bu tipe dahildir. Karadeniz sahil şeridinde Sinop Boyabat'taki 22 tür arasından 7'sinin örneğimizdeki gibi kadınlara ait oldukları bilinmektedir. Burada en geç tarihli örneğin Cumhuriyet dönemine ait (1937) olduğu gözlenmektedir (Çal 2015: 123). Doğuda, Erzincan Terzi Baba Türbesi Haziresi'nde 11 örnekten 7'sinin kadınlara ait olduğu görülmektedir. Buradaki hazirenin mezar taşlarından en erkeni 19. yy. sonuna, en geçi 20. yy. başına tarihlenmektedir (Naldan 2019: 229). Doğuya doğru gidildiğinde bu tipin daha geç tarihli örnekleriyle karşılaşıldığı anlaşılmaktadır. Konya Ilgın'da da geç döneme tarihli bu tipteki 6 örnekten 1 tanesi 1920-21 tarihini göstermektedir (Boran, Mutlu, Aykaç ve Yaşar 2019: 492).

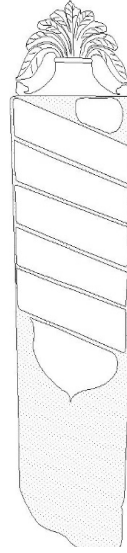

b4. Bitkisel Tepelikli Mezar Taşları

Çalışmamız kapsamında tek bir örnekte bu tip gözlenmektedir. Emine Hanım’ın mezar taşı 1866 yılına aittir. Gövde ön görünüşü düşey dikdörtgen kesit sunan taşın yukarı doğru daralan boyun kısmından sonra akantus yaprakları merkezden çevreye doğru yelpaze biçiminde açılarak tepelik oluşturulmuştur. Laqueur ve arkadaşları bu tipi FVII ve FX kodu altında “*Kıvrık Dal Motifli ve Başlık Yerine Demetli*” şeklinde açıklamıştır (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 213-214). Bu tür üzeri yelpaze biçiminde akantus yapraklarıyla taçlanan tepelik benzer olarak, Kocaeli’nin Yukarı Halıdere bölümündeki köy mezarlığında yer alan Fatıma Hanım’a ait 1839 tarihli mezar taşı (Galitekin 1999: 191) ve Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı’ndaki tamamı 19. yy.’a ait 4 mezar taşı (Tanık 2016: 23, 73, 114, 309) örnek verilebilir. Bu bağlamda ülkenin kuzeybatı kısmında akantus tepelikli mezar taşı türünün daha çok 19.yy.’da görüldüğü söylenebilir. Diğer bölgelere bakıldığında Erzurum, Esat Paşa Hazinesi’nde 1903-1904 tarihli Sabiha Hanım’a ait ayak mezar taşının tepeliği benzer şekilde düzenlenmiştir (Başar 1973: 42).

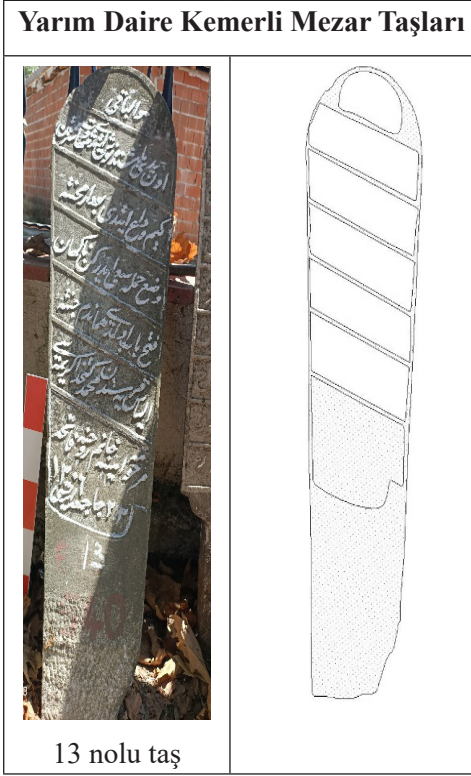
Bitkisel Tepelikli Kadın Mezar Taşları

7 nolu taş

b5.Yarım Daire Kemer Tepelikli Mezar Taşları

Araştırmamızda tek bir örnek bu tipolojiye girmektedir. Emine Hanım'a ait mezar taşı 1885 tarihlidir. Lagueur ve arkadaşları bu tipi FXII kodu altında sınıflandırmıştır (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 214). Ön görünüşü düşey dikdörtgen kesitli taş, üst kısımda yarım daire kavis çizen bir kemerle tamama ermektedir. Bursa İnegöl'de 2'si kadın olmak üzere 12 mezar taşında kullanılmıştır. İnegöl'deki söz konusu taşların Erken Cumhuriyet Dönemi'nde (1927-32) yoğun olarak kullanıldığı belirtilmiştir (Çetinaslan 2014: 17). Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı'nda tamamı 19. yy.'a ait 4 kadın mezar taşı (Tanık 2016: 516), Kocaeli Hereke Mezarlığı'nda 1834 ve 1875 tarihli 2 kadın mezar taşı (Galitekin, 2008, 334, 337), Sakarya Karasu ilçesinde bir kadına ait ayak taşı (Çoruhlu, 2019, 400-401), Yalova'nın Armutlu merkez haziresinde 1858 tarihli 1 kadın mezar taşı (Kezik 2011: 68) bu tipe aittir. Marmara bölgesinde bu tipin sıklıkla 19. yy. da kullanıldığı fakat Bursa örneğinde olduğu gibi Cumhuriyet Dönemi'nde de tercih edildiği gözlenmektedir. Marmara Bölgesi dışına çıkıldığında Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi hazirelerinde 6 örnekten yuvarlak kemerli kadın baş taşı özelliğinde 1892, 1923 ve 1926 tarihli 3 örnek yer almaktadır (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 11). Erzincan Terzi Baba Haziresi'nde 18. ve 20. yy.

arasındaki 26 tane yuvarlak kemerli mezar taşından 8 tanesi örneğimizdeki gibi kadın baş taşı özelliğindedir (Naldan 2019: 227).

b6. Sivri Kemer Tepelikli Mezar Taşları

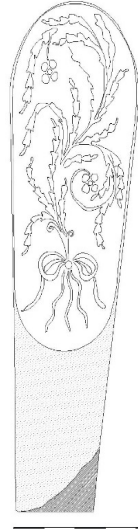
Çalışmamızda 1 katalog numaralı ayak taşı bu sınıfa dahildir. Baş taşı kayıp olması nedeniyle sahip olduğu cinsiyet ve ait olduğu yıl tespit edilememiştir. Lagueur ve arkadaşları bu tipi, İstanbul'daki örnekler için FVI kodu altında sınıflandırmışlardır (Laqueur, Grammont ve Vatin 1992: 213). Bursa İnegöl'de 15.yy. sonu ve Cumhuriyet Dönemi'ni kapsayan tarihlere ait 35 baş taşı ve 73 ayak taşı (Çetinaslan 2014: 16). Kocaeli Gölcük ilçesi Değirmendere Mezarlığı'ndaki 18. ve 20. yy. arasına tarihlenen 22 sivri kemerli taştan 4 kadın ayak taşı ve 5 erkek ayak taşı (Tanık 2016: 515), Kocaeli Hereke Mezarlığı'nda 1914 tarihli 1 kadın ayak taşı (Galitekin 2008: 341), Bolu Göynük'te 15.yy. ve 18. yy. arasına tarihlenen 21 sivri kemerli taştan 10 ayak taşı (Çal, 2007, 300), Sakarya Karasu ilçesinde 10 adet ayak taşı (Çoruhlu ve Alkan 2019: 394, 404, 412, 417, 419/ Fot. 3, 4, 6, 22, 41, 42, 49, 50, 51, 52), İstanbul, Kadıköy Caddesi Mezarlığı'nda 18.yy.'a

tarihlenen 2 baş taşı ve 8 kadın ayak taşı (Gül 2009: 251) ve İstanbul, Eyüp Sultan Vusuli Efendi Türbesi'nde 19 yy.'a tarihli 2 ayak taşı (Biçici 1999: 494-495) bu gruba aittir. Batı'da bu tipin geç dönem örnekleri yanında Göynük'te olduğu gibi erken dönem örnekleriyle de karşılaşmaktadır. Bu tipin 14.- 15. yüzyıllarda yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Karaçağ, 1994, 157). Konya'daki mezarlıklarda ise en çok kullanılan kemer formu olduğu belirtilmiştir (Kara ve Danışık 2005: 475). Sinop Boyabat'ta 19. ve 20. yy. arasında 56 tane sivri kemerli mezar taşından 46 tanesinin ayak taşı olduğu ifade edilmiştir (Çal 2015: 124). Bitlis'te de Nuhîye, Sadiye, Şerefiye türbelerinde ve mezarlıklarında bu tipin yoğun olarak işlendiği görülmektedir (Pektaş 2001). İzmir, Tire bölgesinde mezar taşlarında bu tipin yoğunlukla kadın mezar taşlarında kullanıldığı ve 36 tane olduğu belirtilmiştir (Ebiri 2016: 211). Antalya yöresinde 18. yüzyıldan 20. yüzyıl ilk yarısını kapsayan dönemde 90 sivri kemerli taştan 62 tanesinin sivri kemerli ayak taşı olduğu ifade edilmiştir (Keskin 2019: 578-579). Erken dönem örneklerine de rastlanan bu tipin daha çok ayak taşlarında tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Sivri Kemer Tepelikli Mezar Taşları

1 nolu taş

C. Mezar Taşlarında Başlık Tipleri

Başlık kelimesi terim olarak bir millet ya da sınıfın sembolü olarak gelenek halini almış ve zamana göre değişkenlik göstermiş erkek veya kadınların başlarını örtmek için kullandıkları bir tür nesne (Arseven 1983: 182) olarak açıklanmaktadır. Hazirede erkek ve kadın başlık türlerinin çeşitli varyasyonları yer almaktadır.

Erkek Başlıkları

Haziredeki erkek mezar taşlarında “sarık” olarak nitelendirilen başlık çeşidi mevcuttur. Türkçede sarmak fiilinden türeyen kelime baş kisvesi üzerine sarılan, Farsça karşılığı destar olarak bilinen dülbend, ağabani veya şala verilen isim olduğu belirtilmiştir (Koçu 1967: 202). Erkek başlıkları⁴ Çapraz Eğimde Dilimli Sarıklar, Kısa Başlıklı Sarıklar ve Dilimli Sarıklar olarak üç grupta incelenmiştir.

Çapraz Eğimde Dilimli Sarıklar

Bu gruba ait 4 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden 2, 4 ve 11 katalog numaralı taşlar 18. yy.'a, 17 katalog numaralı taş 19.yy.'a aittir. Laqueur bu başlık tipini E grubu içinde ve alt dallarında ele almıştır (Laqueur 1997: 147-149). İşli bu tipi Yeniçeri başlıkları altında dardağan olarak adlandırmıştır (İşli 2009:120-122).

Bu türdeki başlıklar biçim özelliği olarak oval ya da kareye yakın dikdörtgen formudur. Bu başlık tipinde iri dilimler birbirine dik eğimde çapraz yönde sarılmıştır. 17 numaralı örnekte taş sahibinin mesleği “beşe unvanlı” yeniçeri askeri olduğu belirtilmiştir. Diğerlerinin meslekleri belirtilmemiştir. Çevre illerde çeşitli varyasyonları görülmektedir. Kocaeli Değirmendere Mezarlığı'nda 18. ve 20 yy. arasında tarihlenen 31 örnek (Tanık 2016: 532), Sakarya Taraklı'da 18. ve 19. yy.'a ait 9 örnek (Şeyban 2007: 31, 37, 38, 39, 41, 45, 60, 76, 105), Kocaeli Hereke Mezarlığı'nın doğu ve batı adalarında

⁴ Başlıklar, Laqueur'un çalışması (bkz. Laqueur 1997: 138-158) ve Halit Çal'ın çalışmasının (bkz. Çal, 2000) başlık tipolojileri kabul edilerek tipolojimize uygulanmış varyasyonlarıdır.

18. ve 19. yüzyıllara ait 24 örnek (Galitekin 2008: 303, 304, 305, 306, 311, 313, 316, 319, 320, 331, 336, 337, 339, 342, 347, 348, 349), İstanbul Eyüp'te 3 örnek (Çal, 2000, 209) bu gruba aittir. Eyüp'teki bu başlık tipinin en erken tarihli 17. yy.'a tarihli olduğu gözlenmektedir. Sinop Boyabat'ta bu tipe ait son döneme tarihli üç örnek görülmektedir (Çal 2015: 132). Erzincan Terzi Baba Türbesi Haziyesi'nde erkek başlıkların büyük bir bölümü bu şekilde düzenlenmiştir (Naldan 2019: 234).

Kısa Başlıklı Sarıklar

Bu gruba ait 5 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerin tamamı 19.yy.'a aittir. 3 katalog numaralı taşın sahibinin mesleği imam olarak belirtilmiştir. İşli, tepesi düz ve kısa olan başlıklı sarıkları "makdem" olarak adlandırarak narin yapılı başlık olduğunu ifade etmiştir (İşli, 2009: 144-145).

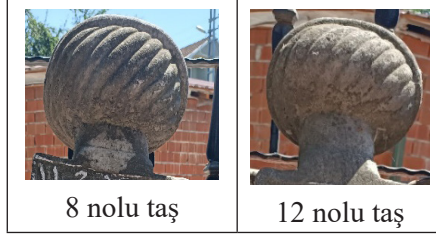

Bu örneklerden 19 nolu taş enli iri dilimler halinde sağ alt köşeden sol üst köşeye çapraz eğimde sarılmıştır. Diğer örneklerde ise genelde ortadaki dilim daha enli olmasıyla farklılık oluşturmaktadır. Söz konusu taşların ön görünümünde sarık dilimleri çapraz iki eğimde sarılmıştır. Kocaeli Değirmendere'de 18. ve 19. yy.'a tarihlenen 45 başlık (Tanık 2016: 529-530), Bolu Göynük'te 18. ve 19. yüzyılda yapılmış 12 örnek (Çal 2007: 373), Sakarya Karasu'da 1829 tarihli 1 örnek (Çoruhlu ve Alkan 2019: 396/ Fot.10) ve Sakarya Taraklı'da 18. ve 19. yüzyılı kapsayan 11 örnek (Şeyban 2007: 30, 42, 44, 54, 61, 62, 65, 66, 69, 119, 121) bu gruba aittir. 18. ve 19. yüzyıllarda bu başlık türünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kastamonu Atabey Gazi Camii ve Türbesi'nde bu tipin beş örneği görülmektedir. Örneklerin 19.yy.'a ait olduğu anlaşılmaktadır (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 19). Konya'da Seyyid İbrahim'in mezar taşı da (1838) kısa başlıklıdır (Kara-Danışık, 2005 183).

Dilimli Sarıklar

Bu gruba ait 2 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerden 8 nolu taş 19.yy.'a, 12 nolu taş 18.yy.'a aittir. 8 nolu taş sahibinin mesleği "beşe unvanlı" yeniçeri askeri olduğu belirtilmiştir. Lagueur bu başlık tipini E-I grubunda

değerlendirerek mesleklerinin daha çok zanaatkar, tüccar ya da din adamı olduğunu ifade etmiştir (Lagueur 1997, 147-148).

Başlık kısmında bakana göre sol alt köşeden sağ üst köşeye çapraz yönde sarılan sarık dilimleri üst kısımda iri ve yatay dizilmiş tek bir sarık dilimiyle çevrelenmiştir. Bu tipin benzer örnekleri Kocaeli Değirmendere Mezarlığı'nda 18. ve 19. yy.'a ait 9 adet taşta (Tanık 2016: 530-531), aynı yüzyıllara ait Bolu Göynük'te 7 adet taşta (Çal 2007: 371), Sakarya Karasu ilçesinde 1765 tarihli 1 adet taşta (Çoruhlu ve Alkan 2019: 401/Fot. 19), Sakarya Taraklı'da 18. yy.'a ait 2 adet taşta (Şeyban 2007: 52, 105) ve İstanbul Rumeli Şehitlik dergahında 1802 tarihli 1 adet (Kut ve Eldem 2010: 272) taşta mevcuttur. Kastamonu'da 18. ve 19. yüzyıla tarihlenen 3 adet başlık (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 19) dilimli şekilde düzenlenmiştir. Muğla Ortakent'te 1'i 18. yy.'a, ikisi 19. yy.'a ait 3 tane mezar taşı (Biçici 2013: 1380, 1385, 1386) bu tipe aittir.

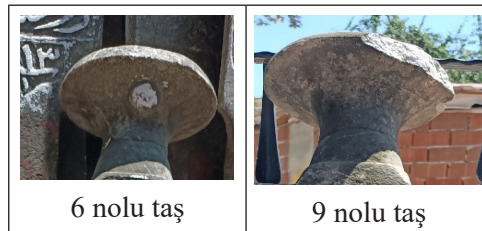
157

Kadın Başlıkları

İncelediğimiz 4 kadın başlıklı mezar taşlarından “düz tepelikli” ve “külâh tepelikli” olarak iki başlık görülmektedir.

Düz Tepelikli Kadın Başlığı

Bu gruptaki 6 ve 9 nolu taşta bu tür başlık örneği görülmektedir. Her iki mezar taşı da 18.yy.'a aittir. Laqueur, bu başlık tipini Y-I grubunda sınıflandırarak en yaygın tür olduğunu ifade etmiştir (1997: 159).

Bu başlık tipinde yukarı doğru daralarak yükselen boyun kısmından sonra dışa doğru oluşturulan kavis düz bir tablayla sonlanmaktadır. Bursa İnegöl'de

1798 ve 1808 tarihli 2 adet taş (Çetinaslan, 2014: 34), Kocaeli Değirmendere Mezarlığı'nda 18. ve 20. yy. dönemini kapsayan 16 taş (Tanık 2016: 538), İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 nolu adada 18. ve 19. yüzyıllara ait 15 taş (Bozer Bayraktar 2019: 795), Sakarya Taraklı'da 19. yy. 'a ait 2 adet taş (Şeyban 2007: 58, 89), Yalova Armutlu merkez haziresinde 18. ve 19. yy. arasında yapılan 17 adet taş (Kezik 2011: 11, 12, 13, 32, 44, 48, 90, 91, 95, 100, 109, 112, 114, 116, 139, 142, 145, Kocaeli Hereke'de Mezarlığı'nda aynı yüzyılları kapsayan 5 adet taş (Galitekin 2008: 306, 319, 320, 334, 349), Kocaeli Ereğli Mezarlığı'nda resmi gösterilen 17. ve 19. yüzyıllara ait 4 adet taş (Galitekin 2001: 22, 34, 53, 55) bu gruba dahildir. Bölge içinde bu başlık türünün 18. ve 19. yüzyıllar içinde yaygınlık kazandığı söylenebilir. Marmara Bölgesi'nin dışında Kastamonu'da 19.yy.'a tarihli iki örnek (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 25) bu gruba aittir. Antalya'nın Alanya ve Manavgat ilçelerinde biri tarihsiz diğeri 18. yüzyıla ait iki örnek bu tipe dahildir (Keskin 2019: 619-620). Muğla Ortakent'te ise tamamı 18 .yy.'a ait 5 adet örnekte bu tip görülmektedir (Biçici 2013: 1380, 1381, 1382, 1384).

Külâh Tepelikli Kadın Başlığı

Örnekler arasında 10 ve 14 numaralı taşlar külâh tepelikli başlıklara dahildir. Her iki mezar taşı da 19.yy.'a aittir. Laqueur, bu başlığı Y-2 grubunda değerlendirerek dümdüz olan alt bölüme karşılık üst kısmın bombeli olduğunu belirtmiştir (1997: 159).

10 nolu taş

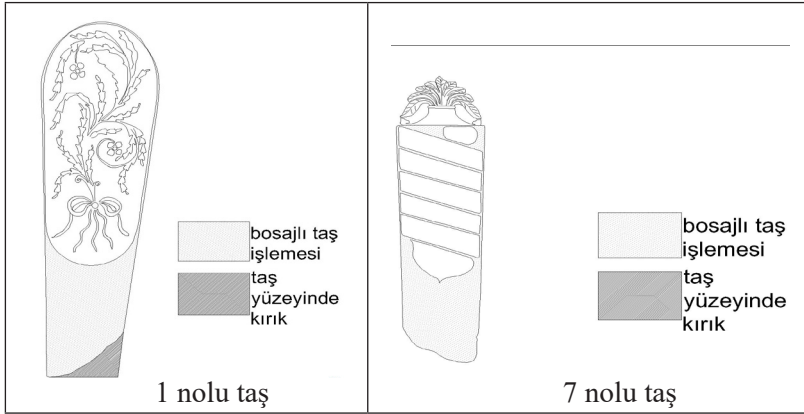
14 nolu taş

Bu başlık tipinde yükselerek kavis yapan boyun kısmından sonra başlık kısmının alt bölümündeki düz alana karşılık üst kısım dilimlerinin çapları darlaşıp bombeli bir görünüm kazanır. Bu şekilde bir külâh görünümü oluşturulur. Kocaeli Değirmendere Mezarlığı'nda tamamı 19. yüzyıla tarihlenen 10 tane taş (Tanık 2016: 537), İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 nolu adadaki 19. yy.'a tarihli üç taş (Bozer Bayraktar 2019: 797), Yalova Armutlu merkez haziresinde 18. ve 19. yy.'a ait 14 tane taş (Kezik 2011: 20, 36, 43, 48, 90, 92, 124, 129, 135, 144, 145, 146), Sakarya Taraklı'da tamamı 19. yy.'a ait 4 tane taş (Şeyban 2007: 53, 97, 98, 99), Kocaeli Hereke

Mezarlığı'nda tamamı 19. yy.'a ait 16 tane taş (Galitekin 2008: 302, 305, 313, 321, 322, 324, 325, 326, 328, 332, 334, 335, 339, 344, 347), Kocaeli Ereğli Mezarlığı'nda Ayşe Hanım'a ait 1815 tarihli mezar taşı (Galitekin 2001: 16), Sakarya Karasu'da 1817 tarihli Habibe Hanım'ın mezar taşı (Çoruhlu ve Alkan 2009, 408 /Fot. 33) ve Bolu Göynük'te 19. yy.'a ait 2 adet mezar taşı (Çal 2007: 374.) bu gruba aittir. Bölge dışında ise Kastamonu 'da 19. yy.'a ait 2 kadın başlığı (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 25), Antalya'da 1795 tarihli bir örnek (Keskin 2019: 620) ve Yozgat Çapanoğlu Camii Hazinesi'nde Hanife Hanım'a ait 1852 tarihli kadın başlığı bu tiptedir (Acun 2016: 309). Bu bağlamda mezar taşlarında bu başlık türünün 19. yy.'da daha fazla tercih edildiği söylenebilir.

D. Süsleme

Çalışmada incelenen mezar taşları süsleme açısından oldukça sade özellik göstermektedir. Sadece 1 nolu taşın ayak taşının dip kısmındaki kurdeleyle bağlanmış kıvrık dallar yukarı doğru sağ ve sol yöne kıvrım yaparak uzanmaktadır. Kıvrım yapılan alanların boşluk yüzeyleri ise mine çiçekleriyle doldurularak bitkisel kompozisyon oluşturulmuştur. 7 nolu taşın tepelik kısmında ise akantus yaprakları merkezden çevreye doğru yelpaze biçiminde açılarak bitkisel tezyinat meydana gelmiştir.

E. Yazı

İncelediğimiz mezar taşlarının yazı örneklerinde sanatsal ve edebi özellikler dikkat çekmektedir. Şekilsel olarak 13 mezar taşında (Örnek No: 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18) celi sülüs, 5 mezar taşında (Örnek No: 3, 7, 13, 14, 19) celi talik yazı kullanıldığı, 14 mezar taşı kitabesinin düz satır (Örnek

No: 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 15, 16, 17, 18, 19) ve 4 mezar taşı kitabesinin eğik satır (Örnek No: 3, 7, 13, 14) olarak düzenlendiği görülmektedir. Laqueur, çalışmasında Prokoch Kralitz'in terminolojisini geliştirerek kitabe bölümlerini 7 başlık altında sınıflandırmıştır (1997: 80-95). Laquer'in bu sınıflandırması çalışmamızın tipolojisine uygulanmıştır.

Yakarış (Serlevha)

Mezar taşının genelde üst kısmında ayrı bir kartuş içinde Allah'ın sıfatları kullanılmıştır. Çalışmamızda en sık kullanılan tabir “Hüve'l-Bâki” ifadesidir. 3, 4, 8, 9, 12, 13 ve 18 nolu taşlarda serlevha ifadesi kullanılmamıştır.

Hüve'l-Bâki: Allah'ın sonsuzluğuna vurgu yapan ifadedir. Samsakçı, gidenin kalana mesaj niteliğinde “Ben de sizin gibi yaşıyordum fakat artık fânîyim, hâlbuki bâki olan Allah'tır” anlamına gelen bir seslenme olduğunu ifade etmektedir (Samsakçı 2015: 34). Bahse konu olan ifade 7 adet taşta (Örnek No: 2, 5, 6, 11, 13, 17 ve 19) kullanılmıştır. 3 adet taş (Örnek No: 2, 6 ve 11) 18.yy.'a, diğerleri 19.yy.'a aittir. “Hüve'l Bâki” serlevhası Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı'nda (Tanık 2016: 571), Bursa İnegöl'de (Çetinaslan 2014: 57), İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 nolu adada (Bozer Bayraktar 2019: 870), Erzincan Terzibaba Türbesi Hazinesi'nde (Naldan, 2019: 244), Sinop Boyabat'ta (Çal 2015: 158), Kastamonu Atabey Gazi Camii ve Türbesi Hazirelerinde (Çal ve Ataoğuz Çal, 2008: 42) ve Antalya'nın Alanya ve Manavgat ilçelerinde (Keskin 2019: 659-660) en sık kullanılan ifadedir.

El- Bâki: Söz konusu örnekler arasında 2 adet taşta (Örnek No: 10, 16) bu ifade kullanılmıştır. Her iki mezar taşı da 19.yy.' aittir.

Ah Mine'l-Mevt: İncelediğimiz taşlar arasında 7 ve 14 nolu örneklerde bu ifadenin uygulandığı tespit edilmiştir. Her iki taş da 19. yy.'a aittir.

Dua

Öleni hayır dua ile anmak için kullanılan ifadedir. Örneklerimiz arasında 7 ve 19 nolu taşlarda söz konusu ibarenin kullanılmadığı gözlenmiştir. 5 örnekte (Örnek No: 2, 3, 5, 8, 16) “Merhûm”, 4 örnekte (Örnek No: 4, 12, 15, 17) “Merhûm ve Mağfûr”, 1 örnekte (Örnek No: 11) “Merhûm ve Mağfûrleh”, 3 örnekte (Örnek No: 10, 13, 14) “Merhûme”, 2 örnekte (Örnek No: 9, 18) “Merhûme ve Mağfûre”, 1 örnekte (Örnek No: 6) “Merhûme ve Mağfûrleha” ibaresi kullanılmıştır.

Kimlik

Mezar taşında ölen kişinin adının belirtildiği bölümdür. İncelenen taşlar

arasında 11 tane erkek ismi, 6 tane kadın ismi tercih edilmiştir. Erkeklerde en yaygın kullanılan isimlerin Mehmed, Ali ve Üveys isimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Kadınlarda en yaygın kullanılan ismin Emine olduğu gözlemlenmiştir. Kadın isimlerinden biri çift adlıdır (Örnek No: 10).

Katalog No	Tarih	Cinsiyeti	İsim
2, 4	1797/1798	Erkek	Üveys
3, 16	1845/1833	Erkek	Mehmed
5, 17	1841/1804	Erkek	Ali
8	1800	Erkek	Muslu
11	1798	Erkek	Osman
12	1798	Erkek	Mustafa
15	1848	Erkek	Ahmed
19	1872	Erkek	Zekeriyya
6	1798	Kadın	Fatıma
7, 13	1866/1885	Kadın	Emine
9	1798	Kadın	Zeyneb
10	1827	Kadın	Şerife Nazife
14	1865	Kadın	Mümine

Unvan

İncelediğimiz mezar taşları arasında isimlerin arkasına eklenen ismi niteleyen unvanlar mevcuttur. Erkeklerde “Efendi” (Örnek No: 3), “Ağa” (Örnek No: 5) ve “Hacı” (Örnek No: 19) unvanları kullanılmıştır. Kadınlarda en çok kullanılan unvan “Hanım” (Örnek No: 7, 10, 13, 14) ifadesidir. Bir mezar taşında (Örnek No: 18) “Hatun” ifadesine de yer verilmiştir.

Diğer Ad Öğeleri

Adların arkasından gelen bu tür unvanlardan başka aileden alınan ya da elde edilen unvanların olduğu ve daha çok meslek, köken (soy) ve sülaleyi vurguladıkları belirtilmektedir (Laqueur 1997: 86.). İncelediğimiz taşlar arasında Yeniçeri askeri olarak “Beşe” mesleği 2 örnekte (Örnek No: 8, 17) belirtilmiştir. Tek örnekte (Örnek No: 3) mesleğin “İmam” olduğu ifade edilmiştir.

Bizzat aileden alınan unvanlardan, “Seyyid” lakabı (Örnek No: 4,12) iki örnekte kullanılmıştır.

Bizzat elde edilen onursal lakaplardan “Monla” lakabı erkeklerde 2 örnekte (Örnek No: 11, 15) ve kadınlarda 2 örnekte (Örnek No: 6, 9) yer almaktadır. Monla (Molla) sıfatı taşıyan erkek ve kadınların dini konularda yetkili olduğu söylenebilir. “*Hacı*” lakabı ise tek bir örnekte (Örnek No: 19) geçmektedir.

Sülaleyi tanımlayan lakap olarak “Aşcıoğlu” ifadesi 2 örnekte (Örnek No:2, 14), “Memişoğlu” ifadesi tek örnekte (Örnek No: 7), “Toklakoğlu” ifadesi tek bir örnekte (Örnek No: 10) yer almaktadır. 17 nolu örnekte taşın kırık olması nedeniyle sülale adı okunamamaktadır. Tek örnekte (Örnek No: 19) kişinin ait olduğu yöreye atfen “Dağıstani” ifadesi geçmektedir.

Tek örnekte (Örnek No: 16) ise kişinin fiziksel ve ruhsal özelliğine ithafen “*Koca*” ifadesi kullanılmıştır.

Dua İsteme

Ölen insanlar için insanlardan istenilen dua ifadesidir. Çalışmamızda en çok kullanılan ifade “Rûhuna (el) Fâtiha” ibaresidir. Kocaeli Gölçük Değirmendere Mezarlığı’nda toplam 210 baş taşında kullanılan en yaygın ibaredir (Tanık 2016: 594). İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 nolu adada (Bozer Bayraktar 2019: 902), Antalya’nın Alanya ve Manavgat ilçelerinde (Keskin 2019: 670), Kastamonu Atabey Gazi Camii ve Türbesi hazirelerinde (Çal ve Ataoğuz Çal 2008: 53) ve Sinop Boyabat’ta da (Çal 2015: 172) en çok kullanılan ifadedir.

Ayrıca 19 nolu örnekte geçen “Muhammed Rasulullâh bu fakire/ Rahmet eyleye ya Kadr-i Sübhân” ifadesinden taş sahibinin Peygamber Efendimizden şefaht istediği anlaşılmaktadır.

Sıra No	İfade	Tarih
2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17	Rûhuna (el) Fâtiha	1797, 1798, 1798, 1798, 1866, 1800, 1798, 1827, 1798, 1798, 1885, 1865, 1848, 1833, 1804
3, 19	Rûhi (y) çün el- Fâtiha	1845, 1872
18	Bi-hürmeti el-Fâtiha	1797

Tarih

Tarih ifadesi kitabe bölümünün en alt kısmında bulunmaktadır. Bunlardan 11 tanesinde (Örnek No: 2, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18) sadece yıl, 2 tanesinde ay ve yıl (Örnek No: 7, 11), 5 tanesinde (Örnek No: 3, 6, 13, 14, 19) gün, ay ve yıl olacak şekilde tarih verilmiştir. 13 nolu taşta ayrıca gün

isminin (Cumartesi) verilmesi farklılık oluşturmaktadır. Kitabelerin tümünde hicri tarih kullanılmıştır.

Vefat edilen sene olarak 1797-1798 (Örnek No: 2, 4, 6,9, 11, 12, 18) tarih ifadesi sıklıkla görülmektedir. Bu tarih aralıklarında söz konusu bölgede salgın bir hastalığın ortaya çıktığı ve birçok kişinin ölümüne sebep olduğu söylenebilir. 10 nolu örnekte “Âh ile zar kılarak tazeliğime/ Doymadım çün ecel peymânesi dolmuş/Muradım almadım”, 14 nolu örnekte “Dâr-ı dünyada civanken gezerdim bir zaman/ Nagehân irdi ecel itdi yerim bağ-i cinân / Fâni dünyada murad almadan terk eyledim”, 16 nolu örnekte “Gençliğine doymayan” gibi ifadelerden taş sahiplerinin çok genç yaşta vefat ettikleri anlaşılmaktadır. 13 nolu örnekte geçen “Va’z-ı hamle sa’i iderken nâgehân/ Feth-i bâb oldu hemandam cennete” ifadesinden söz konusu taş sahibinin doğum sırasında vefat edip şehit olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Yalova İlyasköy'deki köy meydanında toplanılan mezar taşları yerlerinden söküldükleri için mezar tipleri tespit edilememiştir. Kök bölümlerinin düzgün işlenmesi söz konusu taşların lahit ya da pehleli düzenlendiklerini düşündürmektedir. Yaptığımız araştırma sonucunda söküldükleri yerlerden herhangi bir ize ulaşılammıştır. İncelenen 19 taşın 18'inde yalnız baş taşı bulunmaktadır. 1 nolu örneğin ise sadece ayak taşının mevcut olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle 1 nolu mezar taşının kimlik tespiti ve tarih kısmı belirlenememiştir. Bahse konu olan taşlardan 7 tanesi (Örnek No: 2, 4, 6, 9, 11, 12, 18) 18.yy.'a (1797-1798), 11 tanesi (Örnek No: 3, 5, 7, 8, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 19) 19.yy.'a (1800-1885) aittir. Mezar taşlarında en erken tarih miladi 1797 (Örnek No: 2, 18), en geç tarih miladi 1885 (Örnek No: 13) olduğu tespit edilmiştir. İncelenen mezar taşlarında malzeme olarak mermer ve kaliteli kesme taş işçiliği görülmektedir.

Mezar taşlarının gövdeleri dikdörtgen biçimlidir. Erkek başlıklı taşlar (Örnek No: 2, 3, 4, 5, 8, 11, 12, 15, 16, 17, 19) 11 tanesinde, kadın başlıklı mezar taşları (Örnek No: 6, 9, 10, 14) 4 tanesinde gözlenmektedir. Üçgen tepelikli kadın mezar taşları (Örnek No: 18), bitkisel tepelikli kadın mezar taşları (Örnek No: 7), yarım daire kemer tepelikli kadın mezar taşları (Örnek No: 13) ve sivri kemer tepelikli ayak taşlarının (Örnek No: 1) ise birer örneği bulunmaktadır. Başlık tipi olarak erkeklerde sarık denilen başlık türünün mezar taşlarında uygulandığı anlaşılmaktadır. Erkeklerde, çapraz eğimde dilimli sarıklar (Örnek No: 2, 4, 11, 7), kısa başlıklı sarıklar (Örnek No:

3, 5, 15, 16, 19) ve dilimli sarıklar (Örnek No: 8, 12) başlık çeşidi olarak görülürken, kadınlarda, düz tepelikli kadın başlığı (Örnek No: 6, 9) ve külah tepelikli kadın başlığı (Örnek No: 10, 14) gözlenmektedir.

Süsleme bakımından oldukça sade işlenen taşlar arasından bitkisel olarak kıvrık dal, mine çiçeği (Örnek No:1) ve akantus (Örnek No: 7), nesneli süsleme şeklinde kurdele motifi (Örnek No: 1) gözlenmiştir. Yazı çeşidi olarak 13 tanesinde (Örnek No: 2, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 15,16,17,18) celi sülüs, 5 tanesinde (Örnek No: 3, 7, 13, 14, 19) celi talik yazı örnekleri tespit edilmiştir. İlyasköy'deki mezar taşlarının tamamının yazı dili Osmanlı Türkçesidir. Yazı ve süslemeler yüzeyden oyularak kabartma tekniğinde taşla hakkedilmiştir. İncelediğimiz mezar taşları arasından meslek olarak 1 mezar taşında imam (Örnek No: 3), 2 mezar taşında beşe unvanlı yeniçeri askeri (Örnek No: 8, 17) belirlenebilmiştir. Vefat eden kişilerin ölümleri çoğunlukla 1797-98 tarih aralığında (Örnek No: 2, 4, 6, 9, 11, 12, 18) gerçekleştiği için söz konusu bölgede bu tarih aralığında ölümcül bir salgın hastalığın mevcut olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu mezar taşlarında malzeme ve işçilik bakımından İstanbul'daki sanatsal üslubun varlığından söz edilebilir. Yalova'nın İstanbul'a yakın olması nedeniyle başkentin mezar taşı üretimi sağlayan atölyelerinden gemi nakliyle taşların Yalova'ya getirildiği düşünülebilir. Yakın çevredeki çeşitli il, ilçe ve köylerde (Sakarya, Bursa, Kocaeli, Yalova (merkez), Safranbolu, Bolu) yer alan mezar taşlarıyla karşılaştırma yapıldığında form açısından birbirlerinden esinlendikleri anlaşılmaktadır. Benzer örneklere bölge dışında Karadeniz, Akdeniz ve Ege sahil şeridindeki şehirlerde, Orta Anadolu'da Konya, Yozgat gibi yerleşimlerde ve Doğu'da Erzurum, Bitlis ve Erzincan gibi şehirlerde karşılaşılmaktadır. Mezar taşlarında kullanılan başlık çeşitleri ve kitabe dili de bölgenin giyim kuşam ve edebi yönünden bize ışık tutmaktadır. Bu açıdan yerleşimdeki Türk nüfusun tapu senedi durumunda olan mezar taşları arasından sayabileceğimiz Yalova'daki İlyasköy mezar taşları, yaptığımız çalışma ile mezar taşı çalışmalarındaki eksik olan Yalova ilindeki envanteri ortaya koyacak çalışmaların ilk ayağını oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BCA(Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) 28.12.1972 tarih ve 385-66-17.

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) ŞD. 717/22

438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri II (Ankara 1994).

Araştırmalar

Acun, Hakkı (2016). *Tüm Yönleri İle Çapanoğulları ve Eserleri*. (Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: TBMM Basımevi.

Aktaş Yasa, Azize (2019). “Mudurnu (Bolu) Mezar Taşları”, Celil Arslan (Ed.) *I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezartaşları* (11-21 Eylül 2018) içinde (19-39). Azerbaycan.

Arseven, Celal Esat (1983). Baş Giyimi, Baş Giyeceği, *Sanat Ansiklopedisi*, (Cilt 1, 182-185), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Atacan, Veysel (haz.) (2001). *Rize Hemşin Yöresi Osmanlı Mezar Taşları ve Kitabeleri* (Çev. Serdar Bekar). Ankara: Türk Halk kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.

Bacque-Grammont, Jean-Louis, Laqueur, Hans-Peter ve Nicolas Vatin (1992). “Tarihsel Kaynak Olarak Osmanlı Mezarlıkları-Uygulanan Yöntemler ve Bilgisayarla Yapılabilecek İşlemler”, *Erdem*, 6 (1), s.197-214.

Başar, Zeki (1973). *Erzurum’da Eski Mezarlıklar ve Resimli Mezar Taşları*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Biçici, Hür Kâmil (2013). “Muğla Ortakent’te Bulunan Osmanlı Dönemi Süslemeli Mezar Taşları-II”, *The Journal of Academic Social Science Studies JASSS-İnternational Journal of Social Science*, 6 (2), s.1373-1436.

Biçici, Hür Kâmil (2014). “Eyüpsultan Mehmet Vusuli Efendi Türbesi Haziresi”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler III* içinde, s. 490-501. (28-30 Mayıs 1999). İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları.

Boran, Ali ve Mehmet Mutlu vd. (2019). *Ebedi İstirâhatgâh Ilgın Mezar Taşları*, Konya: Ilgın Belediyesi.

Bozer Bayraktar, Saliha (2019). *İstanbul Karacaahmet Mezarlığı 22 Numaralı Adadaki Mezar Taşları*, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çal, Halit (2000). “İstanbul Eyüp’teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler III* içinde, s.206-225. (28-30 Mayıs 1999). İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları.

Çal, Halit (2007). “Göynük (Bolu) Şehri Türk Mezar Taşları”, *Vakıflar Dergisi* (30) s.295-383.

Çal, Halit ve Özlem Ataoğuz Çal (2008). *Kastamonu Atabey Gazi Camisi ve Türbesi Hazirelerindeki Mezar Taşları*. Ankara: Kastamonu Belediyesi.

Çal, Halit (2015). *Boyabat Mezar Taşları*, Ankara: Boyabat Belediyesi Kültür Yayınları.

Çetinaslan, Mustafa (2014). *Taşların Dili İnegöl Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. Bursa: İnegöl Belediyesi.

Çoruhlu, Tülin ve Murat Alkan (2019).” Sakarya Karasu İlçesi Mezarlık ve Mezartaşları”, Celil Arslan (Ed.) *I. Uluslararası Geleneksel Türk Mezartaşları (11-21 Eylül 2018)* içinde, s.385-458. Azerbaycan.

Ebiri, Gülsün (2016). *Tire Merkezdeki Osmanlı Devri Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Galitekin, Ahmet Nezih (1999). *Geçmişten Günümüze Halidere*, Kocaeli: Halidere Belediyesi Kültür Yayınları.

Galitekin, Ahmet Nezih (2001). *Kocaeli Ereğli Beldesi Kitâbeleri*. Kocaeli: Ereğli Belediyesi Kültür Yayınları.

Galitekin, Ahmet Nezih (2008). *Kocaeli Körfez İlçesi Tarih ve Kültür Mirası Eserler II*, İstanbul: Körfez Belediyesi Kültür Yayınları.

Galitekin, Ahmet Nezih (2013). *İbrahim Mütefferika Eserlerinden Yalova Kâğıthane*, İstanbul.

Gül, Selma (2009). *Kadıköy Taşköprü Caddesi Mezarlığı (Batı Yönündeki 18. Yüzyıl Mezar Taşlarının Sanat Tarihi Açısından Değerlendirilmesi)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

İşli, Necdet (2009). *Osmanlı Serpuşları*. (ed. Nedret İşli). İstanbul: Avrupa Kültür Başkenti.

Kaplanoglu, R. (2021). *Kocaeli Livası Tahrir Defterleri (Yalova ve Karamürsel İlçeleri)*. Bursa.

Kara, Hacer ve Şerife Tanışık (2005). *Konya Mezarlıkları ve Mezar Taşları*,

Konya: Meram Belediyesi Kültür Yayınları.

Karaçağ, Demet (1994). *Bursa'daki 14- 15. Yüzyıl Mezartaşları*, Ankara.

Keskin, Burcu (2019). *Antalya'da Osmanlı Dönemi Mezar Taşları: Alanya ve Manavgat İlçeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kezik, Engin (2011). *Armutlu (Yalova) Merkez Haziresi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Koçu, Reşad Ekrem (1969). Sarık, *Türk Giyim- Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s.202-203, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.

Kut, Günay ve Edhem Eldem (2010). *Rumeli Hisarı Şehitlik Dergâhı Mezar Taşları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Laqueur, Hans Peter (1997). *Hüve'l-Baki- İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (Çev. Selahattin Dilidüzgün), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Naldan, Funda (2019). *Erzincan Terzibaba Türbesi Haziresi'nde Bulunan Mezar Taşları*, Ankara: S.E.K. Yayıncılık.

Pektaş, Kadir (2001). *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Samsakçı, Mehmet (2015). *Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi.

Seçkin, Selçuk (2019). “Yalova Ortaçağ ve Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2018 Yılı Çalışmaları”, *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı(17-19 Haziran2019/Diyarbakır)*, (3), Ankara Kültür Varlıkları ve Müzeler Yayınları, 301-315.

Seçkin, Selçuk (2022). “Yalova Ortaçağ ve Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2019-2020 Yılı Çalışmaları”, *2019-2020 Yılı Yüzey Araştırmaları* (3), Ankara Kültür Varlıkları ve Müzeler Yayınları, 171-190.

Sevencan, Muhsin (2016). *Kocaeli Sancağı Yalakabad (Yalova) Kazası 1840 Müslim Defterleri*, Yalova.

Şeyban, Lütfi (2007). *Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları ve Kitabeleri*, Adapazarı: Adapazarı Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Şeyban, Lütfi (2014). “Yalova'nın Altınova İlçesindeki Osmanlı Mezartaşları ve Kitâbeleri”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5 (2), s.174-226.

Tanık, Saliha (2016). *Kocaeli, Gölcük Değirmendere Mezarlığı Mezar Taşları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

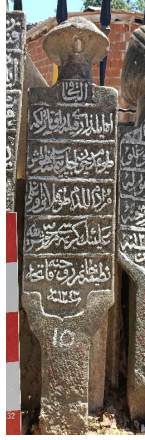
Tüfekçioğlu, Abdülhamit (2005). *Edincik'te Türk Devri Mimarisi ve Mezar Taşları*. Bursa: Edincik Belediyesi Kültür Yayınları.

Ulusoy, Cemal ve Esin Ekinci (2012). *Yalova'da Osmanlı Dönemi Mezartaşları*, Yalova: İl Kültür ve Turizm Yayınları.

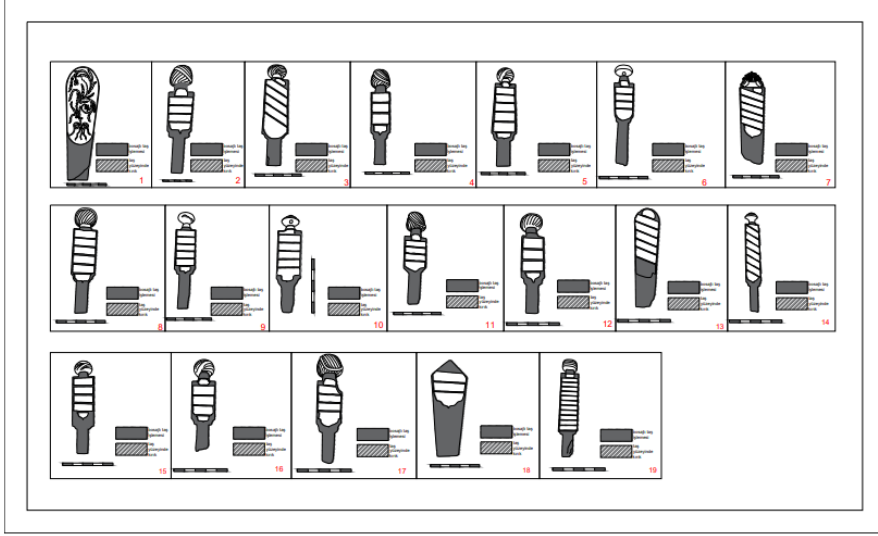
Zengin, Kaya (1987). *Yalova*, İstanbul. Edebiyat Fakültesi Basımevi.

EK 1. MEZAR TAŞLARI GENEL GÖRÜNÜM

EK-2 GENEL ÇİZİM TABLOSU

EK 2. MEZAR TAŞI ÖLÇÜ VE KİTABELERİ

1 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi: Boy: 100 cm/En:28 cm., kitablesiz

2 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 105 cm/ En:22 cm

“Hüve’l- Bâki/Aşcıoğlu Ömer’in/Oğlu Cennetmekân/Merhûm Üveys ruhuna/Fâtiha Sene 1212”

3 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 115 cm/En:27 cm.

“Hüve’l- Bâki/Bakub geçme ricam budur ey Muhammed ümmeti/Ölünün diriden heman bir fatihâdır minneti/Kabrimi ziyaret iden ey Resûlun ümmeti/ Bize bir fâtiha ihsan iden bulur cenneti/Merhûm imam Mehmed Efendi’nin ruhîcün el Fâtiha- Fi gurre-i (1) Rebi’ül-evvel sene 1261”

4 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 95 cm./En:17 cm.

“Merhûm ve mağfûr/Es-Seyyid Üveys’in/ Ruhuna fâtiha/Sene 1213”

5 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 110 cm. / En:21 cm.

“Hüve’l Bâki/Nevcivânım uçdu cennet bağına/ Firakı Kaldı Valideynin Canına/Ellez guferinde? Arif/Ağanın oğlu merhum/ Ali Ağa ruhuna el-Fâtiha/Sene 1257”

6 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 115 cm. / En: 23 cm.

“Hüve’l-Bâki/ Bekir Ağanın Kerimesi/ Merhûme ve mağfûrleha/ Fatıma Monla ruhuna/ El- Fâtiha Fi 27 Ramazan 1212”

7 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 115 cm. / En:31 cm.

“Ah mine ’l-mevt/Âh ile zâr kılarak tazeliğime doymadım/Çün eccl peymânesi dolmuş muradım almadım/Hasretâ fâni cihanda tûl-i ömr sürmedim/Firkâta takdir bu imiş tâ ezelden bilmedim/Memişoğlu Mehmed Ağanın Kerimesi/ Emine hanım ruhuna Fâtiha Fi Şevval Sene 1282”

8 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 123 cm. / En: 26 cm.

“Ziyaretten murad dua-/dır bugün bana ise/Yarın sanadır/Merhûm Muslu/ Beşe ruhuna/Fâtiha Sene 1215”

9 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 120 cm. / En: 23 cm.

“Fenadan bekâya iyledi rihlet/İde kabrini Hak ravza-ı cennet/Merhûme ve mağfûre/Zeyneb Monlanın/Rûhuna fâtiha/Sene 1213”

10 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 95 cm. / En: 23 cm.

“El-bâki/Âh ile zar kılarak tazeliğime/Doymadım çün eccl peymânesi dolmuş/ Muradım almadım Toklakoğlu/Ali’nin kerimesi merhûme Şerife/ Nazife hanım ruhuna Fâtiha sene 1243”

11 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 100 cm. / En: 23 cm.

“Hüve’l- Bâki/Bekir Ağanın oğlu/Merhûm ve mağfurleh/Monla Osman ruhuna/El-Fâtiha fi Ramazan Sene 1212”

12 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 100 cm. / En: 21 cm.

“Merhûm ve mağfur/Seyyid Mustafa/Rûhuna **Fâtiha/Sene 1213**”

13 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 120 cm. / En: 30 cm.

“Hüve’l Bâki/On yedi yaşında nûş etdi şehadet şerbetini/ Kim veda etdi bu dâr-ı mihnete/Va’z-ı hamle sa’îs iderken nâgehân⁶/Feth-i bâb oldu hemandam cennete/İlyas karyesinden Mehmed Kethüdâ kerimesi/Merhûme Emine hanım ruhuna Fâtiha-23 Cemâziye’l-evvel Cumartesi 1302”

14 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 150 cm. / En: 21 cm.

“Ah mine’l mevt/Dâr-dünyada civanken gezerdim bir zaman/Nagehân irdi ecel etdi yerim bağ-i cinân/Fâni dünyada murad almadan terk eyledim/ Valideynim eylesünler bir zaman ah-u figân/Aşcızâde Kadir Ağanın/Kerimesi merhûme Mümine hanım/Rûhuna Fâtiha-Fi 17 Ramazan Sene 1281”

15 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 125 cm. / En: 28 cm.

“Merhûm ve mağfur/Memişoğlu Monla Ahmed ruhuna/El-fâtiha/Sene 1265”

16 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 100 cm. / En: 24 cm.

“El- Bâki/Gençliğine doymayan/Merhûm Koca Mehmed/Rûhuna Fâtiha/ Sene 1249”

17 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 110 cm. / En: 24 cm.

“Hüve’l-Bâki/(Kırık)... oğlu Ahmed Beşenin oğlu merhûm/Ve mağfur Ali Beşe/ Rûhuna Fâtiha Sene 1219”

⁵ Çalışma, çabalama, emek. (Şemseddin Sami (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul. 724.

⁶ Ansızın. Şemseddin Sami, 1992, 1450.

18 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 90 cm. / En:34 cm.

“Merhûme ve mağfûre/Emine Hatun rûhuna/Bir hürmeti el-Fâtîha-Sene 1212”

19 Nolu Taşın Ölçüleri ve Kitabesi:

Boy: 158 cm. / En:30 cm.

“Hüve’l-Bâki/Vade-i mevt irişdi/Emr eyledi ol halik-i rahmân/İrci-i fermanına güft/La ilâhe illallah ya afv-u gufrân/Şu dar-ı fenadan rihlet/İtdi bu abd-ı isyân(Muhammed Rasulullâh bu fakire/Rahmet eyleye ya kadr-i sübhân/Dağıstâni El- Hâc/Zekeriyya Efendi rûhiçün /El- Fatihâ gurre-i (1) rebî’ü’l-âhir sene 1289”

EK 3. Köy Mezarlığında Yer Alan Taşlar

İlyasköy köy mezarlığında köydeki yerel malzemeye yapılmış, basit işçilik özelliği gösteren, yazısız ve kabaca şekillendirilmiş 9 adet taş tespit edilmiştir.

174

				
Örnek No: 1	Örnek No: 2	Örnek No: 3	Örnek No: 4	Örnek No: 5
				
Örnek No: 6	Örnek No: 7	Örnek No: 8	Örnek No: 9	

İstanbul'daki Bulgar Yapıları ve Feriköy'de Sveti Dimitar Kilisesi'nin İnşası

Oya ŞENYURT¹

ÖZ

Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine akın etmesi özellikle 19. yüzyılda hızlanmıştır. 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da çeşitli işlerde çalışmış Bulgarlar, bugün bazıları ayakta olan ve cemaatlerinin kullanımında bulunan kamusal yapıları inşa ederek diğer gayrimüslimler (Rum, Ermeni ve Yahudi) ile karşılaştırıldığında pek de dikkat çekmeden varlık göstermişlerdi. Ağırlıklı olarak İstanbul'un Fener ve Şişli semtlerinde yer alan Bulgar cemaatine ait yapılar, diğer gayrimüslimlerin yapıları kadar araştırmacıların ilgisini çekmemiştir. Bu makalede, Bulgarlara ait cemaat yapılarının inşa süreçlerinden kısaca söz edilerek, Şişli Feriköy semtinde yer alan Bulgar kabristanının oluşturulması ve içinde yer alan Sveti Dimitar Kilisesi'nin inşa kararlarının ve mimari özelliklerinin belgeler yardımıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bilindiği gibi Ortodoks Hristiyan olan Bulgarlar Rum milletine tâbi ve Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. Bu durum zamanla Rumların, dini yönetimi ellerinde bulundurmalarından dolayı, kendisine bağlı olan Bulgarlara baskı ve asimilasyon politikaları uygulamalarına neden olmuştu. Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin idaresinde yaptığı köklü değişimler sonrası Bulgarlar, 1870 yılında, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerinin devlet tarafından tanınmasını sağlamışlardı. İstanbul'da çeşitli semtlere dağılmış olarak yaşayan Bulgarların 19. yüzyılın sonlarında Şişli semtinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Şişli bu dönemde bir "Bulgar Mahallesi" olarak anılmaktaydı. Eksarhhane binasının 1907 yılında Şişli'ye taşınmasından önce de eksarhhane binasının inşası için Şişli'de arsa arayışlarının oldukça fazla olduğu dikkate alındığında Şişli'nin Bulgar yerleşimi için seçilmiş bir bölge olduğu düşünülebilir.

¹ Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kocaeli/Türkiye.
E-posta: oya.senyurt@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4837-3960.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.175
Makale Gönderim Tarihi: 05.07.2022 *Makale Kabul Tarihi: 16.03.2023 (Araştırma Makalesi)

Bulgarların kendi eksarhlıklarını kurarak Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden ve kilisesinden ayrılmaları Rum cemaatinin tepkisini Bulgar yapılarının inşasına çeken bir durum yaratmıştır. Şişli semtinde Bulgar yapılarının inşası sırasında semtin diğer gayrimüslim tebaasının daha önce yerleşik durumda olması nedeniyle boş arsa bulmakta zorlanıldığı ve özellikle Rum cemaatinin tepkisini çekmesinden çekinilerek semtte güvenlik önlemlerinin artırıldığı sonuçlarına varılmıştır. Boş arsaların çevrelerinde farklı din ve mezheplerden oluşan grupların yerleşim durumları dikkate alınarak değerlendirildikleri görülmektedir. Hükümetin Hristiyan cemaatleri bir araya toplama gayretine rağmen Hristiyanların iki farklı mezhebinin ya da iki farklı etnik grubunun kent içinde birbirlerine yakın olmasının Hristiyan cemaatler arasında hoş görülen bir durum olmadığı dikkat çeker. Diğer taraftan Müslümanların ikamet ettiği yerlere yakın bir Hristiyan yerleşimi de istenmediğinden aynı semt içinde farklı noktalarda yaşama gerekliliği Bulgarların yapılarını inşa edecekleri alanları belirlemiştir.

Bulgar cemaatine ait ve hakkında pek fazla araştırma yapılmamış olan Feriköy'deki Sveti Dimitar Kilisesi'nin yapımı ise 20. yüzyılın başlarına tarihlenir. Bulgar cemaati vefat eden Bulgarların ayinlerinin yapılması için Fener'deki kiliseye gitmek yerine Feriköy'de bir kilise yapılmasını talep etmiştir. Ancak, 1921 yılında inşaat bitmişse de kilisenin ruhsatsız inşa edildiğine ilişkin tartışmalar devam etmiştir. Diğer taraftan arsanın kabristan yapılmasıyla ilgili olarak da İngiliz tebaasından iki kişi tarafından şikâyetle bulunulmuş ve dava açılmıştır. 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad'ın verdiği bir irade ile Feriköy Sakızağacı Caddesi Orta Çeşme Sokağı'nda Bulgar cemaati için kabristan yapılmasına izin verilmiş olmasına rağmen çeşitli şikâyetler kilisenin inşa sürecini de geciktirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bulgar, Fener, Şişli, Feriköy Bulgar Kabristanı, Sveti Dimitar Kilisesi

Bulgarian Buildings in Istanbul and Construction of Sveti Dimitar Church in Feriköy

ABSTRACT

The flow of Bulgarians into the capital of the Ottoman Empire increased especially in the 19th century. Bulgarians, who worked in various jobs in Istanbul throughout the 19th century, have constructed public buildings, some of which are still standing and in the use of their communities, and yet their presence has been rather inconspicuous when compared to other non-Muslims (Greek, Armenian, and Jewish). The structures belonging to the Bulgarian community, mainly located in the Fener and Şişli districts of Istanbul, have not attracted the attention of researchers as much as the structures of other non-Muslims. This article briefly mentions the construction processes of the community structures belonging to Bulgarians, and with the help of documents, it aims to discuss the establishment of the Bulgarian cemetery in Şişli Feriköy district and to evaluate the construction decisions and the architectural features of the Sveti Dimitar Church within the cemetery.

As it is known, Bulgarians, who were Orthodox Christians, were subject to the Greek nation and were attached to the Greek Patriarchate. This situation, in time, caused the Greeks to apply pressure and assimilation policies to the Bulgarians who were subordinate to them, since Greeks had the religious administration in their hands. After the radical changes made by the Ottoman Empire in the administration of non-Muslims with the Reform Edict, the Bulgarians left the Greek Patriarchate in 1870 and ensured that their national church was recognized by the state. It is seen that the Bulgarians, who lived in various districts in Istanbul, concentrated in the Şişli district at the end of the 19th century. Şişli was known as a "Bulgarian Neighborhood" in this period. Considering that before the exarchate building was moved to Şişli in 1907, the search for land for the construction of the exarchate building was quite high in Şişli, it can be considered that Şişli was a chosen region for the Bulgarian settlement. The fact that the Bulgarians left the administration and the church of the Greek Patriarchate by establishing their own exarchate created a situation that attracted the reaction of the Greek community to the construction of Bulgarian structures. It may be concluded that security measures in Şişli district were increased due to concerns regarding the reaction of the Greek community, as other non-Muslim communities had already been settled prior to the Bulgarians and it was difficult to find vacant lands for the construction of Bulgarian buildings. It is seen that the

vacant lands are evaluated by considering the settlement status of groups consisting of different religions and sects around them. Despite the government's efforts to settle Christian communities together, it is noteworthy that within the Christian community, it is not desirable for different sects or ethnic groups to come together in the city. On the other hand, since a Christian settlement close to the places where Muslims reside is not desired, the necessity of living in different points in the same district determined the areas where the Bulgarians would build their structures.

The construction of the Sveti Dimitar Church in Feriköy, which belongs to the Bulgarian community and has not been studied much, dates back to the beginning of the 20th century. Instead of going to the church in Fener, the Bulgarian community demanded that a church be built in Feriköy for the rituals of the deceased Bulgarians. However, even though the construction was finished in 1921, the discussions about the unlicensed construction of the church continued. On the other hand, two British citizens complained about the construction of the land as a cemetery and a lawsuit was filed. Although it was allowed to build a cemetery for the Bulgarian community in Feriköy Sakızağacı Street Orta Çeşme Street with a will of Sultan Mehmed Reşad in 1911, various complaints delayed the construction process of the church.

Keywords: Bulgarian, Fener, Şişli, Feriköy Bulgarian Cemetery, Sveti Dimitar Church.

Giriş

Bulgarların İstanbul'a yerleşim tarihlerine ilişkin çeşitli görüşler olmakla birlikte, çalışmalar bazı kırılma noktalarını belirlemektedir. Bunlardan en erkeni Bulgarların ilk kez İstanbul'un fethi sonrası kente yerleşmesine ilişkindir. Fatih Sultan Mehmet şehirden kaçan birçok Bulgar'ı günümüz Bulgaristan coğrafyasından İstanbul'a yerleştirmiştir (Hacısalihoglu 2020: 409). Saro Dadyan ise Bulgarların İstanbul'a gelip yerleşmelerinin 1700'lü yıllardan sonra başladığını ve bu göçün 19. yüzyıla kadar devam ettiğini belirtir (2019: 36). 1682 yılında gerçekleşen İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra 1688 yılında Avusturya orduları Balkanların ortalarına doğru ilerlerken Bulgarların bir kısmı düşmanla birleşerek Çiproviçe'de büyük bir isyan çıkararak etrafa yayılmıştır. Çiproviçe'deki isyandan sonra diğer bir deyişle Batı'dan herhangi bir yardım bulma umudunun tükenmesinin ardından Bulgarların İstanbul'a göçü artmıştır. Bulgarların Osmanlı İmparatorluğu payitahtına akın etmesi özellikle 19. yüzyılda hızlanmıştır. Hristo Brizitsov İstanbul'da Bulgar nüfusun elli-altmış bine kadar yükseldiğini öne sürerek o dönemlerde istatistik tutulmadığından, şehirdeki Bulgar nüfusunun net olarak bilinmediğini belirtir (2021: 20).

M. Hüdai Şentürk ise 19. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 40.000 civarında Bulgar bulunduğunu dile getirmiştir. Bulgaristan ve Makedonya'dan göç edenler veya eskiden beri İstanbul'da yerleşik olanlar dışında Rum propagandası sonucu Bulgar olduklarını söylemekten utanan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler genellikle abacılık, seyislik, terzilik, sütçülük, bahçıvanlık, dülgerlik ve çobanlık gibi işlerle uğraşıyorlardı (Şentürk 1992: 216). Bu dönemde İstanbul'da Bulgar nüfusun artmasını gerektirecek bazı gelişmeler yaşanmıştır. Söz gelimi, Osmanlı Devleti tarafından verilen siparişler üzerine İslimye ve Filibe'de üretilen aba kumaşları, Bulgar tüccarları vasıtasıyla İstanbul'a getirilmiş ve yalnızca üretimde değil İstanbul'daki Dikimevinde de yoğun olarak Bulgar terziler çalıştırılmıştır. Bu durum Bulgarların İstanbul'a göçünü ve yerleşmesini hızlandırmıştır. Terziliğin yanında celeplik, bahçıvanlık gibi başka mesleklerle de İstanbul'a yerleşen Bulgarlar arasında dikkate değer bir tüccar sınıfı oluşmuştur (Hacısalihoglu 2020: 410). Bunların ötesinde sütçülük, satıcılık, ekmekçilik, hizmetkârlık, tüccarlık ve abacılık gibi işlerle uğraşanlar da vardı.

Bulgarlar Slav ırkına mensup ve çoğunlukla Hıristiyanlıklar (Millingen 2018: 22). Julius R. Van Millingen Bulgarların yapı olarak çok idareli ve sade insanlar olduğundan söz eder. Çoğunlukla kırmızı biber ve sirkeyle çeşnilenmiş fasulye yediklerine ve ayrıca sarımsağa karşı özel düşkünlükleri

olduğuna dikkat çeker. Van Millingen'e göre Bulgarların başlıca meslekleri çiftçilik ve hayvancılıktır. Ayrıca kalpak da Bulgarların ulusal kıyafetidir (2018: 25).

Evgenia Mars ise 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndan önce İstanbul'daki Bulgar kolonisinin yaklaşık 40 bin kişiyi bulduğundan söz ederek, nüfusun çoğunlukla tüccar, zanaatçı ve başka mesleklerle uğraşan kişilerden oluştuğunu belirtir. Dolayısıyla padişahın payitahtındaki farklı unsurlar arasında Bulgarlara sıkça rastlamak mümkündür. Bulgarların bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra sayısı 15.000'e kadar düşen koloninin büyük kısmını Makedonyalı Bulgarlar teşkil etmiştir (Mars 2019: 48). Hristo Brizitsov bağımsız kilise mücadelesinin yürütüldüğü yıllarda (19. yüzyılın ortaları olmalı) Halki'yi (Heybaliada) kalburüstü Bulgarların mekân tuttuklarını ve bu kişilerin tüccar, hekim veya üst düzey memur olduklarını kaydeder (2021: 78).

İstanbul'da çeşitli semtlere dağılmış olarak yaşayan Bulgarlar özellikle 19. yüzyılın sonlarında Şişli semtinde yoğunlaşmışlardı. Hristo Brizitsov, Şişli'nin "Bulgar Mahallesi" olduğunu kaydeder. Şişli'nin büyük binalarla süslü ana arterinin güzelliğine vurgu yapan Brizitsov, bu binalarda çok az Bulgarın yaşadığından söz etmiştir. Şişli'nin tercih edilmesinde kuşkusuz Bulgarlara ait okul, hastane ve eksarhhane yapılarının olması önemli rol oynamıştır. Ortaköy'deki eksarhhane binasının yanmasından sonra Bulgar Eksarhlığı Şişli'de bir konağa taşınmıştır. Daha yukarıda kırsal alanda Bulgar Ruhban Okulu ve Bulgar Hastanesi bulunuyordu. Bu sebeple Bulgar nüfus bu semtte yoğunlaşmıştır. Ayrıca pek çok Bulgar da bu yapılarda görev yapmaktaydı. Ayakta kalma içgüdüsünün Bulgarları bir araya toplama halinin Şişli'de yoğunlaşmalarına sebep olduğu söylenebilir. Bunun dışında Fener ve Langa gibi semtlerde de Bulgarlar yaşamaktaydı (Brizitsov 2016: 83). Metoh ve Fener Bulgar Okulu çevrede Bulgarların yaşamasına da sebep olmuştur (Brizitsov 2016: 110).

Burada kısaca Osmanlı başkentinde varlığına işaret ettiğimiz Bulgarların, yapılarına ve mimari faaliyetlerine ilişkin olarak mimarlık alanı içinde değerlendirilebilecek topluca kapsamlı bir çalışmanın yapılmadığı söylenebilir. Osmanlı başkentinde 19. yüzyıl boyunca çeşitli işlerde çalışmış Bulgarlar, bugün bazıları ayakta olan ve cemaatlerinin kullanımında bulunan kamusal yapıları inşa ederek diğer gayrimüslimlerin (Rum, Ermeni ve Yahudi) yapıları ile karşılaştırıldığında pek de dikkat çekmeyerek varlık göstermişlerdi. Bu yapılar Fener'deki Sveti Stefan Bulgar Kilisesi, Şişli'deki Eksarhlık binası, Ortaköy'deki eski Eksarhlık binası ile yanındaki ev,

Şişli'deki Ruhban Okulu, Pera'daki okul binası, Langa'daki mahalle mektebi binası, Feriköy'de Bulgar Mezarlığı, ve Bulgar cemaatine ait Şişli'de Evlogi Georgiyef Hastanesi olarak sıralanabilir.

Bu makale kapsamında çok az araştırmacının dikkatini çeken Bulgar cemaatine ait yapıların inşa süreçleri, yerleri, inşa edilişlerine ilişkin kararlar -mimari üsluplarına girilmeksizin- arşiv belgeleri ve kaynaklarla desteklenerek ele alınacaktır. Feriköy'de Bulgar Ortodoks Mezarlığı'nın oluşumu ve Sveti Dimitar Kilisesi'nin inşasına ilişkin süreç ise ilk kez daha detaylı olarak ele alınarak yine arşiv belgeleri ışığında değerlendirilecektir.

Ortaköy ve Şişli Bulgar Eksarhlığı ile Ek yapıları

Tebaasını dini inançlarına göre “millet”lere ayıran Osmanlı Devleti'nde tüm Ortodokslar gibi Bulgarlar da Rum milletine bağlıydılar. Rum Patrikhanesi de tüm Ortodoksların dini ve idari sorumluluğunu üstlenmişti. Herhangi bir Ortodoks için devletle ilgili idari problemlerde başvuru makamı patrikhaneydi. Bulgarların kendi adlarına faaliyette bulunan herhangi bir dini ve siyasi temsilcileri bulunmamaktaydı. Zaman içerisinde bu durum Bulgarlar üzerinde bir Rum hegemonyasına neden olması dolayısıyla, özellikle 18. yüzyıla doğru patrikhanenin kendilerine yönelik politikalarını “baskıcı” ve “asimilasyona yönelik” olarak değerlendiren Bulgarlar, Rum Patrikhanesi'nden ayrı olarak kendi milli kiliselerini kurmaya yönelik faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır (Güllü 2018: 351). Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin idaresinde yaptığı köklü değişimler sonrası Bulgarlar, 1870 yılında, Rum Patrikhanesi'nden ayrılarak kendi milli kiliselerinin devlet tarafından tanınmasını sağlamışlardır. Bulgarlara Fener Rum Patrikliği bünyesinde kalmak suretiyle iç işlerinde özerk olacak bir Eksarhlık kurmalarına izin verilmiştir. 1871 yılında Ortaköy'de oldukça geniş katılımlı bir kilise toplantısı düzenlenerek, Bulgar kilisesinin tüzüğü kabul edilmiştir (Veliçkov 2017: 24). Eksarhlık kurmak aslında yeni bir mekân ile hizmet anlamına gelmektedir. Arşiv belgeleri eksarhane kurulma aşamasında yapıya ilişkin de çeşitli yazışmaların yapıldığını göstermektedir.

Görsel 1

Bulgar Eksarhanesi'nden Ortaköy'ün görünüşü
(İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90663-0014).

Öncelikle Bulgar Eksarhlığı'nın ruhani merkezinin İstanbul olmadan önce Bulgarlar tarafından satın alınan Şişli'deki Osmanbey Gazinosu adıyla bilinen bir arsada eksarhhane inşasının kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır (BOA., Y.PRK.ZB., 38/3).

15 Cemaziyelevvel 1289/21 Temmuz 1872 yılında yazılmış bir evrakta ise Bulgar milletinin ruhanilerinin Eksarhlık İdaresi altında toplanacağı ifade edilerek bir "Eksarh Dairesi" oluşturulmasına gerek görüldüğü dikkat çeker. Bu sebeple Ortaköy'de bulunan Portakaloğlu bahçesi hem devlet malı olduğundan hem de kullanıma uygun bulunduğu için "Eksarh Dairesi" yapılması için Hariciye Nazırı'ndan izin istenmiştir (BOA., İ.MTZ (04), 5/115). Ortaköy'ün Portakal Yokuşu'nda bulunan Eksarhlık binası bu yokuşta, epeyce ıssız ve görünürde hiçbir yönüyle cezbetmeyen bir sokakta yer almıştır (Mars 2019: 56). Buna rağmen Ortaköy'de bulunan Portakaloğlu bahçesinin eksarhhane yapılmak üzere Bulgarlara verilmesi nedeniyle hem eksarh hem de Bulgar milleti ileri gelenleri tarafından teşekkür yazısı sunulmuştur (BOA., İ.HR., 256/15242). II. Abdülhamid Fotoğraf Albümü'nde bulunan Ortaköy'ün genel görüntüsünü sunan bir fotoğrafla karşılaştırıldığında (Görsel 1) yapının Ortaköy'deki konut mimarisinin bir yansıması olduğu söylenebilir (Görsel 2). Üç katlı, kâgir bina 1878 yılında satın alınmıştır. Brizitsov, Eksarhlık binasının yoksul bir ortama sahip olduğundan ve Ermeni Fındıklıyan'ın üç katlı evinde yer aldığından söz eder (Brizitsov 2021: 25). Kısa bir süre sonra arsası toplam 1.100 metrekare

olan binaya bitişik, içinde ahşap bir ev bulunan 250 metrekarelik bir yer daha satın alınarak eksarhhanenin bahçesi büyütülmüştür. Ortaköy'deki eksarhane binası 1906 yılına kadar bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin merkezi olarak kullanılmıştır (Kostandov 2018: 115). Hristo Brizitsov'a göre o zamanlar Ortaköy Bulgar kolonisinin merkezidir ve eksarhane de buraya yerleşmiştir. Bulgar Eksarhlığı'nın Ortaköy'de yer aldığı zamanlarda burada Bulgar Mektebi, kadın hayır cemiyeti, aktar ve meyhane bulunmaktadır (Brizitsov 2021: 23).

Görsel 2

Ortaköy Bulgar Eksarhhanesi (İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90663-0013)

Ortaköy Bulgar Eksarhhanesi bir yangın sonrası kullanılamaz hale gelmiştir. Bulgar Eksarhlığı'nın yakıldığı, yangının çıktığı saat ve hatta dakika tespit edilmiş, ancak kimin çıkardığını tespit etmek mümkün olamamıştır (Brizitsov 2021: 27). 27 Temmuz 1310/8 Ağustos 1894 tarihinde Bulgar Eksarhhanesi'nin inşası için Şişli tarafında Emlâk-i Hümayun'dan uygun bir arsa olup olmadığı araştırılmıştır. Hazine ile yapılan yazışmalar sonrasında uygun olabilecek mahallerin haritası takdim edilmiş ancak bir gelişme görülmemiştir (BOA., Y.A.HUS., 305/51).

1897 yılına tarihlenen bir başka belgeden eksarhlığın Şişli'ye taşınmasından önce pek çok yapının ve arsanın önerildiği anlaşılmaktadır. Eksarhın sefaretlere başvuru yapmadan ve şikâyetlerine mahal bırakılmadan Osmanlı yönetimi tarafından konunun çözümlenmesine çalışılmıştır. Eksarh önce Beyoğlu'nda bulunan ünlü banker Tubini'nin hanesini almayı amaçlamıştır. Ancak bu yapı yönetim tarafından mahzurlu görülmüştür. Diğer taraftan Tubinilerin evinin Amerikan Konsolosluğu yapılmak amacıyla bazı işlemlerin başlatılmış olması da bu seçeneği ortadan kaldırmıştır. Daha

sonra eksarh Şişli’de Maksudzade Sebuhan Bey’in hanesini pazarlık ederek satın almıştır. Bu yapının civarında yer alan diğer yapıların Hristiyanlara ait olduğu vurgulanarak eksarhın kararı uygun bulunmuştur. Bulgar eksarhının haneyi satın aldığı bu dönemde yapının civarında Rus, Fransız ve Rumlara ait mezhep müesseseleri, tramvay şirketinin malı olan ahırlar, bir daire, birçok otel ve gazino ile Bulgar Hastanesi ve mektebinin bulunduğu kaydedilmiştir. Böylelikle Müslüman ahalinin yapacağı herhangi bir itirazın da geçersiz olacağı öne sürülmüştür (BOA., YA.HUS., 511/117). Bir başka belgede ise Bulgar Hastanesi civarında Maksudzade Sebuhan Bey’e ait bir arsada eksarhhane yapılması konusu tekrar gündeme gelmiştir (BOA., ZB., 391/147). 2 Mayıs 1323/15 Mayıs 1907 tarihinde Şişli’de Bulgar Hastanesi civarında Maksudzade Sebuhan Bey’in sahip olduğu arsanın eksarhhane inşası için satın alınmasına izin verilmesi Eksarh Efendi tarafından istenmiş ve söz konusu arsanın civarında Hristiyan evleri ve Bulgar müesseseleri olması nedeniyle orada eksarhhane inşası uygun bulunmuştur (BOA., DH.MKT., 1167/56).

Görüldüğü gibi eksarhhane binasının nerede olacağına ilişkin uzun uğraşlar verilmiştir. Sonuç olarak eksarhhane binası olan ve günümüzde de kullanılan köşkün 20 bin Lira’ya satın alındığı anlaşılmaktadır (BOA., YMTV., 303/8). Köşkün satın alındığı Maksudzade Sebuhan Efendi’nin Ermeni bir sarraf olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (BOA., İ.DH., 719/50183; BEO., 3053/228942; DH.MKT., 1167/56). Konak Maksudzade Sebuhan Efendi tarafından Cevad Bey adlı bir kişi hayattayken satın alınmış ve daha sonra da eksarhın mülkiyetine geçmiştir (BOA., BEO., 3053/228942 ve DH.MKT., 1167/56). Eksarh I. Yosif’in (Görsel 3) eksarhhane yapmak için 1907 yılında satın aldığı ve günümüzde Abide-i Hürriyet Caddesi No: 70’deki köşk, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiştir (Görsel 4).

Eksarhlığın Şişli’ye taşınması semtin güvenlik sorunlarının göz önünde tutulmasını da gerektirmiştir. Beyoğlu Mutasarrıflığı’ndan yazılmış bir evrakta Bulgar Eksarhhanesi ile Kalem Dairesi’nin Şişli’ye nakledilmesi sebebiyle Bulgar milletinden durumları şüpheli kişilerin zamanlı zamansız kalem dairesi, mektep ve hastaneye gelip gittikleri ve bunların kontrolü için 34 polis memurunun yeterli gelmediği bildirilmiştir. Şişli ve Pangaltı semtlerinin büyüklüğü ve idaresinin önemi dikkate alındığında polis sayısının 50 kişiye çıkarılmasının gerektiği Şişli ve Pangaltı İnzibat Memurluğu’na bildirilmiştir (BOA., ZB., 391/99). Şişli ve Pangaltı’da Rum, Ermeni ve Levanten nüfusun yoğunluğu göz önünde tutulduğunda eksarhhane binasının varlığına oluşabilecek bir tepki nedeniyle bu semtlerde asayişin sağlanması amacıyla polis sayısının artırılması amaçlanmış olmalıdır.

Görsel 3

Bulgar eksarhı Yosif'in fotoğrafı

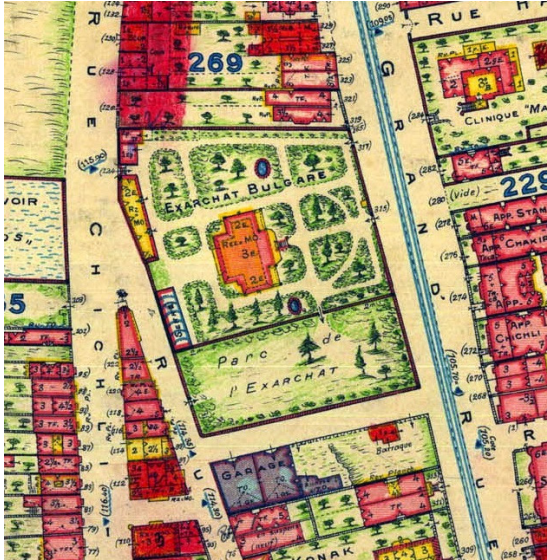
(İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, 90627/0001)

24 Kanunuevvel 1323/6 Ocak 1908 tarihinde Beyoğlu Mutasarrıflığı'na yazılan bir başka belgede polis sayısının artırılması talebinin yerinde olduğunu gösteren bazı bilgiler yer alır. Buna göre Şişli'deki eksarhhaneye taşınma aşamasında bir protesto gösterisi planlanmıştır. Yunan Sefareti tercümanlarından bazı kişilerin teşvikiyle Beyoğlu'nda yaşayan Rumeli ahalisinden kimi Hristiyan tüccarların Beyoğlu Mutasarrıflığı dairesinin karşısında bulunan Asmaaltı Kahvehanesi'nde toplanarak Bulgarlar tarafından Şişli'de inşası düşünülen Eksarhlık Dairesi'nin inşasına engel olmaya çalışacakları bildirilmiştir. Patrikhaneye başvuru yapan pek çok kişinin gösteri yapmalarına karar verildiği ve bu gösterinin sebebini oluşturmak için bir dilekçe hazırlandığı anlaşılmaktadır. Beyoğlu'nda Lüksemburg Gazinosu bitişiğindeki Tütüncü Yıkazaf'ın (?) dükkanına bırakılan ve birer ikişer başvuruda bulunan yüzü aşkın kişi tarafından imzalanan dilekçenin Pazar günü Patrikhane kilisesine ayın yapmak için giden bazı kişiler tarafından Patrikhane'ye verildiği ve söz konusu gösterinin bu dilekçenin takdim edilmesinden sonra yapılmasının kararlaştırıldığı, Fener Merkezi Polis Serkomiserliği'nden jurnalle bildirilmiştir (BOA., ZB., 391/147).

Şişli'deki Eksarhhane binasının satın alınmasının ardından 20 Nisan 1327/3 Mayıs 1911 tarihinde yapının bitişiğinde ve bahçe içinde dört odalı bir hanede sıbyan mektebi açılması planlanmıştır. Yapıda tamirat ve tadilat yapıldıktan sonra mektep olarak kullanılmasında sorun olmadığı dile getirilmiştir (BOA., ŞD., 78/22).

Diğer taraftan 19 Kanunuevvel 1323/1 Ocak 1908 tarihinde eksarhlığa ait olan limonluğun üzeri siyah muşamba ile örtülerek burasının mabed yapıldığı anlaşılmıştır. Noel’de sabaha karşı ayin yapıldığı sırada bu mabedin de açılışı yapılmıştır. Belgeyi kaleme alan Mehmed Faik b. Sadık’a göre Fener’de “mükemmel” kiliseleri olan (Sveti Stefan Kilisesi’nden söz edilmekte) Bulgar cemaatinin önde gelenleri ile çoğu cemaat üyesinin buraya geldiği görülmüştür. Şişli ve Pangaltı tarafında Rum ve Ermeni nüfusun yoğunluğu göz önünde tutulduğunda ve Rumların mabedin açılışından rahatsızlıklarını Patrikhane’ye bildirmelerinden dolayı çıkabilecek bir arbedede ne Şişli ne de Feriköy’deki Piyade Karakolları’ndaki görevli sayısının yeterli olmadığı dile getirilmiştir (BOA., Y.PRK.MYD., 26/80). Anlaşılabileceği gibi Bulgarların kilise açmalarının Rumların tepkilerine neden olabileceği düşünülmüştür. Öte yandan açılışı yapılan ve üstü siyah muşamba ile kapatılan limonluğun günümüzde eksarhhanenin ek yapısı olan ve mevcudiyetini koruyan Sveti İvan Rilski Kilisesi’nin nüvesini oluşturduğu düşünülmektedir.

Halen İstanbul’da yaşayan Bulgar cemaatinin elinde kalabilmiş birkaç gayrimenkulden biri olan Bulgar Eksarhhanesi yaklaşık 5000 metrekarelik oldukça iyi düzenlenmiş bir bahçe içinde üç katlı, 19. yüzyılın sonlarında inşa edilmiş yarı kâgir bir konaktır. Eksarhhane binası Sveti İvan Rilski Kilisesi ve üç ayrı kısımdan oluşan müstemilat bölümleriyle günümüzde Şişli’nin en çok göze çarpan tarihi yapılarından biridir (Kostandov 2018: 116).

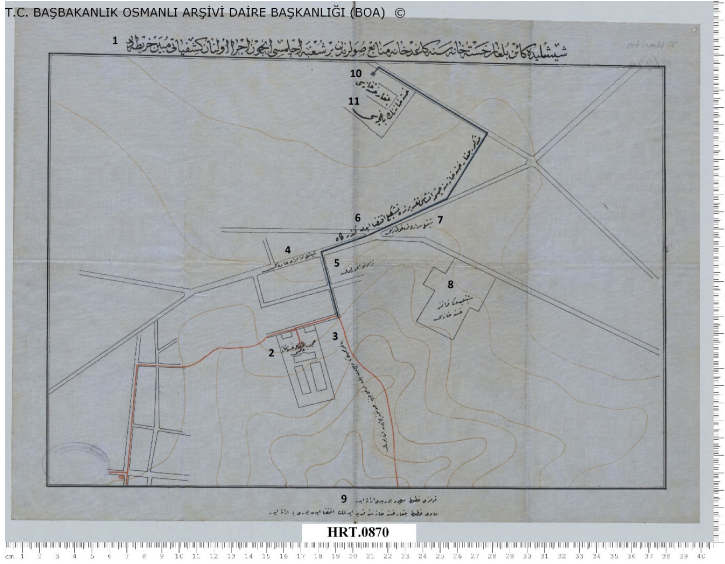

Görsel 4

Pervititch Haritalarında Şişli Bulgar Eksarhhanesi

Evlogi Georgiyef Bulgar Hastanesi

20 Şaban 1313/5 Şubat 1896 tarihli bir belgede taşralı olup, para kazanmak amacıyla eşlerini ve çocuklarını memleketlerinde bırakarak bahçıvanlık, sütçülük, ekmekçilik, kürkçülük ve terzilik gibi işler yapmak için İstanbul'a gelen Bulgarlardan bazılarının hastalık sahibi olduğu dile getirilmiştir. Bu kişiler tedavi için gerekli paraya sahip olmadıklarından dükkanlarda, han köşelerinde, bostan kulübelerinde bakımdan yoksun kalmaktaydılar. Bu sebeplerle diğer patrikhaneler gibi Bulgar Eksarhhanesinin de bir hastanesinin olması ve bunun için izin alınarak Bulgarlara yararlı bir iş yapılması planlanmıştır. Bu amaçla Bulgar milletinden toplanan akçe ile Feriköy'de Hasköy Sokağı'nda bulunan 9 numaralı boş arsanın eksarh Yosif Efendi adına satın alınması düşünülmüştür. Bulgar milletinden Doğu Rumeli'nin Karlova Kasabası ahalisinden olan ve Romanya'da bulunan Evlogi Georgiyef Efendi tarafından hastanenin inşaat masrafinin tümünün ödeneceği bildirilmiştir (BOA., ŞD., 2668/5).

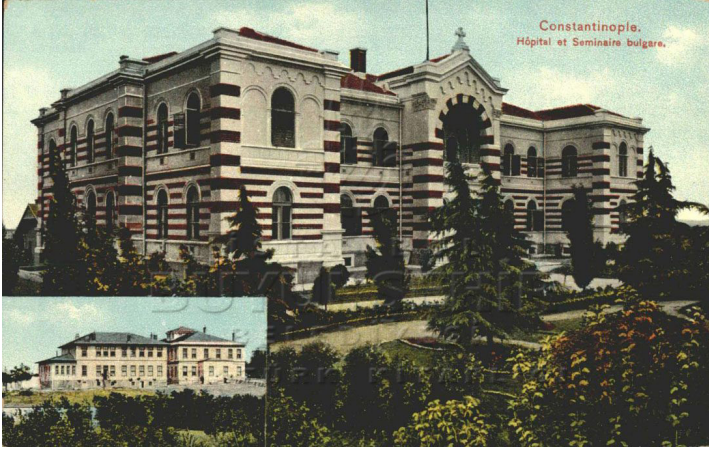
Görsel 5

1. Şişli'de kain Bulgar Hastahanesine Kağıthane menâbi' sularından bir şube açılması için icra olunan keşfiyâtı mübeyyin haritadır, 2. Hamidiye Etfal Hastahane-i âlisi, 3. Balmumcu'daki depodan Beyoğlu cihetine su tevzi eden ana boru, 4. Şişli Tramvay Caddesi, 5. Tramvay ahırları, 6. Mezkur Bulgar Hastahanesine çeşme inşası takdirinde teşkili iktizâ eden güzergâh, 7. Şişli Süvari Karakolhanesi, 8. Şişli'deki Fransız Hastahanesi, 9. Kırmızı hutut mevcut boruları irâe eder, Mavi hutut Bulgar Hastahanesi'ne temdid edilmek iktizâ eden boruyu irâe eder, 10. Bulgar Hastahanesi, 11. Hastahanenin Bahçesi (BOA., HRT.h., Dosya no: 870).

Belgelere göre hastane inşa edilecek alan 18 dönümden ibarettir. Hastane binası inşa edildikten sonra arsanın geri kalanı bahçe ve yol olmak üzere kullanılacaktır. Hastane yapılacak alanın civarında, 70 metre mesafede, Zehirzade Ahmet Bey'in binasından başka bina bulunmamaktadır. Dolayısıyla hastanenin yapılacağı alanın boş arazi halinde olduğu ve yapılacak binanın çizilen projeye uygun yapılacağı ve orada hastane inşasında bir zarar görülmediği ifade edilmiştir (BOA., ŞD., 2668/5. Ayrıca hastanenin ferman sureti için bkz. BOA., HR.HMŞ.İŞO., 29/13). Belgede hastaneye ait bir çizimin (resmin) bulunduğu belirtilmişse de dosya içinde sözü edilen çizime rastlanmamıştır. Diğer taraftan hastaneye Kağıthane suyundan bir hat çekilmesi için yapılan 1923 tarihli bir planda hastane civarında Şişli Süvari Karakolhanesi, Şişli Tramvay Ahırları, Fransız Hastanesi ve Şişli Etfal Hastanesi'nin varlığı dikkat çeker (Görsel 5).

Bugün Şişli, Darülaceze Caddesi'nde yer alan Bulgar Hastanesi'nin yapımına Evlogi Georgiyef'in maddi desteği ile 1897 yılında başlanmış ve hastane Sultan II. Abdülhamid'in fermanıyla 1902 yılında faaliyete geçmiştir (Görsel 6). Evgenia Mars hastanenin arkasında hastanenin müdürü için özellikle inşa edilen daha küçük bir bina olduğunu ifade eder. Hastane büyükçe, modern biçimde planlanmış iki katlı bir yapıdır. İnşası ve bakımı için bütün mali desteği büyük Bulgar hayırseveri, müteveffa Evlogi Georgiyef sağlamıştır (2019: 50). Hakkı Göktürk de Şişli Bulgar Hastanesi'nin İstanbul'un en eski özel hastanesi olduğundan söz ederek, yaptığı bağışlar sebebiyle hastanenin kurucularından en önemlisi olan Evlogi Georgiyef'in hatırlandığını kaydeder (Göktürk 1963: 3103). Hastane bundan dolayı onun adını taşımaktadır. Elli yataklı hastanenin küçük bir kilisesi bulunmaktaydı (Mars 2019: 50). Şapel olarak da ifade edilen bu küçük kilisenin adı Sveti Panteleymon'dur (Kostandov 2018: 315). 5 Haziran 1320/18 Haziran 1904 tarihli bir belgede 50 yataklı bu hastanenin inşa edildiği bilgisi verilirken, İstanbul'da bulunan diğer hastanelerin sahip oldukları hukuk ve imtiyazın Bulgar Hastanesi'ne de verilmesinin rica edildiği görülmektedir (BOA., HR.İD., 2068/43). Buna rağmen yapının Bulgar Eksarhhanesi ile bağlantısı olmadığından diğer hastaneler gibi aynı statüde tutulması uygun bulunmamıştır (BOA., DH.MKT., 892/42).

Hastane II. Beyazid vakıflarına ait olduğu gerekçesiyle 1988 yılında boşaltılmış, 1990 yılında İhlas Holding'e kiralanmıştır. 1991 yılında "Türkiye Hastanesi" adıyla açılışı yapılmıştır (Mars 2019: 49).

Görsel 6

Şişli Evlogi Georgiyev Bulgar Hastanesi. Kartpostalın sol alt köşesindeki fotoğraf Şişli Bulgar Ruhban Mektebidir (İBB. Atatürk Kitaplığı, Krt_0420)

Şişli Ruhban Mektebi

Şişli Ruhban Mektebi için ilk seçilen alan Feriköy'de Gürcü Katolik Kilisesi'nin bitişiğindeki arsaydı. Ancak bu konu hakkında Bulgarlar ve Gürcüler arasında anlaşmazlık ortaya çıkmış ve 1894 yılını izleyen üç yıl boyunca bu anlaşmazlık sürmüştür. 17 Mart 1897 yılına gelindiğinde, Bulgar Mektebi için Feriköy'deki arsadan vazgeçildiği ve buna karşılık arsa arayışlarının Şişli semtinde sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Aramalar olumlu sonuç vermiş ve Hasköy Caddesi'nde inşa edilen Bulgar Hastanesi'nin yakınında, satın alınacak bir arsaya okul yapısının inşa edilmesi için izin istenmiştir (Şenyurt 2018: 285).

Evgenia Mars'a göre Şişli Ruhban Mektebi geniş bir park içinde inşa edilen eski bir Türk konağı olarak Bulgar hükümeti tarafından satın alınmıştır (Görsel 7). Derslikler üst kattaydı, alt katta ise yatak odaları, yemekhane, mutfak yer alıyordu. Evgenia Mars mektebin kütüphanesine ve yapının etrafında yer alan büyük ve iyi düzenlenmiş, içinde serası olan bahçeye dikkat çekmiştir (Mars 2019: 52).

23 Temmuz 1317/5 Ağustos 1901 tarihindeki bir evrakta yapıya eklemeler yapılmasına ilişkin girişimde bulunulduğu tespit edilmektedir. Beyoğlu Mutasarrıfı Hamdi Bey tarafından yazılmış bu evrakta Şişli'de İzzet Paşa Çiftliği civarında Bulgar Mektebi'ne iki derslane inşa ve ilave etmek üzere alınan izinle hafriyata başlandığı ifade edilmiştir (BOA., Y.PRK.ZB., 28/94). 20 Temmuz 1320/2 Ağustos 1904 tarihinde Şişli'de bulunan Bulgar

Mektebi'nde geceleri kalınan alan yeterli gelmediği için öğrencilerin yarısını alacak ve kış mevsiminde de içinde teneffüs zamanlarını geçirebilecekleri bir mekânın mektep bahçesine inşası tasarlanmıştır. Üç oda bir salondan oluşacak bu yapının inşasına izin verilmesi hakkında Bulgar Eksarhlığı'nın talebi olmuştur. Söz konusu ilavelerin yapılmasında sorun görülmediği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT., 875/48). Konuya ilişkin bir başka belge inşaatın oldukça kapsamlı tutulduğunu düşündürür. Şişli'de bulunan Bulgar Mektebi'nin 11 öğretmen, 121 öğrenciden ibaret olan mevcudunun mektebe sığamaması nedeniyle mektebin sağ tarafındaki çıkması kaldırılarak salon ve mutfak mahalline de yemek salonu yapılmıştır. Üst kata müdür ve hocalara ait üç oda ile merdivenin bahçeye alınarak taştan inşa edilmesi de gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte mektebin inşası için herhangi bir başvuru yapmadan inşaata başlanmış olması hoş karşılanmamıştır. Yapılan işin basit bir inşa işi olduğu ileri sürülse de sultan iradesi olmadan inşa izninin verilmesinin uygun olmadığı ve inşaatın tatil edilmesi gerektiği buna sebebiyet verenlerin de sorumlu tutulacakları Maarif Nezareti Mekâtib-i İbtidâiye ve Ecnebiye Müfettişliği tarafından bildirilmiştir. İnşaatın ruhsatsız gerçekleşmesi dışında mektep bahçesine gayet büyük bir mahzen yapıldığı da ifade edilmiştir (BOA., MF.MKT., 801/33).

Görsel 7

Şişli Ruhban Mektebi (Kostandov 2018: 108)

Fener'deki Eski Kilise, Eski Okul Binası ve Metoh (Kâgir/Kevgir)

Bogoridi ile Hacı Stefan'ın yaptığı görüşmeler sonucunda Fener'de Stefan Bogoridi'nin ahırlarının bulunduğu alanda biri büyük, diğeri küçük iki kilisenin ve bir Metoh binasının inşasına karar kılınmıştır (Görsel 8). 17 Ağustos 1849 yılında yapılan ikinci toplantıda Hacı Stefan yapılacak Bulgar Kilisesi'nin planlarını getirerek bunları cemaat ile paylaşmış ve proje kabul edilmiştir. 9 Ekim 1849 tarihinde kilisenin açılışı yapılmış ve 49 yıl boyunca kullanılmıştır. Fener'deki eski kilise gelişigüzel taşlarla kaplı sıradan bir ambardır (Görsel 9). Efrem Karanov yapının bakımsız olduğuna değinerek, etrafına sandalyeler konan giriş kapısının ardında küçük bir çitle kadınlar kısmının ayrıldığından söz eder. Ayrıca kilise duvarlarında tasvir bulunmamaktadır ve birkaç ikona dışında sunak küçük bir mekândır (Karanov 2011: 22-23). Bu kilisenin ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalması nedeniyle yeni bir kilise binası yapılması düşünülmüştür. Burada detaylarına girilmeyecek olan ve bu kilisenin yerine inşa edilen “demir kilise” olarak anılan Sveti Stefan Kilisesi'nin yapımı ise 14 Haziran 1896 tarihinde bitirilmiştir (Görsel 10-11) (Dadyan 2019: 26.33). Bulgar cemaatinin 1858 yılında Osmanlı Hükümeti'nden aldığı izinle, 1889 yılında bir Osmanlı Ermenisi olan Mimar Hovsep Aznavur'a kilisenin mimari planlarının hazırlanması işi, finansmanı sağlayan Bulgar hükümeti tarafından verilmiştir (Ataköy 2009: 17).

Görsel 8

Fener'deki Kevgir (Kâgir) ya da Metoh binası (Veliçkov 2017: 70)

Görsel 9

Fener'deki eski ahşap Bulgar Kilisesi (Veliçkov 2017: 69)

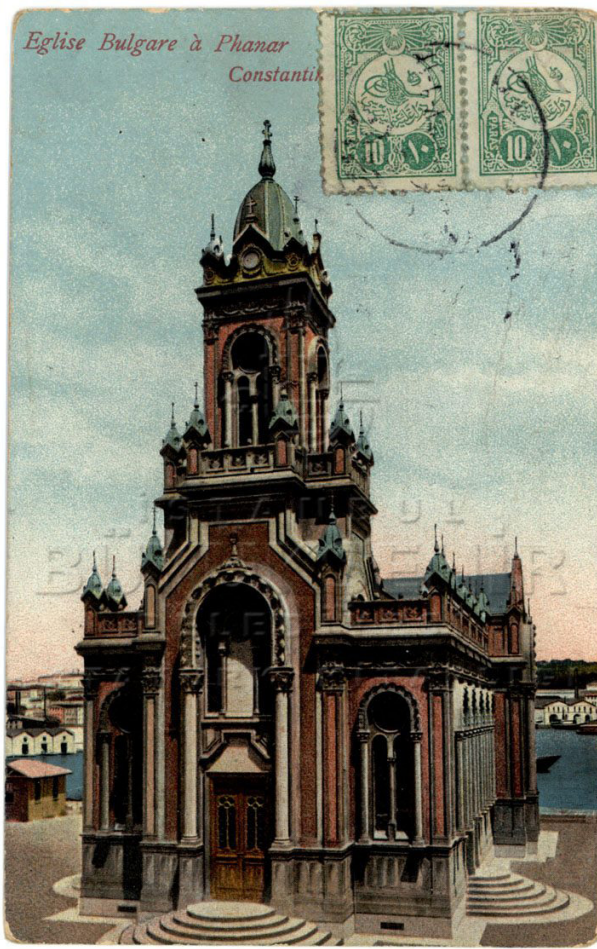

Görsel 10

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi (İÜ., II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, Fot.: 90479-0027)

Diğer taraftan İstanbul'daki Bulgar Mektebi 1857 yılında Kevgir'in birinci katında açılmıştır. Osmanlı belgelerinde Papaz Evi olarak geçen Kevgir'in (Metoh) inşasındaki başlıca amaç, İstanbul üzerinden kutsal topraklara giden Bulgar hacıların konaklayabilmelerine imkân sağlamak, ayrıca bir kültür kurumu oluşturmaktır (Veliçkov 2017: 25). Bulgarca kaynaklarda

Kevgir (Kâgir) olarak da geçen Metoh'un yapımına 1849 yılında Stefan Bogoridi'nin İstanbul Bulgar cemaatinin ihtiyaçları için bağışladığı Haliç kıyısındaki iki katlı yalısının bulunduğu parselin batı ucunda başlanmıştır. Stefan Bogoridi Fener'deki evini "papaz evi" yapmak amacıyla parasız pulsuz teberru ettiğini belirtmiştir (Koyuncu, 1998: 62). Batı cephesi Haliç surlarına yaslanan, ön tarafı da körfeze bakan bu kabaca dikdörtgen planlı, taş örgülü, döşemeleri ahşap yapı, İstanbul Bulgar esnafının desteği ile tamamlanmış ve 23 Nisan 1850 tarihinde hizmete açılmıştır. Metoh binası kalfa Hacı Stefan'ın hazırladığı ilk plana göre yapılmıştır. Bina üç katlıdır. Binanın 25 odası ve 40 metrelik büyük bir salonu vardır (Çiçekliyurt 2020: 12).

Görsel 11

Sveti Stefan Bulgar Kilisesi'ne ilişkin bir kartpostal (İBB. Atatürk Kitaplığı, Krt_004619)

Tarlabası'ndan Ağa Çeşmesi Sokağı'na Bulgar Mektebi

1897 yılında Tarlabası'nda bir evde açılan Bulgar Okulu 1907 yılında Galatasaray'a, Başağa Çeşmesi Sokak No: 5 adresinde bir binaya taşınmıştır. Galatasaray'a taşınan Bulgar Okulu, yanındaki Fransız Saint Michel ve az aşağıda Rum Zapyon okulları ile birlikte dar ve kısa bir sokakta yer almaktaydı (Brizitsov 2021: 48). Bulgar Okulu yapılmak üzere 1896 yılında satın alınan bina, klasik tarzdaki iç düzenlemesi, ahşap merdivenleri, ahşap döşemeleri, oymalı mermer şömineleri ve Osmanlı döneminin devlet dairelerini andıran mimari stili ile etrafındaki binalardan çok daha eskiydi. Ağa Çeşme Sokağı'nın okulu geçtikten sonra aşağıya doğru eğimli olduğu dikkate alınır, dört katlı okul binası alttan geçen Turnacıbaşı Caddesi'ndeki binalara nazaran, yarı yarıya daha yüksek bir düzlemdeydi. Bulgar Okulu'nun ön cephesinin, sokağın doğrultusuna göre 90 derece sola dönük olmasının nedeni, üst katlardan Boğaz girişinin güzelliğini seyredebilmek amacını taşımaktaydı. Yapı dört katlı, kâgir ve bahçeliydi. 1897 yılında eğitim ve öğretime başlayan okul, 1932 yılına kadar yalnız ortaokul bölümü olarak kullanıldı. Yapı 1993 yılında Beyoğlu Belediyesi tarafından yıktırıldı ve arsası otoparka dönüştürüldü (Kostandov 2018: 114, 231-232). Hristo Brizitsov Bulgar Okulu'nun zamanında bir Yahudi evi olduğundan söz ederek, sokaktan ulaşılan antreye 100 kişinin sığabileceğine dikkat çekmiştir (Brizitsov 2021: 49).

Şişli Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı ve Sveti Dimitar Kilisesi

Günümüzde İstanbul'da Bulgarlara ait üç kilise bulunmaktadır. Bunlar Şişli'deki eksarhhanenin bitişiğinde olan Sveti İvan Rilski Kilisesi, Balat'taki "Demir Kilise" olarak bilinen Sveti Stefan Kilisesi diğeri ise Feriköy Mezarlığı'nda yer alan Sveti Dimitar Kilisesi'dir. Bu bölümde arşiv belgelerinin ışığında değerlendirilecek olan Feriköy Bulgar Ortodoks Mezarlığı ve Sveti Dimitar Kilisesi 1919 yılında Kesriye'nin Zagoriçani köyünden Dimitar Spirov adlı bir cemaat üyesinin şahsi imkânlarıyla gerçekleştirilmiştir. Kilise, Zagoriçani köyünde Yunan çeteciler tarafından katledilen 64 Bulgar köylüsünün anısına, Feriköy Bulgar mezarlığı içinde inşa edilmiştir.

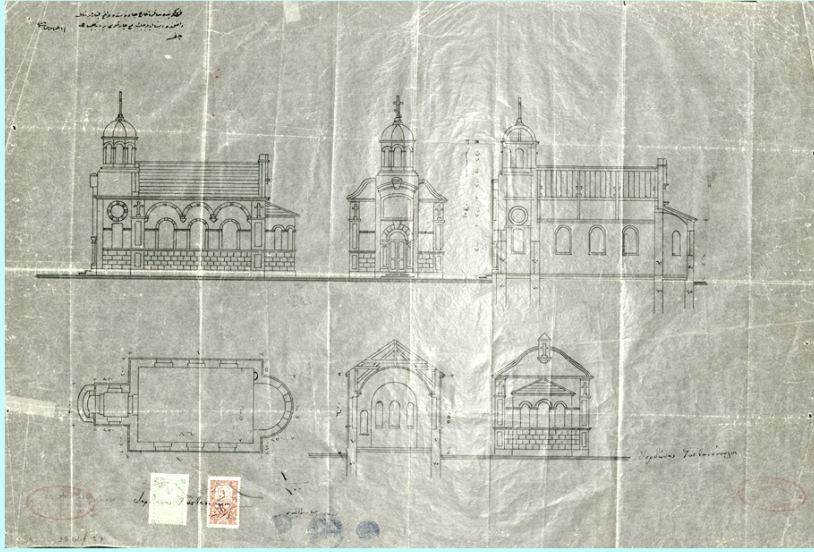
Kilisenin Zagoriçani köyünde ölenlerin anısına yapıldığı 25 Mart 1903 tarihindeki Zagoriçani hadisesi (25 Mart 1903) ise eşkiyalar tarafından köyün yakılması ve insanların öldürülmesiyle ilişkilidir. Bu türlü hadiseler genel olarak Kesriye Kazası dâhilinde bir araya toplanmış olan çete mensuplarınca yapılan baskın ve cinayetlerden oluşmaktaysa da Zagoriçani isimli yalnızca Bulgar ahaliden oluşan ve yaklaşık olarak 600 hanenin bulunduğu köyde

girişilen katliam, diğerlerine nazaran oldukça farklı ve daha kapsamlıdır. Bu olayda büyük bir köyde sakin olan halkın tamamı yok edilmek istenmiştir. 25 Mart 1903 yılında meydana gelen bu olayda ahalisi Bulgarlardan oluşan Zagoriçani Köyü'ne, 116 kişilik bir Rum çetesi saldıracak evleri yakmış ve çok sayıda insanın ölümüne sebep olmuştur. Zagoriçani'nin yerleşik Bulgar ahalisi için beklenmedik bir olay olarak değerlendirilen bu saldırı sonucu köy ahalisi feci bir katliama maruz bırakılmıştır. Bu katliamın Osmanlı askerleri tarafından haber alınmasıyla birlikte yakınlarda bulunan iki müfreze olay yerine acilen müdahale etmiştir (Yazıcıoğlu 2015: 83-85).

Şura-yı Devlet fonu içinde Dosya no: 2844, Gömlek no: 37'de yer alan 75 parçalık belge dosyası içinde yapılan taramalar söz konusu hadise ile ilişkili olarak Feriköy'de bir kilise inşa edilmesi ve Bulgar Mezarlığı'nın oluşturulmaya çalışılmasına çeşitli itirazların olduğunu göstermektedir. 17 Temmuz 1336/17 Temmuz 1920 tarihinde Galata'da Mehmed Ali Paşa Hanı 46 numaralı odada kalan İngiliz tebaasından Tomson ile Jak Deleon'un yazdığı ve Beyoğlu Noterliği'nden çekilen "protestoname"de Feriköy'de Sakızağacı Caddesi'nde padişah emri ile Bulgar kabristanı yapılmasına ve duvarlarla çevrilmesine izin verilmiş alanın kabristan olarak kullanıldığı ve bir kilise inşa edilmesinin planlandığı ifade edilmiştir. Kilise inşası için Bulgar Eksarhlığı tarafından Adliye ve Mezahip Nezareti'ne başvuruda bulunulduğu ve Eksarhlığın "tecavüzüne" uğrayan arazinin kendilerine ait olduğu Tomson ve Jak Deleon tarafından ifade edilmiştir. Şikâyetle bulunan Tomson ve Jak Deleon, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından verilen ve Bulgarları destekleyen bu kararlar bireylerin hukukunun feda edildiği düşüncesindedirler. Kabristan'ın kaldırılarak arazinin eski haline döndürülmesi mümkünken bir de üzerine kilise inşa edilmesine izin verildiği konusunda serzenişte bulunmuşlardır. "Tecavüze uğradığını" ifade ettikleri arsa ile bitişiğindeki 60.000 zira olan diğer arsa için toplamda 100.000 Lira'ya yakın zararları oluşmuş ve Tomson ve Jak Deleon bu konu hakkında ihtarname çekmiştir. Tomson ve Deleon zarar ve ziyanlarının tazmin edilmesini istemiştir (ŞD., 2844/37).

11 Ağustos 1336/11 Ağustos 1920 tarihinde Feriköy Muavinliği adına yazılan bir evrakta, kilisenin inşa edileceği alanın yakınında beş adet Bulgar hanesinin mevcut olduğuna ve yapılacak kilisenin İslam Mahallesi bitişiğinde yer aldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca kilisenin yapılacağı yerin civarında Bulgar bulunmadığı vurgulanarak Bulgarların burada kilise yaptırması uygun görülmemiştir. Diğer taraftan mezarlığın da üç yıl önce yapıldığı bilgisi verilmiştir. Arşiv belgeleri 1917 yılında kabristanın yapıldığı bilgisini vermelerine rağmen günümüzde Şişli Feriköy semtinin Yayla Meydanı

mevkiinde bulunan ve 5500 metrekairelik alanı kaplayan mezarlığın 1912 yılında eksarh I. Yosif tarafından satın alındığı ve kendi adına tescil edildiği de belirtilmektedir. Ayrıca 26 Mayıs 1337/26 Mayıs 1921 tarihli Bulgar Serpiskoposu'nun yazdığı evrakta yaklaşık 10 yıldan beri buranın kabristan olarak kullanıldığı ifade edilmiştir (ŞD., 2844/37).

Görsel 12

Feriköy Bulgar Kilisesi'nin plan, iki görünüş ve iki kesitini içeren pafta
(BOA., ŞD., 2844/37).

22 Kanunusani 1337/22 Ocak 1921 tarihinde Bulgar Serpiskoposu'nun verdiği cevapta Jak Deleon'un açtığı davanın 10 yıl önce olduğu ve Deleon'un iddiasının reddedildiği bildirilmiştir. O zamandan itibaren pek çok kişi kabristana defnedilmiş ve yüzlerce mezar açılmıştır. Bu kez bir kilise inşası gündeme gelince Deleon'un bunu fırsat bilerek mabedin inşasına engel olmak için protesto çektiği ve kabristana defnedilen pek çok ölünün de yerinden çıkarılması isteğinin kanuna aykırı olduğu Bulgar Serpiskoposu tarafından dile getirilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

29 Kanunusani 1337/29 Ocak 1921 tarihinde Jak Deleon ile İngiliz tebaasından Tomson'un iddialarının doğru olmadığı bu arsanın ilk sahibinin sened-i hakani ile Sarraf Toma olduğu ve onun varislerinden eksarh Yosif Efendi adına tapusunun alındığı ayrıca kabristan yapılmak üzere 4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911 yılında padişahın izninin bulunduğu ifade edilmiştir. O sırada Jak Bey tarafından Beyoğlu Meclis İdaresi'ne yapılan başvuru üzerine gerçekleşen tahkikat sonucunda arsanın eksarh Yosif Efendi'ye

aidiyeti ortaya çıkmış ve iddianın reddedilmesine karar verilmiştir. Jak Bey'in Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'nde açtığı davanın da yine kendisi tarafından takibi yapılmadığından ayrıca kabristana gömülen birkaç yüz ölünün çıkarılarak oranın eski haline getirilmesinin mümkün olmadığı ve bunun kilisenin inşasına da tesir edemeyeceği ifade edilmiştir. 28 Haziran 1328/11 Temmuz 1912 tarihine ait bir evraktan Jak Bey'in müdahalesinin men edilerek, Feriköy Sakızağacı Caddesi Ortaçeşme Sokak'ta satın alınan sırf mülk arsanın Bulgar Kabristanı yapılmasına izin verildiği anlaşılmaktadır (BOA., ŞD., 2844/37).

Diğer taraftan kilisenin inşa edileceği alan hakkında bazı sorgulamaların yapıldığı görülmektedir. Buna göre kabristan mahalli ne cins arazidir? Kaç ziradır? İnşası istenen kilise gösterilen boyutlarda kâgir ya da ahşap olarak mı yapılacaktır? Kaç kapı ve pencereyi içerecektir. Müstemilatı olacaksa nerede ve ne boyutta olacaktır? Gelir getirmesi için mi yapılacaktır? Çan kulesinin boyutu ne olacaktır? ve bunların inşalarında mahzur var mıdır gibi yönetimin dikkatini çeken çeşitli soruların cevaplanması istenmiştir. Belgelere göre kilise 9178 zira genişliğindeki kabristan içine çevresi 112 metre, yüksekliği 9, boyu 12.5 ve genişliği 7 metre boyutlarında, çan kulesi de 10.40 metre yüksekliğinde olmak üzere kâgir olarak inşa edilecektir. Yapının hem boyutlarının hem de çevrede yaşayan kişiler için bir mahzur oluşturmadığı tespit edilmiştir. Konuya ilişkin topluca bilgilerin bulunduğu arşiv belgelerine ilişkin dosyada evraklar arasında yapının boyutlarına bağlı olarak farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Buna göre diğer belgede yapının 15 metre uzunluk, 7 metre genişlik ve 6 metre yükseklikte ve çan kulesi ile birlikte inşa edileceği bildirilmiştir. 8 Temmuz 1336/8 Temmuz 1920 tarihinde kilisenin cephe ve plan çizimleri ile çan kulesinin plan ve görünüşü talep edilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

1 Teşrin-i evvel 1337/1 Ekim 1921 tarihinde Feriköy'deki kabristan içine yapılmak istenen kilisenin neden gerekli olduğu hakkında bir açıklama yapılmıştır. Bu açıklamaya göre Bulgar cemaatinin Fener'de sadece bir kilisesi vardır ve İstanbul'un çeşitli ve uzak mahallerinde dağınık biçimde ikamet etmekte olan Bulgar halkından birinin vefatı durumunda cenazesinin önce Fener'de söz konusu kiliseye götürülüp dini tören yapıldıktan sonra Feriköy'deki kabristana nakledilmesi özellikle kış mevsiminde çok büyük sorunlara sebep olmaktadır. Bu durumda da kabristan içinde ufak bir kilise inşa edilip cenazelerin ruhani ayinlerinin o kilise içinde icra edilerek hemen kabristana defnedilmesinin Bulgar cemaati için kolaylık sağlayacağı aşîkârdır. Söz konusu kilisenin inşasına engel yaratabilecek hiçbir sorun olmadığı bu sebeple sultanın izninin alınacağı konusunda ümit beslendiği

ifade edilmektedir. Bu ifadelerden kilisenin inşa edildiği ve kısmen de tamamlandığı anlaşılmaktadır. Ancak tamamen bitmeyen bu binanın kalfaya emir verilerek inşaatının tatil edildiği beyan edilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

8 Teşrin-i evvel 1337/8 Ekim 1921 tarihli bir belgede Feriköy Bulgar Kabristanı içindeki Bulgar Kilisesi ile Hasköy’de Musevi Sinagogu dâhilindeki iki katlı yapı ruhsatsız inşa edilmeleri sebebiyle men edildiklerinden bayrak çekilen ve çeşitli direnişler gerçekleştirilen mekânlar olarak anılmıştır. Feriköy’deki kilisenin inşasının durdurulması nedeniyle Bulgar Serpiskoposluğu başvuruda bulunmuş, tahkikat yapılmış ve inşaları izne bağlı olan bu yapıların izinsiz yapılmasına izin veren memurların azledileceği ifade edilmiştir. Bulgar kabristanı içinde inşası tatil edilen kilise hakkında Bulgar Piskoposluğu bu kiliseye şiddetle ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

Görsel 13

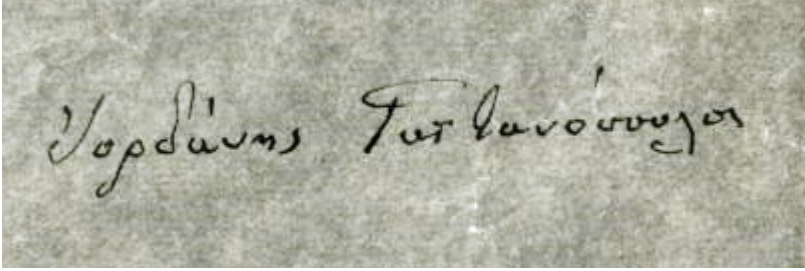
Feriköy Bulgar Kilisesi giriş cephesi (URL-1)

Kilisenin inşaatının ilerlemesine rağmen 7 Teşrin-i sani 1337/7 Kasım 1921 tarihinde eksarh Yosif Efendi’nin varisleri tarafından söz konusu kabristanın Bulgar cemaati adına satış işlemleri yapılmadıkça kilisenin inşasına devam etmenin uygun olmadığına karar verilmiştir (BOA., ŞD., 2844/37).

4 Muharrem 1330/25 Aralık 1911 tarihinde Sultan Mehmed Reşad’ın

verdiği bir irade-i seniyye ile Feriköy'de Sakızağacı Caddesi Ortaçeşme Sokağı'ndaki arsanın Bulgar cemaati için kabristan yapılmasına izin verildiği yinelenmiştir. Kilisenin yapımı ise bazı aksamalara rağmen tamamlanmıştır ve günümüzde Feriköy Bulgar Mezarlığı içinde yer almaktadır. Georgi P. Kostandov inşaatın iki yıl sürdüğünden söz ederek, Sveti Dimitar Kilisesi'nin eski Bulgar tarzındaki ikonalarının ve fresklerinin Zagoriçeli Pando Stefanov adlı bir ressam tarafından çizildiğinden söz eder (Kostandov 2018: 116-118).

Arşiv belgelerinde yer alan çizimde (Görsel 12) dikdörtgen planlı yapının kısa kenarında yer alan giriş cephesinden kareye yakın bir mekânın dışarı taşırılmasıyla oluşturulan bir giriş holü bulunmaktadır. Giriş kapısına eğrisel düzenlenmiş birkaç basamakla ulaşılır. Giriş holünün üstü yüksek kasnağa oturan bir kubbe ile belirlenmiştir. Kilisenin giriş cephesinin projeden farklı olarak bazı değişikliklerle uygulandığı söylenebilir (Görsel 13). Öte taraftan dikdörtgen planın diğer kısa kenarında yer alan ve daha alçak kotta tutulan yarı daire absit kısmı da cephede dışarıdan okunabilen bir mekândır. Absitte üç kemerli pencere ile uzun kenarlarda üçer kemerli pencere ve giriş holünde de karşılıklı iki pencere açılmıştır. Girişin üst örtüsü haricinde yapı ahşap malzeme ile üretilen beşik çatı ile kapatılmıştır. Tasarımı yapan kişinin imzası yapının plan, cephe, kesit çizimlerinin yer aldığı paftanın sağ alt köşesinde “Jogduvas Purlavovuya” (?) olarak okunabilmektedir (Görsel 14). Aynı imzanın paftanın sol köşesinde yer alan iki pulun üstünde de yer aldığı görülmektedir (BOA., ŞD., 2844/37).

Görsel 14

Feriköy Bulgar Kilisesi'nin tasarımını yapan mimarın adı ve soyadı paftanın sağ alt köşesinde ve sol alt köşesinde pulların üstünde yer almaktadır (BOA., ŞD., 2844/37).

Bulgar St. Dimitar Kilisesi'nde 2010 yılında restorasyon yapılmıştır. İnternette ulaşılan Bulgarca yayınlanan bir habere göre Bulgar kültürel ve tarihi mirasının değerli bir anıtı olan ilginç ve eşsiz bir Ortodoks kilisesi olarak ifade edilen St. Dimitar ile mezarlığın uzun yıllar bakımsız kaldığı ifade edilmiştir (URL-2).

SONUÇ

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u almasıyla başlayan Bulgar göçünün 19. yüzyılda en hızlı dönemini yaşadığı görülmektedir. Bulgarlara ait olan cemaat yapılarının ağırlıklı olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildikleri tespit edilmiştir. Rum ve Ermenilere göre kente daha geç yerleşmeye ve yapı inşa etmeye başlayan Bulgar cemaatinin önce Fener ve daha sonra Şişli olmak üzere iki semtte etkili inşa faaliyetlerine giriştiği görülmektedir. Bulgarların Şişli semtine görece daha geç yerleşmiş olmaları yönetimde kiliseden okula kadar cemaat yapılarının inşasının diğer gayrimüslimlerin tepkisiyle karşılaşacağı korkusunu yaratmıştır. Fener'de Rumların Şişli'de ise hem Rumların hem de Ermenilerin yaşıyor olmaları ve Bulgarlara göre hem eskiden beri yerleşik hem de daha kalabalık nüfusa sahip olmaları çeşitli arbedelerin yaşanma tehlikesini de beraberinde getirmiş ve söz konusu semtlerde güvenlik önlemlerinin alınmasını gerektirmiştir. Bulgarların eksarhlıklarını kurarak Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden ve kilisesinden ayrılmalrı da Rum cemaatinin tepkisini Bulgar yapılarının inşasına çeken bir durum yaratmıştır. Eksarhhane binasının 1907 yılında Şişli'ye taşınmasından önce Şişli'de arsa arayışlarının oldukça fazla olduğu Bulgar Hastanesi ve Ruhban Okulu'nun da Şişli'de inşasına başlandığı görülür. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonlarında Bulgar cemaati için Şişli yerleşilmesi hedeflenen bir semttir ve daha önce Ortaköy'de de olduğu gibi Şişli de eksarhhanelerin bulunması sebebiyle Bulgar kolonisinin merkezi haline gelmiştir.

Bulgar eksarhhanelerinin gerek Ortaköy gerekse Şişli'deki yapıları dikkate alındığında eski konaklar oldukları görülür. Şişli Ruhban Mektebi'nin de eski bir Türk konağında faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır. Önce Tarlabası'nda ve sonrasında Beyoğlu Ağa Çeşme Sokağı'nda faaliyete geçen Bulgar Okulu'nda da eğitim eski yapılarda sürmüştür. Bu açılarından değerlendirildiğinde Bulgarlar yeni bina inşa etmek yerine gerek maddi gerekse seçilen bölgelerde yapı inşa edecek boş arsa bulamamaları nedeniyle yapı stoğundan yararlanmışlardır. Diğer taraftan, Sveti Dimitar Kilisesi, Sveti İvan Rilski Kilisesi ve Şişli Ruhban Mektebi'ne yapılan ek yapılar için ruhsat alınmadan işe başlandığı tespit edilmiştir.

Feriköy'deki Sveti Dimitar mezarlık kilisesinin yapımı geç tarihlere dayanmakla birlikte uzun arsa arayışları ve Sakızağacı Caddesi'ndeki arsanın üzerinde izin alınmadan kilise inşasının gerçekleşmesi oldukça kalabalık belge grubunun oluşmasına ve konuya çözüm getirilmesi için yazışmalara

sebebiyet vermiştir. Arsanın kilise ve kabristan yapılmasıyla ilgili olarak bazı kişiler tarafından şikâyetle bulunulmuş ve dava açılmıştır. Bulgarların cemaat yapılarının inşa edileceği yerlerde Müslüman hanesinin olup olmadığının kontrol edildiği ve yapıların etrafa zararı olmadığına dair karar verildikten sonra inşaatlara izin verilmesi gerektiği sıklıkla tekrar edilmiştir. Ancak Bulgarlara ait yapılar bu kez de Hristiyanların yoğun yaşadığı Şişli semtinde Hristiyanların birbirleriyle olan siyasi ve dini konulardaki anlaşmazlıklarının sorun yaratabileceğini göstermiştir.

KAYNAKLAR

A. Başkanlık Osmanlı Arşiv (BOA.) Belgeleri

Bâb-ı âli Evrak Odası (BEO.), 3053/228942

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT.), 1167/56, 892/42, 875/48

Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Belgeleri (HR.HMŞ.İŞO.), 29/13

Hariciye Nezaret İdare (HR.İD.), 2068/43

Haritalar (HRT.h.), Dosya no: 870

İrade Dahiliye (İ.DH.), 719/50183

İrade Hariciye (İ.HR.), 256/15242

İrade Bulgaristan [İ.MTZ (04)], Dosya no: 5, Gömlek no: 115

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.), 801/33

Şurayı Devlet (ŞD.), 78/22, 2844/37, 2668/5

Yıldız Tasnifi Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (YA.HUS.), 305/51, 511/117

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (YMTV.), 303/8

Yıldız Perakende Evrakı Yâveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.), 26/80

Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Belgeleri (Y.PRK.ZB.), 28/94, 38/3

Zaptiye Nezareti Evrakı (ZB.) 391/99, 391/147

B. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ataköy, Hakan (2009). “Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul”, Beton Prefabrikasyon, S. 92, s. 16-20.

Bırzıtsov, Hristo (2016). *İstanbul'dan Mektuplar: Bulgar Gazetecinin Gözüyle 1932'de Şehir*, İstanbul: Kitapyayınevi.

Bırzıtsov, Hristo (2021). *Bir Çocuğun İstanbul Hatıraları 1901-1913*, Çev.: Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitapyayınevi.

Çiçekliyurt, Gökhan, (2020). İstanbul'da Bağımsız Bir Bulgar Kilisesinin Kurulma Aşaması ve Sveti Stefan Kilisesi, Y. L. Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dadyan, Saro (2019). *Sergüzeşt-i İstanbul*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Göktürk, Hakkı (1963). “Bulgar Hastanesi”, *İstanbul Ansiklopedisi* 6. C., İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, s. 3103.

Güllü, Ramazan Erhan (2018). “Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17 S. 1, s. 351-361.

Hacısalihoglu, Neriman Ersoy (2020). “Sultan Mehmed Reşad Döneminde İstanbul'daki Bulgar Cemaati: Nüfus, Yerleşim ve Ekonomi”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* (71), s. 407-428.

Karanov, Efrem (2011). “60 Yıl Önce İstanbul'daki Bulgar Kilisesi”, *Bulgar Gözüyle İstanbul: Karanov-Macarov-Naçov*, TTK., s. 9-59.

Kostandov, Georgi P. (2018). *İstanbullu Bulgarlar ve Eski İstanbul*, İstanbul: Kronik Kitap.

Koyuncu, Aşkın (1998). Bulgar Eksarhlığı, Y. L. Tezi, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Mars, Evgenia (2019). *Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah*, Çev.: Hüseyin Mevsim İstanbul: Kitapyayınevi.

Şentürk, M. Hüdayi (1992). *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: TTK Basımevi.

Şenyurt, Oya (2018). “19. Yüzyıl Sonlarında Feriköy'de Bulgar Rahipler ve Gürcü Rahibeler Arasında Bilinmeyen Bir Arsa Anlaşmazlığı”, *Akademik*

İncelemeler Dergisi, C. 13, S. 1, s. 263-290.

Van Millingen, Julius R. (2018). *Osmanlıdan İnsan Manzaraları*, İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Veliçkov, Konstantin (2017). *İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890*, Çev.: Hüseyin Mevsim, İstanbul: Kitapyayınevi.

Yazıcıoğlu, Filiz (2015). Osmanlı Yönetiminde Bir Rumeli Kazası: Kesriye (1868-1913), Y. L. Tezi, Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

C. İnternet Kaynağı

URL 1: <https://kucukdunya.com/istanbulda-azinlik-cemaatlerinin-izini-surmek/> (Erişim: 12.12.2022).

URL 2: <https://bnr.bg/post/100026468/v-istanbul-shte-byde-osvetena-restavriranata-bylgarska-cyrkva-sveti-dimityr> (Erişim: 17.01.2022).

Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ'nın *Regşinâsî* Adlı Eserinde Nabız İle Mûsikî İlişkisi

Murat Salim TOKAÇ¹

Seyid Muhammed Taki HÜSEYİNİ²

ÖZ

Her bir ilmin temelinde diğer ilimler de bulunmaktadır. İlimlerin bu mahiyet ve özelliklerine dayanarak İslâm filozofları ilimleri nazarî (teorik) ve amelî (pratik) olmak üzere iki grupta sınıflandırmıştır. Nazarî ilimler kısmında sıralanan tıp ile mûsikî ilimleri münasebetlerinden, hem tabipler hem de mûsikî âlimleri eserlerinde söz etmişlerdir. Söz sahibi mûsikî âlimleri, mûsikînin temelini oluşturan ilimlerden bahsederken, riyâziyye (matematik), hendesî (geometri), edebiyat gibi ilimlerle beraber, tıp ilmini de zikretmişlerdir. Mûsikîde olduğu gibi, büyük tabipler de tıbbın mûsikî ile ilişkili olduğunu açıklayarak tabibin mûsikî ilmini üst seviyede değilse de temellerini bilmesinden yana olmuş bu hususu vurgulamışlardır. İslâm bilginleri tarafından ilimlerin sınıflandırmalarında da mûsikî ve tıp aynı seviyede yer almaktadır. Tıp ve mûsikî risalelerinde, bu iki ilmin birbiri ile olan bazı ilişkilerinden söz edilmiştir. Mûsikî eserlerinde, sesin insan nefesine olan etkisini vurgulayarak, mûsikîşinâsın tıp ilmini bilmesini ve bu bilgi sayesinde makamların özelliklerine göre hangi vakitte veya kimler huzurunda icra edilip edilmemesi gibi konulara değinmişlerdir. Tıpta da aynı şekilde ses ve mûsikînin insan ruhu üzerinde bıraktığı tesirinden yola çıkılarak hasta tedavisinde mûsikîden yararlanılmıştır. Bu sahada eser kaleme almış olan Cürcânî, İbn Hindû, el-Mecûsî gibi pek çok âlim bulunmaktadır. Konuya en iyi örneklerden biri de Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ'dır. Zira kendisi tıp ilminde olduğu gibi mûsikî ilminde de söz sahiplerindendir. İbn Sinâ kaleme aldığı *eş-Şifâ* ve *en-Necât* gibi tıbbî ile *Cevâmu 'ilmi'l-mûsikâ* ve *Risâle fi'l-mûsikî* gibi mûsikî eserlerinde

¹ Prof. Dr., Haliç Üniversitesi Konservatuarı, Türk Mûsikîsi Bölümü, İstanbul/Türkiye
E-posta: muratstokac@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-3688-4314

² Dr. Öğrt. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatı Bölümü, Sivas/Türkiye
E-posta: mthuseyni@gmail.com ORCID ID: 0000-0003-2709-2315.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.205
Makale Gönderim Tarihi: 12.12.2022 *Makale Kabul Tarihi: 16.03.2023 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

tıp ile mûsikî arasında olan bu ilişkilerden bahsetmiştir. Mûsikî ile tıbbın ortak noktalarından birisi zaman ölçümüyle alakalı olarak mûsikînin ikâ'sı (ritim) ve nispetleri (oran) ile tıptaki kalp ritminin göstergesi olan nabızdır. Nitekim tabipler, nabız atışının ölçülmesi ile hastalığın ne olduğunu teşhis edebilirler. İbn Sinâ'nın mûsikî ilmi üzerinde kaleme aldığı eserleri dışında, damarlar ve nabızlar ile ilgili kaleme aldığı Farsça *Risâle-i Regşinâsî* eserinde mûsikî ilmine değinerek, bu konuyu incelemiştir. Bu makalede, İslâm filozofları ve bilginlerinin göre tıp ve mûsikî ile ilgi görüşleri aktarıldıktan sonra İbn Sinâ'nın *Risâle-i Regşinâsî* tanıtılmıştır. Kitabın altıncı bölümünde nabız ve nabzın çeşitlerinden bahsedilmiştir. Ardından eserin nabız ve ikâ ile ilişkileri olan bölümü üzerinde bilgiler verilmiştir. Nabız ve ikâ ilişkisinden yola çıkaran İbn Sinâ hem mûsikîşinas hem de tabibin karşılıklı olarak mûsikî ve tıp ilmine ait temel bilgilere hâiz olması gerekliliğini belirtmektedir.

Anahtar kelimeler: İbn Sinâ, Mûsikî, Tıp, Regşinasî, Nabız, İkâ'

The Relationship between Pulse and Music in Avicenna's Regshinasi

ABSTRACT

There are other sciences on the basis of each science. Based on these nature and characteristics of sciences, Islamic philosophers classified sciences into two groups as theoretical (theoretical) and practical (practical). Both physicians and music scholars have mentioned in their works the relations between medicine and music sciences listed in the theoretical sciences section. While talking about the sciences that form the basis of music, the musical scholars who have a voice mentioned the science of medicine along with sciences such as riyâzî (mathematics), hendese (geometric), literature. As in music, great doctors also emphasized that medicine is related to music, and emphasized this issue, favoring the knowledge of the physician's knowledge of music, if not at a high level. In medicine and music treatises, some relations between these two sciences are mentioned. In his musical works, by emphasizing the effect of sound on human breath, he talked about the fact that the musicians should know the science of medicine and, thanks to this knowledge, when or in the presence of whom the maqams should be performed according to their characteristics. In medicine, he also benefited from music in the treatment of patients, based on the effect of sound and music on the human spirit. One of the common points of music and medicine is the iqa (rhythm) and proportions (rate) of the music in relation to the measurement of time, and the pulse, which is the indicator of the heart rhythm in medicine. As a matter of fact, doctors can diagnose what the disease is by measuring the pulse rate. Apart from the works written by Ibn Sina on the science of music, he examined this subject by referring to the science of music in his Persian work Regşinâsî, which he wrote about veins and pulses. In this article, Ibn Sina's Regşinâsî book is introduced after conveying the views of Islamic philosophers and scholars on medicine and music. In the sixth chapter of the book, the pulse and its types are mentioned. Then, information is given on the part of the work that has relations with pulse and iqa. Based on the relationship between pulse and iqa, Ibn Sina states that both musicians and physicians should mutually have basic knowledge of music and medicine.

Keywords: Avicenna, Music, Medicine, Regshinasi, Pulse, Iqa

Giriş

Her bir ilmin temeli, birkaç ilim üzerinde inşa edilmiştir. Birçok bilginin kaleme aldığı eserlerinde bu hususa işaret edilmiştir. Tıp ve mûsikî ilimlerinin de varlık felsefelerinden ve gayelerinden dolayı birbirlerine yakınlıkları olup ilişkileri vardır. Tıp ve mûsikî arasında olan ilişkileri hem tabipler hem de mûsikîşinaslar, yazdıkları kitaplarında bahsetmişlerdir. İslâm bilginleri tarafından ilimlerin sınıflandırmalarında da mûsikî ve tıp aynı seviyede yer almaktadır.

Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (ö. 158/775) döneminde ilmî ve kültürel faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Sanskritçe, Farsça, Süryânîce, Kiptice ve Yunanca'dan; mantık, felsefe, matematik, geometri, astronomi ve tıp gibi aklî ve tecrübî ilimler konusunda çeşitli eserler, Abdullah b. Mukaffa, Curcîs b. Buhtîşû, Yuhannâ b. Bîtrîk, Muhammed b. İbrâhim el-Fezârî, Abdullah b. Mukaffa', Curcîs b. Cibrâîl ve Patrik Sergios gibi şahsiyetler tarafından Arapça'ya çevirilmiştir. Halife Mansûr-i Abbâsî tarafından bu eserler için, Hizânetü'l-hikme adıyla bir kütüphane tahsis edilmiştir ve bu kütüphanenin tesisi ile adeta bir müessese olarak kültürel çalışmalara disiplin kazandırılmıştır. Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809) döneminde bu tercüme ve telif faaliyetleri daha da hızlanarak bu çalışmalara koordine etmek için Beytü'l-hikme adıyla yeni bir kütüphane bina edilmiştir

Müslümanların Yunan filozofları ile tanışık olmaları ile bu filozofların uyguladıkları eğitim metodlarını benimseyerek uygulamaya başlamışlardır. İbn Ebû Usaybia (ö. 668/1269), *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-etubbâ'* adlı eserinde Ebû Zeyd Huneyn b. İshâk el-İbâdî'den (ö. 260/873) Aristotalis'in öğrencilere olan eğitim metodunu benimseyip uygulandığını şu şekilde nakletmiştir:

“Öğrenciye eğitim senesinin ilk yılında Yunan alfabesi öğretilir, sonra yükselip diğer aşamada şiir ve gramer öğretilir. Sonra hesap, sonra hendese (geometri), sonra nücum (astroloji), sonra tıp, sonra mûsikî, bu aşamalardan sonra yükselerek mantık ve sonra felsefe öğretilir. Bu ilimler ulvî ilimlerdir ve talebe bu on ilim on senede öğretilir.”³

Müslümanların yeni ilimler ile tanışmaları sonucunda öğrencileri doğru bir ilime yönlendirebilmek için zamanın filozofları tarafından ilimlerin tasnifi ve sınıflandırılması çalışmalarına başlandı. Fârâbî (ö. 339/950) bu

metoda dayanarak İhsâu'l-ulûm adlı eserinde ilimleri dil, mantık, riyâziyye (matematik), tabiî ve ilâhî ve medenî, fıkıh ve kelam olmak üzere beş ana sınıfta değerlendirmiştir ve bu hususla ilgili İhsâu'l-ulûm'un mukaddimesinde şu şekilde açıklamıştır: (Fârâbî, 1948: 44)

“Bu kitap'ta (İhsâu'l-ulûm), meşhur ilimleri ayrı ayrı inceleyerek temellerini oluşturan cüzlerini tanımak olarak istedikleri ... bu Kitab ile insanlar ilimleri birbiri ile kıyaslayabilir ve hangisinin daha faydalı, iyi, sağlam ve hangisinin daha zayıf olduğunu öğrenebilir.”

Fârâbî, bir diğer eseri olan *et-Tenbih 'alâ sebîli's-sa'ade*'sinde de ilimleri Nazarî (teorik) ve amelî (pratik) olarak ikiye ayırır. Nazarî ilimler ise riyâzî, tabiî ve ilâhî ilimler olarak üçe bölünür. Mûsikî ve tıp ilimleri de nazarî ilimler sınıfından olarak mûsikî, riyâzî kısmı içinde ve tıp da tabiî ilimleri kısmında yer almışlardır (Fârâbî, 1926: 19-21).

Diğer yazarlar tarafından da mûsikî ve tıp, nazarî ilimler (hikmet-i nazarî) sınıfından sayılmışlardır (İbn Sinâ, 1405: 5-7; Şîrâzî, 1385: 1/155; İbn Haldun, 1349: 364-45). Bu açıdan tıp ve mûsikînin birbirleriyle bir münasebetleri olduğu varsayılabilir.

1.1. Tıp Risâlelerinde Mûsikî ilminin yeri

İslâm'ın ilk çağlarından itibaren, tabipler tarafından, mûsikînin insan nefsi üzerinde olan etkisi vurgulanarak tedavide kullanılmıştır. İlk İslâm filozofu kabul edilen Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk el-Kindî (ö. 252/866?), mûsikî ilmiyle alakalı kaleme aldığı *Risâle fî hubri sinâ'ati't-te'lif* ve *Risâle fî eczâ'i hubriyye fî'l-mûsikâ* adlı eserlerinde, mûsikînin canlılar üzerinde olan etkisinden bahsederek,⁴ hastaların tedavisinde mûsikîyi kullanan ilk tabip olmuştur (Benî Bekir, 2018: 13). İslâmî dönemin ilk çağlarında kaleme alınan ve en önemli kaynaklarından biri olan İbn Rabben, Ebû'l-Hasen Alî b. Sehl Rabben et-Taberî'nin (ö. 247/861'den sonra) *Firdevsü'l-hikme* adlı eserinde, iştahı çoğaltmak ve vücudun zafiyetini gidermek için görmek ve işitmek yoluyla bir tedavi niteliğinde olan “bostanlara ve nurlara bakma, mûsikî işitmeye odaklan” diye yazmıştır⁵ (İbn Rabben, 1928: 112).

İshak b. Ali Er-Ruhâvî (ö. 319/931'den önce) de *Edebü't-tabîb* adlı eserinde bu konuya değinerek mûsikî ve tıbbın ilişkisinden söz etmiştir, (er-Ruhâvî, 1992: 268). Zamanın büyük hekimlerinden ve filozoflarından olan İbn Hindû (ö. 423/1032), felsefe ve tıba dair görüşlerini ihtiva eden *Miftâhu't-tib* adlı

⁴ Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *Risâletü'l-Kindî fî eczâ'i hubriyye fî'l-mûsikâ*, Kahire 1959; Zekerîyyâ Yûsuf, *Mû'elleftâtü'l-Kindî el-mûsikîyye*, Bağdad 1962.

⁵ “والنظر إلى الرياض والأنوار والتلهي بالسماع”

eserinde, mûsikî ve tıbbî birbirine benzeterek bu iki ilmin insanın ruhu ve bedenini iyileştirme gayesinde olduklarını zikretmiştir. İbn Hindû'ya göre mûsikî ilmi, nağmeleri ve nağmelerin arasındaki oranlarıyla insanın nefsinin ve bedenini etkileyerek halden hale değiştirdiği gibi, tıp ilmi de insanın ruhunda ve bedenindeki değişiklikleri inceleyerek tedavi etmeye çalışır. İbn Hindû, kitabının sekizinci kısmında, tabibin bilmesi gereken ilimler arasında mûsikî ilmine de yer vermiştir. Ancak bu tabibin müzik bilgisinin bir mûsikîşinas kadar olması veya icrâcî olması manasında değildir. Mûsikî ilminden yeteri kadar ilgi sahibi olmasından söz etmiştir (İbn Hindû, 1368: 17, 57).

Ali b. Abbas el-Mecûsî (ö. 384/994?) de *Kâmilü's-sınâ'ati't-tıbbiyye* adlı eserinde tabibin mantık, hesap, astronomi ve elhânı (mûsikî) bilmesinden söz etmiş ve mûsikî bilmesinin önemini şu şekilde açıklamıştır: (el-Mecûsî, 1387: 1/30-31)

“(Tabip) zihninde nabzı bilmesi damara dokunması ve hissedebilmesini kolaylaştırmak için elhân ilmine yani tellere dokunma ve nağmeleri zihninde bilme ilmine ihtiyacı vardır.”⁶

el-Kindî'nin talebelerinden Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934) *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfûs* adlı kitabında tıbbî “bedenî tıp” ve “ruhanî tıp” olmak üzere ikiye ayırarak, ruh ve nefis ile ilgili hastalıkların maddi ilaçlarla tedavi etmesine karşı çıkmış bunların mûsikî dinlettirmekle tedavi edilmesini, “semâ”ın (mûsikî) ilaç niteliğinde olduğunu ve ruha olan etkisinden dolayı bedenın sıhhatine de sebep olacağını açıklamıştır. Ayrıca yemek yemek güzel bir mûsikî iştmesi ile birlikte olursa yenilen yemeğin sindiriminde çok fayda sağlayacağını, ruh hastalıkları için mûsikînin iyi bir ilaç olduğundan söz etmiştir (el-Belhî, 2003: 1/40, 77; 3/421). Mûsikî ilmine dair eser sahibi olan ünlü tabip ve filozof Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925), tıp ansiklopedisi mahiyetinde *el-Hâvî fi't-Tıb* adlı eserinde mal-i hülya ve sinir hastalıklarının tedavisi için ginâ (mûsikî) meclislerini tavsiye etmektedir, (er-Râzî, 2000: 1/43).

Zeynüddîn İsmâîl b. Hasen el-Hüseynî el-Cürcânî (ö. 531/1137) de mûsikînin tedavisi konusunda öneminden ve faydalarından söz etmiş, hatta bazı hastalıklara uygun makam ve usûl isimlerini de zikretmiştir⁷ (Cürcânî, 2012: 1/104, 2/94, 3/170; a.g.m, 1975: 281)

⁶ “و يحتاج إلى علم الألحان ليروض أنامله فيجس الأوتار وذهنه في النغم ليسهل عليه بذلك تعلم النبض وجس العروق.”

⁷ Cürcânî, stres, gam, keder ve mizac değişikliğinden kaynaklanan uykusuzluk hastalığı için “sakîl ikâ'ında (ritminde) Nihâvend ve Beste makamlarında hoş ses (semâ', mûsikî) duymak veya yavaşça akan su ve ağaçların rüzgarda hareketinin sesini duymak” şeklinde yazmıştır.

«آنچه مردم را خواب آرد، سماع خوش آهسته است و ایقاعهای ثقیل، چون پرده نهاند و بسته، و آواز آب و آواز حرکت درختان»

1.2. Mûsikî Risâlelerinde Tıp İlminin Yeri

Tıp risalelerinde mûsikî ilmine önem verildiği gibi, mûsikî risalelerinde de tıp ilmine önem verilmiştir. Ünlü mûsikîşinas Abdülkâdir-i Merâgî (ö. 838/1435), *Câmiu'l-elhân*'ında şu Nebevî hadisi naklederek: (Merâgî, 1388: 13)

“İlim iki tanedir: bedenler ilmi (tıp) ve dini (ilahiyat) ilmi”⁸

Şu yorumlarda bulunmuştur:

“Peygamber hazretleri (s.a.v.) beden ilmine, din ilminden öncelik vermiştir. Zira dinin kıvamı, nizamı, erkânı ve Mevlâ'nın – celle celalüh - tâat ve ibâdeti sıhhsiz beden ile tam ve kâmil olmaz, dolayısıyla tıp ilmi vâciplerdendir. Tabip ise hastalıkların birçoğunu tespit edebilmesi için nabız bilgisine sahip olmalıdır. Nabızın türleri çoktur. Yürük bir nabızın yavaştan, sert olanın yumuşaktan, kısa olanın uzun olandan farklılığını anlamak ikâ' bilgisi olmadan güçtür. Eğer tabipte iyi ve kötü vezin bilgisi yoksa düzenli bir nabız vuruşunu ayırt edemez. Bu yüzden diğer hastalıkların tıbbî tedâvîsinde, organların başta gelenleri olan kalp ve beyine rahatlık ve destek sağlayamaz. Güzel koku gibi dış rahatlatıcıların faydasını da anlamaz. Bununla beraber hem teşhis ilminde hem tedavi ilminde mûsikîye ihtiyaç vardır.”

Görüldüğü gibi, Merâgî, tabibin mûsikî bilmesinin faydalarından hastalıkların birçoğunun tespitini sağlayan nabız atışını ölçmeyi örnek vermiştir. Merâgî, nabızların türlerinin çeşitli olduğuna değinerek bu çeşitli nabızların farklılığını anlayabilmenin ikâ (ritm) bilgisi olmadan mümkün olmadığını açıklar. Söz konusu Merâgî'ye göre tabipte vezin tartma bilgisi yoksa düzenli bir nabız vuruşunu ayırt edemez. Dolayısıyla da doğru teşhis yapamaz, (Merâgî, 1388: 14).

İhvânü's-safâ risalelerinin 14. yüzyılda yapılan Farsça tercümesi niteliğinde olan *Mücmelü'l-hikme*'nin mûsikî kısmında, tabîi ilmi iyi bilip mûsikî ilminde de mahareti olan, duruma uygun bir mûsikî ile hastalıkları tedavi edebilir diye yazmışlardır,⁹ (Mücmelü'l-hikme, 1996: 78-79). Abdurrahman Câmî (ö. 898/1492) de *Risâle-i Mûsikî*'sinde mûsikînin insan nefsi üzerinde olan etkisinden ve mûsikî ile insanın hallerinin değişmesinden bahsetmektedir, (Câmî: 1379 182-183). Osmanlı coğrafyasında da mûsikî üzerinde kaleme alınan eserlerde de hemen hemen bu konulara değinmiştir. (Turabi, 2005:

8 Radiyyüddîn Hasen b. Muhammed es-Sâgânî (ö. 650/1252) bu hadisi el-Mevzû'ât adlı eserinde mevû' hadislerden yani hadis diye uydurulan sözlerden olarak kabul etmiştir, (Sâgânî, 1985: 38)
 “العلم علمان: علم الأبدان و علم الأديان”

9 Yazarları bilinmeyen *Mücmelü'l-hikme*, İhvânü's-safâ'nın risalelerini serbest bir şekilde tercüme etmişlerdir. Bazen de İhvânü's-safâ'nın görüşleri yerine kendi görüşlerine yer vermişler.
 «اگر کسی در این علم حائق بود که علوم طبیعی نیک داند، به نوعی از موسیقی، هر بیماری که خواهد از تن ببرد بی خلاف»

134)

Mûsikînin bir tedavi yöntemi olarak hastanelerde (bimâristânât) kullanıldığı da kaynaklardan bilinmektedir. Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn, *Behcetü'r-Rûh* adlı eserinde İbn Sînâ'dan naklen, mûsikînin insan vücudunun bir parçası olduğunu yazarak geçmişte hekimlerin ve filozofların, mûsikî ile hasta tedavi ettiklerini kaydetmiştir, (Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn, 1346: 29). Bu yöntem İran'da son zamanlarda da uygulanmaktaydı ancak modernleşme sürecinde terkedildi veya yasaklandı. Muhammed Kasım Sebzevârî 1267'de (1850) kaleme aldığı *Takvîmu'l-Mülûk* adlı eserin mûsikî kısmında hastanelerde müzik ile tedavi yapıldığına işaret ederek kendi zamanında yasaklandığını yazmıştır. (Hüseyni: 1387: 109)¹⁰. Osmanlı da ise mûsikî ile tedavi daha yaygın ve güçlü olmasına rağmen, Tanzimat dönemi ile eski gücünü yitirmiştir.

Daha önce zikredildiği gibi, mûsikî ile tıp ilimlerinin ortak noktalarından biri ikâ' ve nabızdır. Tabibin ikâ' bilmesi, nabız atışlarını daha doğru algılamasına ve hastalığın sebebini daha doğru teşhis etmesini sağlar. Bu konuyla ilgi elimizde mevcut olan kaynaklardan birisi Nesimî'nin (16. yy) kaleme aldığı *Nesim-i Tarap* adlı eseridir. Bu eserin, ikâ' bölümünde bazı nabızları ikâ devirleri ile eşleştirmiştir.

Nesimî'ye göre Devr-i Kadîm usulünde olan nabız, bedenin sağlıklı olduğunu gösterir. Balgam baskınlığından dolayı tifüs ateşi (mutbaka) eğer havâi ise başlangıcı evfer, sonu ise devr-i revân usullerinde olur. Eğer sulu ise düyek (yürük) devrine benzer. Testere dişlerine benzeyen nabız da hezec devri gibidir. Nabzı, fâhte devri gibi ise de sel (verem) ve depresyona işaretler, (Nesimî, 1385: 95-96)

2. 1. Şeyhü'r-Reis İbn Sînâ'nın Risâle-i Regşinâsî Eseri

Nabız ile hastalığın teşhisi konusunda, İslâmî dönemin en eski eseri, Câlînûs/ Galenos'un (ö. 200?) Huneyn b. İshâk (ö. 260/873) tarafından *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fi'n-nabz li'l-müte'allimîn* adıyla Arapçaya çevirdiği kitaptır. Câlînûs'un bu kitabından sonra, tabipler de tıp ile ilgili yazdıkları eserlerinin bir kısmını nabız konusuna ayırmışlardır. İbn Sînâ da tıp ile ilgili kaleme aldığı *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *el-Kânûn fi't-tıbb*'ında bu konuya değinmiştir, (İbn Sina, 2005: 1/168). İbn Sînâ'nın bu konuda müstakil olarak kaleme aldığı *Risale der ilm-i reg* ve *Mar'rifet'n-nabz* adlarıyla da meşhur

10

Yeni yapılan ilimsel araştırmalarda da mûsikînin nabız ve tansiyon üzerinde etkisi olduğu ispatlanmıştır, (PurAbid, 1397; Hüceti, H. Afrâ, A., 1392: 122-127)

olan Farsça *Regşinâsî* adlı eseridir.¹¹

Şeyhü'r-Reis İbn Sinâ, eserine hamdele ve salvele ile başlar. Telif sebebinde Alâüddevle Kâkûye'nin isteği ve emri üzerine damar konusunda bu kitabı yazdığını açıklar. Şeyhü'r-Reis, kitabını ne zaman telif ettiğini yazmamıştır. Ancak Alâüddevle Kâkûye, babası Şemsüddevle'nin 412 (1021) yılında vefatından sonra yerine hükümdar olarak oturduğuna göre, bu eserin telif tarihinin 412'den (1021) sonra olduğu düşünülebilir. Eser bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm: Dört unsur olan ateş, hava, su ve topraktan, dört hasiyet olan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemlilikten, insanın yaralatışının beden, can ve ruhtan olduğu, ahlât-ı erbaa olan kan, balgam, kara safra ve sarı safradan ve dört ruh olan hayvânî ruh, nefsânî ruh, tabî'î ruh ve doğurucu ruhtan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, beden için gıdanın öneminden, vücutta gıdanın depolanması ve ihtiyaç zamanında kullanılması ve atıklarının defedilmesinden söz edilmiştir.

Üçüncü bölümde müellif, kalbin, damarların kaynağı ve bedenin her bir uzvundaki damarın da o uzvun kalbi mahiyetinde olduğundan, bazı tabiplerin nabız ile ilgili nabzın med-cezirden (Gelgit) kaynaklı olduğu görüşlerine yaptığı eleştirilerden bahsetmiştir.

Dördüncü bölümde, damarlar ve damarlarda olan hareketlerin hızı olup olmadığından, güçlü olup olmadığından, soğuk ve sıcaklığından bahsedilmiştir.

Beşinci bölüm, nabzın hareketinin türlerinden, hareket zamanlarının uzunluğu, kısalığı, orta olup olmadığından, şiddetli olup olmadığı, sertliği ve yumuşaklığından ve dolu olup olmadığından bahsedilmiştir.

Altıncı bölüm, nabzın atışları, eşit olup olmadığından, düzenli ve düzensiz nabızdan, müziksel nabızdan ve hoş ritmi olan ve olmayan nabızlardan söz edilmiştir.

Yedinci bölüm, eşit zamanlı ve değişik zamanlı nabızlardan, aralarındaki farklardan bahsedilmiştir.

Sekizinci bölüm terkipli nabızlar ve farklılıklarından söz edilmiştir.

Dokuzuncu bölüm, nabız atışına sebep olan nedenlerden bahsedilmiştir. Örnek olarak insanın uykuda, öfkede, açlıkta, toklukta gibi değişik halleri değişik nabızlara sebep olur.

¹¹ Bu eser 2004 yılında Muhammed Mişkât tarafından neşr edilmiştir.

2.2. *Risâle-i Regşinâsî*'sinin Altıncı Bölümündeki Nabız Çeşitleri ile Mûsikînin İkâsı

İbn Sina, eserinin bu bölümünde nabızların çeşitlerinden söz ederek bazı vezinlerin müziksel ve ikâ hükmünde olduklarına işaret eder. İbn Sinâ'ya göre ikâ (ritim) ve mûsikî oranlarını bilmek, nabızları doğru bir şekilde hissetmeye yönlendirir. İbn Sinâ bu konuda Galenos'un (ö. 200?) görüşünü aktarır ve ardından eleştiride bulunur.¹² İbn Sinâ da Galenos gibi nabız ve ikâ arasında bir ilişki olduğu konusunda aynı görüştedir. Ancak Galenos'un mûsikî ilminde çok detaya girmenin, tabibin mûsikî ilminden bir mûsikîşinas kadar bilgi sahibi olmasının gereksiz olduğunu da açıklar. Ayrıca Galenos'un bu konuyla ilgili zikrettiği mûsikî oranlarında da yanlışlık bulunduğunu eleştirmiştir.

2.3. *Risâle-i Regşinâsî*'sinin altıncı bölümünün Türkçe Tercümesi

Birbiri ile eşit ve benzer olup olmadığına göre nabız atışları isimlendirilir. Eğer önceki nabız atışı ile sonraki nabız atışı her şekilde ve biçimde aynı olurlarsa buna Farsça'da "hemvâr" ve Arapça'da "müstevî" (eşit) denir. Eğer önceki ve sonraki nabız atışları tamamen farklı olmayıp bazı durumlarda eşit olurlarsa mesela büyüklükte aynı olup tizlikte farklılarsa bu tür nabza "büyüklükte eşit, tizlikte farklı" nabız denir.

Nabızların muntazam olup olmadığı konusuna gelince, bu muntazam nabızlarda da aslında bir farklılık söz konusu olabilir. Zira bu (nabız) intizamın içinde (muntazam olarak) değişik nabızlar vardır. Bu da iki türdedir. Birisi farklılığı eşit olan nabızdır. Diğeri de nabızların farklılığında eşit olmayan biçimdir. Farklılığında eşit olan nabızlara örnek olarak mesela bir nabız bir dirhem miktarında olup sonraki nabız onun altıda biri, sonraki de altıda dördü olarak farklı miktarlarında olursa, bir devir gibi tekrarlayınca aynı intizamla başa gelip tekrarlanır. Farklılığında farklı olan nabızlar da örnek olarak önceki misal üzere nabız başta gelip tekrarında zikredilen tertipte olmayıp mesela bir dirhem miktarından sonra altıda beş yerine altıda dört miktarı gelir.

Nabız hükmü, farklılık ve intizam konusunda, ikâ' ve şiir hükmü gibidir ki ya müttefiktir veya müttefik değildir.

Ayrıca nabızın ihtilaf ve intizam açısından müziksel bir çeşidi daha vardır. Câlinûs şöyle der:

"Vezinlerin (ritim) nispetlerinde hissedilebilen oranlardan biri el-lezî bi'l-

¹² İbn Sinâ, Galenos'un bu sözünü *el-Kânûn fî't-tıbb*'inde da aktarmıştır ancak eleştir yapmamıştır, (İbn Sina, 2005: 1/168).

küllî ve'l-hamse (oktav ile beşli) orantısıdır ki üçe bir nispetindedir. Tıpkı bam telin mutlakı ile zir telin sebbâbe perdesi gibi ki zir telinin sebbâbesi bam telinin mutlakının üçte biridir. Diğer nispette iki ile birdir. Diğer nispet el-lezî bi'l-erbaa (dörtlü) nispetidir. Tıpkı her bir telin mutlakı ile hınsırı arasında olan nispet gibi. Diğer nispet de misli ve dörtte biridir. Tıpkı her bir telin mutlakı ile bınsırı arasında olan nispet gibi.”

Câlinûs'un sözü gereksiz ve yanlıştır.

Gereksiz olduğu sebep şudur tıp ilminde (bu kadar detaylı) söylemek azarlamak gibidir. Zira bu kadar inceliğe girmenin tababette faydası olmaz. Tabibin bilmemesinin de bir zarar ve ziyânı olmaz. Aslında hiçbir tabip ne söylediğini anlamaz sadece mûsikî ilmini öğrenirse ki bu da uzun bir iştir.

Yanlış olan sözünde de iki yanlış vardır. Birincisi şudur ki “oktav ile beşli” ve beşli mûsikî ehli nezdinde aynı hükümdelerdir. Kulağı telif ve ikâ ile eğitilmiş birisi ancak bu nispetleri damarla (nabız), dansla veya sesle fark etmeden anlayabilir. İsterse beşte biri, altıda biri, yedide biri, sekizde biri, dokuzda biri veya daha da ince oranlar olsun. Özellikle de kullanışta olan oranlar. Câlinûs istedi ki halk onun mûsikî, tıp ve diğer ilimleri iyi bir şekilde bildiğini bilip büyük ve küçük mertebelerde olanların arasına fark koysunlar. Ancak başarılı olamadı.

Nabızların vezinli ve vezinsiz (ritimli ve ritimsiz) şekillerine gelince, her bir nabızın bir hareket ve sükûn zamanı olur. Eğer tutukluk (inkıbâz) mahsus ise dört zamanlı olur. Eğer hissedilmiyorsa iki zamanlı olur. Her bir zamanın önceki zamanla da bir oranı olur ve bu da veznin oranı olur. Müziksel oranları da burada söz konusu olur. Bunları (müziksel oranları) bilmekle daha doğru tespitlere yol açar.

Vezin iki çeşittir. Vezni hoş ve iyi olan (müziksel) vezinler ile müziksel olmayan vezinler.

Müziksel olmayan vezinler de üç çeşittir.

Birisi değişen ve aşan vezindir ki Arapça da buna *mutagayyirü'l-vezn* ve *mücâvezü'l-vezn* denir. Örneğin çocukların nabız atışlarının gençlerinki gibi ya da gençlerinkinin yaşlılarınki gibi olmasıdır. İkincisi ayrılmış vezindir ki Arapça'da *mübâyşinü'l-vezn* denir. Tıpkı çocuğun nabızının yaşlıların nabızları gibi olmasıdır. Üçüncüsü vezin dışı ki *hâricü'l-vezn* denir. Bu vezinde nabızların atışları hiçbir şeye benzemez.”

SONUÇ

İlimler arasında ilişkiler olduğu gibi, mûsikî ve tıp ilimleri arasında da birkaç noktada ilişkiler vardır. Hem mûsikîşinsalar hem de tabipler, telif ettikleri eserlerinde bu konuya değinerek, üst seviyede olmasa da tabibin mûsikî ve mûsikîşinasın da tıbbi bilmesinin gerektiğini zikretmişlerdir. Nazarî ilimler sınıfında yer alan mûsikî ve tıp ilimleri, varlık felsefeleri ve gayelerinden dolayı insanın halini ıslaha ve iyileştirme yönünde odaklanmış ilimlerdir. İnsan nefesine ve ruhuna sesin etkileyici olan özelliği, mûsikî ve tıp bilginleri tarafından dikkate alınarak mûsikîde haz ve lezzet, tıpta da tedavi denilebilecek biçimlerde çalışılmıştır. Bu konuyla ilgili en iyi örneklerden biri İbn Sinâ'dır. Zira İbn Sinâ, tıpta olduğu gibi mûsikîde de söz sahiplerindendir. İbn Sinâ, tıp ve mûsikî konusunda telif ettiği *eş-Şifâ*, *en-Necât* ve *Cevâmiu 'ilmi'l-mûsikâ* adlı eserlerinde tıp ve mûsikî arasında olan ilişkilerden bahsetmiştir. Mûsikî ile tıp ilimlerinin ortak noktalarından biri ikâ' (ritim) ve nabızdır. Tabibin ikâ' bilmesi, nabız atışlarını daha doğru algılamasına ve neticede hastalığın sebebini daha doğru teşhis etmesini sağlar. Nabız ile hastalığın teşhisi konusunda, İslâmî dönemin en eski eseri, Câlînûs/Galenos'un (ö. 200?) Huneyn b. İshâk (ö. 873) tarafından *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fi'n-nabz li'l-müte'allimîn* adıyla Arapçaya çevirdiği kitaptır. İbn Sinâ da tıp ile ilgili Farsça kaleme aldığı *Risâle-i Regşinâsî* adlı eserinde damarları konu alarak nabızdan da bahsetmiştir. Bir mukaddime ve dokuz bölümden oluşan *Risâle-i Regşinâsî*'nin altıncı bölümünde, nabzın çeşitli atışlarını konu edinmiştir. İbn Sinâ, nabız atışları ile mûsikînin ikâ'sı (ritim) arasında bir bağ kurarak, ikâ (ritim) ve mûsikî oranlarını bilmenin, nabzı doğru bir şekilde hissetmeye ve nabız atışlarından hastalığı ölçme ve teşhis etme konusunda daha doğru kararlar verilebileceğini belirtmektedir.

KAYNAKLAR

- Abdü'l-mümin b. Safiyüddîn (1346). *Behcetü'r-Rûh*, (haz. H. L. Rabino), Tehran: İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Benî Bekir, Cihad A. S. (2018). *Mevsû'ati nûru'l-ma'rifet*, Ürdün: Dârü'l-kitab es-Sakâfî.
- Câmî, Abdurrahman (1379). *Baharistân ve resâil-i Câmî*, (haz. Afsahzâde A.), Tehran: Mirâs-ı Mektûb.
- Cürcânî, Zeynüddîn İsmâîl (1975). *el-Agrâzü't-tıbbiyye ve'l-mebâhisü'l-'alâ'iyye*, Tehran: Bünyâd-ı Ferheng-i İran.
- Cürcânî, Zeynüddîn İsmâîl (2012). *Zahîre-i Hârizmşâhî*, Ghom: Müessese-i İhyâ-ı Tıbb.
- el-Belhî, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl (2003). *Mesâlihu'l-ebdân ve'l-enfüs*, (haz. Malik Bedrî), Riyad: Merkez Melik Feysal.
- el-Mecûsî, Ali b. Abbas el-Ahvâzî (1387). *Kâmilü's-sinâ'ti't-tıbbiyye*, (haz. Müessese-i İhyâ-ı Tıbb-ı Tabî'î), Ghom: İntişârât-ı Celâleddîn.
- er-Râzî, Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyyâ (2000). *el-Hâvî fî't-Tib*, (haz. Muhammed İsmail), Beyrut: Dâri'l-kutubi'l-ilmîyye.
- er-Ruhâvî, İshak b. Ali (1992). *Edebü't-tabîb*, (nşr. Merîzen Saîd Merîzen Asîrî), Riyad: Merkez Melik Feysal.
- Fârâbî (1926). *Resâili'l-Fârâbî*, Haydarâbâd: Matbaati Dâiretü'l-maarifi'l-Osmânîyye.
- Fârâbî (1948). *İhsâu'l-ulûm*, (haz. Emin Osman), Mısır: Dârü'l-fikri'l-Arabî.
- Huneyn b. İshâk (1985). *Kitâbü Câlînûs ilâ Tûsaran fî'n-nabz li'l-müte'allimîn*, (haz. Sâlim, Muhammed S.), Kahire: el-Hey'eti'l-Mısriyye.
- Hüccetî, H. Afrâ, A. (1392). Tesir-i musikî dermânî ber tağyirât-ı nabz ve fişâr-ı hûn, *Faslname-i Perestâr-i Dâhili*, (3-4), 122-127
- Hüseynî, S. M. T. (1387). “Mûsikî der Risâle-i Takvîmu'l-Mülûk”, *Aine-i Hayâl*, (10), Ferhengistân-ı Hüner, 106-112.
- İbn Ebû Usaybia (1956). *'Uyûnü'l-enbâ' fî tabakâti'l-eṭṭebbâ*, (haz. Nizâr Rızâ), Beyrut: Dar Mektebeti'l-hayât.
- İbn Haldun (1349). *Mukaddimeti İbn Haldun*, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyye
- İbn Hindû, Ebû'l-Ferec Alî b. el-Hüseyn (1368). *Miftâhu't-tıb*, (haz. Muhakkık, M. ve Dânişpejûh, M. T), Tehran: Danişgâh-ı Tehran.
- İbn Rabben, Ebû'l-Hasen Alî b. Sehl Rabben et-Taberî (1928). *Firdevsü'l-hikme*, (haz. Muhammed Zübeyr es-Sıddîkî), Berlin.
- İbn Sina (1405). *Mantikü'l-meşrikayn*, Ghom
- İbn Sinâ (2004). *Risâle-i Regşinâsî*, (haz. Mişkât, M.), Tehran: Encümen-i

Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî.

İbn Sina (2005). *el-Kânûn fî 't-tıb*, Beyrut: Dâr İhyâi 't-türâsi 'l-Arabîyye.

Mahmûd Ahmed el-Hifnî, *Risâletü 'l-Kindî fî eczâ 'i ħubriyye fî 'l-mûsîka*, Kahire 1959.

Merâgî, Abdülkâdir (1388). *Câmiu 'l-elhân*, (haz. Hazrâyî, B.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

Mücmelü 'l-hikme (1996). (haz. Danişpejûh, M., Afşâr, İ.), Tehran: Pejûheşgâh-ı Ulûm-i İnsanî.

Nesimî (1385). *Nesim-i Tarap*, (haz. Purcevâdî, E.), Tehran: Ferhengistân-ı Hüner.

PurAbid, Z., Bülende, A. (1397). *Tesir-i mûsikî ber tağyirât-ı nabz ve fîşâr-ı hûn-i sâlmendân*, Dezful: Hemayiş-i Milli-i Murakabe,

Sâgânî, Radyüüddîn Hasen (1985). *el-Mevzû 'ât*, (ha. Necm Abdurrahman Halef), Dimaşk-Beyrut Dârü'l-me'mûn li't-türâs.

Şirâzî, Kutbuddin (1385). *Dürretü 't-tâc*, (haz. Mişkat, M), Tehran: İntişârât-ı Hikmet.

Turabi, Ahmet Hakkı (2005). *Gevrekzâde Hafız Hasan Efendi ve Mûsikî Risalesi*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Zekeriyyâ Yûsuf (1962) *Mü'ellefâtü 'l-Kindî el-mûsîkıyye*, Bağdad.

İbrahim Gülşenî Divanında Tezat Sanatı Kullanımları

Emre TÖRE¹

ÖZ

Tezat sanatı, anlamı güzelleştirerek anlatılmak istenilen düşünceyi daha etkili dile getirmek için kullanılan bir edebi sanattır. Belagat ilminin bedii alanında anlam sanatları içerisinde değerlendirilmektedir. Tezat sanatına, tıbak, tatbik, mutabakat, mütezaad da denmektedir.

Kuran-ı Kerim’de ve dini içerikli metinlerde zıtlıklar önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yansıması olarak da dinî-tasavvufî içerikli şiirlerin kavram dünyasının temelinde tezat sanatının kullanımı doğal bir süreç olarak gelişmiştir. Kâinatta her şey zıddıyla kaimdir düşüncesiyle dinî-tasavvufî temalı manzum eserlerde tezat sanatı yoğun bir şekilde ve zengin bir kelime dağarcığı ile kullanılmıştır.

Klasik dönemde tezat sanatı ile ilgili bilgilerin belagat eserleri içinde yer aldığı görülmektedir. Günümüzde ise bu bilgiler edebiyat bilimi ve edebî sanatlar hakkında yazılan kitaplarda bulunmaktadır. Doğrudan tezat ile ilgili müstakil çalışmaların ise sayısı bir hayli azdır.

İbrahim Gülşenî, kendisinin vefatından sonra tesis edilen Gülşenîlik tarikatının lideri olan bir mutasavvıftır. Halk tarafından çok sevilmiş, yaşadığı coğrafyaların yönetici sınıfından ilgi ve hürmet görmüştür. Aynı zamanda üretken bir şairdir. *Türkçe ve Arapça Divanları* ile birlikte özellik yaklaşık kırk bin beyitten oluşan Farsça kaleme alınmış *Manevi* adlı eseri bulunmaktadır. Bunlarında haricinde *Pend-nâme*, *Çoban-nâme*, *Tahkikat-ı Gülşenî*, *Makâmât-ı İlâhî* ve *Kıdem-nâme* adlı Türkçe eserleri mevcuttur. Sadece *Divan*’ında 1280 gazel, 1 mesnevi, 5 tuyuğ ve 1 murabba bulunmaktadır. Mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkan İbrahim Gülşenî eserlerinde tasavvuf konularını ele almaktadır. *Divan*’ındaki şiirlerinde genelinde Yunus Emre’nin lirik ve sade anlatımına yaklaşmaktadır. Kimi şiirlerini ise Divan Edebiyatının klasik mazmunlarıyla ve nispeten ağıdalı bir dille kaleme aldığı görülmektedir. Şiirlerini düşüncelerini anlatmak, yaşadığı hali

219

¹ Dr., Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Eğitim ve Yayın Dairesi Başkanlığı, Ankara/Türkiye
E-posta: emre.tore@aile.gov.tr, ORCID: 0000-0003-3074-0109.
DOI: 10.32704/erdem.2023.84.219
Makale Gönderim Tarihi: 23.11.2022 *Makale Kabul Tarihi: 08.06.2023 (Sanat ve Edebiyat Mk.)

ve coşkunluğu aktarmak için bir araç olarak kullanmıştır.

Bu çalışma kapsamında tezat sanatına ilişkin günümüze kadar gelen bilgiler derlenmiştir. Ayrıca tasavvuf temalı edebî metinlerde tezat sanatı kullanımları değerlendirilmiştir. İbrahim Gülşenî ve eserleri hakkında verilen bilgilerden sonra Divanı'ndaki şiirlerinde kullandığı tezat sanatı örnekleri incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde Gülşenî'nin şiirlerinin anlam dünyasının tespit edilebilmesi için veriler ortaya konmuştur. Âyetlerle ve dini-tasavvufi terminolojide yer bulan evvel ahir, zâhir bâtın, ölmek dirilmek, vahdet kesret, hayır şer gibi zıt kavramların Gülşenî Divanı'nda yer alan şiirlerle örtüştüğü tespit edilmiştir. Divan'da sık kullanılan tezatların kullanım çeşitlilikleri örneklerle açıklanmış, tespit edilen tezatlar, kullanım sayıları ile birlikte sunulmuştur. Tezatlar ve kullanım sıklıkları göz önünde bulundurularak Gülşenî'nin düşünce dünyası araştırılmış, tasavvufi anlam dünyası içinde ve Klasik Edebiyat mazmunlarının kullanımı ile düşünceyi açıklama yollarından biri olarak tezat sanatının kullanıldığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Gülşenî, Divan, şiir, tezat, tasavvuf.

Uses of The Art of Contrast in İbrahim Gülşeni's Divan

ABSTRACT

The art of contrast is a literary art that is used to express the idea more effectively by beautifying the meaning. In the field of rhetoric, it is evaluated within the arts of meaning. The art of contrast is also called tıbak, tatbik, mutabakat, mütezad.

Contrasts have an important place in the Qur'an and religious texts. As a reflection of this, the use of the art of contrast has developed as a natural process on the basis of the conceptual world of the religious-mystical poems, and the art of contrast has been used intensively and with a rich vocabulary in verse works with a religious-mystical theme.

It is seen that the information about the art of contrast is included in the works of rhetoric in the classical period. Today, this information is in the books written about the science of literature and literary arts. The number of independent studies on direct contrast is very few.

İbrahim Gülşeni is a sufi who is the leader of the Gülşeni order, which was established after his death. He was loved very much by the people and received attention and respect from the ruling class of the geographies he lived in. He is also a prolific poet. Along with his Turkish and Arabic Divans, he has a work called Manevi, which was written in Persian, consisting of approximately 40 thousand couplets. Apart from these, there are Turkish works named Pend-nâme, Çoban-nâme, Tahkikat-ı Gülşeni, Makâmât-ı İlâhî and Kıdem-nâme. Only in his Divan there are 1280 ghazals, 1 masnavi, 5 tuyuğs and 1 murabba. İbrahim Gülşeni, who stands out with his Sufi identity, deals with the subjects of Sufism in his works. In his poems in his Divan, he generally approaches Yunus Emre's lyrical and simple expression. It is seen that he wrote some of his poems with the classical mazmuns of Divan Literature and in a relatively thick language. He used his poems as a tool to express his thoughts, to convey his state and enthusiasm.

Within the scope of this study, the information about the art of contrast and the use of the art of contrast in literary texts with Sufi content are evaluated. After the information about İbrahim Gülşeni and his works, the examples of contrast art that İbrahim Gülşeni used in his poems in his Divan were examined. As a result of this examination, data has been revealed in order to determine the semantic world of Gülşeni's poems. It has been determined that the opposite concepts such as first-final, exoteric- esoteric, kill-awake, unity- multitude, good and evil, which take place in the verses and religious-mystical terminology, overlap with the poems in Gülşeni's Divan. The diversity

of usage of the frequently used contrasts in the Divan is explained with examples, and the identified contrasts are presented together with the number of usages. Considering the contrasts and their frequency of use, Gülşenî's world of thought was researched, and it was revealed that the art of contrast was used as one of the ways of explaining thought with the use of Classical Literature metaphors in the world of mystical meaning.

Keywords: İbrahim Gülşenî, Divan, poem, art of contrast, mysticism.

Giriş

Edebiyatda sözün doğru, güzel ve estetik bir şekilde söylenmesini belagat ilmi incelemektedir. Belagat; meani, beyan ve bedii kollarına ayrılmaktadır. Meani, sözün yerinde ve duruma uygun kullanımını; beyan, sözün duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifade etme şekillerini, bedii de sözü güzelleştirmedeki usul ve yöntemleri inceleyen kollarıdır. Tezat sanatı, belagatin bedii alanında anlam sanatları içerisinde değerlendirilmektedir.

Tezat sanatı varlığı ve olayları farklı yönleri ile görmeyi sağlayarak ifadenin daha etkili bir şekilde sunulması sağlar. Şairin iç dünyasını ve heyecanlarını da okuyucuya açar (Saraç 2010: 163). Anlamı güzelleştirerek, anlatılmak istenilen düşünceyi daha etkili dile getirmek için şairlerin kullandıkları bir edebi sanattır. Tezat sanatına, tıbak, tatbik, mutabakat, mütezaad da denmektedir.

En iyi tanımını imtizâc-ı ezdâd ifadesinde bulan ve edebî eserlerde birbirine zıt olan kelime, kavram ya da durumların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkan tezat sanatı, mübalağa ve sürpriz unsurlarıyla birlikte estetik yapı organizasyonun temel kavramları arasında yer alır (Tanç 2021: 40).

Klasik dönemde tezat sanatı ile ilgili bilgilerin belagat eserleri içinde yer aldığı görülmektedir. Günümüzde ise bu bilgiler edebiyat bilimi ve edebî sanatlara hakkında yazılan kitaplarda bulunmaktadır. Doğrudan tezat ile ilgili müstakil çalışmaların ise sayısı bir hayli azdır. Bunlardan özellikle Ahmet Kartal'ın konu üzerine odaklanmış çalışması önemlidir. Bu çalışmada tezat sanatı tarihsel süreç içerisinde ele alınmış, tezat ile ilgili bilgi bulunan eserler paylaşmış ve tezat tanımları karşılaştırılmıştır (2007: 12-13).

Yukarıda zikredilen eserlerde tezat sanatı için pek çok tanım yapılmış olmakla birlikte tanımlar arasında bir birlik bulunmamaktadır. Örneğin Dilçin, konu ile ilgili “İki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da *tezaad* sanatına girer. Yoksa soğuk-sıcak, kuru-yaş, uzun-kısa, büyük-küçük, gece-gündüz gibi dilbilgisi bakımından karşıt olan sözcükleri arka arkaya sıralamak *tezaad* değildir.” (2005: 449) ifadeleri ile tezat sanatının iki düşünce arasındaki karşıtlığa ya da bir kavramın karşıt iki yönü olmasına dikkat çekerek, zıt anlamlı kelimeleri tezat kullanımı olarak kabul etmez.

Saraç, konu ile ilgili klasik dönem eserlerindeki gibi bir tanımla zıt anlamlı kelimeleri de tezat olarak kabul eder. Ayrıca aynı fiilin olumlu ve olumsuz

çekimlerinin bir arada olmasını hatta farklı renklerin bir arada bulunmasını bile tezat kabul eder ve konuyu alt başlıklarla açıklar: “Anlam bakımından aralarında zıtlık/karşıtlık bulunan kelimeleri bir ibarede toplamaktır. Burada kastedilen karşıtlık, siyah beyaz gibi bir zıtlığın yanı sıra bilmek ve bilmemek gibi olumlu-olumsuz fiilleri, baba oğul gibi nispet bulunduran ve birinin anlaşılması diğerine bağlı olan kelimeler arasındaki ilgiyi, hatta farklı renklerin (yeşil mavi gibi) birbirlerine karşı durumlarını da içine alır.” (2010: 163).

Kartal, tezatın metin içindeki kullanım şekillerini teşbih örneği ile açıklar: “Bir sıralama yapmak gerekirse; aynı beyitte farklı cümlelerde farklı şeyler için kullanılan zıt kavramlar en zayıf; aynı cümlede farklı şeyler için kullanılanlar nispeten daha kuvvetli; aynı şey üzerine taalluk etmiş zıtlıklar daha da kuvvetli; aynı kavram üzerinde ve fakat aynı zamanda biri hakikî, öteki mecazî mânâda kullanılan zıtlıklar en kuvvetli bir şekilde tesir eder. Bir benzetme yapacak olursak teşbih sanatındaki teşbih-i mufassaldan teşbih-i belîge, hatta istiâreye uzanan çizgide fonksiyon ve tesirât nasıl farklılaşıyorsa “tezâd” sanatındaki durumu da öyle kabul etmek icap eder.” (2007: 419).

224

Bu çalışmada tezat ile ilgili bilgilerin tasnifinde karşıt anlamlı kelimelerden ziyade düşünce dünyasına etkileri açısından tezat sanatı ele alınmıştır. Gece gündüz, sabah akşam gibi tezat anlamlı olup da aslında bir süreklilik bildiren zıt anlamlı kelime grupları çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Ancak bir zıtlık oluşturarak temel ya da mecaz anlamı ile şairin düşünce dünyasına etkisi bulunan zıt anlamlı ikileme kullanımları çalışmanın evrenine dâhil edilmiştir.

Tasavvuf Temalı Edebiyatta Tezat

Tasavvuf temalı Türk edebiyatının temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim'de tezat sanatına çok sık denk gelinmektedir. Örneğin Bakara suresinde 89, Âl-i İmran suresinde 65 tezat sanatı bulunmaktadır (Tutar 2021: 68, 89). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de dünya-ahiret; melek-şeytan; fayda-bozgunculuk; ümit-korku; sıcak-soğuk; zengin-fakir; sıkıntı-huzur; adalet-zulüm; zarar-yarar gibi karşıt kavramlar bulunmaktadır.

Allah'ın celal ve cemal sıfatları noktasından değerlendirilen gazap-rıza, ceza-af, kahr-lütf, zahir-batın, evvel-ahir, kabz-bast vb. sıfatları, zıtların bir araya gelmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla, bütün zıtlar Allah'ın birliğinde birleştiği için O'na “Mecmaü'l-ezced” denmiştir. Tasavvuf erbabı da dünyayı vahdet-kesret, varlık-yokluk gibi zıtlıkları Allah'ın

varlığında bütünleştirerek zıtlıklardan birliği, mükemmelliği oluşturduğunu düşünmektedirler. Bütün zıtlıkların Allah'ın varlığında birleşmektedir ve Allah zıtlıklardan münezzehtir; ancak O'nu anlamak ve kavramak içinde zıtlıklardaki birliği anlamak lazım gelmektedir (Yıldırım 2003: 127). Bunun için de “Ben gizli bir hazine idim, bilineyim diye varlıkları yarattım” (Yılmaz 2013: 367) hadisi şerifine işaret etmektedirler. Mevcudattaki zıtlığı ve o zıtlıkların bir mükemmelden var olduğunu edebî sanatları kullanarak izah etmeye çalışmışlardır.

Tasavvuf, İslam Ansiklopedisi'nde, “İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı” (Öngören, 119) olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte tasavvufun pek çok tanımı yapılmaktadır. Tasavvuf tarihinde kavramların ortaya çıkışıyla birlikte zıt kavramların kullanımları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Sufiler, bilhassa hicri ikinci asırdan sonra, tasavvufa has bir terminolojik dille konuşmaya başlamışlar ve zamanla geniş bir kavram havzası oluşturmuşlardır. Oluşan bu kavram havzasında bazı kavramların birbirine zıt olduğu görülmektedir. Bu zıtlıklar tasavvufun birtakım ilmî ilkeleriyle izah edilerek yani bir bütünün parçaları gibi düşünülerek yan yana kullanılmış, tabir caizse zıtlıklar tasavvuf çatısı altında birleştirilmiştir (Uyar 2021: 317).

Taşkent'e göre şairler Cemâl ve Celâl sıfatlarının sahibi Allah'a yakınlaşmak için aşkla muhabbet hâline girmeye çalışırlar. Bu durumda mutasavvıflar bir bilinç durumundan başka bir bilinç durumuna geçerek birbiriyle çelişen ifadeler kullanırlar. Daha açık bir ifadeyle şairler zıtlıklarla şiirde belli bir denge/harmoni elde ederek sanat becerilerini gösterirler (Taşkent 2014: 270).

Klasik Türk şiirinin felsefî arka planını oluşturan kaynakların başında İslam tasavvufunun geldiği bilinen bir gerçektir. Kuşkusuz tasavvufun da en önemli konusu “vahdet-i vücûd” düşüncesidir. Bu düşünce varlığın birliğini esas alır. Buna göre varlıkta esas olan vahdet yani birliktir; kesret yani çokluk ise, arızidir. Kesret aslında sadece görünüşte vardır ve görünüş çoğu zaman yanıltıcıdır. Mutasavvıfın görevi çoğu zaman yanıltıcı olan bu kesrete aldanmamak, onun gerisinde yatan hakikati yani vahdeti araştırmak, görmek, açığa çıkarmak ve mümkün olan bir yolla onu dile getirmektir (Mum 2018: 24, 25).

Öncelikle Kur'an-ı Kerim'deki zıtlıklar ve sonrasında tasavvuf ıstılahında kullanılan zıtlıkların tasavvuf temalı şiirlere de yansıdığı görülmektedir. Tasavvuf bir zâhir ilmi değil, bir bâtın ilmi, bir ledün ilmi; bir kal (söz) ilmi değil bir hal ilmidir (Ayni, 1985: 49). Bu nedenle tasavvufun anlam dünyasının

açıklanmasında şiir dilinin verdiği anlatım imkânları mutasavvıfları şiirle anlatmaya yönetmiştir. Tasavvufta yaşanan halleri anlatmak için kullanılan zıtlıklar edebiyata da yansımıştır. Mutasavvıf şairlerin şiirlerinde telmih, tenasüp, teşbih gibi sanatlarla birlikte tezat sanatının kullanımı da önemli bir yer tutmuş ve sufilerin anlam dünyasını anlamada önemli bir kavram dünyası oluşturmuştur.

Bu çalışmada da mutasavvıf bir şair olarak tanınan İbrahim Gülşenî'nin Divan'ındaki tezat sanatı kullanımı tespit edilerek bu kullanımların karışladığı anlam dünyası incelenmiştir.

İbrahim Gülşenî'nin Hayatı ve Eserleri

15. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır'da dünyaya gelen İbrahim Gülşenî'nin babası dönemin âlimlerinden Şeyh Muhammed Amidî, annesi Antep ulemasından Müderris Şerefeddin'in kızı Hediye-tullâh'tır. Gülşenî iki yaşında iken babası vefat etmiştir. Amcası Seyyid Ali yanında yetişmiştir. İyi bir eğitim almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanında idari görevler üstlenmiştir. Bu esnasında mürşidi Dede Ömer Rüşenî ile tanışmış ve onun yanında tasavvuf terbiyesini tamamlamıştır. Akkoyunluların Şah İsmail tarafından mağlup edilmesinden sonra sırasıyla Diyarbakır, Maraş, Kudüs ve Mısır'a gitmiştir. Mısır hükümdarları Kansu Gavri'den ve ardından Tumanbay'dan hürmet ve ikram görmüştür. Mısır'ın Osmanlı hâkimiyetine geçmesinin ardından Yavuz Sultan Selim'den de ilgi ve iltifat görmüştür. Kanuni Sultan Süleyman'ın döneminde halkın kendisine olan ilgi ve rağbetinden ötürü Mısır'da saltanat iddia edebilir endişesi ile İstanbul'a çağırılmıştır. Bu görüşmede Kanunî, İbrahim Gülşenî'nin saltanat sevdalısı olmadığını anlayınca kendisine hürmet göstermiş ve İstanbul'da kalmasını istemiştir; ancak Gülşenî Mısır'a dönmüş ve orada irşad faaliyetlerine devam etmiş, H.940/M.1534 senesinde vefat etmiştir. (Konur 1998: 101-136).

İbrahim Gülşenî'nin kaynaklara göre pek çok eseri bulunmaktadır. *Manevî* adlı Farsça eseri Mevlana'nın *Mesnevi*'sine nazire olarak kaleme alınmıştır. *Kenzü'l-Cevâhir* adında Farsça bir eseri daha mevcuttur. Arapça bir *Divan*'ı bulunmaktadır. *Divan*, *Pend-nâme*, *Çoban-nâme*, *Tahkikat-ı Gülşenî*, *Makâmât-ı İlâhî* ve *Kıdem-nâme* Türkçe kaleme aldığı eserlerdir.

Çalışmaya konu olan *Türkçe Divanı* oldukça hacimli bir eserdir. Bu eser üzerine bugüne kadar iki bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki 1996 yılında Mehmet Akay tarafından hazırlanan İbrahim *Gülşenî'nin Divanı*

Metin-*Dil Hususiyetleri-Sözlük* başlıklı doktora tezidir. Diğer de Mehmet Avçin tarafından 2021 yılında tamamlanan *İbrahim Gülşenî Divanı* başlıklı doktora tezidir. Akay, zemin nüsha olarak Millet Kütüphanesi Ali Emirî Yazmalarında 379 numarada kayıtlı nüshayı kullanmıştır. Avçin ise bu nüsha ile birlikte daha sonradan tespit edilen ve oldukça hacimli bir nüsha olan İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Şevket Rado Yazmalarında 31 numarada kayıtlı yazmayı kullanmıştır.

Bu çalışmada Ali Emirî Nüshasını da kapsayıp çok daha fazla sayıda metni içermesi nedeni ile Şevket Rado nüshasını çeviri yazısını içeren Avçin'in çalışmasından istifade edilmiştir.

İbrahim Gülşenî Divanı'nın Özellikleri

Mutasavvıf bir şair olan İbrahim Gülşenî'nin üslup ve söyleyiş özelliklerine incelendiğinde, öncelikle eserinde sanat yapma gayesinden uzak olduğu, belli bir mesaj verme kaygısı taşıdığı ve yine eserinin geniş halk kesimlerinde anlaşılması amacı güttüğü, bu nedenle üslup ve söyleyiş özelliklerinde ağır ve ağıdalı bir üslup yerine sade bir söyleyişin benimsendiği söylenebilir. Bununla birlikte İbrahim Gülşenî bu eserinde şiirdeki ahenk unsurlarında (söz tekrarları, ses tekrarları ve ritim) belli bir seviyeyi yakalamıştır (Avçin 2021: 39).

Mutasavvıf kimliği ile ön plana çıkan İbrahim Gülşenî eserlerinde tasavvuf konularını ele almaktadır. Divanındaki şiirlerinde genelinde Yunus Emre'nin lirik ve sade anlatımına yaklaşmaktadır. Kimi şiirlerini ise Klasik Türk edebiyatının mazmunlarıyla ve nispeten anlaşılması güç bir dille kaleme aldığı görülmektedir.

Divanı'nda 1280 gazel, 1 mesnevi, 5 tuyug ve 1 murabba yer almaktadır.

İbrahim Gülşenî Divanı'ndaki Tezat Çeşitleri ve Açıklamalı Örnekleri

Mutasavvıf bir şair olduğu bilinen İbrahim Gülşenî'nin şiirlerine tasavvuf ıstılahının yansımaları beklenmektedir. Yukarıdaki bölümlerde değinilen tasavvufi kaynaklı tezatların çok ve çeşitli sayıdaki örneğine eserlerinde rastlanmaktadır. Bu örnekleri incelemek şairin dünyasını ve bir mutasavvıfın hayata bakışını anlamada da yardımcı olabilecektir.

Aşağıdaki incelemelerde birbirine yakın anlamlı tezat kavramları bir arada değerlendirilmiştir. Bir beyitte birden fazla tezat sanatı bulunabilmektedir. Bu kullanımların hepsi ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Tezat sanatını oluşturan

başlık sayısı fazla olduğundan konu ile ilgili örneklendirmelerde 15'ten fazla olduğu tespit edilenlere madde başlıklarında yer verilmiştir. 15'ten az kullanım tespit edilmesi durumunda Tablo-1'de kullanım sayısı ile birlikte tezat kullanımına değinilmiştir.

1. Başlangıç X Son

Başlangıç ve son kavramı ile ilgili tezatlar *Divan*'da en yaygın ve en çeşitli kullanıma sahiptir. Bu başlık altında evvel-âhir, ezel-ebed, ibtida-intiha, mebde-münteha, matla-makta, ön-son, bidayet-nihayet kullanımları bulunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının temel kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerim ve "O (yani Allah) evveldir, âhirdir, zahirdir, bâtıdır." (Kur'ân-ı Kerim, Hadid: 3) âyetinde geçen zıtlıkların Allah'ın zatında bulunması, zaman ve mekanla sınırlı olmadığını Gülşenî'nin şiirine de yansımıştır:

Evvelinün evveli yoh kim diyem
Âhirüne mebde'-i lâ-müntehâ (3:5)

Yukarıda açıklanan anlamı vermek için bu gruptaki tezatların bir arada kullanıldığı da görülmektedir. Öncesinde bir başlangıç bulunmadığı sonuna nihayet olmadığı yakın anlamlı kelimelerin kullanımı ile açıklanmıştır:

Evvelüne evvele yoh ibtidâ
Âhirüne kim bulısar intihâ (2:3)

Hadid suresi üçüncü âyette geçtiği gibi "evvel-ahir" tezadı "zâhir-bâtın" tezadı ile birlikte çok sık kullanıldığı görülmektedir. Zahir ve bâtin tezadı farklı bir başlıkta ele alınmış olmakla birlikte âyette yer aldığı şekilde Gülşenî'nin şiirinde de birlikte ele alındığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte de bu zıtlıkların aşk ve muhabbet kaynaklı olduğu ifade edilmektedir:

Evvel ü âhir işit zâhir ü bâtin sözüm
'İşk u mahabbet direm olana öndin sona (30:2)

Başlangıç-son grubu içinde değerlendirdiğimiz matla-makta, mebde-münteha kavramları yine Allah'ın vechi ile birlikte ele alındığı ve başlangıç ve sonda her ne varsa ondan olduğu dile getirilmiştir:

Vechün imiş matla' vü makta' temâm
Her neyise mebde' ile münteha (6:2)

İbrahim Gülşenî *Divanı*'nda söz konusu kullanımlara 151 örnek tespit

edilmiştir². Bu kullanımların hepsine bu çalışmanın sınırları içinde yer vermek mümkün olmayacağı için konuya ilişkin açıklayıcı örnekler vermekle yetinilmiştir.

“Başlangıç X Son” tezatlarında Allah’ın zâtının başlangıç ve sonun oluşum nedeni olduğu, kendi zâtının zamana ve mekâna bağlı olmadığı ifade edilmiştir.

2. Dert X Derman

Klasik şiirimiz içinde dert-derman kavramları aşk ile ilgili kavramlardır, çünkü aşk tedavisi olmayan bir hastalıktır, âşık bu dertten mustarip değildir, bu derdin devasının yine aşk olduğunu (Pala 2006: 8) düşünmektedir.

İbrahim Gülşenî’nin şiirinde de aşk bir hastalık olarak değerlendirilmekte ve dermanının olmadığı, onun için can vermedikten sonra bu derdin son bulmayacağını dile getirilmektedir:

Devâsuz derd imiş ‘ışkun ne dermân eyleyüm ana
Nihayet var mıdur digil ana cân virmeden bana (13:1)

Gülşenî, aşk derdine ilacın çare olamayacağını tecahül-i arif sanatını kullanarak ifade etmiştir. Çünkü aşk hastalığına yakalananın aklı yoktur. O kişi aklı ile değil gönlü ile hareket etmektedir:

İy ciger derdine dermân isteyen ‘aklun kanı
Onulur mı şol yara kim anı merhem yandurur (338:6)

Sadece dert ve derman kelimeleri değil, mariz ve şifa kelimeleri de aynı anlamı karşılamak için kullanılmıştır:

Marîzü’l-kalb olana sıhhat için
Şifâ şerbet olan fermânı ‘ışkun (692:2)

Gülşenî *Divanı*’nda, dert-derman, hastalık şifa kelimeleri ile oluşturulan tezatlarda aşk derdi hastalık olarak değerlendirmekte ve buna hekimler tarafından verilecek ilaçların çare olamayacağı, bu derdin devasız bir dert

² *Divan*’da bulunan söz konusu tezatların gazel ve beyit numaraları şöyledir: 1:5; 2:2,3,4,5,6; 3:3,4,5; 4:1,2,4; 5:1,2,5,6,7; 6:1,2,14; 7:10; 9:4,5; 14:1,3,4,6,15,8; 17:5; 20:1,8; 23:1,2,3,4; 25:4; 28:1,5; 29:5; 30:2; 34:1; 40:1,4,9; 58:4,7,12; 71:2,3; 73:15; 93:1; 96:1,6; 105:3,9; 108:4,5; 109:2; 144:4,11; 145:5; 147:4; 176:3; 180:19; 183:2,7; 200:3; 216:4; 217:4; 227:4; 271:8; 301:7; 320:4; 342:4; 346:4; 349:7; 352:8; 355:11; 394:5; 412:3; 417:6; 441:2; 443:2; 444:7; 445:1; 459:1; 466:11; 510:6; 557:6; 569:3; 572:7,8; 580:2,3; 584:1; 610:10; 672:1; 690:1; 692:8; 698:10; 699:10; 701:24; 750:8; 785:7; 797:2; 810:4; 826:2; 879:7; 902:6; 915:2; 928:3; 969:8; 1020:3; 1022:9; 1033:12; 1044:3; 1056:11; 1060:8,12; 1061:1; 1067:5; 1087:9; 1092:1,3,10; 1103:8; 1104:10; 1107:2 1122:5; 1124:4; 1138:5; 1147:4; 1149:7; 1161:6; 1169:8; Mesnevi (M):1,2,3,4,5,8,14,15,18,20,25,26,27,30,32; Tuyuğ (T):4.

olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda 146 kez bu tezaadın kullanıldığı tespit edilmiştir³.

3. Vahdet X Kesret

Vahdet, tasavvuf literatüründen önemli kavramlardan biridir. “Allah’tan başka gerçek varlık yoktur” şeklinde özetlenebilecek olan bu bakış tarzı vahdet-i vücud başlığı altında Muhyiddin-i Arabî tarafından sistemleştirilmiştir (Kara 1992: 88). İbrahim Gülşenî’nin şiirlerinde Muhyiddin-i Arabî’nin etkisinde kaldığı görülmektedir (Macit 2021: 208).

Gülşenî şiirlerinde vahdet kavramını zıddı olan kesret kavramı ile birlikte açıklamayı tercih etmiştir. Bu kavramı Gülşenî’nin şiirlerinde birlik-ikilik, bir-iki, fark-cem’ kelimeleri ile karşıladığı da görülmektedir.

Gülşenî, aşağıdaki beyitte öğretici bir üslupla dünyevi istek ve hırsları bırakıp vahdete kavuşmak için gayret göstermek gerektiğini kendisi ve mürşidi arasındaki durumu göstererek açıklamaktadır. Kendisinin Rûşenî’ye kavuşmasındaki gereklilik gibi kesretten uzaklaşıp vahdete erişmek gereklidir:

Kesret olandan geçüp vahdet ile göz açup
Rûşenî’den Gülşenî ‘ayn-ı visâlün gerek (615:7)

Vahdet ve kesret kavramını sadece zıtlıkların bir arada oluşu olarak da algılanmaktadır. Tasavvufta gerekli olan vahdet, kesret içinde olandır. Yani halk ile birlikte, iş gücüne meşgul iken dahi herkesin ve her şeyin Allah’ın kudretiyle meydana geldiğini idraktır (Pala 2014: 469). Gülşenî ariflerin kesret içinde vahdete erişen sultanlar olduğundan bahsetmekte ve bunun haricindeki dünyevi tartışmaları kuru kavga olarak nitelendirmektedir:

Kesret içre vahdet imiş saltanat hod ‘ârife
Şâh olanun zevki ansuz bir kuru gavga imiş (503:7)

Vahdet ve kesret arasındaki farkın birlik-ikilik kelimeleri ile ifade edildiği de görülmektedir. İkiliği bırakıp birliğe erişmenin yolu da aşktır:

³ Dert X Derman tezaadının diğer kullanımları: 10:7; 11:3; 13:1; 18:1; 24:4; 26:2; 27:3; 35:8; 39:2; 40:2; 44:1; 48:6; 51:3; 55:1; 69:7; 82:1,6; 92:5; 126:8; 130:6; 133:7; 150:14; 168:1; 210:10; 217:7; 219:1; 231:1; 236:4; 239:3; 256:4; 259:5; 260:2; 262:4; 265:4; 268:7; 324:2; 331:1; 338:6,7; 350:9; 368:5; 369:2; 374:6; 381:1; 384:2; 385:3; 388:1,8; 389:1; 394:3; 396:1; 401:3; 410:1; 431:1; 442:4; 446:1; 451:1; 455:1; 463:1; 482:1; 485:13; 499:13; 516:3; 519:14; 544:6; 547:12; 548:5; 554:6; 559:6; 563:1; 583:1; 586:2; 593:3; 600:1; 610:4; 627:6; 628:3; 631:1,2; 656:5; 662:11; 673:5; 677:3; 682:4; 689:13; 692:1,2; 699:9; 708:5; 715:11; 721:6; 727:8,12; 734:1; 742:8; 757:3; 758:9; 777:1,2; 781:5; 783:1; 798:3; 842:4,7; 847:5,6; 848:1; 882:5; 883:5; 884:2; 885:2; 889:5; 891:1; 893:1; 904:3; 932:5; 947:6; 973:1; 981:1,3; 982:4; 989:1,3; 1016:5; 1017:5; 1024:1; 1039:1; 1046:2; 1053:9; 1059:1; 1078:2; 1087:18; 1099:7; 1100:2; 1102:6; 1112:6; 1127:8; 1129:7; 1142:5; 1197:2; 1124:4; 1244:4; 1248:4,6; 1255:8.

‘Işkıla dir reh-nümâ hem-dem olup gir yola
Bir ile birlik ola ikiligi sal bırah (88:6)

Özellikle İbn-i Arabî düşüncesinden etkilenen tasavvuf ehli için vahdet kavramı önemlidir. Bu dünyaya ilişkin kavramlar çoklukla ilgilidir, asıl olan bir olmak, vahdete erişmektir. Kesretteki vahdeti idrak etmektir. İbrahim Gülşenî de 136 kullanımla bu duruma *Divan*’ında yer vermiştir⁴.

4. Varlık X Yokluk

İbrahim Gülşenî *Divan*’ında varlık ve yokluk tezatının kullanımı da önemli bir yer tutmaktadır. Bu kullanımlar fenafillah kavramı ile özdeşleşebilecek kullanımlardır. Fenafillah, Allah’ta yok olma durumu (Pala 2014: 151) olarak açıklanabilir. Gülşenî’de bu tezatın kullanımının fenafillah açıklamasına denk gelecek şekilde kullanıldığı görülmektedir. Aşk ile gözünü açtıktan sonra kendi özünde kendisini göremeyişi, yani varlığı yok edişini anlatmaktadır:

‘Işk ile açup gözüm görelî bensüz özüm
Sorana budur sözüm varlığı yoh kılmışam (882:2)

Kur’an-ı Kerim’de “O yaratan, yoktan var eden, varlıklara şekil veren Allah’tır.”(Kur’an-ı Kerim, Haşr: 24) âyeti ile ifade bulan Allah’ın yoktan var etme özelliği de Gülşenî *Divan*’ında yer almaktadır:

Bilmezem ne vechile ben beni bana bildürem
Yog iken varlığı vireni bana bensüzün görem (1014:1)

Varlık-yokluk tezatının bir kullanımı da varlık sahibi olma, varlıktan yoksun olma anlamında gerçekleşmiştir. Aşağıdaki beyitte dünya malından kurtularak yokluğa/yoksulluğa erişmenin öneminden bahsedilmektedir:

Varlığını saluban yohlğa irişmeyen
Fakr ile iy mü’min-i halka ganî olamaz (413:7)

İbrahim Gülşenî *Divan*’ında varlık-yokluk kelimeleri arasındaki tezat sanatının tasavvufi kavramlar olan fena ve beka anlamı, Allah’ın yoktan var etmesi anlamı ve yoksulluk-varsıllık anlamı ile 91 defa kullanıldığı tespit

⁴ Vahdet X Kesret tezatının diğer kullanımları: 2:5; 4:6; 5:6,8,9,10; 28:5,6,7; 58:4; 73:7,17; 88:6; 94:8; 108:2,3,5,6,7,17; 144:2,3,25; 176:13; 198:5; 216:5; 233:3,6; 256:1; 308:1; 309:4; 310:5,6; 311:3; 320:4; 352:9; 362:1; 407:7; 409:5; 417:9; 428:2; 438:28; 441:1; 450:1; 453:2,7; 455:21; 459:5,8; 469:3; 502:11; 503:7; 528:7; 529:5,6; 550:12; 591:2; 612:2; 615:7; 616:5; 631:4; 643:2; 645:6,8; 649:2; 668:3; 687:10; 709:3; 722:3,4,6; 738:5; 744:4; 751:1; 797:2; 799:4; 809:3; 810:3; 820: 1,2,6; 825:1,2; 841:7; 852:5; 869:4; 880:7; 883:5; 892:2,3; 907:2; 915:2; 967:11; 977: 1,2; 1001:6; 1006:2; 1025:3; 1026:3,4; 1030:3; 1036:16; 1040:1; 1041:1,4; 1042:8; 1044:2; 1045:6; 1087:9,12; 1088:5; 1089:5; 1097:8; 1193:2; 1124:4; 1149:9; 1152:9; 1154:3; 1155:10; 1161:6; 1169:1; 1179:3; 1218:3,5,6,10; 1225:2,5,9; 1230:3; 1233:3; 1260:11; 1263:7,8; M:22; T:1.

edilmiştir⁵.

5. Hicran X Vuslat

Tasavvufun uygulama alanı olan tarikatlarda ve tasavvufi edebiyatta bazı terimler kullanılmıştır: tanrı, ma'şûk, sevgilidir; mürşid, sâkî, şarap, ilâhî aşk; meyhâne, ilâhî aşkın sunulduğu tekke; âşık ve mest ise, mürşidin sunduğu ilâhî aşk şarabıyla kendinden geçen sâlik, dervîştir. (İpekten 2003: 105). Klasik Türk şiirinde âşığın en belirgin hedefi vuslattır. Ağlayıp inleyişi yalnızca vuslat içindir. Âşık sevgilisinden ayrılık çekmektedir. Yani hicran içindedir. Hicranın sonunda vuslat vardır. Tabîî vuslatın sonu da hicrandır (Pala 2014: 476).

Tasavvufi şiirde ise bu durum elest bezminden ayrılıştan sonra asıl sevgiliye dönüşün, Allah'a kavuşmanın, Allah'a olan hasretin ifadesi olarak dile getirilir. İbrahim Gülşenî'de de bu durum görülmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgiliye kavuşma sevdasının başından gitmediği, ayrılık nedeni ile gözünden yaşın eksik olmadığı ifade edilmiştir:

Başumdan vaslunun sevdâsı gitmez
Gözümün hicrûn ile yaşı gitmez (481:1)

Bir başka örnekte Hz. Peygamber'in "Fakirlik övüncümdür, ben onunla övünürüm" (Yılmaz 2013: 153) hadisine gönderme yaparak fakirlikle övgüsünü bulan, varlığını yok eden, ayrılık ile yetinmeyeceğini, ayrılık ile emniyet bulamayacağını, sevgiye kavuşma ve yakınlık gerekliliği olduğunu dile getirmiştir:

Fakr ile fahrin bulan varlığını yoh kılan
Hicr ile kılmaz inan vasl ile kurbet gerek (619:7)

İbrahim Gülşenî *Divanı*'nda sevgiliden ayrılma ve sevgiliye kavuşma isteği önemli bir tezat sanatı olduğu ve hicr-vasl kelimesinin hicran-visal, vuslat gibi Arapça farklı vezinlerdeki çekimleri ile toplamda 84 kullanımı tespit edilmiştir⁶.

⁵ Varlık X Yokluk tezatının diğer kullanımları: 9:5; 14:12; 21:5; 26:4; 40:4; 81:2; 86:6; 87:2; 89:4; 233:2; 235:2; 280:4; 291:6; 313:4; 315:3; 320:2; 413:7; 430:5; 441:5,7; 442:1; 606:6; 608:1; 6612:3; 616:4; 619:7; 633:2; 638:2; 649:2; 730:6; 787:1; 792:7; 797:5; 799:4; 803:5; 807:4; 808:6; 816:2,4; 819:4; 824:2; 825:2; 826:4,5,6; 827:3; 832:3; 841:1; 870:2; 873:6; 877:4; 882:2,5; 900:4; 906:7; 912:2; 914:1; 915:1; 917:1; 926:6; 936:3; 950:12; 951:4; 967:9; 1001:7; 1006:4; 1010:6; 1014:1,2; 1015:3,6; 1030:3; 1061:12; 1068:7; 1073:3; 1098:4; 1103:9; 1107:7; 1125:3; 1130:5; 1155:2,9; 1174:6; 1220:18; 1259:4; 1265:7; M:1,2,10,11,15.

⁶ Hicran X Vuslat tezatları: 35:2; 36:4; 41:5; 42:21; 55:1; 92:7; 146:7; 150:15; 156:7,8; 180:16; 187:10; 196:4,6; 212:6; 223:4; 313:4; 315:1; 397:1; 431:5; 455:7; 456:3; 463:5; 465:5; 481:1;

6. Ak X Kara

Ak-kara tezatının iki şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan biri “ak”ın hayrı ve iyiyi, “kara”nın da şerri ve kötüyü temsil edişidir. Aşağıdaki beyitte bu kullanım örneği görülmektedir:

Buluban tecrîd-i ‘ışkun isteyen tefrîdini
Ag u kara hayr u şerden özini ‘uryân ider (189:15)

Ak-kara zıtlığı ile ilgili bir diğer kullanım da “ak yüzde kara benler” kullanımıdır. Şair ak-kara tezatını pek çok defa bu kapsamda ele almıştır:

Dirlerdi gice olmaz cennetde bahup gördüm
Rûşen gözüm içinde ag yüzde kara benler (162:6)

Ak ve kara tezatının hem renk anlamı hem de mecaz anlamda hayır ve şeri yani iyi ve kötüyü karşılayarak *Divan*’da 74 defa kullanıldığı tespit edilmiştir⁷.

7. Ölmek X Dirilmek

“Ölmeden önce ölünüz” (Yılmaz 2013: 550) hadisince ölmek, dirilmek, ölmekten önce ölmek gibi kavramlar tasavvufi edebiyatımızda kullanılmış ve mutasavvıf şairler tezat oluşturan bu söylemi şiirlerinde işlemişlerdir. İbrahim Gülşenî *Divanı*’nda da ölmek-dirilmek, haşır-neşr, hayat-memat kullanımları ile örnekleri bulunmaktadır.

Gülşenî, aşkla dirilmek için kendisinin ölmesi gerektiğini ve sevgiliden hediye olarak kendisini öldürmesi istemektedir:

‘İşkla dirilmek bana ölmek imiş sınağum
Anun için dilerüm ölümüm andan ‘atâ (11:7)

Bu kapsamda kullanılan tezatlar aşk ile nefsi öldürerek “ölmeden önce ölünüz” düşüncesini aktarmada kullanılmıştır. *Divan*’da 73 defa bu tezatın kullanıldığı tespit edilmiştir⁸.

499:17; 593:3; 619:7; 661:9; 663:2; 681:6; 705:10; 706:1; 708:2; 724:4; 726:1; 727:1,2,6; 730:1; 736:4; 739:4; 747:8; 753:1; 756:1,4,10; 757:3; 769:1; 781:3; 783:1; 842:1; 851:1; 861:1; 863:1; 873:2,7; 929:1,2; 939:2; 966:2; 967:9,12; 991:1,3; 995:1; 1009:2; 1021:2; 1035:3; 1141:2; 1043:2,3,4; 1045:1; 1106:3; 1112:9; 127:6; 1175:6; 1222:6; 1224:4; 1242:5,3; 1244:2,3.

⁷ Ak X Kara tezatının diğer kullanımları: 4:6; 42:13,14; 47:21; 108:8,9; 114:14; 120:1; 144:7; 154:7; 162:6; 189:15; 231:9; 255:4; 257:6; 264:1; 291:3; 301:2; 309:4; 310:4; 311:3; 330:5; 414:6; 417:8; 431:6; 441:1; 445:10; 510:4; 513:5; 527:2; 529:5; 530:1; 609:2; 622:9; 623:9; 638:6; 657:4; 658:10; 660:6,13; 681:2; 720:5; 741:5; 747:5; 785:5; 813:2; 815:1; 820:2; 821:5; 841:7; 879:6; 884:5; 907:2; 976:8; 1013:4; 1022:4; 1141:4; 1061:8; 1095:5; 1111:7; 1113:2; 1121:18; 1122:4; 1144:3; 1149:9; 1156:9; 1169:3; 1175:4; 1194:8; 1202:15; 1258:5; 1264:5; 1269:16; 1280:1.

⁸ Ölmek X Dirilmek tezatının diğer kullanımları: 1:19; 11:7; 65:2; 67:2; 92:7; 119:14; 125:10; 133:6;

8. Zâhir X Bâtın

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “O (yani Allah) evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Hadid: 3) âyetinde zâhir ve bâtın, Allah’ın sıfatları olarak ifade bulmuştur. Gerçek vücûd sahibi olan Allah, eşyanın gerçek suretleriyle meydana çıkar ve eşyada Allah’ın gerçek vücudu ile mevcûd olur. Zirâ, Evvel olan, Âhir olan, Zâhir olan, Bâtın olan, yalnız, Allah’tır (Sunar 1978: 93).

İbrahim Gülşenî, *Divan*’ında bu tezağı Allah’ın hikmeti ile bilinmeyi bilindir hale getirmesi anlatmak için kullanılmıştır. Allah, kudreti ile bir âlemi iki âlem ve hikmeti ile bâtını zâhir yapmıştır:

Biri iki ‘âlem iden kudretün
Zâhir iden bâtınını hikmetün (1280:22)

İbrahim Gülşenî *Divan*’ında zahir-batın tezağına 63 defa yer verilmiştir⁹. Bu kullanımın farklı bir özelliği de evvel-ahir tezağı ile birlikte kullanılmasıdır. Yukarıdaki örnekte de bu durum görölmektedir. İki tezat grubunun bir arada bulunduğu beyit sayısı 34’tür. Aşağıdaki beyitte başlangıç ve sona, görünen ve görünmeyene ait her şeyin Allah’a ait olduğu ifade edilmiştir:

Evvel oldur âhir oldur zâhir oldur bâtın ol
Çarh-ı eflâkun başında devr-i sevdâsı nedür (346:4)

Bu kullanım İbrahim Gülşenî’nin “O (yani Allah) evveldir, âhirdir, zahirdir, bâtındır.” âyetinden derin bir şekilde etkilendiğini göstermektedir.

9. Küfür X İman

İslamiyet insanlara İslam’a davet üzerine gelen bir dindir. Küfr, “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” demektir (Sinanoğlu 2002: 533). Tebliğ sonrası davete uymayanlar kâfir, İslam’ı kabul edenler ise Müslümandır. Dolayısı ile İslami

141:5; 177:6; 178:1; 216:2; 220:3; 227:3; 250:6,7; 311:4; 326:2; 409:6; 430:6; 454:6; 478:6; 558:1; 638:4; 679:2; 688:3; 727:6; 729:6,7; 748:3; 764:4; 768:1; 788:2,4; 792:5; 793:1; 801:5; 816:3; 825:3; 834:4; 884:1; 888:2; 914:1; 915:6; 931:6; 957:4; 958:2; 966:2; 971:8; 978:3,4; 981:3; 1009:5; 1017:3; 1030:4; 1073:6; 1081:8; 1088:6; 1099:8; 1102:1; 1111:6; 1121:11; 1131:7; 1143:6; 1153:4; 1154:2; 1157:1; 1193:5; 1202:12, 13; 1221:11; 1260:9; 1268:12.

⁹ Zâhir X Bâtın tezağının diğer kullanımları: 2:4; 3:2; 4:4; 5:1,2,5,7; 9:3; 14:6; 23:2; 25:4; 30:2; 34:5; 58:3; 87:6; 93:4; 94:6,15; 103:8; 105:3; 109:2; 144:1,4; 145:5; 170:8; 200:3; 216:4; 308:1; 320:4; 342:5; 346:4; 349:7; 352:8; 355:6,11; 417:6; 441:2; 479:6; 498:11; 557:6; 785:8; 810:4; 879:7; 915:2; 928:3; 969:8; 1020:3; 1044:3; 1056:11; 1060:4; 1061:11; 1095:3; 1104:8; 1107:2; 1110:8; 1147:4; 1149:5,7; 1155:2; 1169:8; M:22,25,28.

literatürün temel konularından birisini küfür-iman tezağı oluşturmaktadır. Gülşenî, *Divan*’ında da bu tezağın işlendiği görölmektedir. Farklı kelimelerle ifade edilebilen bu kullanımı aşağıdaki beyitte mümin-kâfir ifadesi oluşturmuştur. Mümin olanın Allah’ın sözünü inkâr etmeyeceği, o nedenle de kâfir ile inkârcı olduğu için mücadele edeceği ifade edilmiştir:

Mü’mîn olan dinüz Hak’a münkir olur mı kavline
Kâfir anun için olur münkir ile cühûdumuz (459:7)

Bazı beyitlerde ise bu kullanım vahdet-i vücud kavramını desteklemek için kullanılmıştır. Âşıkların milletini sorduklarında kâfir ve Müslüman olmadıklarını iletmişlerdir. Kâfir ile Müslüman arasında ayrım gözetmeden sadece âşıkları görmesi, varlık içindeki farkın ortadan kalkarak Allah aşkının gönölde tecelli etmesi ve O’ndan başkasının görölmemesi olarak değerlendirilir:

Görelî ‘âşıkunun milletini ‘ışka göre
İşidürem ki ne kâfir ne Müselmân didiler (130:8)

İbrahim Gülşenî’nin *Divanı*’nda hem şer’i hem de tasavvufî olarak ele alınan küfür-iman tezağı ile ilgili 47 kullanım gerçekleştirdiği tespit edilmiřtir¹⁰.

10. Gizlemek X Açıklamak

Tasavvuf ilm-i haldir, ilm-i kal değildir yani kitaplardan öğrenilmez, yaşanılr (Aynî 1985: 49). Bu hali yaşayanların bildiği hakikate ilişkin birtakım sırlar vardır. İçte tasavvufî edebiyatta bu sırların açıklanmaları zaman zaman gündeme gelir. İbrahim Gülşenî de bu konuya değinmiş ve bu anlamı vermek için gizlemek-faş itmek, âşikâr-pinhan gibi zıtlık oluşturan kelimelerden yararlanmıştır.

Allah’a ulaşmak, Onunla bir olmak ancak aşk ile mümkündür ve aşk içinde sırlar barındırır. Gülşenî sırları can içinde saklamak istemektedir; ancak bu mümkün olmamıştır ve sırları açıklamıştır:

Sırr-ı ‘ışkı cân içinde sahlayam didüm n’idem
Fâş idüben anı rûşen perdedür âhi görün (602:6)

Gülşenî *Divanı*’nda açıklamak-gizlemek üzerine kurulan tezatlarla tasavvuf ehlinin aşkının, makamının kendine has özelliklerini, sırlarını dile getirmek

¹⁰ Küfür X İman tezağının diğer kullanımları: 4:6; 11:5,9; 130:8; 144:10; 145:1; 146:1; 180:13; 203:6; 254:4; 257:4; 445:10; 457:1; 459:7; 473:3; 497:2; 501:5; 523:4; 575:4; 619:3; 620:5; 654:7; 726:8; 729:26; 742:4; 758:18; 760:1; 762:1; 783:3; 802:4; 811:6; 919:6; 928:1,2; 954:5; 973:4; 975:20; 1053:1; 1128:2; 1188:9; 1202:14; 1213:6,7; 1232:4,16; 1244:9; 1261:12.

için başvurulmuştur. *Divan*'da 28 kullanım tespit edilmiştir¹¹.

11. Akıllı X Deli

Klasik Türk edebiyatında şâirin akıl hakkında düşüncesi olumsuzdur. Çünkü akılla elde edilen bilgi sınırlı ve zayıftır. Çünkü aklın karşısında aşk, güzellik, ızdırap ve acı unsurları vardır. Hurdebîn, hayrân, bigâne, perâkende hâl, şikest, ermemek, hikmetleri bulamamak, dağılmak, kâsîd olmak gibi sıfatlar akıl ile birlikte çok kullanılır (Pala, 2014:16). İbrahim Gülşenî de akıl karışışına doğrudan deliliği koyar. Ancak O'nun şiirlerinde zıtlıkların arasındaki ayrımın ortadan kalktığı görülmektedir. Akıllı, uslu; deli, Divane gibi kelimeler ile kurduğu tezatlarda akıllı olmakla delilik arasında bir ayrım gözetmediği, bir vecd hali içinde kendinden geçtiğini, dünyanın farkında olmadığını ifade etmektedir:

Delü uslu olduğumı bilmezem hayret budur
Delü kimi uslu hâlüm niçe fark idüp seçer (293: 5)

Tasavvuf yolunda ilerlerken farklı haller içinde olduğunu ifade etmek için de uslu-deli arasındaki tezattan istifade etmiştir.

Geh oluram usludan uslu işit hâlümü
Geh delüden delürüp us ile 'aklum gider (276:3)

Akıllı-deli kullanımları aşk temalı şiirlerde sık kullanılan bir tezat çeşididir. Gülşenî de gelenekle örtüşen bir şekilde bu kullanımlara *Divanı*'nda 27 defa yer vermiştir¹².

12. Ağlamak X Gülmek

Klasik Türk şiirinde âşık, aşk acısıyla dertlidir, sürekli ıstırap çekmektedir. Aşağıdaki beyitte de bu durum ifade edilmektedir. Onun aşkı, sevdası başıma geldiğinden beri dinlemedim, ağlamaktan kurtulamadım, mutlu olarak gülemedim:

Düşeli sevdâsı 'ışkun başuma dinlenmedüm
Ağlamahdan kurtuluban şâdlıhdan gülmedüm (897:1)

¹¹ Gizlemek X Açıklamak tezatının diğer kullanımları: 64:4; 145:3; 378:6; 501:8; 581:7; 602:6; 758:6; 761:1; 794:2; 801:2; 802:5; 826:6; 953:4; 1007:3; 1015:7; 1056:10; 1087:21; 1089:6; 1100:11; 1159:8; 1182:12; 1183:1; 1221:2,7; 1230:6; 1258:15; 1274:6; M:6.

¹² Akıllı X Deli tezatının diğer kullanımları: 8:9; 149:2; 177:1; 239:3; 276:1,2,3; 293:5; 311:1; 362:4; 421:3; 478:9; 483:9; 674:12; 732:1; 768:1; 794:3; 877:10; 954:3; 1025:1; 1029:1; 1073:6; 1097:2,3; 1105:2; 1142:7; 1159:1.

Klasik Türk şiirinde âşık-maşuk ikilisi arasında âşık ile yarışan ve ona ortak olan kişi rakip ya da ağyar olarak ifade edilir (Pala 2014: 374). Rakip de şairi sevgiliye hasret bırakarak hâline gülmek istemektedir:

Agladup hasret ile beni gülmek ister çün rakîb
Gülûben yüzi ferahdan gönül mesrûr olmasun (1113:2)

Gülşenî, aşk acısı ve bu acı neticesinde düşülen hâlin anlatımında ağlamak-gülmek tezadını kullanmış ve *Divan*’ında bu kullanıma 26 defa başvurmuştur¹³.

13. Şah X Geda

Klasik Türk edebiyatın sevgilinin şah, âşığın ise bende olarak nitelendirilmesi sık kullanılan mazmunlardandır. “Şairler sevgililerine şâh, padişah, sultan derler. Kendileri de kul, bende, geda’dırlar. Dilencilerin sultanlara yakınlığı olanak dışıdır.” (İpekten 2003: 123).

Tasavvufi içerikli şiirlerde de asıl sevgili Allah’tır. Şahın her türlü hükmüne kulu tabii olmak zorundadır. Bu tezadı içeren beyitlerde genellikle kulun aczinden ve yetersizliğinden bahsedilmektedir. Aşağıdaki beyitte şahın adını anmaktan korktuğu, çünkü şahın kendisi gibi bir kuldan adını işitse utanacağı, yani kulun kendini aciz ve yetersiz hissetme hali dile getirilmektedir:

Beni bî-dil kılan şâhun adın anmaga korharam
Benüm kimi gedâdan çün adın işitse ‘âr ider (302:2)

Daha önceki tezat başlıklarında değinildiği gibi vahdet kavramını vermek için bu tezada da başvurulduğu görülmektedir. Her kim şahın yani Allah’ın aşkına köle olmazsa aşkıyla şahlığını o kullukta bilmez diyerek kul ile şahın birbirine karıştığı, kulluktan şahlığa giden bir yol olduğunu, kendini Allah’ta yok edenin aslında Allah’ta var olacağını dile getirerek fena-beka tezadını da örneklemiştir.

Şah ve bende ile ilgili tezatlar *Divan*’da 25 defa kullanılmıştır¹⁴.

¹³ Ağlamak X Gülmek tezadının diğer kullanımları: 61:4; 327:2; 367:4; 368:4; 588:3; 622:3; 638:8; 668:4; 674:12; 679:4; 719:4; 760:8; 777:4; 782:3; 806:5; 807:5; 813:1; 862:4; 897:1; 1024:2; 1029:1,2; 1073:6; 1080:14; 1221:1; 1234:2.

¹⁴ Şah X Geda tezadının diğer kullanımları: 167:1; 206:5; 302:12; 435:1; 453:14; 548:9; 601:3; 723:1,9; 750:10; 755:1; 762:1; 983:1; 1140:10; 1052:11; 1062:10; 1087:6; 1091:8; 1125:4; 1206:7; 1215:6; 1225:4; 1250:4; 1251:13; 1274:7.

14. Uzak X Yakın

Yakın ve uzak kavramları yine Allah'a ulaşmada edinilen mesafe olarak düşünülmüş ve metinlerde yer bulmuştur. Allah'a ulaşan yol yakındır, uzağı bakma, batılı terk et, Allah ile her yönünü gör:

Hakk'un yolu yahındur gözetmegil ırığı
Terk eyle bätılı gör Hakk ile sol u sağı (1237:1)

Âşık olan kendinden geçer ve mesafe kavramı artık onun için ortadan kalkar, uzak ve yakını ayırt edemez:

Dimen 'âşık seçer yahın ırığı
Ki vasl umup diye hicrân gerekmez (431:5)

Gülşenî, yakın-uzak tezdâdı ile Allah'a ulaşmadaki seyr ü sülûk yolundaki mesafeyi işlemiş ve Allah'a yakın olmak için gayret gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. *Divan*'da bu kullanıma 25 defa başvurulduğu tespit edilmiştir¹⁵.

15. Hak X Bâtıl

Yukarıda incelenen tezat kullanımlarında ak-kara, gece-gündüz gibi kavramlarla mecaz anlamı olarak verilen hak-bâtıl ilişkisine, burada doğrudan yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte görmeyen ak ve karayı seçemeyeceği gibi münkirin de hak ve bätılı ayırt edemeyeceği ifade edilmiştir:

Münkire sorman görüp hakk ile bätıl nedür
Fark idüp ag u kara çün seçemez bî-basar (255:4)

Divan'da hak-bâtıl tezdâdına 18 defa yer vermiştir¹⁶. Gerek ak-kara, gece-gündüz kullanımları gerekse hak-batıl kullanımları gerçeği görmeğe verilen değer bakımından İbrahim Gülşenî'nin şiirinde önemli bir konu olarak dikkati çekmektedir.

16. Acı X Tatlı

İbrahim Gülşenî acı-tatlı tezatlarını aşk acısı ile kendinden geçmeyi açıklamak için kullanmaktadır. Aşkın acılığının şekerden dahi tatlı olduğunu, ondan aldığı hazla acı tatlı arasındaki farkı ayırt edemediğini ifade etmektedir:

Bana acılığı 'ışkun şekerden dahi şîrîndür
O zevk ile acı datlı nedür dadan bilemezem (963:2)

¹⁵ Uzak X Yakın tezdâdının diğer kullanımları: 41:5; 81:1; 84:1; 86:1,7; 87:1; 89:1; 91:3; 310:6; 314:8; 315:1; 320:1,2,3,4,5; 431:5; 576:10; 763:5; 803:5; 860:7; 967:10; 1197:13; 1237:1,2.

¹⁶ Hak X Bâtıl tezdâdının diğer kullanımları: 89:1; 255:4,6; 299:3; 310:5; 472:9; 483:8; 497:2; 612:4; 715:15; 719:3; 765:6; 928:1; 977:5; 1122:5; 1208:14; 1237:1; 1252:1.

Acı ve tatlı arasındaki tezat kullanımlarına dünyanın geçici ve kandırıcı zevklerine aldanmamak, aşk acısının verdiği zevkin şekerden acı ve tatlı arasındaki farkın hissedilemediği kavramlarını açıklamak için *Divan*'da 17 defa yer verilmiştir¹⁷.

17. Cüz X Kül

Cüz ve kül parça ve bütün anlamı ile metinde ikileme şeklinde kullanılmıştır. Davud ve Hud gibi nice peygamberler Allah'tan parça ve bütünden hakikatin ne olduğunu göstermesini istemiştir:

Nişe peygamber didi kim yâ Rabi görset bana
Cüz ü küll şeyden hakikat neydüğün Dâvud u Hûd (104:9)

Cüz ve kül tezadı da tasavvufî anlamda hayret ve vahdet kavramlarını anlatırken kesretten vahdete erişmeyi anlatmak için kullanılmıştır. Bu tezadın *Divan*'da 16 defa kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁸.

18. Gece X Gündüz

Gece-gündüz tezadı daha önce ele alınan ak-kara tezadında olduğu gibi mecaz anlamı ile hayır-şer, iyi-kötü anlamında kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte inkârcının gündüze gece dediği, çünkü geceyi gündüzden ayırt edemediği dile getirilmektedir:

Gice dir gündüze münkir çü seçmez ağı karadan
Sanasun anadan dogma o gözsüzi ki ekmehdür (227:9)

Gülşenî *Divanı*'nda gece-gündüz ve subh-şam zıtlıklarının zaman kavramını vermek üzere ve mecaz anlama girerek iyi-kötü anlamında 15 defa kullanıldığı tespit edilmiştir¹⁹.

Tezat Çeşitleri ve Kullanım Sıklıkları

Yukarıda bildirilenlerin haricinde âlim-câhil, sağ-sol, dost-düşman, ham-pişmiş, red-kabul, kal-hal, zıd-nid, yoksul-zengin, çok-az, gayb-şâhid, cennet-zindan, haram-helal, yalan-gerçek, gelmek-gitmek, melek-şeytan, yaş-kuru, has-am, noksan-kemal, suret-anlam, tutuşturmak-söndürmek, soyunmak-

¹⁷ Acı X Tatlı tezadının diğer kullanımları: 144:9; 187:18; 292:9; 323:10; 443:5; 551:1; 585:5; 724:4; 880:3; 956:2; 963:2; 998:7; 1123:3,4; 1150:5; 1182:16; 1242:3.

¹⁸ Cüz X Kül tezadının diğer kullanımları: 93:5; 104:8,9; 105:4; 109:2; 510:6; 513:5; 797:5; 807:4; 827:3; 915:6; 918:2; 1067:5; 1089:6; M:15; T:1.

¹⁹ Gece X Gündüz tezadının kullanımları: 29:4; 112:2; 231:9; 301:2; 367:4; 501:5; 530:5; 782:3; 982:2; 976:8; 1144:3; 1180:7; 1211:4; 1234:2; 1258:5.

giyinmek, sabit seyyar, Kabe-kilise, tanıdık-bîgâne, fâni-bâkî, mazi-müstakbel tezatlarının kullanıldığı da tespit edilmiş ve yukarıda açıklanan tezatlarla birlikte bunların kullanım sayıları Tablo-1’de gösterilmiştir.

Sıra No	Tezat Kelimeleri	Sayısı
1	Başlangıç-Son Tezatları	151
2	Dert-Derman Tezadı	146
3	Vahdet-Kesret Tezatları	136
4	Varlık-Yokluk Tezatları	91
5	Vasl-Hicran Tezadı	84
6	Ak-Kara Tezadı	74
7	Ölmek-Dirilmek Tezatları	73
8	Zahir-Batın Tezadı	63
9	Küfr-Din Tezatları	47
10	Gizlemek-Açıklamak Tezatları	28
11	Akıllı-Deli Tezadı	27
12	Ağlamak-Gülmek Tezadı	26
13	Şah-Geda Tezatları	25
14	Uzak-Yakın Tezadı	25
15	Hak-Batıl Tezadı	18
16	Acı-Tatlı Tezadı	17
17	Cüz-Küll Tezadı	16
18	Gece-Gündüz Tezadı	15
19	Hayır-Şer Tezadı	12
20	Lütf-Kahr Tezadı	11
21	Hazîne-Vîrâne Tezadı	11
22	Cefa-Vefa Tezadı	10
23	Kaygı-Ferah Tezadı	10
24	Alim-Cahil Tezadı	8
25	Sağ-Sol Tezadı	8
26	Dost-Düşman Tezadı	8
27	Ham-Pişmiş Tezadı	8
28	Red-Kabul Tezadı	6
29	Kal-Hal Tezadı	4
30	Zıdd-Nidd Tezadı	3
31	Yoksul-Zengin	3

32	Çok-Az Tezadı	3
33	Gayb-Şahid Tezadı	2
34	Cennet-Zindan Tezadı	2
35	Haram-Helal Tezadı	2
36	Yalan-Gerçek Tezadı	2
37	Gelmek-Gitmek Tezadı	2
38	Melek-Şeytan Tezadı	2
39	Yaş-Kuru Tezadı	2
40	Has-Am Tezadı	2
41	Noksan-Kemal Tezadı	2
42	Suret-Anlam Tezadı	2
43	Tutuşturmak-Söndürmek Tezadı	1
44	Soyunmak-Giyinmek Tezadı	1
45	Sabit-Seyyar Tezadı	1
46	Kâbe-Kilise Tezadı	1
47	Tanıdık-Bigâne Tezadı	1
48	Fânî-Bâkî Tezadı	1
49	Mâzî-Müstakbel Tezadı	1
50	Kolay-Zor Tezadı	1
51	Zulmet-Nur Tezadı	1
52	Maşrik-Mağrib Tezadı	1
Toplam Kullanım Sayısı		1197

Tablo-1

İbrahim Gülşeni Divanı'nda Tezat Kullanımları ve Sayıları

Tezat sanatını şairin düşüncesini açıklamada önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. İbrahim Gülşeni, *Divan*'ında tezat sanatına 1197 defa başvurmuştur.

“O (yani Allah) evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtıdır.” (Kur’ân-ı Kerîm, Hadid: 3) âyetinde geçen zıtlıkların Allah’ın zâtında bulunması Gülşeni’nin şiirine de yansımıştır. Başlangıç ve son tezatlarına yönelik 151 kullanım en fazla tespit edilen tezattır ve zâhir ve bâtın sıfatlarının kullanımı da 63’dür. İki tezat grubunun bir arada bulunduğu beyit sayısı 34’tür. Bu durum Gülşeni için bu âyeti kavramanın ve anlamının önemine işaret etmektedir. Bu nedenle

de şiirlerinde bu âyete tekabül eden zıtlıkları yoğun bir şekilde kullanmıştır.

Tablo-1'deki tezatlarda ikinci sırada yer alan dert ve derman sıfatları da Gülşenî'nin düşünce dünyası için önemlidir. Klasik Türk edebiyatında âşığın derdi sevgiliye duyduğu hasrettir, vuslata erememektir. Bu dert de dermansızdır. Gülşenî şiirinde tasavvufi boyutta ele alınan bu konu Allah'tan uzaklaşan kulun Allah'a kavuşma hasreti olarak ifadesini bulmaktadır. Tablo-1'de beşinci sırada yer alan vasl-hicran tezadını da bu kapsamda ele almak gerekir. Âşık ile maşuk arasındaki aşk ilişkisini açıklamak için genel olarak ifade eden dert-derman ve vasl-hicran tezatlarının kullanıldığı görülmektedir.

Aşk ile ilgili bir başka yoğun tezat kullanımı da şah ve gedadır. Âşık dilenci, sevgili ise şâhtır. Dilencinin şaha ulaşması mümkün olmadığından çaresiz aşkına her zaman ağlamakta yüzü gülmemektedir. Gülmek ise onun halini görenler tarafından gerçekleştirilir. Sevgilinin cefasız kahır şiddetli, lütfu ve vefası ise kısıtlıdır. Klasik Türk edebiyatında çok kullanılan virâne-hazîne mazmunu da Gülşenî'nin aşk etrafından kullandığı mazmunlardandır. Bu durum, Gülşenî'nin *Divanı*'nın genelinde aşk ve aşk çevresinde cereyan eden kavramları tezat sanatını kullanarak ifade ettiğini göstermektedir.

242

Akıllı-deli ise aşk ile ilgili kullanımların bir yansıması olarak Gülşenî şiirinde yer bulmuştur. Çünkü akıl ile hareket edenler aşkı anlayamazlar ve âşıkların hallerini delilik olarak nitelerler.

İbrahim Gülşenî'nin şiirinin genel kavram dünyasını tasavvuf oluşturmaktadır. Tasavvuf da kâl değil hâl ilmidir ve bu ilmin sırları vardır. Sırları açıklama ile ilgili tezat kullanımı da şiirlerinde yer bulmuştur. “Ölmeden önce ölünüz” hadisi İbrahim Gülşenî'nin şiirinde kendisini göstermiştir. Nefsini öldürmenin, ölmekten önce öterek ebedi hayat bulmanın önemine vurgu yapmıştır.

Gülşenî *Divanı*'ndaki en önemli kavramın vahdet ve kesret tezadı olduğunu söylenebilir. Vahdet ve kesret olarak 136 kullanım tespit edilmiştir. Bununla birlikte diğer tezat kullanımlarındaki zıtlığın ortadan kalktığının ifade edilmesi de okuyucuyu vahdete götürmektedir. Örneğin ak ile karanın, gece ile gündüzün, küfr ile imanın, hak ile batılın, hayır ile şerrin vb. farklılığının ortadan kalması defalarca dile getirilmiş ve ikilikten kurtulup birliğe ulaşıldığı bildirilmiştir. Bu özellik İbrahim Gülşenî'nin tezatlarını genel görünümü niteliğindedir. Bu durum Gülşenî'nin şiirinin merkezine vahdet kavramını oturttuğunu göstermektedir.

Çopur, Yunus Emre *Divanı*'nda tezat kullanımı ile ilgili çalışmasında en çok

vurgu yapılan tezat konularının Allah'ın kudreti başlığı altına ele alındığı Hadid suresi 3. âyetinden örneklerle açıklar ve ezel-ebed kavramı ile tevhid inancını bir arada değerlendirir. Ayrıca söz konusu çalışmada vurgu yapılan diğer konu Yûnus Emre'nin hâlet-i ruhiyesini anlatan aşk konusudur. Diğer konular nispeten daha az değinilen konulardır (Çopur 2021: 690). Bununla birlikte Yûnus Emre *Divanı*, Gülşenî Divanı'na göre daha az hacme sahiptir ve 79 tezat kullanımı tespit edilmiştir. Yunus Emre'nin tezat kullanımları Allah'ın kudreti, aşk ve ahlaki konular olarak tespit edilmiştir.

İbrahim Gülşenî'nin *Divanı*'nda ise inceleme için bir hayli tezat sanatı bulunmaktadır. Toplamda 1197 kullanım tespit edilmiştir. Çopur'un Allah'ın kudreti olarak değerlendirdiği başlığın altında yer alan evvel-ezel tezadı 151 defa kullanılmıştır. Ayrıca tezat çeşitliliği açısından da zenginliğe sahip olduğu söylenebilir. Bazı kullanımlar birleştirilmiş olmasına rağmen 52 alt başlığın tespit edildiği Tablo-1'de görülmektedir.

Sanat Yönü Güçlü Tezat Beyitleri

Tezat sanatı üzerine çalışanlardan bir kısmı tezadın sanat yönüne vurgu yaparlar: “İki düşünce, duygu ve hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri ve benzerlikleri bir arada söylemektir. Bir şeyin birbirine karşıt görünen özelliklerini bulup çıkarmak da tezat sanatına girer.”(Dilçin 2005: 449). Bu açıdan İbrahim Gülşenî'nin sanat değeri daha yüksek beyitleri bu bölümde tespit edilmeye çalışılmıştır.

‘Işkla dirilmek bana ölmek imiş sınağum
Anun için dilerüm ölümüm andan ‘atâ (11:7)

Yukarıki beyitte şair, maşukun kendisini öldürmesini bir hediye olarak görmekte ve bu vesile ile aslında dirileceğini ifade etmektedir. Ölmek ve dirilmek tezadını kendi üzerinde toplayarak “bir şeyin birbirine karşıt olma” özelliğini taşımaktadır. Ölmek ve dirilmek tezatları “Ölmeden önce ölünüz” (Yılmaz 2013: 550) hadisince ele alındığından benzer söylemlerle Gülşenî'nin diğer beyitlerinde de yer bulmaktadır.

Dil virüp derdine ‘ışkun isterem dermân velî
Derd imiş bildüm yine dermân ana cândan revâ (23:7)

Dert ve derman tezadında da benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Maşuğa duyulan aşk nedeni ile âşığın dert çekmesi, sevgilinin bu derde derman olması/olmaması ya da dermanın aşk derdinin kendinde olması bu tezat türünde dile getirilmiş, dert ve derman hem içi içe girmiş hem de her ikisi de

maşukta birleşmiştir.

Yukarıdaki örnekler her bir konu başlığı altında detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ancak bununla birlikte şairin çarpıcı, etkileyici anlatımı yakaladığı beyitleri tespit de önemlidir. Tarlan, konu ile ilgili olarak “Tezat zekânın buluşudur. Belki tedâî ancak zıt bir mefhum hatıra getirir. Fakat bu zıddiyeti hadisenin iki cephesinde tesis eden zekâdır. tezâdın kıymeti ancak buradadır.” (1981: 176) ifadeleri ile tezatta zekâ buluşuna dikkat çekmektedir. Bilgegil de “Bu san’atın makbul olabilmesi, söylendiği veya okuduğu zaman, dinleyicinin ve okuyucunun zihninde ânî bir tesir bırakmasına bağlıdır.” (1989: 189) ifadeleri ile tezat sanatında şairin çarpıcı bir anlatıma sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Gülşenî Divanı’nda bu tür beyitlere az da olsa rastlanmaktadır.

Aşağıdaki beyitte aşkı inkâr edene akıllı değil, deli denileceğini, bu nedenle âkil olanların aşk ile ilgili sözlerinin boş sözler olduğu dile getirilmiştir.

‘İşka münkir olana ‘âkil dimen dîvânedür
Anun için ‘ışka kâlî ‘âkilün efsânedür (177:1)

Beyitte alışılmışın dışında bir kullanım söz konusudur. Âşığın âkiler tarafından delilikle suçlanması alışagelmış bir durumken bu beyitte şair tam tersi bir kullanımla aşkı inkâr eden âkilerin deli olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca âşıklar kendi âşıklık durumlarına göre efsane olmaktadırlar. Bu âşıklar için gurur verici bir durumdur. Ancak Gülşenî efsâneyi boş, asılsız söz anlamında kullanarak alışkanlıkları kırma noktasında başarılı bir söylem gerçekleştirmiştir.

Her kim ki özin iy şah ‘ışkuna bende kılmaz
‘İşkıyla şahlığını ol bendelikde bilmez (435:1)

Gülşenî yukarıdaki beyitte şah ve bende (kul) kavramını alışılmışın dışında bir şekilde ele almış, âşığın aşkı ile şah olduğunu, bu şahlığında bendelikten geldiğini ifade etmiştir.

Dilerem vîrâne gönlüm ‘aklıla ma‘mûr idem
Kahr idüp mi‘mâr-ı ‘ışkun yapdugum yihar n’idem (930:5)

Yukarıdaki beyitte vîrâne ve ma‘mûr isimleri ile yapmak ve yıkmak fiilleri arasında tezat sanatı bulunmaktadır. Şair vîrâne gönlünü akı ile imar etme gayreti içerisindeyken aşkın mimarı, yani sevgili kahrederek yaptığını yıkar diyerek tezatlar vasıtası ile iradesinin elinde olmadığını çarpıcı bir şekilde anlatmıştır.

İbrahim Gülşenî *Divanı*’nda 1197 beyitte tezat sanatını kullanmıştır. Bu beyitlerden dert x derman, ölmek x dirilmek, cevır x cefa, kahr x lütf gibi tezatlar âşık ya da maşukta beliren iki zıt hal olarak tezat sanatını meydana getirmektedir. Bunların yanı sıra Gülşenî şiirinde sayıları çok fazla olmamakla birlikte zekâ ürünü olan ve okuyucuyu etkileyen tezat sanatı kullanımları da mevcuttur. Bu durum mutasavvıf bir şair olan İbrahim Gülşenî’nin şairlik yeteneğini göstermesi bakımından önemlidir.

SONUÇ

İslam dininin ve tasavvuf literatürünün düşünce dünyasını anlayabilmek zıtlıkları anlamakla mümkündür. Kur’ân-ı Kerîm’de düşüncelerin açıklanmasında zıtlıklar kullanılmıştır. Tasavvufî eserlerde zıt kavramların bir arada kullanılması önemli bir yer tutmaktadır. Bu durum dinî-tasavvufî içerikli edebiyatta tezaatın çok kullanılan bir sanat olmasını sağlamıştır.

Gülşenîye tarikatının mürşidi olan İbrahim Gülşenî aynı zamanda üretken bir şairdir. Şiirlerini hem tasavvufî öğretisini açıklamak için bir araç hem de yaşadığı halleri ve coşkunluğu dile getirme vesilesi olarak değerlendirmiştir.

Kendi hâl dünyasını şiirlerini yansıtan İbrahim Gülşenî zıtlıklara başvurmuş ve anlatımlarını tezat sanatını oluşturan zengin bir kelime kadrosu ile süslemiştir. Kullandığı tezatlar kendisinin düşünce dünyasını açıklaması bakımından önemli bir veri kaynağı oluşturmuştur.

İbrahim Gülşenî’nin kullandığı tezatlar incelendiğinde öncelikle aşk teması ve bu tema kapsamında ele alınan zıtlıkların yer aldığı tespit edilmiştir. Sevgiliye âşık olmak, ondan ayrılmak ve ona kavuşmak, aşkıyla dertlenmek, derdine derman bulamamak, sevgiliyi şah kendisini dilenci olarak değerlendirmek bu kapsamda ele alınan tezatlardır. Elbette Gülşenî’nin konu ettiği aşk ilâhî aşktır ve sevgili Allah’tır. Ondan ayrılmak elest meclisinden ayrılmak, ona kavuşmak ise ölmeden ölmektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan “O (yani Allah) evveldir, âhirdir, zâhirdir, bâtındır.” âyeti Gülşenî’nin şiirinde önemli bir yere sahiptir. Bu düşünce aynı zamanda bizi zıtlıklar arasındaki ayrımın ortadan kalkması yani vahdette buluşma anlamına gelmektedir. Vahdet-kesret tezaatı ile birlikte ak-kara, gece-gündüz, hak-bâtıl, hayır-şer gibi tezatlarda da zıtlığın ortadan kalktığını belirterek Allah’ta fena bulduğunu ifade etmektedir.

Gülşenî’nin şiirinde kesretten kurtulup vahdete erişmek için dünyevî varlığından kurtulmak Allah’ta yok olmak gerekmektedir. Bunun içinde

ölmeden önce ölmek ve böylece O’nda dirilmek gerekmektedir.

Ayrıca tezadı zıtlıkların meydana getirdiği anlatım olarak kullanmakla birlikte zaman zaman okuyucu etkileyen, şaşırtan, alışılmışın dışında tezat kullanımları yakalamayı başarmıştır.

Sonuç olarak İbrahim Gülşenî’nin *Divanı*’nda zıtlıkların tezat sanatı bağlamında kullanılması önemli bir yer tutmuştur. Gülşenî, tasavvufi yaşamına uygun bir şekilde *Divanı*’ndaki şiirlerinde de tasavvufi tema olarak belirlemiştir. Tezatlarla oluşturduğu kavram dünyasında bir mürşid olduğunun bilinciyle insanlara yol göstermeyi gaye edinmiş ve seyr ü süluktaki yaşadığı halleri şiirine aktarmıştır.

KAYNAKLAR

- Akay, Mehmet (1996). İbrahim Gülşenî’nin *Divanı* Metin-Dil Hususiyetleri-Sözlük, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Avçin, Mehmet (2021). İbrahim Gülşenî’nin *Divanı*, Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Ayni, Mehmet Ali (1983). *İslam Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Akabe Yayınları.
- Bilgegil, Kaya (1989). *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Dilçin, Cem. (2005). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdem, Hüsameddin (1990). *Panteizm ve Vahdet-i Vücut Mukayesesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2009). *Tasavvuf*, İstanbul: Elif Kitabevi.
- İpekten, Haluk (2003). *Fuzûlî, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- İz, Mahir (2014). *Tasavvuf Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar* (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kara, Mustafa (1992). *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kartal, A. (2007). Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve “Tezâd” ve “Telmih” Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1): 413-428.
- Konur, Himmet (1998). İbrâhim Gülşenî, (Hayatı, Eserleri, Görüşleri), Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Macit, Muhsin (2012). “Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî’nin İşlevi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 60: 193-214.
- Mum, Cafer (2018). *Tezâdın İmtizâcî Klasik Türk Şiirinde İmtizâc-ı Ezdâd*,

Ankara: Sonçağ Yayınlar.

Öngören, Reşat (2011), “Tasavvuf”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 119-126.

Özer, Esmâ Tutar (2021). *Bakara ve Âl-i İmrân Sûreleri Bağlamında Tıbak ve Mukabele Sanatı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Pala, İskender (2006). *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Pala, İskender (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Saraç, M.A. Yekta (2010). *Klasik Edebiyat Bilgisi-Belagat*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Sinanoğlu, Mustafa (2002). “Küfür”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 26, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 533-536.

Tanç, Nilüfer (2021). Şeyh Gâlib’in Üslûbunda Tezat Sanatının Yeri, *Edebiyatta Üslûp Meselesi*, Ankara: İKSAD Global Yayıncılık, 40-55.

Tarlan, Ali Nihad (1981). *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Taşkent, Ayşe (2012). *Güzelin Peşinde*, İstanbul: Klasik Yayınları.

Uyar, Mehmet (2021). Tasavvufta Zıt Kavramların Anlamsal Zemini, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50: 277-319.

Yıldırım, Ali (2003). Zıtlık Kavramı ve Divan Şiirinde Zerre-Güneş Sembolizmi, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 25: 125-138.

Yılmaz, Mehmet (2013). *Kültürümüzde Âyet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Türk Dünyasının Yıldızları Dünyaya Tanıtılıyor

Hasan Ali ÇETİN¹

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2019 yılında *Türk Devlet ve Düşünce Hayatına Yön Veren Şahsiyetlerin Kısa Yaşam Öyküleri Serisi ve Çevirisi Projesi*'ni başlattı. Proje ile Türk kültür ve bilim tarihine iz bırakmış, çalışmalarıyla alanlarında temayüz etmiş şahsiyetlerin kısa yaşam öykülerinin 16-20 yaş aralığındaki Türk ve dünya gençliğine tanıtılması amaçlanıyor. Proje kapsamındaki kitap metinlerinin alanında uzman kişilerce önce Türkçe olarak yazılması ve resimlendirilmesi; ardından Almanca, Arapça, Farsça, Çince, Fransızca, İngilizce, Rusça, Boşnakça, Japonca, İspanyolca, Kırgızca, Kazakça, Özbekçe gibi çok sayıda yabancı dile çevrilmesi ve yayımlanması hedefleniyor.

Yıllara sâri olan proje kapsamında Yunus Emre, Aydın Sayılı, Cahit Arf, Fatih Sultan Mehmed, Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Cezerî, Fârâbî, Halil İnalcık, Mimar Sinan, İbn-i Sînâ, Fuat Sezgin, Mevlânâ, Kâtip Çelebi, Hacı Bektaş Veli, Ahmet Yesevî gibi önemli şahsiyetlerimizin hayatını ve eserlerini anlatan kitapların yayımlanması planlanmaktadır.

Akademik üslup kaygısı gütmeden ve yalın bir anlatımla hazırlanacak bu eserler, Türkiye'de yabancı dilde eğitim gören binlerce lise öğrencisi ve aileleri ile yurt dışında yaşayan, Türkçe öğrenen yabancılara ulaştırılacak olup ülkemize ve kültürümüze ilgi duyan binlerce gönüllü elçinin oluşmasına doğrudan katkı sağlayacaktır.

Projenin her aşaması büyük bir titizlikle ele alınmakta, planlanmakta ve hayata geçirilmektedir. Bu kapsamlı projenin en önemli aşamalarından birisi çeviri sürecidir. Türkçe metinlerin çeviriye uygun hâle getirilmesiyle başlatılan çeviri sürecinde uluslararası kriterler gözetilmekte; çeviriyi yapacak mütercimmin anadilinin hedef dil olması, çeviri kontrolünü yapacak editörün de anadili Türkçe olan ve her iki dile de hâkim bir filolog olmasına dikkat edilmektedir. Gerek Türkçe metinler gerekse yabancı dil çevirileri editörler marifetiyle titizlikle kontrol edilmekte, mümkün olan en iyi metinlerin yayımlanmasına gayret edilmektedir.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı ile Dışişleri Bakanlığı arasında geliştirilen iş birliği süreci neticesinde, yayımlanan kitapların bu dilleri konuşan ülkelere ulaştırılması, projenin değerini artırmakta ve hedefine

¹ Dr. Yüksek Kurum Uzmanı, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, ORCID: 0000-0001-9673-8242.

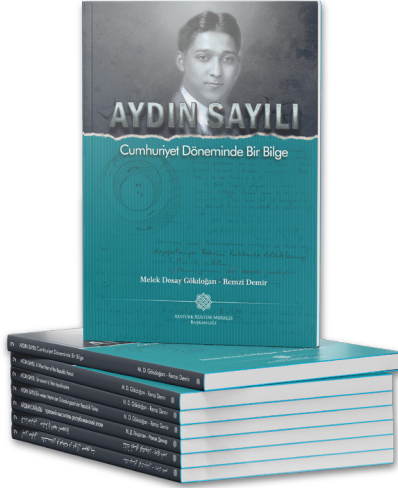
ulaşmasını sağlamaktadır. Türk dünyasının yıldızları olan bu şahsiyetler, Yunus Emre'den başlayarak artık dünyanın pek çok ülkesinde, üniversite ve kütüphane raflarında o ülke insanının konuştuğu dilde yerini almıştır ve bu süreç yayın planına göre, diğer şahsiyetlere dair hazırlanan eserlerle devam edecektir.

İlgili proje dâhilinde 2021 yılında yayımlanan ilk eser, Dr. Mustafa Tatcı tarafından kaleme alınan *Aşkın Dili YUNUS EMRE* kitap seti oldu. *Aşkın Dili YUNUS EMRE*, yukarıda sayılan dillerin tamamına çevrildi ve akabinde on üç farklı dilde yayımlandı. 1240/1-1320/1 yılları arasında yaşayan Yunus Emre, medeniyet tarihimiz açısından gerek kendi hayat hikâyesi gerekse ana dilimiz Türkçe ile dile getirdiği şiirleriyle kültür ve edebiyat hayatımıza en büyük katkısı olan şairlerimizdendir. *Aşkın Dili YUNUS EMRE* adlı eser, Yunus'un günümüzde daha iyi anlaşılması, düşüncelerinin daha doğru ve sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için hazırlanmıştır. Kitapta Yunus Emre'nin hayatı, eserleri, menkıbe ve şiirlerinden seçilen örnek metinler yer almaktadır. Esere alınan metinlerin bazı ses ve imla özellikleri günümüz söyleyişine yaklaştırılmıştır. Şiirlerin her birinin benzetme ve mecazlar dikkate alınarak kısmen şerhe yakın birer açıklaması da yapılmıştır. Kitabın sonuna metinlerin daha iyi anlaşılması için tasavvufi bazı kavramların açıklandığı bir sözlükçe eklenmiştir.

2022 yılında ise aynı zamanda Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının Kurucu Başkanı olan, yaptığı çalışmalar ve verdiği eserler ile dünya çapında bilim tarihi alanında haklı bir ün kazanmış olan Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı'nın hayatını anlatan *Bir Cumhuriyet Bilgesi AYDIN SAYILI* adlı eser ile dünyaca ünlü matematikçimiz Ord. Prof. Dr. Cahit Arf'ın hayatını anlatan *CAHİT ARF Matematiğe Adanmış Bir Ömür* adlı eserler Türkçe, Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça, Arapça ve Farsça dillerinde yayımlanmıştır.

Bir Cumhuriyet Bilgesi AYDIN SAYILI adlı eseri, Sayılı'nın öğrencileri olma bahtiyarlığına erişmiş ve sonrasında yine onunla birlikte çalışma imkânı bulmuş Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan ile Prof. Dr. Remzi Demir birlikte kaleme aldı. *CAHİT ARF Matematiğe Adanmış Bir Ömür* adlı eser ise Arf ile aynı kürsüde (ODTÜ Matematik) hocalık yapmaya devam eden Prof. Dr. Yıldırım Ozan tarafından kaleme alındı. Her iki bilim insanımız da yurt dışında eğitim gördükleri alanlarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarında pek çok zorlukla karşı karşıya kalmalarına rağmen üstün gayret, fedakârlık ve zekâları sayesinde büyük başarılar kazanmış; gerek ülkemizde gerekse dünya çapında bilim tarihi ve matematik alanlarında mümtaz bir yer edinmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de yerinde bir kararla onların hatıralarını yaşatmak için her iki şahsiyetimizin resimlerini beş ve on liralık banknotların üzerine yerleştirmiştir.

Bir Cumhuriyet Bilgesi AYDIN SAYILI adlı eserde, Aydın Sayılı'nın (2 Mayıs 1913 - 15 Ekim 1993) ailesi, çocukluğu, eğitimi, Atatürk ile olan bir sınav hatırası, Harvard yılları, çalışma alanları ve ödülleri, bilim tarihi alanındaki çalışma ve yayınları, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığının kuruluşu ve buradaki çalışma hayatı, Erdem dergisinin yayın hayatına başlaması gibi konular akıcı bir üslupla anlatılmıştır. 1983-1993 yılları arasında yaklaşık on yıl kadar Atatürk Kültür Merkezi başkanlığı yapan Sayılı döneminde Kurum tarafından 63 tanesi basılmış, 10 tanesi de baskıya verilmiş olmak üzere toplam 73 yapıt yayımlandı ve ayrıca Atatürk Kültür Merkezinin hakemli, akademik, saygın bir süreli yayını olan *Erdem* dergisinin on sekiz sayısı çıkarıldı.

Erdem, kısa bir süre içinde Türk bilim hayatına büyük bir canlılık getirmiş

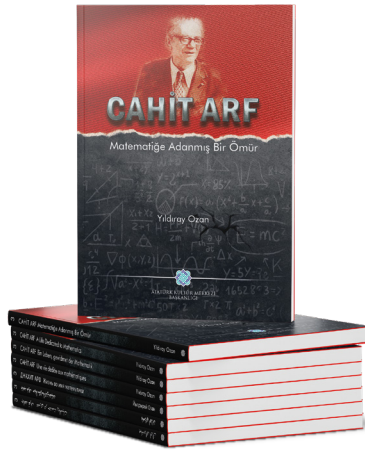
ve kültür tarihi, sanat tarihi, siyaset tarihi, edebiyat tarihi, bilim tarihi, felsefe tarihi, musiki tarihi, spor tarihi gibi birçok alanın gelişimi için uygun bir ortam oluşturmuştu. Sayılı, mesaisinin büyük bir kısmını, canı gibi bağlandığı bu derginin yaşamasına ve gelişmesine harcamıştı. Makaleleri, çoğu kere şahsî temaslarıyla toplamış ve değerlendirmişti. Yazarları yeni konulara ve yeni kaynaklara yönlendirmiş ve hatta bazı makalelerin yazılış sürecine bizzat katılmıştı. Derginin yayımı ile sorumlu uzmanları yetiştirmiş ve denetlemişti. Mükemmel bir biçimde basılabilmesi için azamî ölçüde özen göstermiş ve yer yer matbaadan gelen provaların düzeltmelerini de kendisi yapmıştı. Kısacası basımının her aşamasında *Erdem*’i gözlemiş ve kollamıştı. *Erdem* dergisi, Sayılı sonrası başkanların gözetimi altında yayın hayatına devam etmiş ve Türk bilim hayatında kendisine saygın bir yer edinmeyi başarmış, bu yazının yayımlandığı nüshasıyla birlikte 84 sayıya ulaşmıştır.

Prof. Dr. Yıldray Ozan, *CAHİT ARF Matematiğe Adanmış Bir Ömür* adlı eserde 11 Ekim 1910 tarihinde Selanik’te dünyaya gelişinden başlayarak anlatmış Arf’in hayatı ve eserlerini. Yer yer ilginç anekdotlarla zenginleştirilen metin, hikâye tadında okunacak bir biyografi metnine dönüşmüş. Pek çoğumuzun bilmediği bir bilgiyi kitabın hemen ilk sayfasında okuyoruz: “Cahit’in doğumu üzerine aileyi tebrik etmeye gelen komşuları arasında Mustafa Kemal’in annesi Zübeyde Hanım da vardı.”. 1912 yılında Balkan savaşının başlamasından kısa süre önce Yusuf Bey’in tayini İstanbul’a çıkar, Yusuf Bey ve eşi küçük Cahit’i de yanlarına alarak İstanbul’a gider ve Ortaköy’de arkadaşlarının yardımıyla tuttukları bir eve yerleşirler.

İlerleyen yıllarda Birinci Dünya Savaşı başlar; Cahit, Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa katıldığı günü babasının üzüntülü hâli ile hatırlayacaktı. Yusuf Bey, gençliğinden beri ülkenin gidişatına dair kafa yoran aydın, vatansever, bilgili, kültürlü biridir. Cahit Arf, bu savaş yıllarına denk gelen çocukluğunda İstanbul semalarında, muhtemelen korkutma amacıyla uçan bombardıman uçaklarını hatırladığını anlatır daha sonraları. Cahit bu yıllarda kendi kendine oyunlar oynuyor, hatta kendi oyuncaklarını kendisi yapıyordu. Evlerindeki küçük ve kullanılmayan bir odada sürekli deneyler ve icatlar yapan Aziz amcasının yardımcısı olan Cahit, bu sayede hem yalnızlıktan kurtuluyor hem de hayal ve muhakeme gücünü keskinleştiriyordu. Muhtemelen tüm bunlar ileride büyük bir bilim insanı olacak Cahit’in zihinsel gelişimine yardım edecekti.

Kitapta Cahit’in Aziz amcasının, kamyonları savaş araçlarına dönüştürmek için yapmış olduğu bir takım çalışma ve çizimleri Mustafa Kemal’e göstermek için Beşiktaş Akaretler’deki evlerine gitmesi, babası Yusuf Bey’in Mustafa Kemal’in önderliğinde Samsun’da başlatılan direniş hareketine katılması,

ailenin Kastamonu, Ankara, Adana ve İzmir dönemleri de anlatılmıştır. Milli Mücadele süreci paralelinde ilerleyen bu yıllara dair anlatılanlar, okuyucuya aynı zamanda dönemin bir panoramasını sunmaktadır. Cahit'in İzmir yıllarına ait anılarından biri de Zübeyde Hanım'ın İzmir'e taşınması ve kısa süre sonra vefat etmesiydi. Cahit ve ailesi bu duruma çok üzölmüşlerdi. İzmir Sultanisine başlayan Cahit'in, matematiğe olan potansiyelini fark eden kişi, okul müdürünün kardeşiydi. Bu yıllarda başlayan cebir-matematik-geometri sevgisi, ilgisi ve yeteneği Cahit'in hayatına yön verecek ve onu ilerleyen yıllarda kendi adıyla anılan teoremler geliştirecek bir seviyeye getirecek ve dünya çapında tanınmasını sağlayacaktı.

1926 yılında eğitimine Fransa'da devam etmek için Lotus isimli buharlı bir Fransız gemisiyle Paris'e gönderilir. Böylece Cahit'in maceralı yolculuklarına bir yenisi eklenecektir. Gemi kalkıştan bir süre sonra küçük bir yük gemisine çarparak onu batırır. Yolculuk sonrasında salimen Fransa'ya ulaşan Cahit, Saint Louis Lisesine yazılır ve liseyi üç yıl yerine iki yılda bitirir. İlerleyen yıllarda da eğitiminin her aşamasında başarılı olan Arf, Türkiye'ye döner, Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesinde hocalık yapar, askerliğini tamamlar, doktora çalışması yapmak üzere Almanya'ya gider. Akademik hayatı bazen Türkiye'de bazen de yurt dışında olmak üzere dönüşümlü olarak devam eder. "Hasse-Arf Teoremi, Arf Değişmezleri, Arf Halkaları ve Arf Kapanışları" Arf'in teorik matematiğe yaptığı ve matematik dünyasında kabul gören katkıları olmuştur. Arf, bilimsel çalışmalarından dolayı pek çok önemli ödöl aldı; ODTÜ'de, TÜBİTAK'ta görev yaptı, ölkemize ve milletimize faydalı olmak için elinden gelen her fırsatı değerlendirdi. Tosun Terzioğlu'nun Arf'in bilimsel çalışmalarının genel nitelikleri üzerine gözlemleri kitapta şöyle anlatılıyor:

Cahit Bey'in yayımlanmış makale sayısı 24-25 dolayındadır. Ama ortalama bir matematik makalesi on, bilemediniz yirmi sayfa iken, Cahit Bey'in çoğu makalesi en az kırk sayfa filan olurdu. Kendi yaptığı işleri de çok zor beğenen bir insandı; bir işe tamam diyebilmesi için çok uzun zaman geçmesi gerekirdi. Beğeni kriterleri çok acımasızdı; dolayısıyla birçok makalesini de neşretmedi. Biz bazen ısrar ederdik, 'Şunu yazsanıza, yayınlasanıza' diye; 'Yok daha olmadı o!' derdi. 'Peki, biz yardım edelim', derdik; 'Yok canım, ben yazarım ama daha olmadı, ortada bir şey ki!' derdi.

Matematiğe adanmış ve dolu dolu yaşanmış bir ömrün anlatıldığı kitap şu cümlelerle sona eriyor:

Cahit Arf, 1997 yılının 26 Aralık günü uzun süredir mücadele ettiği sağlık sorunları nedeniyle hayata gözlerini yumdu. Geride ilham kaynağı olduğu onlarca matematikçi bırakmıştı. Onlar da yüzlerce öğrenci yetiştirdiler ve ülkemizde evrensel anlamda bir matematik kültürünün oluşmasına yardım ettiler. Bugün hem ülkemizde hem de dünyanın birçok ülkesinde Türk kökenli matematikçiler matematiğin gelişmesine değerli katkılar sağlamaktadır. Arf'in mirası hem ülkemizde hem de tüm dünyada takdirle anılmaktadır.

Genel olarak ilkelerini, hedeflerini, kapsamını ve bugüne kadar yayımlanan eserlerini detaylarına girmeden anlatmaya çalıştığımız proje kapsamında Cumhuriyet'in kuruluşunun 100. yılı olan 2023 yılında Prof. Dr. Feridun Emecen tarafından kaleme alınan *FATİH SULTAN MEHMED Dünyanın Kaderini Değiştiren Hükümdar* adlı eser ile Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan ve Dr. Ali Güler'in birlikte hazırladıkları *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucusu MUSTAFA KEMAL ATATÜRK* adlı eserler Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca, Boşnakça, Rusça, Arapça, Farsça, Japonca ve Çince olmak üzere toplam 11 dilde yayımlanacaktır.

Projede yazar, çevirmen, akademisyen, uzman, Kurum çalışanları gibi çok sayıda değerli insanın emeği ve katkısı bulunmaktadır. Emeği geçen herkese teşekkür ediyor, projenin emin adımlarla ve aynı titizlikte uzun yıllar boyu devam etmesini, proje çıktısı olan çok dilli kitapların hem ülkemizde hem de dünyanın pek çok ülkesinde bizim dünyamızın yıldızları olan bu değerli şahsiyetleri çok sayıda okuyucusuyla buluşturmasını diliyorum.

KAYNAKLAR

- Dosay Gökdoğan, Melek - Demir, Remzi (2022). *Bir Cumhuriyet Bilgesi AYDIN SAYILI*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 598.
- Ozan, Yıldırım (2022). *CAHİT ARF Matematiğe Adanmış Bir Ömür*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 599.
- Tatçı, Mustafa (2021). *Aşkın Dili YUNUS EMRE*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 562.

ERDEM

Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanan *Erdem*, insan ve toplum bilimleri alanında makalelere yer veren, hakemli bir uluslararası dergidir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı çıkar. Yayımlanacak yazılarda bilimsel araştırma ölçütlerine uygunluk, alana bir yenilik getirme ve başka yerde yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, yayımlanmamış olmak şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Erdem'e* gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelere uygunluk açısından incelenir. İlkelere uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alıp gerekli düzeltmeleri yaparlar; fakat katılmadıkları noktalara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar, sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatında yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri metin üzerinde işaretleyerek dergiyi geri gönderir.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir ve yayın hakları Atatürk Kültür Merkezi'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.

Yayın Dili

- *Erdem'in* dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda, derginin beşte birini geçmeyecek şekilde, İngilizce veya diğer Türk lehçeleriyle yazılmış yazılara da yer verilebilir. Dergiyi gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar, MS Word veya uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak Times New Roman kullanılmalıdır. Yazılar 12 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalı, sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazıların uzunluğu 6000 sözcüğü geçmemelidir. Özel yazı karakterleri kullanılmamalı, transkripsiyon işaretleri varsa editörlük yapılabilecek şekilde belirtilmelidir.
- Yazarın adı, soyadı **koyu** harflerle; unvanı, görev yaptığı kurum ve e-posta adresi ise dipnotta normal harflerle yazılmalıdır.
- Makalenin başlığı içerikle uyumlu olup **koyu** harflerle yazılmalı ve 10 sözcüğü geçmemelidir.
- Makalenin başında, 350 ila 400 sözcükten oluşan Türkçe özet ve Türkçe özetten sonra İngilizce özet yer almalıdır. 12 punto ile yazılan özetlerin altında genelden özele doğru sıralanmış 5 ila 8 sözcükten oluşan anahtar sözcükler bulunmalıdır.
- Başlıklar **koyu** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana ve ara başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **koyu** harflerle yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, "tırnak içinde" gösterilir, *eğik* veya **koyu** karakter kullanılmaz. Hem "tırnak içinde" hem *eğik* veya hem **koyu** hem *eğik* yazmak gibi çifte vurgulama yapılmaz.

- Doğrudan alıntılar "tırnak içinde" verilir. Alıntılar 4 satırdan uzun olduğunda, bloklama yöntemi kullanılır. Paragraf girintileri sekmeye komutuyla yapılır; blok alıntılarsa iki sekmeye içeriden yazılır. Blok alıntılarda yazı karakterinin boyutu değiştirilmez; 12 punto ile yazılır.
- Yazımda, özel durumlar dışında, *Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu* esas alınır.

Kaynak Gösterimi

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlılık şarttır. Uzun yapıt (kitap, dergi, gazete vb.) adları *eğik*, kısa yapıt (makale, öykü, şiir vb.) adları ise "tırnak içinde" yazılır. Ayrıca dipnotların yalnızca metne alınamayan ek bilgiler için kullanılması önerilir.
- Metin içindeki göndermeler, yazarın soyadı, yapıtın yayın yılı ve sayfa numarası olmak üzere parantez içinde şu şekilde yazılır: (Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazarın adı geçmişse, parantez içinde tekrarlanmasına gerek yoktur: (1932: 120).
- Birden fazla yazarlı yayınlarda, isimler metin içinde şu şekilde gösterilir: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- Bir yapıtın derleyeni, çevireni, yayıma hazırlayanı, editörü varsa künyede mutlaka gösterilmelidir.
- Elektronik ortamdaki metinlerin kaynak olarak gösterilmesinde, yazarı, başlığı ve yayım tarihi belirtilmiş olanlar kullanılır. Ayrıca künye bilgilerinde parantez içinde erişim tarihi belirtilmelidir.
- Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
- Atıf yapılmayan çalışmalara **Kaynaklar** kısmında kesinlikle yer verilmemelidir.
- **Kaynaklar** metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. Eserlerin yayınevleri açık şekilde ve makalelerin bulunduğu sayfa aralıkları belirtilmelidir.

- Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peyami Safa'nın *Hareket* Yazıları", *Erdem* 62, s.1-16.
- Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar", (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/kapak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.
- Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990). *Postmodernizm*, Haz. Necmi Zeka, Çev. Güleğül Naliş, Dürml Sabuncuoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.
- Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

ERDEM

Editorial Principles

Erdem, published by Atatürk Culture Centre, is a peer-reviewed international journal that publishes articles on humanities and social sciences. It is published twice a year in June and December. The articles should be in accordance with scientific research criteria, contribute to related fields, and not have been published elsewhere. Symposium papers may be accepted for publication if they are not published before.

Review of Articles

- The articles submitted to *Erdem* are reviewed by the Editorial Board in terms of publishing principles. Those which are in accordance with the publication criteria are sent to two referees. The authors take referee suggestions into consideration, but they have the right to oppose to the points they do not agree.
- The articles accepted for publication are sent to the authors in pdf format after their page setup is done. The author reads the article for proof and makes necessary corrections and sends it back.
- The opinions expressed in the articles are authors' solely.
- The authors are paid for their articles. The copyright for published articles resides with Atatürk Culture Centre, and this includes the publication of the article on the net.
- Unpublished articles are not returned to authors.

The Language

- *Erdem* is published in Turkish. However, articles in English or in other Turkish dialects may also be published on condition that it does not exceed one fifth of an issue. The articles submitted to the journal should be in harmony with academic language use.

Style Guidelines

- Articles should be typed with MS Word or compatible programmes. Text should be written in Times News Roman font type, 12 font size, 1.5 spaced and pages should be numbered. Articles should not exceed 6000 words. Special fonts should not be used and if there are signs of transcription, they must be pointed out for editing.
- The name and surname of the author should be written in **bold** letters; academic title, institution and e-mail address should be written in normal letters in footnote.
- Titles should be coherent with the content of the article, and written in **bold** letters, not exceeding 10 words.
- At the beginning of the article there should be an abstract in Turkish, and an abstract in English, each including between 350-400 words. Abstracts have to be typed with 12 font size, and 5 to 8 keywords from general to specific have to be supplied.
- Titles should be written in **bold** letters. It is suggested better to use headings in long articles. All main and subheadings (parts, bibliography, and appendix) should be written in **bold** letters.
- The parts to be emphasized in the text should be in "quotation marks", not in **bold** or *italics*. Both "quotation marks" and *italics* or both **bold** and *italics* cannot be used at the same time.

tion marks" and *italics* or both **bold** and *italics* cannot be used at the same time.

- Direct quotations are written in "quotation marks". Quotations that exceed 4 lines are blocked. Use tab command for indentations, and for long quotations 2 tabs from the left margin. Use 12 font size for long quotations.
- *TDK Yazım Kılavuzu* is to be taken as the basis for spelling except for special occasions.

Citations and Bibliography

- Footnote and bibliography should be coherent in writing style. The names of long works (books, journals, newspapers etc.) are written in *italic* letters and short works (article, story, poem etc.) are written in "quotation marks". Also it is suggested that footnotes should only be used for additional information not included in text.
- References within the text should include the surname of the author, year of the publication, and page number in parentheses as follows: (Köprülü 1932: 120). If the name of the author is used in the sentence, there is no need to mention it in parentheses: (1932: 120).
- For articles with more than one author, names should be referred as: (Jameson ve Habermas, Lyotard 1990).
- If a work has a compiler, translator, publisher or editor, it should be cited in the bibliography.
- Author, title, and publication date should be given for electronic sources. Also access date should be given in parentheses.
- Using secondary sources should be avoided.
- Works, that are not referred to in the text, should not be cited in the Bibliography.
- **Bibliography** should be given at the end of the article. Bibliographical information is to be ordered alphabetically as exemplified below. Publisher of the works and page numbers of the articles should be indicated.

Ayvazoğlu, Beşir (2012). "Peyami Safa'nın *Hareket* Yazıları", *Erdem* 62, s.1-16.

Ergin, Muharrem (1991). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gümüş, Semih (Ocak 2014). "Tarihin Rüyasını Gören Yazar: İhsan Oktay Anar" (Erişim tarihi: 2 Şubat 2014), <<http://www.milliyetsanat.com/kitap/ka-pak-konusu/tarihin-ruyasini-goren-yazar-ih-san-oktay-anar/336>>.

Jameson, Fredric ve Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard (1990).

Postmodernizm, Haz. Necmi Zeka, Çev. Gülelül Naliş, Dürüm

Sabancıoğlu ve Deniz Erksan, İstanbul: Kıyı Yayınları.

Moran, Berna (1994). "Bilge Karasu'nun *Kılavuz'u*", *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.119-134.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (1969). *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Haz. Zeynep Kerman, İstanbul: Dergâh Yayınları.

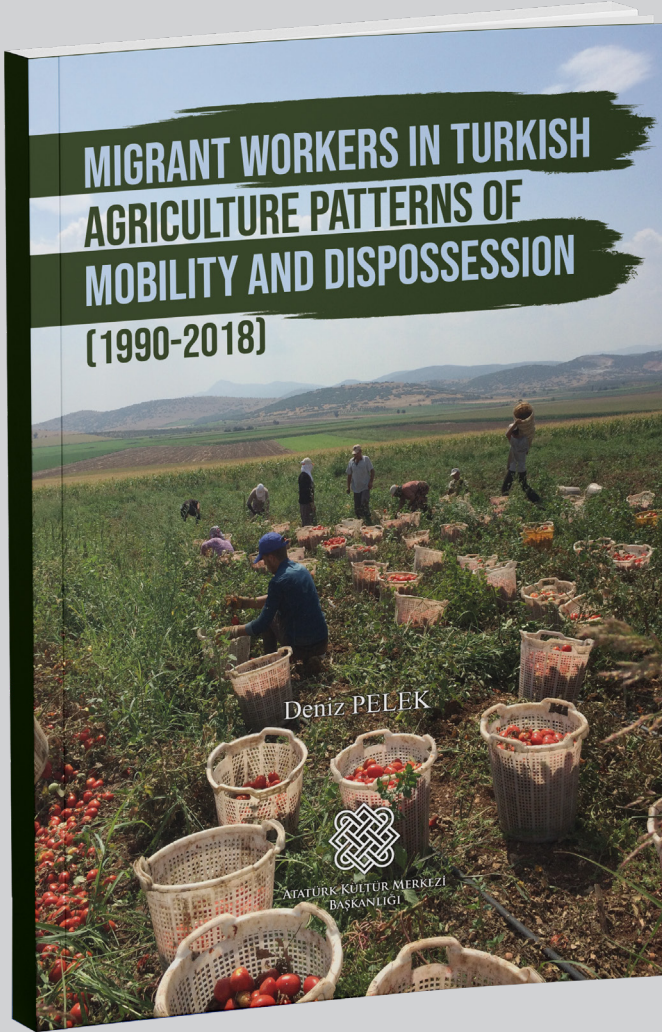
Kültür yayıncılığının öncüsünden

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAşKANLIğI

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabevimizden edinebilirsiniz.

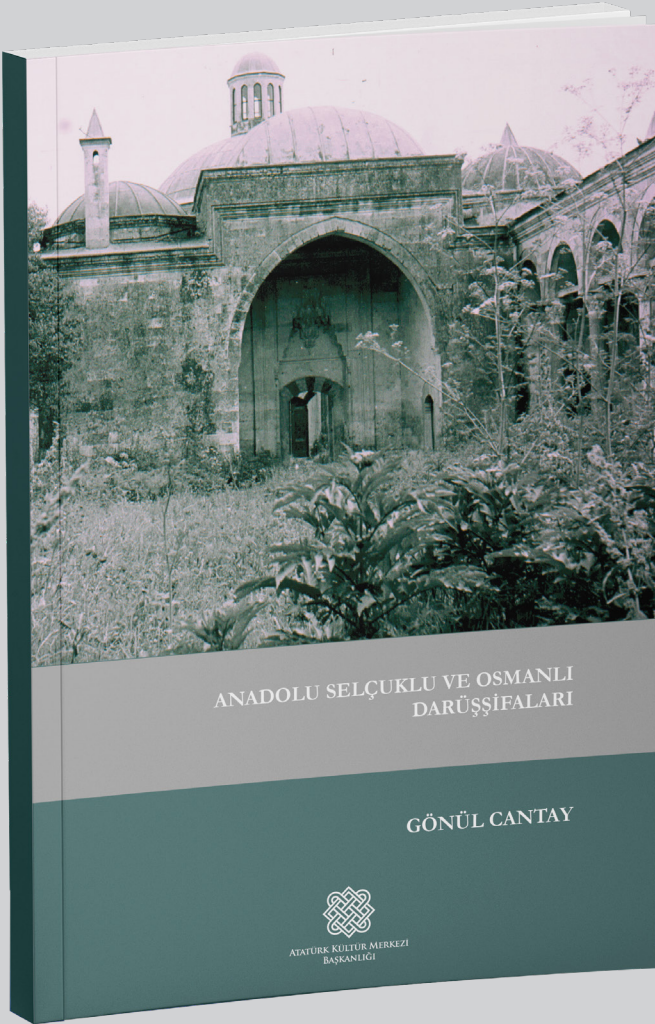
Kültür yayıncılığının öncüsünden

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabevimizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığının öncüsünden

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIğI

e-magaza.akmb.gov.tr'den
ve kitabevimizden edinebilirsiniz.

Kültür yayıncılığının öncüsünden

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ
BAŞKANLIĞI

Kültür yayıncılığın öncüsünden

FATİH SULTAN MEHMET *Dünyanın Kaderini Değiştiren Hükümdar*
(Türkçe, İngilizce, Almanca, Fransızca, Boşnakça, İspanyolca, Rusça, Japonca, Çince, Arapça, Farsça)

www.erdem.gov.tr

TÜRKİYE'NİN KÜLTÜR KURUMU